

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ
MINISTRY OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚ АГРАРЛЫҚ-ӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ
АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУ ТҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ
KAZAKH RESEARCH INSTITUTE OF ECONOMY OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
AND RURAL DEVELOPMENT

КАЗАХСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

ISSN 2708-9991 (Online)
ISSN 1817-728X (Print)
DOI: 10.46666

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№ 1
ҚАҢТАР – НАУРЫЗ

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

№ 1
JANUARY – MARCH

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 1
ЯНВАРЬ – МАРТ

ЖУРНАЛДЫҢ МЕРЗІМДІЛІГІ – ЖЫЛЫНА 4 РЕТ
JOURNAL PUBLISHING FREQUENCY – 4 TIMES YEAR
ПЕРИОДИЧНОСТЬ ЖУРНАЛА – 4 РАЗА В ГОД

АЛМАТЫ
2022

Журнал туралы

Теоретикалық және ғылыми-практикалық журналдың құрылтайшысы «Қазақ агроөнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты» ЖШС болып табылады (ҚАӨК Э ж ААДҒЗИ)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail:kazniiapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniiapk.kz>

Журнал Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген. 1999 жылғы 11 ақпандағы № 1327 бұқаралық ақпарат құралын тіркеу туралы куәлік

Мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және желілік басылымды қайта есепке қою туралы куәлігі Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен берілген, 24.08.2020 ж. № KZ49VPY00026113 Ақпарат комитеті.

Жазылу индексі 76006 "Қазпошта" АҚ. 13.02.2018ж. № 249900-1018-5750 шарты.

Журнал қауымдастырылған профессор және "Экономикалық ғылымдар" бағыты бойынша профессор ғылыми атағын, Ph.D ғылыми дәрежесін алу үшін ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ҚР БҒМ БҒСҚК басылымдарының тізбесіне енгізілген.

Редакциялық кеңестің құрамына шетелдік ғалымдар кіреді, бұл ғылыми саладағы отандық зерттеушілердің өзара іс-қимылының ақпараттық кеңістігін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Журнал ISSN (Юнеско, Париж қ., Франция) сериялық басылымдарды тіркеу жөніндегі Халықаралық орталығында тіркелген, журналға нөмір берілген

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Журналда жарияланатын мақалаларға CrossRef арқылы DOI беріледі.

Мақалаларды жіберу мен шолудың онлайн жүйесі әзірленді, барлық қолжазбалар онлайн режимінде ұсынылады (<http://www.jptra-kazniiapk.kz>).

Лицензияланған плагиат тексеру жүйесі қолданылады.

Іздеу жүйесі жұмыс істейді.

Журналдың қол жетімділігі - журнал оның мазмұнына тікелей, жалпыға қол жетімділікті қамтамасыз етеді.

Журналдың мерзімділігі – жылына 4 рет.

Индекстеу:

* eLIBRARY.RU — Ресей ғылыми ақпараттық-талдау порталы
* Ресейлік ғылыми дәйексөз индексі (РҒДИ). 01.12.2015 ж. № 788-12/2015 шарты. РҒДИ журналдың екі жылдық импакт-факторы, барлық дереккөздерден 2019 жылға сілтемелерді ескере отырып – 0,592.

* Бірыңғай электронды кітапхана, Қазақстан

* Қазақстандық дәйексөз базасы. Шарт 3 жылға тұрақты түрде жасалады, соңғысы 20.06.2019ж.

№ 8. ҚДБ-ында 2017ж. журналдың импакт-факторы – 0,710.

* ResearchGate

* Semantic Scholars

About the journal

The founder of the theoretical and scientific-practical journal is the "Kazakh Research Institute of Agro-Industrial Complex Economy and Rural Development" LLP (KRI AICE and RD)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail: kazniiapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniiapk.kz>

The journal is registered in the Ministry of Culture, Information and Public Accord of the Republic of Kazakhstan. Mass media registration certificate No. 1327 dated February 11, 1999.

The certificate of re-registration of a periodical, news agency and network publication is issued by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, Information Committee No. KZ49VPY00026113 dated 08.24.2020

Subscription index 76006 in Kazpost JSC. Contract No.249900-1018-5750 dated 13.02.2018.

The journal is included in the list of editions of CCES MES RK for publication of the main results of scientific activities for the Ph.D degree, academic titles of associate professor and professor in the area of "Economic Sciences".

The Editorial Board includes scientists from foreign countries, which makes it possible to expand the information space for interaction of domestic researchers in scientific field.

The journal is registered at the International Center for Registration of Serials ISSN (UNESCO, Paris, France), the journal has been assigned a number

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Articles published in the journal are assigned a DOI through CrossRef.

An online system for submitting and reviewing articles has been developed, all manuscripts are submitted online (<http://www.jptra-kazniiapk.kz>).

A licensed plagiarism checker system is used.

The search engine is working.

Journal availability - the journal provides direct, public access to its content.

Journal Publishing Frequency – 4 times year.

Indexing:

- * eLIBRARY.RU – Russian scientific information and analytical portal

- * Russian Science Citation Index (RSCI). Contract No. 788-12/2015 dated 01.12.2015. Two-year impact factor of the journal in the RSCI, taking into account citations from all sources for 2019 – 0,592

- * United Electronic Library, Kazakhstan

- * Kazakhstan citation base. The contract is concluded permanently for 3 years, last No. 8 dated 20.06.2019. Impact factor of the journal in the KCB for 2017 – 0,710.

- * ResearchGate

- * Semantic Scholars

О журнале

Учредителем теоретического и научно-практического журнала является ТОО «Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий» (КазНИИЭ АПК и РСТ)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail:kazniiapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniiapk.kz>

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан. Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 1327 от 11 февраля 1999г.

Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан, Комитет информации № KZ49VPY00026113 от 24.08.2020

Подписной индекс 76006 в АО «Казпочта». Договор № 249900-1018-5750 от 13.02.2018г.

Журнал включен в перечень изданий КОКСОН МОН РК для публикации основных результатов научной деятельности на соискание ученой степени Ph.D, ученых званий ассоциированного профессора и профессора по направлению «Экономические науки».

В состав Редакционного совета входят ученые стран зарубежья, что позволяет расширять информационное пространство взаимодействия отечественных исследователей в научной сфере.

Журнал зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (Юнеско, г. Париж, Франция), журналу присвоен номер
ISSN 1817-728X (Print)
ISSN 2708-9991 (Online)

Статьям, публикуемым в журнале, присваивается DOI посредством CrossRef.

Разработана онлайн система подачи и рецензирования статей, все рукописи подаются в онлайн режиме (<http://www.jpri-kazniipark.kz>).

Используется лицензионная система проверки на плагиат.

Работает поисковая система.

Доступность журнала – журнал предоставляет непосредственный открытый доступ к своему контенту.

Периодичность журнала – 4 раза в год.

Индексация:

- * eLIBRARY.RU – российский научный информационно-аналитический портал
- * Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Договор № 788-12/2015 от 01.12.2015г. Двухлетний импакт-фактор журнала в РИНЦ с учетом цитирования из всех источников за 2019г. - 0,592
- * Единая электронная библиотека, Казахстан
- * Казахская база цитирования. Договор заключается постоянно на 3 года, последний № 8 от 20.06.2019г. Импакт-фактор журнала в КБЦ за 2017г. - 0,710.
- * ResearchGate
- * Semantic Scholars

Редакциялық кеңестің құрамы

Бас редакторы

Базархан РҮСТЕМБАЕВ

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі,

Басқарма төрағасы

Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары

Алтынбек МОЛДАШЕВ

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі, бас ғылыми қызметкер,

Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан

Редакциялық кеңестің мүшелері:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Dr. Econ. Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Maryline FILIPPI, Dr. Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Head of Economic Department, Hue University of Agriculture and Forestry, Hue city Thua Thien Hue, Vietnam

Sándor KEREKES, Dr., Professor, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary

Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, University of Life Sciences in Lublin, Lublin, Poland

Norsida Binti MAN, Dr. Professor, Dept Agribusiness & Bioresource Economic University Putra Malaysia, Serdang, Malaysia

Rasa MELNIKIENĖ, Dr. Professor, Director, Lithuanian Institute of Agrarian Economics, Vilnius, Lithuania

Иван САНДУ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Ресей АӨК ғылыми-техникалық дамуының экономикалық мәселелері» бөлімінің меңгерушісі, ФМБФМ «Аграрлық экономика және ауылдық аумақтарды әлеуметтік дамыту федералды ғылыми орталығы-Бүкілресейлік ауыл шаруашылығы экономикасы ғылыми-зерттеу институты», Мәскеу, Ресей.

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, бизнес және басқару факультетінің деканы, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Тлектес ЕСПОЛОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, Басқарма төрағасы – Ректор, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

Данияр ҚАЛДИЯРОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, академиялық мәселелер жөніндегі проректор, І. Жансүгіров ат.Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

Талғат ҚҰСАЙЫНОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Есеп және аудит» кафедрасы, С.Сейфуллин ат. Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Римма САҒИЕВА, экономика ғылымдарының докторы, доцент, экономика және бизнес жоғары мектебінің деканы, әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Әзімхан САТЫБАЛДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, директор, ҚР БҒМ Ғылым комитеті Экономика институты, Алматы, Қазақстан

Шолпан СМАҒҰЛОВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, "Мемлекеттік басқару" ғылыми-білім беру департаменті, Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

Фая ШУЛЕНБАЕВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Экономика» кафедрасы, С.Сейфуллин ат. Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Composition of the editorial board

Chief Editor

Bazarkhan RUSTEMBAYEV

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chairman of the Management Board
Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex
and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

Deputy Chief Editor

Altynbek MOLDASHEV

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chief Researcher
Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex
and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

Members of the editorial board:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Dr. Econ. Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Maryline FILIPPI, Dr. Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Head of Economic Department, Hue University of Agriculture and Forestry, Hue city Thua Thien Hue, Vietnam

Sándor KEREKES, Dr., Professor, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary

Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, University of Life Sciences in Lublin, Lublin, Poland

Norsida Binti MAN, Dr. Professor, Dept Agribusiness & Bioresource Economic University Putra Malaysia, Serdang, Malaysia

Rasa MELNIKIENĖ, Dr. Professor, Director, Lithuanian Institute of Agrarian Economics, Vilnius, Lithuania

Ivan SANDU, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department "Economic Problems of Scientific and Technological Development of AIC of Russia", Federal Scientific Center of Agricultural Economics and Social Development of Rural Areas - Russian Research Institute of Agricultural Economics, Moscow, Russia

Bauyrzhan YESSENGELDIN, Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Business and Management, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan

Tlektes ESPOLOV, Doctor of Economics, Professor, Academician of the NAS RK, AAS RK, Chairman of the Management Board – Rector, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan
Daniyar KALDIYAROV, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Academic Affairs, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan
Talgat KUSSAIYNOV, Doctor of Economics, Professor, Department of Accounting and Audit, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan
Rimma SAGIEVA, Doctor of Economics, Associate Professor, Dean of the Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Azimkhan SATYBALDIN, Doctor of Economics, Professor, Academician of NAS RK, AAS RK, Director, Institute of Economics, Science Committee MES RK, Almaty, Kazakhstan
Sholpan SMAGULOVA, Doctor of Economics, Professor, Scientific and Educational Department "Public Administration", Narxoz University, Almaty, Kazakhstan
Faya SHULENBAYEVA, Doctor of Economics, Professor, Department of Economics, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Состав редакционного совета

Главный редактор

Базархан РУСТЕМБАЕВ

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,
Председатель Правления

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Заместитель главного редактора

Алтынбек МОЛДАШЕВ

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,
главный научный сотрудник

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Члены редакционного совета:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Dr. Econ. Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Maryline FILIPPI, Dr. Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Head of Economic Department, Hue University of Agriculture and Forestry, Hue city Thua Thien Hue, Vietnam

Sándor KERÉKES, Dr., Professor, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary

Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, University of Life Sciences in Lublin, Lublin, Poland

Norsida Binti MAN, Dr. Professor, Dept Agribusiness & Bioresource Economic University Putra Malaysia, Serdang, Malaysia

Rasa MELNIKIENĖ, Dr. Professor, Director, Lithuanian Institute of Agrarian Economics, Vilnius, Lithuania

Иван САНДУ, доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом «Экономические проблемы научно-технического развития АПК России», ФГБНУ «Федеральный научный центр аграрной экономики и социального развития сельских территорий - Всероссийский научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства», Москва, Россия

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, доктор экономических наук, профессор, декан факультета бизнеса и управления, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан

Тлектес ЕСПОЛОВ, доктор экономических наук, профессор, академик НАН РК, АСХН РК, Председатель Правления – Ректор, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан

Данияр КАЛДИЯРОВ, доктор экономических наук, профессор, проректор по академическим вопросам, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

Талгат КУСАЙЫНОВ, доктор экономических наук, профессор, кафедра «Учет и аудит», Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

Римма САГИЕВА, доктор экономических наук, доцент, декан Высшей школы экономики и бизнеса, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Азимхан САТЫБАЛДИН, доктор экономических наук, профессор, академик НАН РК, АСХН РК, директор, Институт экономики Комитета науки МОН РК, Алматы, Казахстан

Шолпан СМАГУЛОВА, доктор экономических наук, профессор, Научно-образовательный департамент «Государственное управление», университет Нархоз, Алматы, Казахстан

Фая ШУЛЕНБАЕВА, доктор экономических наук, профессор, кафедра «Экономика», Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

А.В. Петриков	
Ресей ауыл шаруашылығындағы құрылымдық саясаттың басымдықтары	13
А.В. Пилипук	
Беларусь Республикасының агроөнеркәсіптік кешеніндегі экономикалық өсудің өзекті мәселелері	24
Ю.А. Лупенко, Н.И. Патыка	
Украинаның ауылдық аумақтарын тұрақты дамытудың стратегиялық бағыттары.....	32
К.У. Стамқұлова, М.У. Стамқұлова	
Ауылдық жерлердегі экологиялық қауіпсіздік көрсеткіштерін бағалау	45
А.Ж. Жолмуханова, М.Н. Мукалиева, А.Ж. Койтанова	
Германия мен Қазақстанның ауыл шаруашылығы өндірушілерін мемлекеттік қолдау мониторингі.....	52
М.Б. Султанова, А.А. Апышева, Е.Б. Домалатов	
Аграрлық сектордағы тұйық цикл экономикасы	61
Б.С. Утибаев, Г.Б. Утибаева	
Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жетілдіру	67
Т.Г. Абдулова, З.Х. Султанова, М.К. Бегеева	
Қазақстанның ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына банктік кредит беру: қазіргі жай-күйі мен проблемалары	75
С. Кожобаева	
Қазақстан Республикасындағы құс шаруашылығының кішісәласы және жемшөп дақылдарын өндіру: даму бағыттары мен перспективалары.....	83

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

С.К. Байдыбекова, Б.К. Шомшекова, Э.О. Кыдырбаева	
Пандемия жағдайындағы Қазақстанның шағын және орта бизнесі	91
А.К. Шаймерденова, Ж.С. Булхайрова, А.Б. Темирова	
Ақмола облысы Дамса ауылдық округінің жеке қосалқы шаруашылықтары: ауыл шаруашылығы өндірісін талдау.....	99

Азық-түлік өнімдері рыногы

С.К. Мизанбекова, Б.Б. Қалыкова, Д.А. Айтмуханбетова	
Астық және астық өнімдерін сақтау саласындағы салааралық экономикалық қатынастар.....	105
А.Б. Айдарова, С.М. Абдіхалық	
Қазақстан Республикасында нан және нан-тоқаш өнімдеріне сұранысты, тұтынуды қалыптастыру	113
П.Д. Бейсекова, С. Болатқызы, Ж.А. Абуталипова	
Астық өнімдері кластерінің ерекшеліктері: нарықты қайта бағдарлау	120
Ж.М. Қалпақпаева, М.М. Сауранова, Г.Б. Саханова	
Етті қайта өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру факторлары	128
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Қалиақпарова, К.Ш. Сыздыкова	
Қазақстандық диеталық ет нарығы: экономикалық аспектілер	136
А.Е. Мухаметов	
Қазақстандағы майонез өнімдерінің ассортименті, сапасы және сұранысқа ие болуы	144

Табиғат пайдалану экономикасы**Н. Джангарашева, М. Мыхыбаев, А. Бектурганова**

Қазақстандағы көпжылдық екпелердің жерлерін бағалау әдістемесі 153

Кооперацияны дамыту, өндіріс құралдары рыногы**Н.Н. Нұрмұхаметов, М.Ш. Бауэр, Е.К. Молдакенова**Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің бәсекеге қабілеттілігін
ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз ету 160**Ауылдың әлеуметтік мәселелері****Ч.Ү. Әкімбекова, Ғ.Ү. Әкімбекова**Ауылды әлеуметтік қайта құру Қазақстан Республикасының
аграрлық стратегиясының негізі ретінде 170**Сөз жас ғалымдарға****Ж.Ш. Абдыкалиева**Қазақстан мен Алматы облысының агроөнеркәсіптік кешеніндегі ауыл шаруашылығы
кооперациясының проблемалық мәселелерін зерттеу 178

Environmental economics

N. Dzhangarasheva, M. Mykhybaev, A. Bekturganova
Methodology of assessing the perennial plantations areas in Kazakhstan 153

Development of cooperation, production means market

N.N. Nurmukhametov, M.SH. Bauer, E.K. Moldakenova
Information and marketing support for the competitiveness of agricultural cooperatives 160

Social issues of the village

CH.U. Akimbekova, G.U. Akimbekova
Social reconstruction of the village as the basis of agricultural strategy
of the Republic of Kazakhstan..... 170

Words of young scientists

ZH.SH. Abdykaliyeva
Research of problematic issues of agricultural cooperation in agro-industrial complex of
Kazakhstan and Almaty region 178

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

А.В. Петриков	13
Приоритеты структурной политики в сельском хозяйстве России	
А.В. Пилипук	24
Актуальные вопросы экономического роста в АПК Республики Беларусь	
Ю.А. Лупенко, Н.И. Патыка	32
Стратегические направления устойчивого развития сельских территорий Украины	
К.У. Стамкулова, М.У. Стамкулова	45
Оценка показателей экологической безопасности в сельской местности	
А.Ж. Жолмуханова, М.Н. Мукалиева, А.Ж. Койтанова	52
Мониторинг государственной поддержки сельхозпроизводителей Германии и Казахстана	
М.Б. Султанова, А.А. Апышева, Е.Б. Домалатов	61
Экономика замкнутого цикла в аграрном секторе.....	
Б.С. Утибаев, Г.Б. Утибаева	67
Совершенствование системы местного самоуправления в Республике Казахстан	
Т.Г. Абдулова, З.Х. Султанова, М.К. Бегеева	75
Банковское кредитование сельскохозяйственных предприятий Казахстана: современное состояние и проблемы	
С. Кожабаева	83
Птицеводческая подотрасль и производство кормовых культур в Республике Казахстан: сложившиеся тенденции и перспективы	

Экономический механизм хозяйствования

С.К. Байдыбекова, Б.К. Шомшекова, Э.О. Кыдырбаева	91
Малый и средний бизнес Казахстана в условиях пандемии	
А.К. Шаймерденова, Ж.С. Булхаирова, А.Б. Темирова	99
Личные подсобные хозяйства Дамсинского сельского округа Акмолинской области: анализ сельскохозяйственного производства	

Рынок продовольственной продукции

С.К. Мизанбекова, Б.Б. Калыкова, Д.А. Айтмуханбетова	105
Межотраслевые экономические отношения в сфере хранения зерна и зернопродуктов	
А.Б. Айдарова, С.М. Абдихалык	113
Формирование спроса, потребление хлеба и хлебобулочных изделий в Республике Казахстан.....	
П.Д. Бейсекова, С. Болаткызы, Ж.А. Абуталипова	120
Особенности зернопродуктового кластера: рыночная переориентация.....	
Ж.М. Калпакаева, М.М. Сауранова, Г.Б. Саханова	128
Факторы повышения конкурентоспособности предприятий мясоперерабатывающей промышленности	
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова, К.Ш. Сыздыкова	136
Казахстанский рынок диетического мяса: экономические аспекты	
А.Е. Мухаметов	144
Ассортимент, качество и востребованность майонезной продукции в Казахстане	

Экономика природопользования

- Н. Джангарашева, М. Мыхыбаев, А. Бектурганова**
Методика оценки земель многолетних насаждений в Казахстане **153**

Развитие кооперации, рынок средств производства

- Н.Н. Нурмухаметов, М.Ш. Бауэр, Е.К. Молдакенова**
Информационно-маркетинговое обеспечение конкурентоспособности
сельскохозяйственных кооперативов **160**

Социальные проблемы села

- Ч.У. Акимбекова, Г.У. Акимбекова**
Социальное переустройство села как основа аграрной стратегии Республики Казахстан **170**

Слово молодым ученым

- Ж.Ш. Абдыкалиева**
Исследование проблемных вопросов сельскохозяйственной кооперации
в агропромышленном комплексе Казахстана и Алматинской области **178**

ПРИОРИТЕТЫ СТРУКТУРНОЙ ПОЛИТИКИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РОССИИ

РЕСЕЙ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ САЯСАТТЫҢ
БАСЫМДЫҚТАРЫ

STRUCTURAL POLICY PRIORITIES IN AGRICULTURE OF RUSSIA

А.В. ПЕТРИКОВ*

д.э.н., профессор, академик РАН

*Всероссийский институт аграрных проблем и информатики им. А. А. Никонова,
Москва, Российская Федерация*

**электронная почта автора: apetrikov@viapi.ru*

А.В. ПЕТРИКОВ*

э.ф.д., профессор, Ресей ғылым академиясының академигі

*А.А.Никонов атындағы Бүкілресейлік аграрлық мәселелер және
информатика институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы*

**автордың электрондық поштасы: apetrikov@viapi.ru*

A.V. PETRIKOV *

*Dr.E.Sc., Professor, Academician of the Russian Academy of Sciences
A.A. Nikonov All-Russian Institute of Agrarian Problems and Informatics,
Moscow, Russian Federation*

**corresponding author e-mail: apetrikov@viapi.ru*

Аннотация. *Цель* – проанализировать современное состояние сельского хозяйства России и основные проблемы его дальнейшего развития. Обозначить показатели и параметры макроэкономики, которые необходимо учитывать при оценке структурных изменений. Предложить алгоритм формирования структурной политики в сельском хозяйстве России, обосновать необходимость и основные проблемы ее реализации. *Методы* – работа над статьей осуществлялась на основе применения общенаучных эмпирических методов в рамках сравнительного, логического и статистического анализа, а также посредством анализа структуры и динамики, таблично-графической интерпретации информации и др. *Актуальность* – отмечается, что к 2020 г. завершен начавшийся на рубеже веков восстановительный рост в аграрной экономике, позволивший преодолеть спад производства в 1990-е годы, обеспечить продовольственную независимость страны и создать условия для перехода к экспортно-ориентированному развитию. В то же время, не достигнуты показатели самообеспеченности страны по ряду продуктов (молоко, овощные и бахчевые культуры, картофель, фрукты и ягоды), установленные Доктриной продовольственной безопасности Российской Федерации. Остается высокой доля расходов на питание в потребительских бюджетах семей. Сильна зависимость развития сельского хозяйства от поставок зарубежных технологий, машин и оборудования, семян и племенного материала, что создает риски для продовольственной безопасности. Рост производства в сельском хозяйстве слабо сказывается на решении социальных проблем села. Интенсификация аграрного производства ведет к бострению экологических проблем. *Результаты* – в рамках настоящей статьи показаны направления структурной политики в сельском хозяйстве России, по которым происходит корректировка стратегических документов развития отрасли. Также автором рассмотрены основные направления аграрной и сельской политики по решению указанных проблем: стимулирование инвестиций в отрасль; совершенствование научно-технического обеспечения сельского хозяйства; меры по снижению волатильности цен агропродовольственного рынка; преодоление ведомственного подхода к развитию села и диверсификация сельской экономики; мероприятия по улучшению почвенного плодородия и экологической ситуации в сельском хозяйстве. *Выводы* – обоснованные в рамках статьи направления совершенствования аграрной политики, работа по которым сегодня активно ведется органами управления АПК, будут играть важную роль в развитии агропромышленного комплекса России. Вместе с тем необходимо обеспечить соответствие между поставленными перед АПК задачами по достижению продовольственной безопасности страны, наращива-

В целом же по отрасли восстановительный рост завершен, что позволило повысить уровень самообеспеченности про-

довольствием (таблица 2) и сформировать определенный экспортный потенциал (таблица 3).

Таблица 2 – Самообеспеченность основными продуктами питания, %*

Продукты	2020г.	Пороговое значение «Доктрины продовольственной безопасности Российской Федерации»
Зерно	167,6	95
Масло растительное	195,9	90
Сахар	99,9	90
Картофель	89,2	95
Молоко и молокопродукты (в пересчете на молоко)	84,1	90
Мясо и мясопродукты (в пересчете на мясо)	99,4	85
Овощи и бахчевые	87,1	90
Фрукты и ягоды	41,2	60

*Национальный доклад о ходе и результатах реализации в 2020 году Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия. - С.22

Данные таблицы 2 свидетельствуют, что превышены установленные в «Доктрине продовольственной безопасности Российской Федерации» пороговые значения самообеспечения страны зерном, маслом

растительным, сахаром, мясом и мясопродуктами; однако по картофелю, овощам и бахчевым, фруктам и ягодам, а также молоку и молокопродуктам указанные пороговые значения еще не достигнуты.

Таблица 3 – Внешняя торговля продовольствием и сельскохозяйственным сырьем в фактически действовавших ценах, млн долл. США, 1995-2020гг.*

	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Экспорт	1 378	1 623	4 492	8 755	16 215	17 075	20 699	24 958	29 924	30 659
Импорт	13 152	7 384	17 430	36 398	26 650	25 072	28 924	29 796	25 608	29 773
Сальдо (импорт-экспорт)	-11 774	-5 761	-12 938	-27 643	-10 435	-7 997	-8 225	-4 838	-4 316	886

*Данные Федеральной таможенной службы

Из таблицы 3 видно, что в последние годы (после введения в 2014г. эмбарго на поставки в Россию агропродовольственной продукции из США, стран ЕС и ряда других государств, применивших к России необоснованные экономические санкции) заметно улучшилось сальдо во внешней торговле продовольствием и сельскохозяйственным сырьем; в 2020г. впервые за всю постсоветскую историю экспорт превысил импорт.

годаря которому мы в целом компенсировали провал трансформационного кризиса 90-х годов, обусловил ряд структурных проблем, которые необходимо решить, чтобы сделать следующие шаги в развитии АПК. Основные из них следующие.

Приведенные факты позволяют в целом говорить об уже упоминавшемся выше постепенном переходе агропродовольственной экономики от импортозамещения и формирования базовых условий продовольственной безопасности к развитию экспорта. Однако этим далеко не исчерпывается содержание переживаемого момента. Дело в том, что рост, наблюдавшийся в аграрном секторе последние 20 лет, и бла-

Во-первых, это отставание ряда отраслей, где не достигнуты показатели продовольственной независимости, и которые имеют большое значение для качественного улучшения питания населения – молочное скотоводство, производство овощных и бахчевых культур, картофеля, фруктов и ягод.

Во-вторых, рост выпуска сельскохозяйственной продукции и повышение индекса продовольственной независимости слабо влияют на снижение розничных продовольственных цен и, соответственно, на уменьшение доли расходов на питание в потребительских бюджетах семей (таблица 4).

Таблица 4 – Доля расходов на питание в потребительских бюджетах домашних хозяйств, %*

2005г.	2010г.	2011г.	2012г.	2013г.	2014г.	2015г.	2016г.	2017г.	2018г.	2019г.	2020г.
39,3	35,3	34,8	33,5	33,2	33,9	37,3	37,4	36,1	35,2	34,6	37,0

*Данные Росстата

В-третьих, существенна зависимость развития сельского хозяйства от поставок зарубежных технологий, машин и оборудования, семян и племенного материала, что создает риски для продовольственной безопасности. Это отчетливо проявилось в период пандемии, вызванной коронавирусной инфекцией, когда логистика поставок была частично нарушена.

Одной из проблемных сфер, где велика доля импортных поставок, остается обеспечение семенами сельскохозяйственных культур. Анализ экспортно-импортных поставок на рынке семян (таблица 5) свидетельствует, что наибольшая импортная

зависимость в обеспечении семенами наблюдается по сахарной свекле (в 2020г. импорт семян в долларовом выражении превосходил экспорт примерно в 60 раз, в натуральном выражении – в 33 раза), подсолнечнику (соответственно, 50 и 13 раз), кукурузе (27 и 6,4 раза). Разница между стоимостными и натуральными показателями объясняется тем, что экспортные цены существенно уступают импортным (видимо, из-за более низкого качества отечественных семян). Положительное сальдо во внешней торговле семенами наблюдается по зерновым культурам.

Таблица 5 – Импорт/экспорт семян ряда сельскохозяйственных культур Российской Федерации*

	Год	Всего семян	Из них						
			пшеница	кукуруза	горох	соя	рапс	подсолнечник	сахарная свекла
Импорт, тыс. т	2018	122	19,5	34,4	4,5	1,2	3,0	27,8	3,7
	2019	106	14,9	26,5	2,8	1,5	3,0	29,3	3,1
	2020	119	18,9	33,7	4,1	1,6	4,9	30,8	3,3
Экспорт, тыс. т	2018	171	101	10,1	1,2	1,4	3,6	0,7	0,1
	2019	198	130,8	6,1	2,0	1,6	0,6	1,4	0,1
	2020	214	119,9	5,3	2,5	0,5	1,0	2,4	0,1
Импорт, млн \$	2018	700	5,0	151,8	6,3	3,0	24,9	293,6	94,7
	2019	621	4,4	103,1	3,9	3,6	22,9	287,5	71,8
	2020	711	8,2	128,2	5,8	4,4	39,5	302,1	85,8
Экспорт, млн \$	2018	58	23	5,2	0,3	1,3	1,9	5,1	2,0
	2019	58	25,4	5,2	0,8	1,4	2,6	6,3	1,3
	2020	69	25,2	4,8	0,9	0,4	2,8	6,1	1,4

* По данным сайта Trade Map - Trade statistics for international business

В-четвертых, рост сельскохозяйственного производства не вызвал адекватного решения социальных проблем сельского хозяйства и сельских территорий. Например, заработная плата в аграрной отрасли

на 40% ниже, чем средняя по экономике, причем за последние 5 лет разница сократилась только на 2,5 процентного пункта, в то время как за предыдущие 5 лет сокращение составило около 8 п. п. (таблица 6).

Таблица 6 – Среднемесячная номинальная начисленная заработная плата работников, руб., 2000-2020гг.

Год	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Всего по экономике	2223	8555	20952	34030	36709	39167	43724	47867	51344
Сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство*	985	3646	10668	19721	21755	23529	25820	28396	31058
Отношение заработной платы в сельском хозяйстве и экономике, %	44,3	42,6	50,9	58,0	59,3	60,1	59,1	59,3	60,5

*Данные Росстата

** С 2017г. растениеводство и животноводство, охота и предоставление соответствующих услуг в этих областях

Рост выпуска в отрасли сопровождается сокращением занятости. Как свидетельствуют данные таблицы 7, доля занятых в сельском хозяйстве сократилась за пореформенный период более, чем в 2 раза. Вместе с тем альтернативные (несельскохозяйственные) рабочие места в сель-

ской экономике не были созданы. С одной стороны, это питает сельскую безработицу и миграцию рабочей силы в города, а с другой, – позволяет сельскохозяйственным работодателям адекватно не повышать оплату труда остающимся работникам.

Таблица 7 – Удельный вес занятых в сельском хозяйстве за 1990-2020 гг., % *

1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
13,2	14,7	13,0	10,1	7,7	6,7	6,0
* Данные Росстата						

Село продолжает терять население (таблица 8). Это происходит, прежде всего, за счет естественной убыли жителей (превышение смертности над рождаемостью),

а также из-за миграционного оттока и административных преобразований (включение сельских поселений в состав городских округов).

Таблица 8 – Компоненты изменения общей численности сельского населения, тыс. человек*

Год	Изменения за год			
	общая убыль	естественная убыль	миграционный прирост (+) / убыль (-)	прирост (+) / убыль (-) из-за административных преобразований
2015	-97,8	-61,4	-46,8	10,4
2016	-115,3	-74	-36,4	-4,9
2017	-218,5	-95,1	-46,5	-76,9
2018	-226,3	-112,1	-69,4	-44,8
2019	-141	-130,9	10,1	-20,3
2020	-266,8	-213,2	-7,8	-45,8
*Данные Росстата				

В-пятых, увеличение объемов аграрного производства стало возможным в результате его интенсификации, широкого использования энергонасыщенной техники, минеральных удобрений, химических средств защиты растений, все большей концентрации

скота на животноводческих фермах, что вызывает рост антропогенной нагрузки на агробиоценозы и часто сопровождается неблагоприятными экологическими последствиями, в частности увеличением выбросов парниковых газов (таблица 9).

Таблица 9 – Выбросы парниковых газов в сельском хозяйстве, 2005-2019гг.*

Год	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 к 2005
Объем выбросов, млн тонн CO2 эквивалента в год	104,9	103,5	106,2	105,2	107,7	107,5	108,6	112,5	113,1	112,8	114,2	110,3%
Удельный вес от общего объема выбросов, %	7,3	8,0	7,5	7,4	7,6	7,9	7,5	7,9	7,7	7,3	7,2	-0,1 п.п.
*Данные Российского национального кадастра антропогенных выбросов из источников и абсорбции поглотителями парниковых газов, не регулируемых Монреальским протоколом.												

Таким образом, перед аграрной отраслью России стоит задача не только дальнейшего количественного роста и наращивания экспорта, но и обеспечения нового ка-

чества этого роста, перехода к модели устойчивого развития, отвечающего критериям экономической, социальной и экологической эффективности. С этой точки зрения

актуальны следующие направления агропродовольственной и сельской политики.

1. Стимулирование инвестиций в отрасль.

Благодаря действующим в сельском хозяйстве механизмам привлечения инвестиций (субсидирование процентных выплат по инвестиционным кредитам, компенсация понесенных капитальных затрат по приоритетным инвестиционным проектам, льготный лизинг сельскохозяйственной техники, оборудования и племенного

скота и др.), инвестиционный процесс в отрасли характеризуется большей динамикой, чем в среднем по экономике (таблица 10). Несмотря на то, что доля сельского хозяйства в основных фондах экономики не увеличивается, несколько растет доля отрасли в инвестициях в основной капитал; выше, чем в среднем по народному хозяйству коэффициент обновления основных фондов, а степень их износа и удельный вес полностью изношенных основных фондов ниже средних показателей.

Таблица 10 – Характеристика инвестиционного процесса по виду экономической деятельности «Растениеводство и животноводство, охота и предоставление соответствующих услуг в этих областях», 2014-2018гг.*

Год	2014	2015	2016	2017	2018
Инвестиции в основной капитал:					
млрд. руб.	492,5	483,6	582,6	651,4	707,7
в % от общего объема инвестиций в основной капитал	3,6	3,5	4,0	4,1	4,0
Наличие основных фондов:					
млрд руб.	2 101,8	2 295,5	2 555,3	2 751,3	3 067,8
% от общей стоимости основных фондов	2,05	2,04	1,98	1,99	2,0
Коэффициент обновления основных фондов, %:					
в сельском хозяйстве	14,3	13,9	15,2	14,2	12,9
по экономике в целом	9,6	8,6	9,8	8,0	8,6
Степень износа основных фондов, %:					
в сельском хозяйстве	39,0	40,2	40,3	41,2	41,8
по экономике в целом	47,3	48,2	48,8	49,5	49,4
Удельный вес полностью изношенных основных фондов, %:					
в сельском хозяйстве	7,0	7,4	8,3	8,9	9,4
по экономике в целом	14,9	15,8	16,9	17,9	18,7
*Данные Росстата					

Основная задача состоит в том, чтобы сохранить эти тенденции, поэтому стимулирование инвестиций остается одним из главных направлений аграрной политики, о чем свидетельствует структура Госпрограммы развития сельского хозяйства – основного инструмента этой политики. На поощрение инвестиций и техническую модернизацию отрасли идет более 50% ресурсов программы (таблица 11).

Но при этом стоит задача, с одной стороны, переориентировать инвестиции с производства сырья на его глубокую переработку и развитие агропродовольственных цепочек от поля до прилавка, а с другой стороны – крупные хозяйства на малые и средние.

2. Развитие отраслей I сферы АПК, производящих средства производства, ресурсы и материалы для сельского хозяйства.

С 2013г. реализуется Программа государственного субсидирования производителей сельскохозяйственной техники, в ко-

торой участвуют производители сельхозтехники, зарегистрированные на территории РФ более трех лет назад, имеющие полный цикл производства, а также дилерскую и сервисную сеть не менее чем в 40 регионах страны. Субсидии будут предоставляться в размере 15% цены оборудования (без учета налога на добавленную стоимость) при условии, что покупателю оборудования предоставлена скидка в размере не менее 15% его цены. С 2017г. аналогичная мера действует в отношении производителей машин и оборудования для пищевой и перерабатывающей промышленности.

3. Совершенствование научно-технологического обеспечения сельского хозяйства.

В настоящее время в России реализуется Федеральная научно-техническая программа развития сельского хозяйства на 2017-2025гг., направленная на развитие селекции и семеноводства сельскохозяйственных культур (картофель, сахарная свекла,

масличные культуры, виноград), племенного животноводства (создание конкурентоспособного кросса мясных кур, КРС мясных пород), кормовых добавок. Объем финансирования программы – 51,1 млрд. руб., в т.ч. из федерального бюджета 26,1 млрд. руб.

Таблица 11 – Финансирование из федерального бюджета Госпрограммы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия в 2021г. и на 2022-2024 годы

Год	2021	2022	2023	2024
Всего по госпрограмме:				
млрд. руб.	264,6	285,1	304,9	326,8
%	100,0	100,0	100,0	100,0
Стимулирование инвестиций				
млрд. руб.	98,1	115,4	117,8	120,4
%	37,1	40,5	38,6	36,8
Развитие отраслей и техническая модернизация АПК				
млрд. руб.	61,8	72,7	77,0	77,8
%	23,4	25,5	25,3	23,8
Экспорт продукции АПК				
млрд. руб.	33,0	60,5	70,8	86,0
%	12,5	21,2	23,2	26,3
Поддержка малого и среднего предпринимательства				
млрд. руб.	5,1	5,6	6,4	9,1
%	1,9	2,0	2,1	2,8

Разработан ряд мер по цифровизации сельского хозяйства, включающих создание федеральных сервисов (геоинформационная система «Атлас с.х. земель», цифровое предоставление сельхозтоваропроизводителям субсидий, прослеживание оборота зерна, электронная сертификация животноводческой продукции), а также меры по более широкому использованию цифровых технологий сельхозтоваропроизводителями (развитие систем точного земледелия, автоматизация и роботизация производственных процессов, анализ больших данных и моделирование в управлении отраслью, цифровизация управленческих функций на предприятиях, интернет-торговля сельскохозяйственной продукцией и продовольствием, использование социальных сетей для решения проблем сельской экономики).

В то же время в научно-технологическом развитии АПК наблюдается ряд тревожных тенденций:

- снижается количество научных организаций и численность научных сотрудников, занимающихся аграрными исследованиями. Сокращение кадрового потенциала характерно для всей сферы науки, но в области сельскохозяйственных исследований это происходит наиболее интенсивно;

- сельскохозяйственная наука недофинансирована: отношение внутренних затрат на исследования и разработки в сельском хозяйстве к валовой добавленной

стоимости, созданной в отрасли, почти в 1,5 ниже аналогичного показателя по науке в целом (0,7% и 1,03% в 2019г.);

- в структуре внутренних затрат на аграрные исследования и разработки 60,7% (2019г.) составляют затраты на фундаментальные исследования. Это гораздо больше чем средний показатель (17,1%) и только по гуманитарным наукам он больше (76,5%);

- наблюдается устойчивый тренд сокращения предпринимательского сектора аграрной науки: если в 2005г. его доля в структуре внутренних затрат на сельскохозяйственные исследования составляла 24,5%, то в 2010г. – 14,5%, в 2015г. – 5,1%;

- завершённые научные работы слабо коммерциализируются. Сельскохозяйственные товаропроизводители – лидеры рынка, обладающие высокой платежеспособностью, используют, в основном, импортные технологии. Хозяйства с невысокой платежеспособностью, ориентированные на покупку отечественных технологий, не находят достаточного предложения.

Для преодоления этих неблагоприятных тенденций необходимо:

- преодолеть разбалансированность в стратегическом планировании развития АПК и сельскохозяйственной науки. Назрела необходимость создания на базе Отделения сельскохозяйственных наук РАН совета по координации, прогнозированию и экспертизе научно-технологических разработок в области сельского хозяйства;

Таблица 12 – Программы поддержки сельского развития

Министерство	Программа (проект)	Меры
Минсельхоз России	Госпрограмма «Комплексное развитие сельских территорий»	Поддержка жилищного строительства, социальной, инженерной и транспортной инфраструктуры, проектов по развитию сельских территорий
Минздрав России	Госпрограмма «Развитие здравоохранения»	Поддержка первичного звена здравоохранения, проект «Земский доктор», «Земский фельдшер»
Минкультуры России	Национальный проект «Культура»	Развитие сельских библиотек, домов культуры и др.
Минпросвещения России	Госпрограмма "Развитие образования"	Развитие сельских школ, программа «Земский учитель»
Минтруда России	Госпрограмма «Социальная поддержка граждан»	Поддержка предпринимательства по системе социального контракта

Как уже упоминалось, нерешенной проблемой является диверсификация сельской экономики. С 2022г. правительство будет выделять сельхозтоваропроизводителям, соответствующим критериям микро- и малого предпринимательства, гранты на развитие сельского туризма. Аналогичные меры необходимы в отношении малых предприятий, занимающихся переработкой сельскохозяйственного сырья, лесохозяйственной деятельностью, производством строительных материалов, сбором и переработкой дикорастущего сырья, народными промыслами и ремеслами и т.д.

Диверсифицируя сельскую экономику, необходимо разумно сочетать включение сельского предпринимательства в глобальные и межрегиональные рынки и их ориентацию на использование местных ресурсов и удовлетворение спроса местных потребителей. Особенно это важно в условиях пандемии, вызвавшей логистические сбои в функционировании глобальных рынков.

Стратегическим направлением структурной политики на селе должно стать развитие семейных крестьянских (фермерских) хозяйств путем стимулирования товарности личных подсобных хозяйств граждан (ЛПХ) и постепенной перерегистрации их в субъекты предпринимательской деятельности. Как показала Всероссийская сельскохозяйственная перепись 2016г., в стране имеется 2 334,3 тыс. личных подсобных хозяйств, ведущих сельскохозяйственное производство с целью получения денежных доходов, в то время как фермерских хозяйств было всего 174,8 тыс. (в 13 раз меньше). Именно такие ЛПХ являются социальной базой фермерского движения.

Мерами, стимулирующими переход товарных ЛПХ в крестьянские (фермерские) хозяйства, могут выступать предоставление земельных участков, выделение гран-

тов на хозяйственное обзаведение, налоговые льготы, упрощение процедур регистрации хозяйств, улучшение доступа к рынкам ресурсов и продукции и др.

Развитие локальной сельской экономики неизбежно повышает роль муниципалитетов и требует укрепления их бюджетной обеспеченности. Между тем в настоящее время их доходы крайне недостаточны: если в 1997г. они составляли 10,9% к ВВП, то в 2019г. – 4,3%. При этом около 2/3 доходов формируют трансферты от государства и только треть – налоговые и неналоговые доходы. В большинстве сельских поселений действующая межбюджетная и налоговая политика позволяет обеспечивать собственными налоговыми и неналоговыми поступлениями только содержание управленческого аппарата, лишая возможности поддерживать локальную экономику и решать социальные проблемы населения. Назрела настоятельная необходимость повышения бюджетной обеспеченности органов местного самоуправления за счет перераспределения в их пользу федеральных и региональных налогов.

Список литературы

[1] Сельское хозяйство в России. 2019: Стат.сб./ Росстат – М., 2019.

[2] Национальный доклад о ходе и результатах реализации в 2020 году Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия. М.: Минсельхоз России, 2021.

[3] Постановление Правительства Российской Федерации от 14 июля 2012 года №717 «О Государственной программе развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 годы».

[4] Постановление Правительства Российской Федерации от 31 мая 2019г. № 696 "Об утверждении государственной программы Российской Федерации "Комплексное развитие сельских территорий" и о внесении изменений в некоторые акты Правительства Российской Федерации".

[5] Итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 2006 года: В 9 т., Т. 2. М.: ИИЦ «Статистика России», 2008.

[6] Итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 2016 года: В 8 т. Т. 2. М.: ИИЦ «Статистика России», 2018.

[7] «О состоянии местного самоуправления, перспективах его развития и предложения по совершенствованию организации местного самоуправления в Российской Федерации в 2019 году». Доклад Общероссийского конгресса муниципальных образований России. М. 2020.

References

[1] Sel'skoe khozyaistvo v Rossii. 2019: Stat.sb./ Rosstat – М., 2019 [Agriculture in Russia. 2019: Stat. collection]. [in Russian].

[2] Natsional'nyi doklad o khode i rezul'tatakh realizatsii v 2020 godu Gosudarstvennoi programmy razvitiya sel'skogo khozyaistva i regulirovaniya rynkov sel'skokhozyaistvennoi produktsii, syr'ya i prodovol'stviya. М.: Минсельхоз России, 2021 [National report on the progress and results of the implementation in 2020 of the State Program for the Development of Agriculture and the Regulation of Agricultural Products, Raw Materials and Food Markets]. [in Russian].

[3] Postanovlenie Pravitel'stva Rossiiskoi Federatsii ot 14 iyulya 2012 goda №717 «О Государственной программе развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяй-

ственной продукции, сырья и продовольствия на 2013 - 2020 годы» [Decree of the Government of the Russian Federation of July 14, 2012 No. 717 "On the State Program for the Development of Agriculture and the Regulation of Agricultural Products, Raw Materials and Food Markets for 2013-2020"]. [in Russian].

[4] Postanovlenie Pravitel'stva Rossiiskoi Federatsii ot 31 maya 2019g. № 696 "Ob utverzhdenii gosudarstvennoi programmy Rossiiskoi Federatsii "Kompleksnoe razvitie sel'skikh territorii" i o vnesenii izmenenii v nekotorye akty Pravitel'stva Rossiiskoi Federatsii" [Decree of the Government of the Russian Federation of May 31, 2019 No. No. 696 "On Approval of the State Program of the Russian Federation "Integrated Development of Rural Territories" and on Amendments to Certain Acts of the Government of the Russian Federation"]. [in Russian].

[5] Itogi Vserossiiskoi sel'skokhozyaistvennoi perepisi 2006 goda: V 9t., T.2. М.: IITs «Statistika Rossii», 2008 [Results of the All-Russian Agricultural Census of 2006]. [in Russian].

[6] Itogi Vserossiiskoi sel'skokhozyaistvennoi perepisi 2016 goda: V 8t. T.2. М.: IITs «Statistika Rossii», 2018 [Results of the All-Russian Agricultural Census of 2016]. [in Russian].

[7] «О состоянии местного самоуправления, перспективах его развития и предложения по совершенствованию организации местного самоуправления в Российской Федерации в 2019 году». Доклад Общероссийского конгресса муниципальных образований России. М. 2020 ["On the state of local self-government, prospects for its development and proposals for improving the organization of local self-government in the Russian Federation in 2019"]. [in Russian].

Информация об авторе:

Петриков Александр Васильевич – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор, академик РАН; руководитель Всероссийского института аграрных проблем и информатики им. А. А. Никонова – филиала Федерального научного центра по аграрной экономике и социальному развитию сельских территорий; 107078 Большой Харитоньевский пер., д. 21, стр. 1, г. Москва, Российская Федерация; e-mail: apetrikov@viapi.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5602-419X>

Автор туралы ақпарат:

Петриков Александр Васильевич – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор, Ресей ғылым академиясының академигі; А.А.Никонов атындағы Бүкілресейлік аграрлық мәселелер және информатика институтының Басшысы; 107078 Үлкен Харитоньевский пер., 21 үй, 1 құр., Мәскеу қ., Ресей Федерациясы; e-mail: apetrikov@viapi.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5602-419X>

Information about author:

Petrikov Alexander Vasilievich – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Russian Academy of Sciences; Supervisor A.A. Nikonov All-Russian Institute of Agrarian Problems and Informatics; 107078 Bolshoy Kharitonevsky lane, 21 house, building 1, Moscow, Russian Federation; e-mail: apetrikov@viapi.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5602-419X>

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В АПК
РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ**

**БЕЛАРУСЬ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНДЕГІ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

TOPICAL ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE AIC OF THE REPUBLIC OF BELARUS

А.В. ПИЛИПУК *

д.э.н., профессор

Государственное предприятие «Институт системных исследований в АПК»

НАН Беларуси, Минск, Республика Беларусь

**электронная почта автора: pilipuk@list.ru*

А.В. ПИЛИПУК *

э.ф.д., профессор

Беларусь ҰҒА «Агроөнеркәсіптік кешендегі жүйелік зерттеу институты»

мамлекеттік кәсіпорын, Минск, Беларусь Республикасы

**автордың электрондық поштасы: pilipuk@list.ru*

A.V. PILIPUK *

Dr.E.Sc., Professor

State Enterprise "Institute of System Research in Agroindustrial Complex»

of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Republic of Belarus

**corresponding author e-mail: pilipuk@list.ru*

Аннотация. В статье представлены результаты исследования тенденций развития агропромышленного комплекса Республики Беларусь в контексте глобальных вызовов и новых условий обеспечения национальной продовольственной безопасности. Цель исследования заключается в научной систематизации факторов устойчивого и эффективного функционирования АПК и обосновании перспективных направлений развития производственно-экономического потенциала. При работе использованы методы исследования: монографический, экономико-статистический, экспертно-аналитический. Результаты – разработаны направления повышения эффективности агропромышленного комплекса, включая: а) рост производительности и эффективности отраслей (сохранение и повышение почвенного плодородия; широкое применение нанопрепаратов в качестве микроудобрений; развитие интенсивного кормопроизводства), б) устойчивое взаимодействие субъектов в агропродовольственной цепочке (создание эффективных сырьевых зон; оптимизация и стимулирование производства достаточного объема сельскохозяйственного сырья с учетом потребности переработки), в) оптимизация внешнеэкономической деятельности – совершенствование системы экспортного финансирования (кредитование, страхование, компенсация потерь), г) активизация инновационно-инвестиционной деятельности (внедрение механизма проектного финансирования; создание условий для роста инвестиций, направляемых на внедрение ресурсо-, природо- и энергосберегающих технологий), д) обеспечение качества продукции и сырья (создание информационной базы отраслевых регламентов на типовые технологические процессы производства; развитие экономического механизма стимулирования качества). Выводы - проанализированы подходы и меры по реализации указанных направлений в рамках действующей Государственной программы «Аграрный бизнес» на 2021–2025 годы, а также целевые ориентиры развития отечественного АПК.

Аңдатпа. Мақалада Беларусь Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің жаһандық сынқатерлер мен ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жаңа шарттары тұрғысынан даму тенденцияларын зерттеу нәтижелері келтірілген. Зерттеудің мақсаты АӨК-нің тұрақты және тиімді жұмыс істеу факторларын ғылыми жүйелеу және өндірістік-экономикалық әлеуетті дамытудың перспективалық бағыттарын негіздеу болып табылады. Жұмыс барысында: монографиялық, экономикалық-статистикалық, сараптамалық-талдау зерттеу әдістері қолданылған. Нәтижелер – агроөнеркәсіптік кешеннің тиімділігін арттыру бағыттары

зяйственной продукции и сложившимся уровнем его интенсификации [6-7]. В основе стабильности национальной агропродовольственной системы лежит достаточное собственное производство сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия, а также высокие стандарты доступности и качества продуктов для полноценного питания и здорового образа жизни населения [8].

В этой связи в рамках данного научного исследования поставлена цель – выполнить научную систематизацию факторов устойчивого и эффективного функционирования АПК и обосновать перспективные направления развития производственно-экономического потенциала с учетом конкурентных преимуществ на внутреннем и внешнем рынках.

Материал и методы исследования. Использованы монографический, экономико-статистический, экспертно-аналитический методы исследования, а также систем-

ный анализ, синтез и прогнозирование. Публикация основывается на официальных данных Национального статистического комитета Республики Беларусь.

Результаты и их обсуждение. Основываясь на результатах мониторинга последних лет, с уверенностью можно говорить о том, что Беларусь является самодостаточным в продовольственном отношении государством, а достигнутый уровень производства аграрной продукции позволяет не только полностью насытить внутренний рынок, но и сформировать значительный экспортный потенциал [см. 1, 4]. Подтверждением этому являются конкретные цифры. В среднем за период 2018-2020гг. республика обеспечивала себя молоком более чем на 244%, мясом – на 134, картофелем – 106, овощами и бахчевыми – 103, сахаром белым – 180, маслом растительным – 213, яйцом – на 126%. Коэффициент самообеспечения зерном в 2020г. превысил 100% (таблица 1).

Таблица 1 – Уровень самообеспечения Республики Беларусь основными видами сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия, %

Продукция	Год						
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Картофель	102,0	105,1	104,1	112,3	106,4	111,0	100,4
Овощи и бахчевые	96,9	94,8	106,7	105,5	99,8	107,3	101,9
Фрукты и ягоды	82,1	55,2	57,5	43,5	80,5	48,0	66,8
Масла растительные	69,4	108,3	68,0	73,9	180,6	227,3	232,4
Сахар	205,6	176,8	248,9	224,3	179,4	185,7	176,1
Мясо	118,3	132,4	132,1	134,7	135,2	132,8	134,9
Молоко	199,4	229,8	233,1	231,0	235,2	240,8	256,0
Рыба	14,5	13,1	15,3	13,9	15,0	13,8	12,0
Яйца	118,3	129,4	132,0	129,2	123,7	128,4	125,9

За прошедший год наша страна экспортировала сельскохозяйственной продукции и продуктов питания на сумму 5 771,8 млн долл. США, что на 30% больше уровня 2015 года. На внешних рынках реализовано говядины – 148,7 тыс. т, мяса и пищевых субпродуктов домашней птицы – 194,0, колбасных изделий – 33,7, сыров и творога – 274,5, масла сливочного – 83,9, масла рапсового – 291,4, сахара – 445,2 тыс. т. География экспорта охватывает более 116 стран.

Складывается положительная общая динамика развития сельского хозяйства. Индекс роста производства продукции животноводства в 2020г. составил 103,7%, растениеводства – 106,0%. Удельный вес инвестиций в основной капитал, направленных на развитие сельского хозяйства, в общем объеме составляет 11,7%, что со-

ответствует нормативному достаточному уровню (таблица 2).

Вместе с тем для отдельных организаций сельского хозяйства характерен ряд проблем, решение которых требует концентрации финансовых ресурсов и научного обеспечения, что на современном этапе осложняется неблагоприятной экономической ситуацией на внешних рынках.

К числу таких вопросов можно отнести снижение финансовой устойчивости сельскохозяйственных производителей и усиление их зависимости от обязательств. Так, можно констатировать, что фактическая рентабельность реализованной продукции, товаров, работ, услуг в сельском хозяйстве (в 2020г. – 6,3%) значительно меньше нормативного значения, достаточного для расширенного воспроизводства.

Таблица 2 – Индикаторы развития сельскохозяйственного производства в Республике Беларусь, 2017-2020гг.

Индикатор	Допустимое значение	2017	2018	2019	2020
Индекс производства продукции растениеводства в хозяйствах всех категорий (в сопоставимых ценах), %	Не менее 103–104	106,2	93,9	105,7	106,0
Индекс производства продукции животноводства в хозяйствах всех категорий (в сопоставимых ценах), %		102,4	99,2	100,6	103,7
Рентабельность реализованной продукции, товаров, работ, услуг в сельском хозяйстве, %	Не менее 30	8,2	5,0	5,4	6,3
Уровень производства зерна на одного человека в год, кг	Не менее 700	842,0	649,0	778,0	935,0
Сальдо внешней торговли сельскохозяйственной продукцией и продуктами питания, млн долл.	Положительное	387,4	855,7	881,0	1 500,0
Удельный вес инвестиций в основной капитал, направленных на развитие сельского хозяйства, в общем объеме, %	Не менее 10	10,4	9,8	10,5	11,7

Ряд товаропроизводителей сельскохозяйственной продукции испытывают дефицит собственных оборотных средств, а также средств для технико-технологической модернизации производства.

Как результат – сложности материально-технического обеспечения: в разные

годы отмечается недостаточный уровень внесения минеральных удобрений, известкования почв, требует увеличения энергетическая оснащенность сельскохозяйственного производства (таблица 3).

Таблица 3 – Показатели материально-технического обеспечения сельского хозяйства в Республике Беларусь, 2017-2020гг.

Показатель	Год						2020г. в % к 2015г.
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Внесение минеральных удобрений в расчете на гектар пахотных земель, кг	209	158	155	168	165	191	91,4
Внесение органических удобрений в расчете на гектар пахотных земель, т	10,3	9,7	9,8	9,2	9,8	10,2	99,0
Площадь, на которой проведено известкование почв, тыс. га	288	220	230	227	203	188	65,3
Энергетические мощности в расчете на 100 га посевной площади, л.с.	369	357	351	350	345	341	92,4

Опыт последних лет показал, что увеличение производства и загрузки мощностей предприятий пищевой и перерабатывающей промышленности напрямую определяется потенциалом сельскохозяйственного производства.

По ряду производств уровень загрузки мощностей имеет достаточные резервы роста. В том числе производство мясных и молочных продуктов, плодоовощных консервов и соков. Увеличение загрузки требует дальнейшего укрепления сырьевой базы агропромышленного производства на основе интенсификации, концентрации, совершенствования специализации и размещения.

В настоящее время Институтом активно выполняется научное обеспечение ре-

шений по формированию высокоэффективных устойчивых сырьевых зон, для которых предлагается и внедряется более эффективный по сравнению с краткосрочным договорным взаимодействием субъектов организационно-экономический механизм отношений в цепочке создания добавленной стоимости (авансирование, совершенствование ценообразования, планирование производства и загрузки мощностей).

На внутреннем и мировом рынке сформировался стабильный положительный имидж белорусских пищевых продуктов высокого качества, произведенных с использованием натуральных ингредиентов, в условиях устойчивого сельского хозяйства, с использованием местного сырья и лучших технологий. Ключевым фактором в данном

процессе является инновационный потенциал пищевой промышленности. В 2020г. осуществляли затраты на технологические инновации 28,6% организаций, основным видом деятельности которых является про-

мышленное производство продуктов питания и напитков, для сравнения в 2017г. удельный вес инновационно-активных субъектов составлял 16,5% (таблица 4).

Таблица 4 – Показатели инновационного развития обрабатывающей промышленности деятельности, 2018-2020гг.

Вид экономической деятельности	Удельный вес инновационно-активных организаций, %		
	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Производство продуктов питания и напитков	20,5	23,2	28,6
Переработка и консервирование мяса и производство мясной и мясосодержащей продукции	15,1	11,8	15,7
Переработка и консервирование рыбы, ракообразных и моллюсков	33,3	42,9	28,6
Переработка и консервирование фруктов и овощей	18,8	18,8	13,3
Производство растительных и животных масел и жиров	12,5	12,5	22,2
Производство молочных продуктов	25,5	35,4	40,4
Производство хлебобулочных, макаронных и мучных кондитерских изделий	18,5	13,2	32,1
Производство какао, шоколада и сахаристых кондитерских изделий	57,1	50,0	57,1
Производство детского питания и диетических пищевых продуктов	66,7	66,7	66,7
Производство готовых кормов и кормовых добавок	6,1	14,7	20,0

В числе актуальных для решения вопросов последних лет важно отдельно выделить вопросы снижения доли продовольственных товаров отечественного производства, реализованных организациями торговли. В 2020г. этот показатель составил 77,1% при нормальном значении, установленном в Доктрине национальной продовольственной безопасности, не менее 85,0%. В сложившихся условиях, когда резервы роста покупательной способности доходов населения ограничены по объективным причинам, белорусские товаропроизводители испытывают давление ценовых факторов (по товарам, использующим дешевые заменители натуральных компонентов), что не позволяет в полной мере реализовать свой конкурентный потенциал. Вместе с тем важно отметить усилия правительства по продвижению инициатив взаимодействия отечественных товаропроизводителей и предприятий торговли на внутреннем рынке в данном направлении.

Развитие национального агропромышленного комплекса осуществляется в рамках действующей Государственной программы «Аграрный бизнес» Республики Беларусь на 2021-2025 годы. Принципиальной особенностью новой программы является ориентация на повышение эффективности и конкурентоспособности производства агропродовольственной продукции за счет оптимизации материальных и трудовых затрат, системного управления качеством, укреп-

ления сырьевой базы, а также внедрения инновационных технологий и моделей организации производства. Государственная программа включает в себя следующие подпрограммы: «Развитие растениеводства, переработки и реализация продукции растениеводства»; «Развитие семеноводства сельскохозяйственных растений»; «Развитие животноводства, переработки и реализация продукции животноводства»; «Развитие племенного дела в животноводстве»; «Развитие рыбохозяйственной деятельности»; «Инженерные противопожарные мероприятия»; «Развитие мелиорации земель сельскохозяйственного назначения»; «Развитие и поддержка малых форм хозяйствования»; «Обеспечение общих условий функционирования агропромышленного комплекса».

В перспективе к 2025г. республика планирует достичь производства зерна на уровне 10 000 тыс. т, сахарной свеклы – 5 000, картофеля – 5 956, овощей – 1 900, плодов и ягод – 687, рапса – 820, льноволокна – 55, молока – 9 200, КРС – 713, свиней – 566, птицы – 772 тыс. т, яиц – 3 620 млн шт. (таблица 5). Указанные целевые объемы позволят обеспечить насыщение внутреннего рынка отечественной продукцией высокого качества по социально приемлемым ценам, а также увеличить экспорт агропродовольственных товаров до 7 млрд. долл. США.

Таблица 5 – Целевые объемы производства сельскохозяйственной продукции в хозяйствах всех категорий, предусмотренные Государственной программой «Аграрный бизнес» Республики Беларусь на 2021-2025гг., тыс. тонн

Продукция	Год				
	2021	2022	2023	2024	2025
Скот и птица в ж.в.	1 904	1 937	1 968	2 006	2 051
Молоко	8 047	8 308	8 591	8 867	9 200
Яйца, млн шт.	3 540	3 570	3 593	3 613	3 620
Зерно	8 731	8 873	9 062	9 206	10 000
Сахарная свекла	5 000	5 000	5 000	5 000	5 000
Рапс	714	742	775	801	820
Картофель	6 071	6 058	6 010	5 961	5 956
Овощи	1 826	1 850	1 860	1 884	1 900
Плоды и ягоды	662	682	675	686	687

В целом следует констатировать, что в условиях нарастающего влияния внешних вызовов и угроз высокий потенциал собственного аграрного производства и социально ориентированная государственная политика являются фундаментальной основой устойчивости национальной системы продовольственной безопасности.

Для дальнейшего эффективного достижения целевых критериев и обеспечения приоритетов развития, обозначенных в важнейших документах стратегического планирования, к которым в нашей стране относятся Доктрина национальной продовольственной безопасности, государственные программы социально-экономического развития, государственные программы по АПК, Национальной академии наук Беларуси и, в частности, Институтом системных исследований в АПК, выполняется научное обоснование мер и рекомендаций по важнейшим направлениям [см. 1,6,8], в числе которых следует выделить следующие:

- Нарращивание производительности и эффективности отраслей:

- повышение эффективности производства продукции растениеводства посредством углубления специализации и совершенствования структуры посевных площадей в соответствии с зональными системами земледелия с учетом почвенно-климатических и экономических условий хозяйствования и соблюдение технологических регламентов возделывания сельскохозяйственных культур;

- сохранение и повышение почвенного плодородия путем внесения необходимых по балансу питательных веществ минеральных и органических веществ, широкое применение нанопрепаратов, используемых в качестве микроудобрений;

- совершенствование структуры травостоев многолетних трав на пашне и луго-

пастбищных угодий за счет повышения удельного веса в них бобовых и бобово-злаковых травосмесей;

- развитие интенсивного кормопроизводства, обеспечивающего формирование устойчивой кормовой базы для животноводства;

- обеспечение условий для максимальной реализации потенциала продуктивности животных и птицы за счет соблюдения технологических регламентов;

- повышение уровня защиты страны в плане биологической безопасности сельскохозяйственных животных, обеспечение безопасности продуктов питания;

- проведение мероприятий по модернизации ферм с полной автоматизацией производственных процессов с учетом технологических, экономических и экологических аспектов; применение технологии «умная» ферма, программ менеджмента стада, беспривязной системы содержания и доильных роботов.

- Устойчивое взаимодействие субъектов в агропродовольственной цепочке:

- обеспечение взаимодействия производителей сельскохозяйственной продукции и перерабатывающих организаций на принципах стратегического партнерства;

- создание эффективных сырьевых зон агропромышленного производства, оптимизация и стимулирование производства достаточного объема сельскохозяйственного сырья с учетом потребности переработки.

- Оптимизация внешнеэкономической деятельности:

- совершенствование системы экспортного финансирования (кредитование, страхование, компенсация потерь);

- формирование комплексной, специализированной по продуктам и страновым направлениям информационно-аналитической системы поддержки национальных

товаропроизводителей-экспортеров и механизм ее финансирования (либо компенсация части затрат) для оказания консультационных, маркетинговых услуг экспортерам на безвозмездной (льготной) основе;

- активизация экспортных поставок в рамках заключенных торгово-экономических соглашений (СНГ, Китай, Вьетнам, Иран, Сингапур, Сербия), заключение новых соглашений с перспективными торговыми партнерами (Израиль, Египет, Индия);

- проработка вопроса компенсации части транспортных затрат при экспорте агропродовольственных товаров.

• Улучшение кадрового обеспечения АПК:

- повышение эффективности использования трудового потенциала сельского хозяйства на основе улучшения обеспеченности кадрами, их подготовки и закрепления на селе;

- реализация мероприятий Отраслевой программы кадрового обеспечения организаций агропромышленного комплекса «Кадры 2021-2025 годы»;

- разработка рекомендаций по применению в сельскохозяйственных организациях гибких (нестандартных) форм занятости и систем оплаты труда, направленных на стимулирование работников в целях повышения эффективности их деятельности, снижения затрат, соблюдения организационно-технологической дисциплины.

• Активизация инновационно-инвестиционной деятельности:

- внедрение механизма проектного финансирования инновационно-инвестиционной деятельности предприятий агропромышленного комплекса;

- создание условий для роста инвестиций, направляемых на внедрение ресурсо-, природо- и энергосберегающих технологий для агропромышленного производства и другие меры.

Заключение

1. Основываясь на результатах исследований, а также оценивая достигнутый уровень развития национального агропромышленного комплекса, важно широко презентовать ключевые научные разработки, выполняемые на данном этапе развития: пути повышения производительности и эффективности отраслей, возможности оптимизации структуры посевных площадей; перспективы развития зональных систем земледелия, уточнение технологических регламентов, выстраивание оптимальных сырьевых зон, диверсификацию и наращивание экспорта, создание комплексной, специализированной по продуктам и страновым направлениям информационно-ана-

литической системы поддержки национальных товаропроизводителей-экспортеров и механизм ее финансирования и другие.

2. Реализация указанных направлений предусматривает комплексное научное обеспечение, которое осуществляется научно-практическими центрами и организациями Национальной академии наук Беларуси и, в частности, Институтом системных исследований в АПК.

3. Значимая часть научных исследований выполняется в контексте функционирования Евразийского экономического союза совместно с нашими партнерами – Казахским научно-исследовательским институтом экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, а также научными организациями других государств-членов ЕАЭС. Совместно разрабатываются и внедряются механизмы обеспечения коллективной продовольственной безопасности, предложения по формированию благоприятной конкурентной среды для максимальной реализации потенциала товаропроизводителей Союза.

Список литературы

[1] Национальная агропродовольственная система Республики Беларусь: методология и практика конкурентоустойчивого развития / В.Г. Гусаков [и др.]; под ред. В.Г. Гусакова. – Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2021. – 179 с.

[2] Гусаков, В.Г. Агропромышленный комплекс Беларуси в условиях трансформационной экономики / В.Г. Гусаков, А.П. Шпак // Белорусский экономический журнал. – 2018. – № 4. – С. 54-64.

[3] Гусаков, В.Г. Конкурентоустойчивое развитие производства продуктов здорового питания в предприятиях пищевой промышленности Беларуси / В. Г. Гусаков, А. В. Пилипук. – Минск: Беларус. навука, 2018. – 367 с.

[4] Мониторинг продовольственной безопасности – 2019: социально-экономические условия / В.Г. Гусаков, А.В. Пилипук, Г.В. Гусаков, П.В. Расторгуев, Н.В. Карпович, С.А. Кондратенко, Я.Н. Бречко, И.Г. Почтовая, Л.Т. Ёнчик, Л.А. Лобанова, И.В. Гусакова, О.В. Свистун, Е.П. Макуцня, Е.А. Расторгуева, Н.М. Чеплянская. – Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2020.- 349 с.

[5] Бельский, В.И. Экономический механизм государственного регулирования сельскохозяйственного производства: теория, методология, практика / В.И. Бельский.- Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2018.– 265 с.

[6] Пилипук, А.В. Современные аспекты и механизмы обеспечения устойчивого стратегического развития отраслей пищевой и перера-

батыяуашей промышленнои в мире и в Республике Беларусь / А.В. Пилипук, С.А. Кондратенко // Белорусский экономический журнал. – 2020. – № 2. – С. 79-95.

[7] Актуальные меры и инструменты эффективного конкурентного функционирования национальных продовольственных рынков / А.В. Пилипук, Г.В. Гусаков, Л.Т. Ёнчик, Л.А. Лобанова, И.В. Гусакова, О.В. Свистун, О.В. Штешиц // Научные принципы регулирования развития АПК: предложения и механизмы реализации / В.Г. Гусаков [и др.]; редкол.: В.Г. Гусаков (гл. ред.) [и др.]. – Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2020. – Гл. 4, § 4.1. – С. 91-100.

[8] Основные положения Доктрины продовольственной безопасности Республики Беларусь / А. Шпак, Н. Киреенко, С. Кондратенко, Л. Байгот, Г. Гусаков // Аграрная экономика. – 2017. – № 3. – С. 2-14.

References

[1] Gusakov, V.G. (2021). Natsional'naya agroprodovol'stvennaya sistema Respubliki Belarus': metodologiya i praktika konkurentoustoichivogo razvitiya [National agro-food system of the Republic of Belarus: methodology and practice of competitive development]. Minsk: In-t sistem. issled. v APK NAN Belarusi, 179 p. [in Russian].

[2] Gusakov, V.G., Shpak, A.P. (2018). Agropromyshlenni kompleks Belarusi v usloviyakh transformatsionnoi ekonomiki [Agro-industrial complex of Belarus in conditions of transformational economy]. *Belorus. Ekon. Zhurn-Belorus economy magazine*, 4, 54-64 [in Russian].

[3] Gusakov, V.G., Pilipuk A.V. (2018). Konkurentoustoichivoe razvitie proizvodstva produktov zdorovogo pitaniya v predpriyatiyakh pishchevoi promyshlennosti Belarusi [Competitive development of healthy food production in food industry enterprises of Belarus]. Minsk: Belarus. navuka, 367 p. [in Russian].

[4] V.G. Gusakov, A.V. Pilipuk, G.V. Gusakov, P.V. Rastorguev, N.V. Karpovich, S.A. Kondratenko, Ya.N. Brechko, I.G. Pochtovaya, L.T. Enchik, L.A. Lobanova, I.V. Gusakova, O.V. Svistun, E.P. Makutsenya, E.A. Rastorgueva & N.M. Cheplyanskaya (2020). Monitoring prodovol'stvennoi bezopasnosti – 2019: sotsial'no-ekonomicheskie usloviya [4]. Minsk: In-t sistem. issled. v APK NAN Belarusi, 349 p. [in Russian].

[5] Bel'skii, V.I. (2018). Ekonomicheskii mekhanizm gosudarstvennogo regulirovaniya sel'skokozyaistvennogo proizvodstva: teoriya, metodologiya, praktika [Economic mechanism of state regulation of agricultural production: theory, methodology, practice]. Minsk: In-t sistem. issled. v APK NAN Belarusi, 265 p. [in Russian].

[6] Pilipuk, A.V., Kondratenko, S.A. (2020). Sovremennye aspekty i mekhanizmy obespecheniya ustoichivogo strategicheskogo razvitiya otraslei pishchevoi i pererabatyvayushchei promyshlennosti v mire i v Respublike Belarus' [Modern aspects and mechanisms for ensuring sustainable strategic development of food and processing industries in the world and in the Republic of Belarus]. *Belorus. ekon. Zhurn-Belorus. Ekon. Zhurn-Belorus economy magazine*, 2, 79-95 [in Russian].

[7] A.V. Pilipuk, G.V. Gusakov, L.T. Enchik, L.A. Lobanova, I.V. Gusakova, O.V. Svistun & O.V. Steshits (2020). Aktual'nye mery i instrumenty effektivnogo konkurentnogo funktsionirovaniya natsional'nykh prodovol'stvennykh rynkov [Actual measures and tools for effective competitive functioning of national food markets]. *Minsk: In-t sistem. issled. v APK NAN Belarusi-Minsk: Institute of Systems. research in AIC NAS of Belarus*, Gl. 4, § 4.1, 91-100 [in Russian].

[8] A. Shpak, N. Kireenko, S. Kondratenko, L. Baigot, G. Gusakov (2017). Osnovnye polozheniya Doktriny prodovol'stvennoi bezopasnosti Respubliki Belarus' [The main provisions of the Doctrine of food security of the Republic of Belarus]. *Agrar. Ekonomika-Agrarian economics*, 3, 2-14 [in Russian].

Информация об авторе:

Пилипук Андрей Владимирович – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор; директор; Государственное предприятие «Институт системных исследований в АПК» НАН Беларуси; 220108 ул. Казинца, 103, г.Минск, Республика Беларусь; e-mail: pilipuk@list.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0207-3786>.

Автор туралы ақпарат:

Пилипук Андрей Владимирович – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор; директор; Беларусь ҰҒА «Агроөнеркәсіптік кешендегі жүйелік зерттеу институты» мемлекеттік кәсіпорын; 220108 Казинца көш., 103, Минск қ., Беларусь Республикасы; e-mail: pilipuk@list.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0207-3786>.

Information about author:

Pilipuk Andrey Vladimirovich – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Director; State Enterprise "Institute of System Research in Agroindustrial Complex of the National Academy of Sciences of Belarus; 220108 Kazintsa str., 103, Minsk, Belarus; e-mail: pilipuk@list.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0207-3786>.

**СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ УКРАИНЫ**

**УКРАИНАНЫҢ АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРЫН ТҰРАҚТЫ ДАМУДЫҢ
СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ**

**STRATEGIC DIRECTIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF RURAL AREAS IN UKRAINE**

Ю.А. ЛУПЕНКО*

д.э.н., профессор, академик Национальной академии аграрных наук Украины

Н.И. ПАТЫКА

д.э.н., профессор

Национальный научный центр «Институт аграрной экономики», Киев, Украина

**электронная почта автора: pd@iae.kiev.ua*

Ю.А. ЛУПЕНКО*

э.ф.д., профессор, Украина Ұлттық аграрлық ғылымдар академиясының академигі

Н.И. ПАТЫКА

э.ф.д., профессор

«Аграрлық экономика институты» Ұлттық ғылыми орталығы, Киев, Украина

**автордың электрондық поштасы: pd@iae.kiev.ua*

YU.A. LUPENKO*

Dr.E.Sc., Professor, Academician of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

N.I. PATYKA

Dr.E.Sc., Professor

National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine

**corresponding author e-mail: pd@iae.kiev.ua*

Аннотация. *Цель статьи* – определение и систематизация совокупности стратегических направлений обеспечения устойчивого развития сельских территорий Украины. *Методы* – при обобщении научно-методических подходов исследования использованы анализ и синтез, аналогия и сравнение. Для оценки состояния и тенденций социально-экономического развития сельских территорий, производства, демографических процессов, занятости сельского населения, доходов в аналитических исследованиях применены экономико-статистические методы (сравнительного анализа, средних и относительных величин, трендовый анализ, графический метод, индексный анализ и т.д.). Посредством метода обобщения определены стратегические направления государственной политики по обеспечению устойчивого развития сельских территорий. С помощью приемов абстрактно-логического инструментария сформулированы промежуточные и заключительные выводы и предложения. *Результаты* – определены особенности развития сельских территорий Украины. По результатам проведенного анализа выявлена тенденция повышения эффективности и результативности аграрного производства на фоне сужения сферы сельскохозяйственного труда, дефицита рабочих мест, низкого уровня оплаты труда, снижения уровня занятости сельского населения, деформации его возрастной структуры, депопуляции сельских поселений и т.п. Предложены стратегические направления устойчивого развития сельских территорий Украины по социальному, экономическому, экологическому и институционально-инвестиционному векторам. *Выводы* – развитие социальных процессов на сельских территориях предусматривает активизацию разработки и постепенного воплощения в жизнь комплекса нормативно-правовых и организационно-экономических мер, которые должны предусматривать, прежде всего, реализацию определенных и обоснованных в ходе исследования стратегических направлений устойчивого развития сельских территорий Украины.

Аңдатпа. *Мақаланың мақсаты* – Украинаның ауылдық аймақтарының тұрақты дамуын қамтамасыз етудің стратегиялық бағыттарының жиынтығын анықтау және жүйелеу. *Әдістері* – зерттеудің ғылыми-әдістемелік тәсілдерін жалпылау кезінде талдау және синтез,

были ее обобщающий характер, отсутствие конкретных механизмов, с помощью которых государство могло бы результативно влиять на процесс функционирования аграрного сектора экономики и обеспечивать эффективное развитие сельских территорий, которое сдерживает недостаточное финансовое обеспечение выполнения нормативных актов, низкая исполнительская дисциплина. Локальные и важные по своей сути меры предпринимаются, но общая их стратегическая цель четко не обозначена.

В таких условиях определение стратегических направлений экономической политики Украины по обеспечению устойчивого социально-экономического развития сельских территорий приобретает особое значение.

Вопросы формирования эффективной государственной политики обеспечения устойчивого развития сельских территорий достаточно многогранны и многоаспектны. Они изучаются украинскими учеными, среди которых Е. Бородина, И. Прокопа, О. Попова [10], Я. Гадзало [1; 2], А. Гетьман, И. Игнатенко, В. Корниенко [3], В. Жук [1; 4], М. Могилова [см.1], Ю. Лузан [см.2], Н. Малик, А. Булавка [7], Н. Петренко, И. Чукина [9], В. Рябоконт [14], В. Самофатова [15], З. Смутчак [16], Н. Талавыря [19], И. Термоса [20], О. Шевченко, В. Романов, Я. Жалило [21] и многие другие.

Изучению проблем устойчивого развития сельских территорий значительное внимание уделяют и иностранные исследователи, что является подтверждением его значения на глобальном уровне. В частности, в разных странах и на разных управленческих уровнях – государства, экономики, отраслей, территорий, в том числе сельских, исследуются общие вопросы, касающиеся данной тематики; рассматриваются влияние различных факторов, особенности государственной политики, разнообразные инновационные решения по обеспечению устойчивости развития и т. п. [22-25].

Однако, несмотря на достаточно глубокие исследовательские наработки, проблемы научного обоснования подходов к определению ключевых стратегических направлений обеспечения устойчивого развития сельских территорий, особенно в кризисных условиях, а также институциональных ограничений и т. п., раскрыты в недостаточной мере.

Исходя из вышеизложенного целью статьи обозначено определение совокупности стратегических направлений обеспе-

чения устойчивого развития сельских территорий Украины.

Материал и методы исследования.

Методологической основой исследования является системный подход к изучению явлений и процессов и диалектический метод познания, позволившие комплексно рассмотреть процессы, связанные с развитием сельских территорий Украины. При обобщении научно-методических подходов к исследованию обеспечения устойчивого социально-экономического развития сельских территорий использованы приемы абстрактно-логического метода, анализ и синтез, аналогия и сравнение. Для оценки состояния и тенденций развития сельских территорий, демографических процессов, занятости и доходов сельского населения в аналитических исследованиях применены экономико-статистические методы (сравнительного анализа средних и относительных величин, трендовый анализ, графический метод, индексный анализ). Посредством метода обобщения определены стратегические направления государственной политики по обеспечению устойчивого развития сельских территорий. С помощью приемов абстрактно-логического инструментария сформулированы промежуточные и заключительные выводы и предложения. Достоверность полученных результатов и выводов подтверждена расчетами с использованием статистических наблюдений.

Информационной базой исследования были данные Государственной службы статистики Украины, Министерства финансов Украины, портала «Децентрализация», нормативно-правовые акты Украины; научные публикации; информация интернет-ресурсов. Период исследования охватывает 2000-2021 годы.

Результаты и их обсуждение. Украина обладает значительными, по сравнению с мировыми, запасами черноземов, выгодно расположена географически, природно-климатические условия на ее территории способствуют развитию сельского хозяйства и производству больших объемов качественных аграрных продуктов.

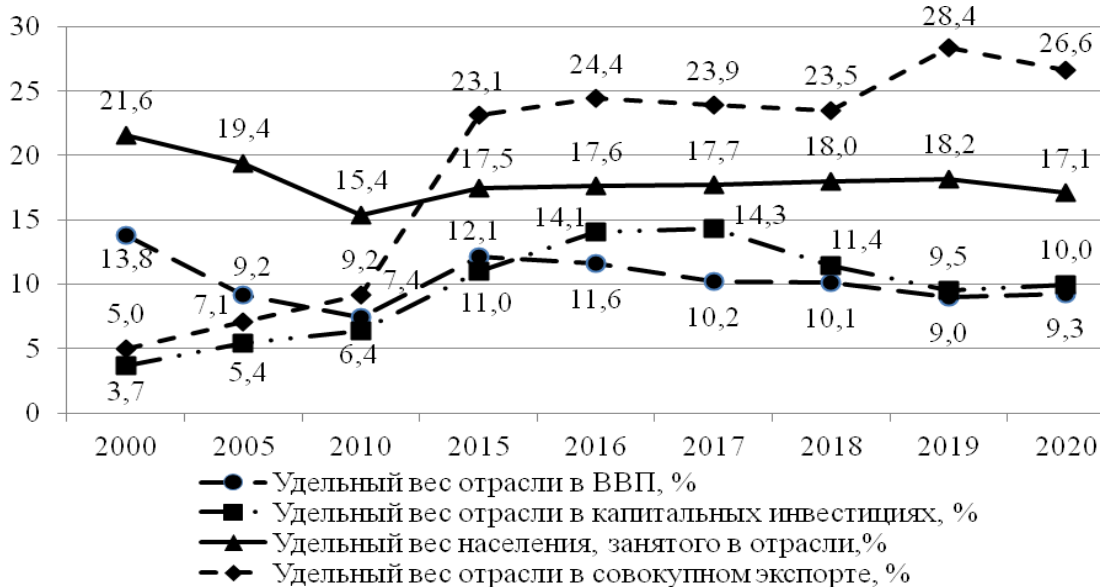
Сегодня сельское хозяйство страны развивается динамично, в национальном хозяйстве занимает ведущие позиции по показателям производства, занятости, прибыльности и экспорта (рисунок 1).

Удельный вес отрасли в ВВП составляет более 9,3%. Доля сельского хозяйства в капитальных инвестициях достигает 10%. В отрасли задействовано 17,1% от всего занятого населения страны. В 2020г. экс-

порт продукции сельского хозяйства увеличился более чем в 17,8 раза по сравнению с 2000г. – до 13,071 млрд. долл. США против 0,734 млрд. в 2000 году. В результате удельный вес сельского хозяйства в общей структуре экспорта товаров из Украины в 2020г. достиг 26,6% по сравнению с 1,5% в 2000г., то есть более четвер-

ти украинского экспорта – это сельскохозяйственная продукция, а с учетом экспорта продуктов питания – 45,1% украинского экспорта [см. 16].

Однако положительные тенденции в отраслевой экономике пока не позволили решить проблемы, исторически сложившиеся в социальной сфере сельской местности.

Примечание: рассчитано авторами по данным Государственной службы статистики Украины [см. 16]

Рисунок 1 – Удельный вес сельского хозяйства в экономике Украины за период 2000-2020 гг., %

В первую очередь это количественные и качественные параметры демографических процессов. Низкая рождаемость и высокий уровень смертности сельского населения в течение длительного времени достигли критических значений. Так, в 2020г. количество умерших превышало количество родившихся на 133,4 тыс. человек. С 2000 по 2020гг. численность сельского населения уменьшилась на 3,5 млн чел. – до 12,6 млн, или на 21,5%.

Происходит деформация возрастной структуры сельского населения Украины, о чем свидетельствуют официальные статистические данные: 41% жителей села – лица пенсионного возраста, а более 18% сельских жителей достигли возраста 65 лет, то есть увеличивается удельный вес населения старшего возраста. Доля молодежи в возрасте 16-35 лет в общей численности жителей села за указанный период сократилась на 2%, а в возрасте 16-59 лет – на 1,2 процентных пункта (п. п.). При этом средняя продолжительность жизни длительное время почти не претерпевает изменений и составляет у мужчин 65,6, а у женщин – 76,2 лет [8].

Такая демографическая ситуация в сельской местности отрицательно влияет на формирование жизненного и трудового потенциала села. Только в течение 2000-2020гг. количество сел в Украине сократилось на 359 населенных пунктов [12].

Довольно сложная ситуация с обеспечением сел объектами социальной инфраструктуры. За последние десять лет количество общеобразовательных школ уменьшилось на 3 691 ед., или на 38,6%, больниц – сократилось в 16,8 раза, фельдшерско-акушерских пунктов – на 34,5%, библиотек – на 11,3%, сельских клубов – на 8,3%. Количество дошкольных детских учреждений хотя и возросло за анализируемый период на 637 ед., однако уровень обеспеченности ими все же низкий – 33,6% [см.12].

Усугубляются диспропорции между сельским развитием, населением сельских поселений, занятостью крестьян и системой производства в отрасли. Как следствие, в сельском хозяйстве сокращается предпринимательская сеть. Количество сельскохозяйственных предприятий на протяжении 2000-2020гг. уменьшилось на

4 065 ед., или на 7,9%, в том числе фермерских хозяйств – на 6 577 ед., или 17,1% [17].

Количество занятого сельского населения изменялось циклично. В 2002-2004гг. и 2014-2017гг. оно снижалось со среднегодовыми темпами 15,6 и 5,5% соответственно. В 2005-2013гг. ситуация на сельском рынке труда более-менее стабилизировалась – после увеличения в 2005г. числен-

ность занятого сельского населения была практически на одном уровне, с колебаниями в пределах 6 371-6 595 тыс. человек. В 2020г. наблюдалось резкое сокращение количества занятых до уровня 4 968 тыс. человек (рисунок 2). Причиной среди прочих следует указать распространение пандемии COVID-19 и институциональные ограничения.

Примечание: по данным Государственной службы статистики Украины [6]
Рисунок 2 – Количество занятого сельского населения Украины за период 2002-2020гг., тыс. чел.

Наблюдается устойчивая тенденция к сокращению численности занятых в сельском хозяйстве. Так, в 2020г. количество работников, задействованных в сельскохозяйственном производстве, уменьшилось почти на 37,7% по сравнению с 2000 годом [5]. На снижение занятости в исследуемой отрасли повлияло много факторов. Одной из причин уменьшения уровня занятости является экстенсивный способ ведения сельского хозяйства и высокий уровень освоения земель, что и в дальнейшем будет ограничивать привлечение труда крестьян в сельскохозяйственное производство. Другим фактором целесообразно назвать изменения в структуре сельскохозяйственного производства. Удельный вес продукции растениеводства в общих объемах производства сельскохозяйственной продукции за период 1990-2020 гг. увеличился на 25,8 п.п. – до 77,3%, а продукции животноводства, более трудоемкой отрасли, соответственно уменьшился. Внедрение инноваций в сельскохозяйственное

производство, использование современных технологий, автоматизация рабочих мест и производственных операций, роботизация и т.п. также приводят к сокращению спроса на рабочую силу в сельском хозяйстве.

Оплата труда как определяющее средство воспроизводства рабочей силы и поддержания нормальной жизнедеятельности работника в настоящее время по своим размерам не полностью возмещает реальные затраты рабочей силы. Несмотря на то, что заработная плата занятых в сельском хозяйстве постоянно увеличивается, ее размер все же остается ниже средней заработной платы по Украине и заработной платы работников, занятых в промышленности. По состоянию на июнь 2021г. среднемесячная заработная плата в сельском хозяйстве в эквиваленте полной занятости составила 78,6% и 75,4% от ее уровня в экономике Украины и промышленности соответственно.

Это пагубно влияет на ценность сельского труда. Однако следует отметить, что

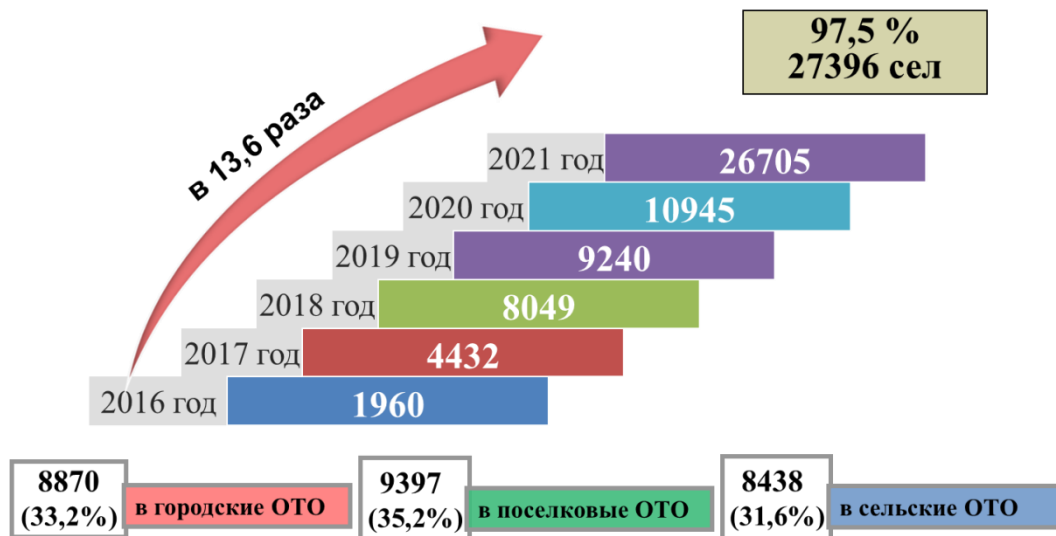
заработная плата хотя и остается важной, но не всегда единственной составляющей доходов сельских жителей. Определенная часть домохозяйств обеспечивает поступление средств за счет самозанятости в личном крестьянском хозяйстве. Так, в 2020г. доходы от личного подсобного хозяйства составляли от 16% всех их поступлений [18].

В совокупных расходах сельских домохозяйств на продукты питания и безалкогольные напитки приходится 53% при критичном или пороговом уровне 60%. По результатам самооценки удельный вес лиц, проживающих в сельских домохозяйствах и ощущающих недостаток средств на приобретение самых необходимых недорогих продуктов, составляет 6,4%, а от потребления блюд с мясом, курятиной, рыбой (или их вегетарианским эквивалентом) через день – 20,5% от опрошиваемых [13].

Следовательно, развитие сельских территорий Украины обусловлено неотложным требованием избавиться от негативных реалий, которые накопились в социальной сфере села и главное – устранить причины ее упадка.

Принятие в последние годы базовых законодательно-нормативных актов по вопросам реформирования местного самоуправления и административно-территориальной организации власти на базовом уровне в Украине несколько улучшило экономическую и социальную ситуации на селе. В частности, при создании территориальных общин на основе объединения сельских или поселковых советов возросла возможность расширения сферы приложения труда сельского населения.

Развитие сельских территорий началось в 2015г. с принятием Закона Украины «О добровольном объединении территориальных общин», согласно которому по состоянию на начало 2021г. было создано 1 439 объединенных территориальных общин (далее – ОТО), из которых 627 или 43,6% – сельские общины. В процессе административно-территориальной реформы в состав ОТО вошли 26 705 сел (97,5% от их общего количества в Украине). Из них 8 870 сел (33,2%) вошли в состав городских ОТО, 9 397 (35,2%) – в состав поселковых, 8 438 (31,6%) – в состав сельских ОТО (рисунок 3).

Примечание: по данным портала «Децентрализация» [см.12].

Рисунок 3 – Количество сельских населенных пунктов, вошедших в состав объединенных территориальных общин в Украине, по состоянию на начало года, ед.

На основе последних результатов исследования проведения реформы децентрализации в Украине выявлено, что децентрализация, прежде всего финансовая, обеспечивает условия для социально-экономического развития ОТО, в том числе создание новых рабочих мест для жителей сельских территорий. В частности, одним из фактов, подтверждающих эту способ-

ность, служат данные о финансовых поступлениях в местные бюджеты. Так, возрос удельный вес собственных доходов ОТО в доходах местных бюджетов на 27,1 п. п. в 2020г. (до 68,0%) по сравнению с 2015 годом [26].

Одной из причин такого роста стало увеличение поступлений вследствие создания рабочих мест в общинах. На началь-

ных этапах функционирования ОТО, в том числе на сельских территориях, рабочие места создавались в таких сферах, как предоставление административных, медицинских, образовательных, социальных услуг и т.д. На дальнейших этапах развития и функционирования сельских ОТО целесообразно сконцентрировать внимание на привлечении как собственных доходов, так и инвестиций в развитие производственной сферы и других сфер услуг, в частности, внеаграрной промышленности, строительства, транспорта, туризма и рекреации и т. п.

Устойчивое развитие сельских территорий должно предусматривать единство и сбалансированность четырех его составляющих: социальной, экономической, экологической и институциональной. Социальную составляющую следует ориентировать на создание оптимальных социальных условий и повышение качества жизни человека; экономическая должна основываться на получении максимального дохода при сохранении и приумножении функционирующего совокупного капитала и увеличении объемов производства конкурентоспособной продукции. Экологическая – на целостности биосферы и экосистемы и их способности к самовоспроизводству; институциональная – на усилении роли институтов в обеспечении устойчивого социально-экономического развития сельских территорий, обеспечении согласованности регуляторных процедур и нормативно-правовых актов, которыми руководствуются органы местного самоуправления объединенных территориальных общин.

Стратегические направления устойчивого развития сельских территорий Украины, с учетом социальной, экономической, экологической и институциональной составляющей, представлены на рисунке 4.

К примеру, формирование оптимальной сельской поселенческой сети предусматривает организационно-правовое и финансовое обеспечение механизма развития сельских территорий по принципу партнерства: «инициатива территориальной общины → оптимальная производственная и финансовая действенность (община, район, регион, центр) → социально-экономическое благосостояние населения каждого сельского поселения».

Достижение указанной цели предполагает разработку и внедрение генеральных планов и порайонных схем социального развития сельских поселений и их благоустройства, возрастание объемов жилищ-

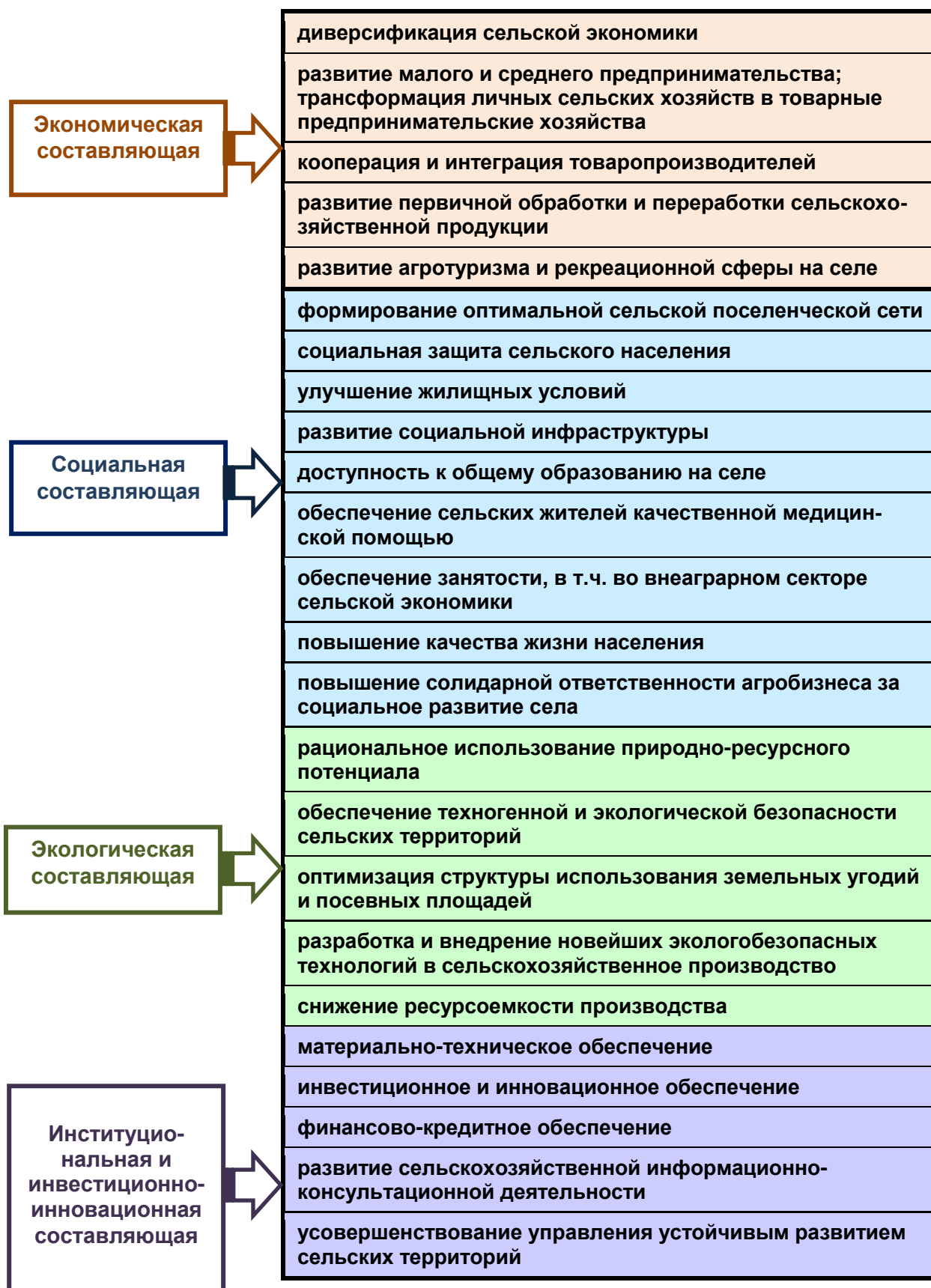
но-коммунального фонда в сельской местности, улучшение благоустройства села – обеспечение надлежащим газо- и водоснабжением, транспортным сообщением и связью; автомобильными дорогами общего и республиканского пользования, активизацию самостоятельного строительства (приобретения) жилья индивидуальными застройщиками за счет собственных и заимствованных долгосрочных кредитных средств.

Реализация указанных мер будет способствовать приостановлению темпов сокращения количества сельских населенных пунктов; стабилизации численности сельского населения; реконструкции и восстановления функционирования объектов социальной инфраструктуры в крупных (более 1000 жителей) и средних (800-1000 жителей) населенных пунктах; восстановление маршрутов автобусного сообщения с районными и областными центрами, улучшение благоустройства сельской поселенческой сети; строительство дорог с твердым покрытием в селах с населением более 1 тыс. жителей, находящихся на расстоянии 5-10 км и более к дороге с таким покрытием.

Стратегической целью повышения занятости и уровня жизни сельского населения является гарантирование права на занятость каждому трудоспособному жителю села для обеспечения возможностей реализации его знаний, профессиональных и предпринимательских способностей, получения вознаграждения за свой труд, отвечающего достойному уровню жизни.

Это предусматривает разработку и реализацию программы занятости сельского населения с определением механизмов стимулирования самозанятости крестьян, поддержки малых и средних форм предпринимательской деятельности в сельской местности, а также социально-значимых отраслей сельского хозяйства, обеспечивающих увеличение количества рабочих мест и круглогодичную занятость.

Актуально формирование благоприятных финансово-кредитных и налоговых режимов для развития альтернативных видов занятости на селе; расширение возможностей производства и реализации продукции личными крестьянскими хозяйствами путем содействия развитию сети сельскохозяйственных кооперативов по заготовке, хранению, переработке и реализации сельскохозяйственной продукции.

Примечание: по данным авторов

Рисунок 4 – Стратегические направления устойчивого развития сельских территорий Украины по составляющим

Программа должна также включать повышение образовательного и квалификационного уровня кадрового потенциала сельских жителей с целью повышения их конкурентоспособности на рынке труда.

Важное значение имеет и совершенствование механизма формирования денежных доходов сельских жителей за счет их увеличения в структуре оплаты труда и от ведения предпринимательской деятельности при возрастающих объемах; усовершенствование механизма получения пособия по безработице членам личных крестьянских хозяйств с гарантированием им права на пенсионное обеспечение и социальное страхование.

В результате это будет способствовать повышению уровня занятости сельского населения до 70%, прежде всего формальной занятости в сельскохозяйственных предприятиях, фермерских и семейных фермерских хозяйствах, в несельскохозяйственном секторе на селе; росту размеров и удельного веса оплаты труда и доходов от предпринимательской деятельности в структуре денежных доходов сельских домохозяйств до 80%.

Переход к многопрофильности (диверсификации) сельской экономики предполагает разработку и внедрение системы стимулов для агропроизводителей в создании новых производств по глубокой переработке сельскохозяйственной продукции с целью увеличения добавленной стоимости.

Среди приоритетов программы мы назовем стимулирование предпринимательской активности в сфере производства нетрадиционных видов сельскохозяйственной продукции; развитие сельского внеаграрного предпринимательства (зеленого туризма, агроусадьб, познавательного бизнеса); развитие сети объектов непродовольственной сферы (коммунальное и бытовое обслуживание); развитие сельскохозяйственной кооперации в сфере заготовки, сбыта и переработки производимой продукции в личных крестьянских и фермерских хозяйствах; формирование институционально-экономических мер, налоговых стимулов добровольной трансформации личных крестьянских в семейные фермерские хозяйства и т.д.

По нашим оценкам, при этом уровень диверсификации сельской экономики составит не менее 85%, занятость сельского населения возрастет до среднего уровня по экономике, но не менее 70%; увеличатся финансовые поступления в местные

бюджеты за счет диверсификации сельской экономики на 20-25% [см.7].

Для большинства отечественных сельскохозяйственных предприятий характерно наличие чрезмерно капитализированной и устаревшей техники и оборудования. Количественный и качественный рост капиталоснащенности отрасли способен обеспечить своевременное и качественное проведение полного комплекса сельскохозяйственных работ с использованием современных экологически безопасных технологий, повышение производительности труда и доходов сельского населения.

Надлежащее материально-техническое обеспечение, консолидация земель, содействие совместному использованию сельхозтехники и поддержка развития механизированных услуг будут способствовать сокращению капитализации сельхозпредприятий. Следовательно, следующим приоритетным направлением развития сельских территорий должно стать материально-техническое обеспечение.

Аграрная политика относительно устойчивого развития сельских территорий должна направляться также на формирование конкурентоспособной ресурсно- и энергосберегающей агроэкосистемы, способной гибко реагировать на неблагоприятные внешние факторы, а также в полной мере задействовать внутренние возобновляемые ресурсы.

Это предполагает использование зональных конкурентоспособных ресурсно- и энергосберегающих технологий ведения сельскохозяйственного производства на основе межотраслевой оптимизации, воспроизводство природно-ресурсного потенциала, применение современных практик управления природными ресурсами.

В числе внутренних ресурсов также сохранение и повышение плодородия почв посредством изменения культивирования и периодов посева и новейших технологий, принятие новых методов обработки почвы, использование экологически чистых сельскохозяйственных культур и выделение культур и видов, которые успешно адаптируются к новым сезонам выращивания; создание оптимальных для конкретных экономических, социальных и почвенно-климатических условий оптимизационных моделей агроэкосистем.

Разработка агротехнологий и систем ведения сельскохозяйственного производства должна осуществляться на принципах органического земледелия и использования биотехнологий. Важным стратегическим

ким направлением предусмотрено повышение солидарной ответственности агробизнеса за социальное развитие сельских территорий и сохранение его биоразнообразия, рациональное использование природных ресурсов, а необходимым элементом является формирование эффективной системы контроля за использованием и охраной природной среды в сельской местности.

Таким образом, государственная политика обеспечения устойчивого социально-экономического развития сельских территорий должна быть комплексной, базироваться на системном подходе, в тесной взаимосвязи между аграрной, агропромышленной, фискальной, внешнеэкономической, институциональной, продовольственной политиками, деятельностью в области качества и безопасности продовольствия, питания населения и с утвержденными источниками финансирования и мониторинга в течение конкретизированного временного горизонта.

Заключение

Подводя итоги проведенного исследования по определению стратегических направлений устойчивого развития сельских территорий Украины целесообразно сделать следующие выводы.

1. Современное состояние сельских территорий Украины находится в критической фазе, что может привести к дестабилизации всего хозяйственного комплекса страны. Особенности развития сельских территорий Украины являются: с одной стороны, повышение эффективности и результативности аграрного производства, наращивание его экспортного потенциала, с другой – сужение сферы сельскохозяйственного труда, дефицит рабочих мест, низкий уровень оплаты труда, уменьшение численности экономически активного сельского населения и деформация его возрастной структуры. Как следствие – сокращение занятости и такие явления, как безработица и бедность, массовая миграция крестьян, особенно сельской молодежи.

2. Рассмотренные стратегические направления устойчивого развития сельских территорий Украины определяют долгосрочные, наиболее принципиально важные цели и задачи для государственных, региональных, районных, местных органов власти и самоуправления в осуществлении ряда мероприятий.

3. Реализация предложенных стратегических направлений будет способствовать развитию социально необходимой, конкурентоспособной и экологически безо-

пасной для населения экономики сельского хозяйства; формированию социума села и повышению качества жизни сельского населения, прежде всего, социально уязвимых его слоев – детей, инвалидов и пожилых людей, скорректированного на базовый (местный) уровень развития самоуправления; поддержанию экологического равновесия с обязательным учетом сбалансированного использования и приумножения природных ресурсов сельских территорий.

Список литературы

[1] Гадзало, Я. М. Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України / Я. М. Гадзало, В. М. Жук, М. М. Могилова та ін.; за ред. Я. М. Гадзала. - Київ: ННЦ «ІАЕ», 2019. - 40 с.

[2] Гадзало, Я. М. Удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій України / Я. М. Гадзало, Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. - 2020. - № 11. - С. 6-18. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006>.

[3] Гетьман, А. П. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: монографія / А. П. Гетьман, І. В. Ігнатенко, В. М. Корнієнко та ін.; за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. - Харків: Право, 2016. - 360 с.

[4] Жук, В. М. Неформальні інститути селянства у моделюванні реформ та аграрної політики: теорія і практика / В.М. Жук // Економіка АПК. – 2017. – № 9. – С. 5-18.

[5] Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2000-2020 роках: соціально-демографічна статистика. Державна служба зайнятості України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

[6] Зайнятість населення за статтю, типом місцевості та віковими групами: соціально-демографічна статистика. Державна служба зайнятості України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

[7] Лупенко, Ю.О. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Булавка та ін.; за ред. Ю.О. Лупенка. - Київ: ННЦ «ІАЕ», 2020.- 60 с.

[8] Населення (1990-2020): соціально-демографічна статистика. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

[9] Петренко, Н. О. Управління розвитком сільських територій України / Н. О. Петренко, І. В. Чукіна // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. - 2020. - Т. 31 (70). - № 2. - С. 156-160. <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/26>.

[10] Політика сільського розвитку на базі громад в Україні: наукова доповідь / за ред.

чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук О. М. Бородіної, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук І. В. Прокопи, д-ра екон. наук О. Л. Полової; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – Київ, 2015. – 70 с.

[11] Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

[12] Про формування територіальних громад. Портал «Децентралізація». URL: <https://decentralization.gov.ua/gromadas>

[13] Рівень поширення бідності та позбавлення (депривації) серед осіб, які проживають в сільських домогосподарствах, залежно від статті та віку. *Державна служба статистики України*. [Електронний ресурс]. – 2021. - URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

[14] Рябокони, В. П. Децентралізація – шлях до розвитку сільських територій в Україні // *Економіка АПК*. - 2020. - № 1. - С. 6-17. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001006>

[15] Самофатова, В. А. Сталий розвиток агропродовольчої сфери регіону: теорія, методологія, управління. Одеса: Астропринт, 2018. - 312 с.

[16] Смутчак, З. В. Роль державного управління у сталому розвитку сільських територій України // *Економіка і суспільство*. - 2017. - Вип. 10. - С. 469-473.

[17] Сільське господарство України за 2020 рік: статистичний збірник. Державна служба статистики України. - 2021. – 232 с.

[18] Соціально-економічне становище домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. - 2021. - URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvvdg/Arh_soc_ek_stan_dom.htm.

[19] Талавиря, М. П. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації / М. П. Талавиря, А. О. Горай // *Економіка АПК*. - 2018. - № 11. - С. 75-79. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811075>.

[20] Термоса, І. О. Сутність сталого розвитку та його особливості в контексті сільських територій // *Причорноморські економічні студії*. - 2017. - Вип. 19. - С. 33-37.

[21] Шевченко, О. В. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні: наук. доп. / О. В. Шевченко, В. В. Романова, Я. А. Жаліло та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук Я. А. Жаліла. – Київ: НІСД, 2020. – 153 с.

[22] Dasgupta P. The idea of sustainable development. *Sustainability Science*. 2007. № 2 (1). P. 5–11.

[23] Endress L., Roumasset J., Zhou T. Sustainable Growth with Environmental Spillovers. *Journal of Economic Behavior and Organization*. 2005. № 58 (4). P. 527–547.

[24] Guastella G., Pareglio S. Sustainable development of rural areas: using urban patterns to map the agricultural systems. *Agriculture and Agricultural Science. Procedia*. 2016. No. 8. P. 88 – 98. doi: 10.1016/j.aaspro.2016.02.012.

[25] Mensah J. Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. *Cogent social sciences*. 2019. Vol. 5, No 1. <https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653531>

[26] State Budget 2021. SKL International. – 2021. - URL: <http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/StateBudget2021.pdf>.

References

[1] Hadzalo, Ya. M., Zhuk, V. M., Mohylova, M. M., et al. (2019), *Naukovi osnovy i stratehichni priorityety staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy* [Scientific bases and strategic priorities of sustainable development of rural areas in Ukraine]. Ya. M. Hadzalo (Ed.). *Natsionalnyi naukovyi tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky"*, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

[2] Hadzalo, Ya. M. & Luzan, Yu. Ya. (2020). *Udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky ta silskykh terytorii Ukrainy* [Improvement of state management for development of the agricultural sector of the economy and rural territories of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 6-18 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006>.

[3] Hetman, A. P., Ihnatenko, I. V., Korniienko, V. M., et al. (2016), *Problemy pravovoho zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii v Ukraini: monohrafiia* [Problems of legal support of rural areas' sustainable development in Ukraine: monograph]. A. P. Hetman & M. V. Shulhy (Ed.). *Pravo*, Kharkiv, Ukraine [In Ukrainian].

[4] Zhuk, V. M. (2017), *Neformalni instytuty selianstva u modeliuvanni reform ta ahrarnoi polityky: teoriia i praktyka* [Informal institutions of the peasantry in the modeling of reforms and agricultural policy: theory and practice]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 5-18 [In Ukrainian].

[5] *Zainiate naseleennia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2000-2020 rokakh: sotsialno-demohrafichna statystyka*. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [Employed population by type of economic activity in 2000-2020: socio-demographic statistics. State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

[6] *Zainiatist naseleennia za statti, typom mistsevosti ta vikovymy hrupamy: sotsialno-demohrafichna statystyka*. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [Employment by sex, type of

area and age groups: socio-demographic statistics. State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

[7] Lupenko, Yu.O., Malik, M.I., Bulavka, O.H., et al. (2020), Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2030 roku [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2030]. Yu. O. Lupenko (Ed.). Natsionalnyi naukovyi tsentr "Instytut ahraanoi ekonomiky", Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

[8] Naselennia (1990-2020): sotsialno-demohrafichna statystyka. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Population (1990-2020): socio-demographic statistics. State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].

[9] Petrenko, N. O. & Chukina, O. V. (2020). Upravlinnia rozvytkom silskykh terytorii Ukrainy [Management of rural development of Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, Vol. 31 (70), No. 2, pp. 156-160 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/26>.

[10] Polityka silskoho rozvytku na bazi hromad v Ukraini: naukova dopovid [Community-based rural development policy in Ukraine: a scientific report] (2015). O.M. Borodina, I.V. Prokopa, O.L. Popova (Eds). NAN Ukrainy, DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy», Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

[11] Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 # 333-r [On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 01.04.2014 No 333-r]. (2021), Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [In Ukrainian].

[12] Pro formuvannia terytorialnykh hromad. Portal «Detsentralizatsiia» [About formation of territorial communities. Portal "Decentralization"]. (2021), Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/gromadas> [In Ukrainian].

[13] Riven poshyrennia bidnosti ta pozbavlennia (depryvatcii) sered osib, yaki prozhyvaiut v silskykh domohospodarstvakh, zalezno vid statti ta viku. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [The prevalence of poverty and deprivation among people living in rural households, depending on gender and age. State Statistics Service of Ukraine]. (2021) Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

[14] Riabokon, V.P. (2020). Detsentralizatsiia – shliakh do rozvytku silskykh terytorii v Ukraini [Decentralisation is the way to rural development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1,

pp. 6-17 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001006>.

[15] Samofatova, V.A. (2018), Stalyi rozvytok ahroprodovolchoi sfery rehionu: teoriia, metodolohiia, upravlinnia [Sustainable development of the agri-food sphere of the region: theory, methodology, management]. Astroprint, Odesa, Ukraine [In Ukrainian].

[16] Smutchak, Z.V. (2017). Osoblyvosti staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Features of sustainable development of rural areas of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, Vol. 24, 2, pp. 20-23 [In Ukrainian].

[17] Silske hospodarstvo Ukrainy za 2020 rik: statystychnyi zbirnyk. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [Agriculture of Ukraine for 2020: Statistical Yearbook. State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf [In Ukrainian].

[18] Sotsialno-ekonomichne stanovyshe domohospodarstv Ukrainy (za danymy vybirkovoho obstezhennia umov zhyttia domohospodarstv). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Socio-economic situation of households in Ukraine (according to a sample survey of living conditions of households). State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/dvdg/Arh_soc_ek_stan_dom.htm [In Ukrainian].

[19] Talavyria, M.P. & Horai, A. O. (2018). Rozvytok silskykh terytorii v umovakh det-sentralizatsii [Rural development in terms of decentralization]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 75-79. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811075>.

[20] Termosa, I.O. (2017), Sutnist staloho rozvytku ta yoho osoblyvosti v konteksti silskykh terytorii [The essence of sustainable development and its features in the context of rural areas]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 19, pp. 33–37. [In Ukrainian].

[21] Shevchenko, O.V., Romanova, V.V., Zhalilo, Ya.A., et al. (2020), Detsentralizatsiia i formuvannia polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini: naukova dopovid [Decentralization and formation of regional development policy in Ukraine: a scientific report]. Ya.A. Zhalilo (Ed.). NISD, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

[22] Dasgupta, P. (2007). The idea of sustainable development. *Sustainability Science* 2 (1), pp. 5–11. [In English].

[23] Endress, L., Roumasset, J. & Zhou, T. (2005). Sustainable Growth with Environmental Spillovers. *Journal of Economic Behavior and Organization* 58 (4), pp. 527–547 [In English].

[24] Guastella, G. & Pareglio, S. (2016). Sustainable development of rural areas: using urban patterns to map the agricultural systems. *Agriculture and Agricultural Science. Procedia*,

No. 8, pp. 88–98. [In English]. doi:10.1016/j.aaspro.2016.02.012.

[25] Mensah, J. (2019). Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. *Cogent social sciences*, Vol. 5, No 1. [In

English]. <https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653531>.

[26] State Budget 2021. SKL International. (2021). Retrieved from: <http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/StateBudget2021.pdf> [In Ukrainian].

Информация об авторах:

Лупенко Юрий Алексеевич – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор, академик Национальной академии аграрных наук Украины; директор Национального научного центра «Институт аграрной экономики»; 03127 ул. Героев Обороны, 10, г. Киев, Украина, вице-президент Национальной академии аграрных наук Украины; Украина, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9; e-mail: pd@iae.org.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Патыка Наталия Ивановна, доктор экономических наук, профессор; заведующая отделом социально-экономического развития сельских территорий; Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»; 03127 ул. Героев Обороны, 10 г. Киев, Украина, e-mail: n_patyka@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>.

Авторлар туралы ақпарат:

Лупенко Юрий Алексеевич – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор, Украина Ұлттық аграрлық ғылымдар академиясының академигі; «Аграрлық экономика институты» Ұлттық ғылыми орталығының директоры; 03127 Героев Обороны көш., 10, Киев қ., Украина, Украина Ұлттық аграрлық ғылымдар академиясының вице-президенті; Михаил Омелянович-Павленко көш., 9, Киев қ., Украина; e-mail: pd@iae.org.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Патыка Наталия Ивановна; экономика ғылымдарының докторы, профессор, ауылдық аумақтарды әлеуметтік-экономикалық дамыту бөлімінің басшысы; «Аграрлық экономика институты» Ұлттық ғылыми орталығы; 03127 Героев Обороны көш., 10, Киев қ., Украина; e-mail: n_patyka@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>.

Information about authors:

Lupenko Yuri Oleksiiovych – **The main author**, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine; Director of National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics”; 03127 Heroiv Oborony str., 10, Kyiv, Ukraine, vice-president of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine; Mikhaïla Omelianovycha-Pavlenka str., 9, Kyiv, Ukraine; e-mail: pd@iae.org.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Patyka Nataliia Ivanivna; Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Social and Economic Development of Rural Territories; National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics”; 03127 Heroiv Oborony str., 10, Kyiv, Ukraine; e-mail: n_patyka@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>.

ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL SAFETY INDICATORS OF RURAL AREAS

АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК КӨРСЕТКІШТЕРІН БАҒАЛАУ

ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ**K.U. STAMKULOVA^{1*}**

Dr.E.Sc.

M.U. STAMKULOVA²

C.E.Sc.

¹Narxoz University, Almaty, Kazakhstan²M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan*corresponding author e-mail: kaliash_22@mail.ru**К.У. СТАМҚҰЛОВА^{1*}**

Э.Ф.Д.

М.У. СТАМҚҰЛОВА²

Э.Ф.К.

¹ Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан² М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан*автордың электрондық поштасы: kaliash_22@mail.ru**К.У. СТАМКУЛОВА^{1*}**

Д.Э.Н.

М.У. СТАМКУЛОВА²

К.Э.Н.

¹ Университет Нархоз, Алматы, Казахстан² Южно-Казахстанский университет им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан*электронная почта автора: kaliash_22@mail.ru

Abstract. The article shows the features of quantitative assessment of the use of natural resources in agricultural sector, environmental impact factors in order to develop adaptation scenarios and mitigate their consequences are identified. This is an alternative option for environmentally sustainable development in agriculture, which allows rational use of land resources. *The purpose* of the study is to determine the criteria for assessing the impact of agriculture on the environment components, in particular on the atmosphere, hydrosphere and land resources. *Methods* of economic analysis, comparison, synthesis, decomposition are used for a comprehensive assessment of the functioning of an enterprise in production of agricultural products. In the process of working on this topic, the following results were obtained: an assessment of the impact of functioning of agro-industrial complex on the environment was done. According to the current methods for determining the degree of impact on land resources, the soil quality scores were calculated before and after it. Anthropogenic pressure on the atmosphere and water resources was assessed in accordance with equivalent indicators. On the basis of the results, the authors present recommendations and conclusions on the determination of data characterizing the impact of the stages of agricultural production on the environment. *The results* of the calculations make it possible to make forecasts and assess the level of environmental safety in agricultural production.

Аңдатпа. Мақалада аграрлық секторда табиғи ресурстарды пайдалануға сандық бағалау жүргізудің ерекшеліктері көрсетілген, бейімделу және олардың салдарын жұмсарту сценарийлерін әзірлеу мақсатында қоршаған ортаға әсер ету факторлары анықталған. Бұл жер ресурстарын ұтымды пайдалануға мүмкіндік беретін ауыл шаруашылығындағы экологиялық тұрақты дамудың балама нұсқасы. Зерттеудің *мақсаты* – ауыл шаруашылығының қоршаған орта компоненттеріне, атап айтқанда атмосфераға, гидросфераға және жер ресурстарына әсерін бағалау өлшемдерін анықтау. Ауылшаруашылық өнімдерін өндіруде кәсіпорынның жұмысын жан-жақты бағалау үшін экономикалық талдау,

production was developed in order to analyze multiple environmental impact measurements: feed use, greenhouse gas emissions, land use and soil degradation, water use and nutrient use, interaction with biodiversity [3].

The stages of such environmental impact from the livestock and poultry complex are grouped by us in figure.

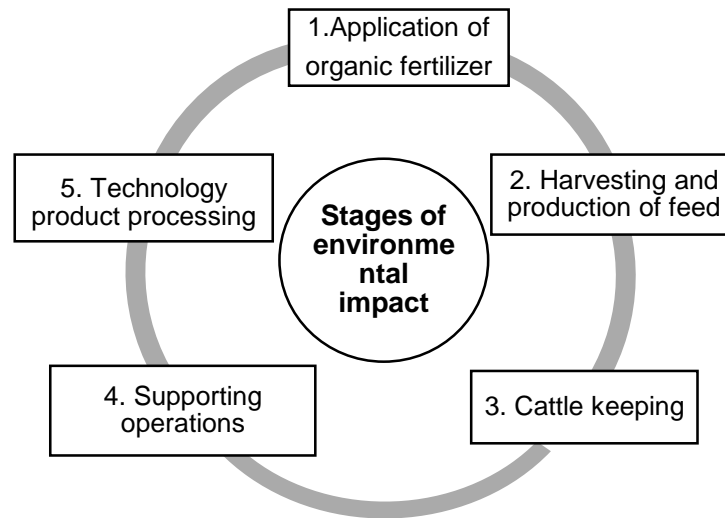

Figure - Stages of environmental impact

The most significant impact is due to the impact of three main assessment indicators, which are determined by soil (I_s), atmosphere (I_a) and hydrosphere (I_h).

It should be noted that in order to reduce the degree of impact on the soil, it is necessary to combat erosion, reclamation, apply organic fertilizers, grass sowing, liming of acidic soils, minimal impact of heavy machinery on the soil cover, soil protection technologies, biological methods of plant protection, the use of crop rotations with pure vapors, etc. Naturally, along with this, mineral fertilizers should be applied in an optimal mode and pesticides should be used against agricultural pests [4].

To ensure the environmentally sustainable condition of the rural area, it is necessary to ensure the condition:

$$K_s = \frac{I_l}{R_n} < 1 \quad (1)$$

I_l – the impact of the livestock/poultry complex on the environment; R_n – natural resources.

$$I_l = f(I_a, I_s, I_h) \quad (2)$$

I_a – the impact of the livestock/poultry complex on the atmosphere; I_s – the impact of the livestock/poultry complex on the soil; I_h – the impact of the livestock/poultry complex on the hydrosphere.

$$R_n = f(C, P, K) \quad (3)$$

C - the background concentration in the atmosphere; P - the degree of absorption of the substance by the soil cover; K - the assimilation coefficient [5].

Results and their discussion. One of the most important measures is to prevent the degradation of agricultural land, improve the breed of animals based on breeding work, the introduction of resource-saving technologies, and the formation of guaranteed veterinary services for livestock farms, private farms and other forms of ownership. Since the development of animal husbandry is closely related to nature, it becomes necessary to monitor the state of the environmental burden, the purpose of environmental safety, to unify sanitary standards in accordance with international requirements.

The natural damage caused by the ill-conceived policy of developing new technologies from an ecological standpoint is enormous. Old technologies have led to the spread of wind erosion, which has led to the loss of large areas. The replacement of biocenoses with agrocenoses in vast territories caused climate change, an increase in its aridity, an increase in the number of droughts, and an increase in aridization processes. All this confirms the need for careful consideration of the environmental factor in agricultural policy. To assess the impact of agricultural production on the soil cover, we determined a bonus point using the formula below: As a complex indicator of the impact on the soil K_{sl} is the change in the bonus score, which is calculated by the formula:

$$K_{sl} = BS_a - BS_b \quad (4)$$

BS_a – soil bonitet score after anthropogenic impact; BS_b – soil bonitet score before anthropogenic impact.

To assess the overall indicator for the soil, the conditions typical for the Southern Kazakhstan region were chosen – gray soils and gray-brown soils. They occupy 120 million hectares, or 44% of the territory of the country. In general, only Turkestan region is 11725.8 thousand hectares. Including land used for agricultural uses – 6815.7 thousand hectares, arable land – 911.4 thousand hectares (including irrigated arable land – 457.3 thousand hectares). Pastures make up 5635.8 thousand hectares, hayfields – 84.5 thousand hectares, perennial plantings – 29.0 thousand hectares. The humus content in these varies around 2.0% - 1.0%. Basically, this is a livestock area; agriculture is possible only with irrigation [6].

One of the main reasons for this situation is that the most important component of agricultural technology crop rotation is poorly used. On dry soils, the bonitet score should be 25, but actual is 19. Every year, the bonus score decreases because crop rotation is not used, organic fertilizers are not applied, and minerals are not used in an appropriate quantity. Studies of the regional branch of the Republican Scientific and Methodological Center of the Agrochemical service revealed that humus decreased by 0.14% in the soil of agricultural lands of the Turkestan region, nitrogen content decreased by 5.6%, and mobile phosphorus decreased by 1.7%. We will calculate the soil bonus points according to the Method [7], using the example of this area.

The predominant soils are low humus gray soils (in a half-meter layer of soil they contain only 0.8-0.9% humus), because of the peculiarities of the natural process of soil formation. However, these soils are rich in elements of mineral nutrition, and thanks to favorable thermal resources and irrigation, they provide a high yield of valuable crops: cotton, sugar beet, fruits, and vegetables. Let's assume that the average humus content in the estimated irrigated gray- soil is 0.85%. The negative properties of the soil have not been identified. Dividing the humus value by the standard adopted by the Methodology – 2.5%, we get a soil bonus equal to 34 points. According to the classification, this soil is assessed as "low" in quality. The same is the case with non-irrigated soils of the Turkestan region. So, ordinary non-irrigated gray soils are used for the cultivation of grain crops (insufficiently provided dry soils). Dividing, in this case, the humus value by the standard adopted by the Methodology – 7%, we get a soil bonus equal to 12 points.

According to the classification, this is the value of the soil bonus score, estimated as the "worst" in fertility. Above the belt of gray-earth soils, there are dark gray soils (gray-brown soils), which are good non-irrigated soils, sufficiently provided with atmospheric precipitation, where winter wheat, fruit, etc. produce good yields. Dark gray soils in a layer of 0-50 cm contain on average about 2% humus. Now dividing the average humus index -2% by the standard set by the Methodology - 7%, and conditionally if the assessed soil does not have negative properties, we will get a bonus of non-irrigated dark gray soil equal to 28 points. The calculated score, according to the accepted classification, corresponds to soils of "very low quality". Thus, both irrigated and non-irrigated soils of the Turkestan region, assessed according to the Method [Ik.7], are classified as "low" and "very low" in quality and fertility. The bonus score before exposure was 28, and after exposure – 25. The average humus content in the soil was used as the estimated soil parameters. In this case, the value of a negative impact on the soil is – 3. At this value a loss of potential yield for grain crops (other things being equal) can be up to 1.13 c/ha.

As is known, the main pollutants of atmospheric air are emissions of pollutants such as nitrogen dioxide, ammonia, and hydrogen sulfide. In calculating the concentration of the degree of exposure, data on the background concentration of these substances can be used. The branch of RSE "Kazhydromet" provides background information on the requested districts and regions [8].

The impact of agricultural enterprises on the environment for each impact indicator is assessed by applying formulas such as:

Global warming

$$I_{GWP} = \frac{GWP_{base}}{M_{base}} \times \frac{GWP_{target}}{M_{target}}, \quad (5)$$

Acidification

$$I_{AP} = \frac{EF_{ibase}}{M_{base}} \times \frac{EF_{itarget}}{M_{target}}, \quad (6)$$

Eutrophication

$$I_{EPfact} = \frac{EF_{ibase}}{M_{base}} \times \frac{EF_{itarget}}{M_{target}} \quad (7)$$

i.e. M_{base} , M_{target} – the mass of the products is actual and when using the ideal technology [Ik. 5].

According to the formulas presented above for each category of influence (I) (warming, eutrophication, acidification) all impacts are evaluated in a single dimension. Ideally, then it is necessary to identify the degree of influence of the impacts and determine the weighting factors. However, it can be taken into account that all impact categories are equal to

each other and then all indicators are summed up to obtain an overall assessment [9]:

$$KA = I_{GWP} + I_{AP} + I_{EP} \quad (8)$$

If we also take into account that a significant amount of pollutants discharged into the

hydrosphere as a result of the anthro-pogenic impact of the agricultural industry are phosphorus and nitrogen compounds, the impact of the eutrophication process increases. The indicators characterizing the level of pollution are presented in table.

Table - Environmental pollution assessment indicators

Type of ecological disaster/phenomenon/event	Equivalent indicator	Potential pollution evaluation
Toxic effects on humans	the MPC in water is used as the equivalent of toxicity	$EP_{\text{hum},m} = nEQF_{i,m} \times m_i$, [kg l- TEQ], $EQF_{i,m}$ – equivalent for the substance; m_i – ejection mass / emissions of the substance i
Eutrophication	Phosphorus of phosphates (P; PO ₄)	$EP_{\text{fact}} = EF_i \times m_i$ [kg PO ₄ – equivalent.] EF_i equivalent for the substance i; m_i – ejection mass / emissions of the substance i

To substantiate the criterion of the impact of agricultural production on the hydrosphere, the methodology is used as well as to assess the impact on the atmosphere. This methodology is proposed in ISO 14040 "Life cycle assessment" - Environmental assessment of the life cycle of products [10].

Pasture animal husbandry is the cheapest than other types of farming, where about 60-70% of the necessary feed is obtained. Pasture overloads take place mainly near farms, villages, especially on sandy massifs with irregular grazing of livestock. In this regard, it is necessary to rationally use the lands without overloading them with cattle, conduct pasture-protective measures and sowing fodder grasses.

Desertification and land degradation due to the destruction of soil and vegetation cover is a global environmental problem. It should be noted that, according to the analysis of the state of land resources, soils undergo the most significant transformation when used as pastures for animal husbandry, which so changes the morphological appearance of soils and their chemical and physical properties that as a result they are smoothed out under typical and even typical differences of the original soils.

It should be noted that, according to the analysis of the state of land resources, soils undergo the most significant transformation when used as pastures for animal husbandry, which so changes the morphological appearance of soils and their chemical and physical properties that as a result they are smoothed out under typical and even typical differences of the original soils.

Conclusions.

1. The environmental factor is external to production. We are talking about the deve-

lopment of criteria and levels of environmental friendliness of production in the form of a system of appropriate indicators. Under these conditions, the definition of a single comparable criterion for the greening of production is a necessary prerequisite for improving the process of environmental protection management and ensuring sustainable development.

2. The main drawback in the placement and planning of the agricultural sector is the adoption of decisions that determine the main directions of development, without forecasting their environmental consequences, without taking into account the ability of the environment to maintain the stability of ecosystems as a whole.

3. The criteria for assessing the impact on the components of the environment of the entire technological chain of agricultural production based on the decomposition method are substantiated, which make it possible to determine and take into account this impact in the long term.

4. As a result of the impact of the agricultural sector, an assessment of the soil bonus score in the Turkestan region was carried out. To substantiate the impact on the atmosphere and water bodies, a methodology based on the determination of analog values is presented.

References

[1] Экологический кодекс Республики Казахстан /Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 г. № 400-VI [Электронный ресурс].- 2021.-URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> (дата обращения: 12.12.2021).
 [2] Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 октября 2021 года №775 "Об утверждении Правил разработки,

применения, мониторинга и пересмотра справочников по наилучшей доступной технике". [Электронный ресурс]. 2021. URL: <https://primeminister.kz/kz/decisions/28102021-775> (дата обращения: 08.11.2021).

[3] FAO, 2017. Global livestock environmental assessment model. Model description. Available at: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/gleam/docs/GLEAM_2.0_Model_description.pdf (accessed 10.12.2021).

[4] Брюханов А.Ю. Результаты агроэкологических исследований в рамках европейских программ сотрудничества / А.Ю. Брюханов, Д.А.Максимов, И.А. Субботин, Э.В. Васильев, Е.В. Шалавина // Технологии и технические средства механизированного производства продукции растениеводства и животноводства. - 2019. № 1 (98). - С. 236–247.

[5] Шалавина Е.В. Методический подход к определению критериев оценки негативного воздействия животноводческого комплекса на окружающую среду / Е.В. Шалавина, Э.В. Васильев, И.А. Фрейдкин, Р.А. Уваров, Н.С. Обломкова // Технологии и технические средства механизированного производства продукции растениеводства и животноводства. - 2019. № 2(99). - С.260-269.

[6] Орынбеков М. О состоянии бонитировки почв в Республике Казахстан // Сейфуллинские чтения – 13: сохраняя традиции, создавая будущее: материалы Респуб. науч.-теор. конф., Астана, Казахстан, 2017.-Астана, 2017. – С.293-297.

[7] Востокова Л.Б. Бонитировка почв / Л.Б. Востокова, И.В. Якушевская.- Москва: Московский гос. университет, 1979. – 102 с.

[8] Фоновая справка [Электронный ресурс].- 2021.-URL: <https://www.kazhydromet.kz/ru/enquiry> (дата обращения: 16.11.2021).

[9] Методика расчета выбросов и поглощений парниковых газов приказа Министра экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан от 13 сентября 2021г. № 371 [Электронный ресурс].-2021.-URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100024383/info> (дата обращения: 10.12.2021).

[10] ГОСТ Р ИСО 14040–2010 Экологический менеджмент. Оценка жизненного цикла. Принципы и структура [Электронный ресурс].-2010. -URL:<http://docs.cntd.ru/document/1200077762> (дата обращения 15.12.2021г.).

References

[1] Jekologicheskij kodeks Respubliki Kazahstan /Kodeks Respubliki Kazahstan ot 2 janvarja 2021 goda № 400-VI. [EnvironmentalCode of the Republic of Kazakhstan] Available at: <https://www.zakon.kz/4940003-konvoy-sisteme-oplaty-truda-amir.htm> (date of access: 12.12.2021) [in Russian].

[2] Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28 oktjabrja 2021 goda № 775 "Ob utverzhdenii Pravil razrabotki, primeneniya, monitoringa i peresmotra spravocnikov po nailuchshej dostupnoj tehnikе". [On approval of the rules for the development, application, monitoring and revision of reference books on the best available equipment //resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 28, 2021 No. 775.] Available at: <https://primeminister.kz/kz/decisions/28102021-775> (date of access: 08.11.2021) [in Russian].

[3] FAO, 2017. Global livestock environmental assessment model. Model description. Available at: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/gleam/docs/GLEAM_2.0_Model_description.pdf (accessed 10.12.2021).

[4] Brjuhanov A.Ju., Maksimov D.A., Subbotin I.A., Vasil'ev Je.V., Shalavina E.V.(2019). Rezul'taty agrojekologicheskikh issledovanij v ramkah evropejskikh programm sotrudnichestva [Results of agroecological research in the framework of European cooperation programs]. Tehnologii i tehicheskie sredstva mehanizirovannogo proizvodstva produkcii rastenievodstva i zhivotnovodstva - Technologies and technical means of mechanized production of crop and livestock products, 1(98), 236-247 [in Russian].

[5] Shalavina E.V., Vasil'ev Je.V., Frejdkin I.A., Uvarov R.A., Oblomkova N.S. (2019) Metodicheskij podhod k opredeleniju kriteriev ocenki negativnogo vozdejstviya zhivotnovodcheskogo kompleksa na okruzhajushhujuu sredu [Methodological approach to the definition of criteria for assessing the negative impact of the livestock complex on the environment]. Tehnologii i tehicheskie sredstva mehanizirovannogo proizvodstva produkcii rastenievodstva i zhivotnovodstva - Technologies and technical means of mechanized production of crop and livestock products, 2 (99), 260-269 [in Russian].

[6] Orynbekov M. O sostojanii bonitirovki pochv v Respublike Kazahstan // Seifullinskie chtenija – 13: sohranjaja tradicii, sozdavaja budushhee: [About the state of soil bonitization in the Republic of Kazakhstan] // Seifullin readings - 13: preserving traditions, creating the future: Materialy Respub. nauch.-teor. konf., - Materials of the Republ. scientific-theoretical conf, Astana, 2017, pp.293-297[in Russian].

[7] Vostokova L.B., Jakushevskaja I.V. (1979). Bonitirovka pochv. [Soil bonitization]. Moskva: Moskovskij gos.univesitet, 102 p. [in Russian].

[8] Fonovaja spravka. [Background help]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100024383/info> (date of access: 06.12.2021) [in Russian].

[9] Metodika rascheta vybrosov i pogloshhenij parnikovyh gazov prikaza ministra jekologii, geologii i prirodnyh resursov Respubliki

**ГЕРМАНИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРУШІЛЕРІН
МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ МОНИТОРИНГІ**

**MONITORING OF PUBLIC SUPPORT FOR AGRICULTURAL PRODUCERS
IN GERMANY AND KAZAKHSTAN**

**МОНИТОРИНГ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ СЕЛЬХОЗПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ
ГЕРМАНИИ И КАЗАХСТАНА**

А.Ж. ЖОЛМУХАНОВА¹

э.ф.к., профессор

М.Н. МУКАЛИЕВА²

экономика ғылымдарының магистрі

А.Ж. КОЙТАНОВА^{2*}

э.ф.к.

¹*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

²*Astana IT University, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: kalija@mail.ru*

A.ZH. ZHOLMUKHANOVA¹

C.E.Sc., Professor

M.N. MUKALIYEVA²

Master of Economic Sciences

A.ZH. KOITANOVA^{2*}

C.E.Sc.

¹*S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*Astana IT University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: kalija@mail.ru*

А.Ж. ЖОЛМУХАНОВА¹

к.э.н., профессор

М.Н. МУКАЛИЕВА²

магистр экономических наук

А.Ж. КОЙТАНОВА^{2*}

к.э.н.

¹*Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан*

²*Astana IT University, Нур-Султан, Казахстан*

**электронная почта автора: kalija@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* – дамыған елдердің тәжірибесін зерделеу және отандық аграрлық секторды мемлекеттік қолдау тетігін бейімдеу мүмкіндігі. *Әдістері* – аналитикалық, экономикалық-статистикалық, салыстырмалы-салыстырмалы талдау. Авторлар жұмысында Германиядағы мемлекеттік реттеу тетігі көрсетілген, мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылу қортындылары ұсынылған. *Нәтижелер* – зерттеулер Еуропа елдерінде агроөнеркәсіптік кешенді басқару ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың нақты белгіленген моделі бойынша жүзеге асырылатынын растайды. ЕО ауыл шаруашылығының әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, ауылдық жерлердегі қоршаған ортаны қорғауға, ауылдық өңірлердегі өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал ететін және халықты жұмыспен қамтуды ынталандыратын ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді қаржыландырудың екі негізгі бағытын бөліп көрсетеді. Европейский сельскохозяйственный фонд по развитию сельских территорий ежегодно выделяет для субъектов сельского хозяйства Германии около 1,35 млрд. евро. *Қортынды* – Қазақстанда агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыруға бағытталған бағдарламалардың барлығы бірдей тиімді бола бермейді. Себептердің бірі – өзекті міндеттерге жауап бермейтін көрсеткіштер мен ішаралардың жоспарлау деңгейі. Осылайша, ауыл шаруашылығына бөлінетін қаражатты

аграрлық секторы елеулі өзгерістерге ұшырады. Жер қатынастары реформасы жүргізілді; ауылда құқықтық мәселелер кешенін реттейтін негізгі нормативтік актілер қабылданды; шаруашылық жүргізудің колхоздық-совхоздық жүйесінен нарықтық қатынастарды орнықтыруға көшу болды; әртүрлі меншік нысанындағы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының жұмыс істеуі үшін құқықтық және ұйымдастырушылық жағдайлар жасалған. Алайда, Қазақстан Республикасының аграрлық секторында жалпы жүйелік сипаттағы проблемалар әртүрлі көздермен ерекшеленеді, олар бүгінгі күнге дейін шешілмеген, мысалы:

- экономиканың аграрлық секторына инвестициялар тартудың төмен деңгейі;
- ауылдық кооперацияның жеткіліксіз дамуы;
- АӨК субъектілерінің инновациялық белсенділігінің төмендігі;
- халықаралық нарықтағы өнімдер мен технологиялардың бәсекеге қабілеттілігінің төмен деңгейі;
- отандық аграрлық бизнесті мемлекеттік қолдаудың тиімді тетігінің болмауы;
- ауыл шаруашылығындағы еңбек-ақының төмен деңгейі.

Бұл мақалада біз отандық аграрлық бизнесті Қазақстан экономикасының аграрлық секторының өсуін қамтамасыз ететін аса маңызды құрал ретінде мемлекеттік қолдау мәселесін қарастыруға әрекет жасадық.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Экономикалық саладағы мемлекеттік басқарудың теориясы тұрғысынан (мұнда және одан әрі экономика – нарықтық экономика деп түсініледі) негізгі принцип (А.Смиттен бастап) бәсекелестік және кәсіпкерлік қызметтің еркіндігі принципі болып табылады. Мемлекеттік басқарудың экономикалық теориясы мен практикасындағы осы принциптің теориялық дамуы ХХ ғасырда мемлекеттің экономикадағы функциялары мен рөлі туралы көзқарастардың екі бағытын қалыптастыруға әкелді. Біріншісі – мемлекет тек нормалардың иесі деп санайтын және елдің экономикалық өміріне араласпайтын және қатыспайтын классикалық бағыттың өкілдері. Осы бағыт аясында кәсіпкердің экономикалық тиімділігіне мемлекет тарапынан әсер ету мәселесі оның қызмет еркіндігін бұзу немесе араласу және бәсекелестік принципін бұзу ретінде қарастырылады. Екінші бағыт мемлекеттің экономикаға қатысуы мүмкін және қажет деп болжайды.

Теориялық тұрғыдан алғанда, ХХ ғасырдың келесі ғылыми экономикалық

дамуы осы бағыттың дамуына айтарлықтай әсер етті: Дж.М. Кейнс – дағдарыстардың алдын алу үшін нарықтық механизмнің жеткіліксіздігінің теориялық негіздемесі мен дәлелі және мемлекеттің экономикаға белсенді қатысуы қажеттілігі; Й. Шумпетер – кәсіпкерлік және инновациялық кәсіпкерлік ұғымын өндіріс факторы ретінде енгізді (Австрияның Экономикалық мектебі), тұтастай алғанда экономиканың дамуына тікелей жауап береді; Р. Коуз – транзакциялық шығындар ұғымын "нарықты пайдалану құны" деп енгізді, оның шеңберінде осы құнға мемлекеттің реттеушілік әрекеттері нәтижесінде пайда болатын шығындар да кіреді; В. Парето – нарықтардың бәсекелестігін бағалаудың негізгі құралдарының біріне айналған «Парето-тиімділік» критерийін әзірледі; Ф. Батор – «нарықтық сәтсіздіктердің» экономикалық негіздемесі (себептер бойынша: асимметриялық ақпарат, сыртқы әсерлер, табиғи монополиялар, қоғамдық тауарлар/тауарлар) және туындаған проблемаларды шешу үшін мемлекеттің іс-қимылының объективті қажеттілігі, мемлекет жауапкершілігінің «аймағы».

Осылайша, экономикалық теорияның классиктері ел экономикасының дамуына мемлекеттің араласу қажеттілігін көрсетеді. Нарықтық тетіктердің, әсіресе ауыл шаруашылығы саласының дамуы әлсіз ел ретінде Қазақстан үшін бұл ерекше өзекті. Сондықтан біздің мемлекетіміз және басқа елдер ауыл шаруашылығы өндірушілерін қолдау бағдарламаларын әзірлеп, кеңінен қолданады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Практикада Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау мынадай бағдарламалармен іске асырылады: «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы, «Жұмыспен қамту – 2020» бағдарламасы, «Өнімділік – 2020» бағдарламасы, «Экспорт – 2020» бағдарламасы, «Агробизнес – 2020» бағдарламасы, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бойынша 2017-2021 жылдары мемлекеттік бағдарламаны іске асыруға республикалық және жергілікті бюджеттерде көзделген жалпы шығыстар 2774,6 млрд. теңгені құрады, оның ішінде [1]:

2017 жыл: 372,7 млрд.теңге.

2018 жыл: 454,4 млрд.теңге.

2019 жыл: 507,6 млрд.теңге.

2020 жыл: 660,2 млрд.теңге.

2021 жыл: 779,5 млрд.теңге.

Сомалар инвестициялық бағдарламалар, АӨК-мен аралас кіші бағдарламалар және өңірлерде АӨК дамыту бағдарламалары негізінде тиісті қаржы жылына арналған мемлекеттік бюджетке сәйкес түзетіледі.

Осы бағдарлама негізінде келесі міндеттер қойылды:

- ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін бір адамға еңбек өнімділігін 2,5 есе 4,0 млн теңгеге дейін ұлғайту;

- өңделген өнім экспортын 2,5 есе 2,7 млрд. АҚШ;

- ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемін 2 есеге ұлғайту;

- салаға негізгі капиталға инвестициялар ағынын 3 есеге ұлғайту;

- тартылатын кредиттік қаражат көлемін 2021 жылға қарай 2017 жылғы деңгейге қарағанда 9 есе ұлғайту.

АӨК-дегі «Қазақстан – 2050» стратегиясына сәйкес саланың негізгі бағыттары елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді арттыру, аграрлық бизнесті қалыптастыру, отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және ішкі нарықта да, сыртқы нарықта да сату көлемін ұлғайту, азық-түлік импортының деңгейін төмендету, ауыл шаруашылығы өндірісін мемлекеттік қолдаудың тиімді жүйесін енгізу болды.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында преференциялар мен субсидиялардың үлесі серпінді өсуде.

Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігін арттыру, аграрлық сектордың экспорттық әлеуетін пайдалану мақсатында ҚР Үкіметі шетелдік инвестицияларды тарту, инвестицияларды қайтаруға кепілдік беру түрінде инвесторларға преференциялар беру, салықтың кейбір түрлерінен

босату, қоса қаржыландыру арқылы заманауи технологияларды енгізу мақсатын қойды. Қазақстанда қолайсыз ауа райы жағдайында ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді қолдау үшін сақтандыру нысандары енгізілуде.

Мемлекет қолдайтын негізгі бағыттар:

- мал шаруашылығы (ІҚМ өсіру, ұсақ мал, сүтті мал шаруашылығы, жылқы шаруашылығы, Түйе шаруашылығы, құс шаруашылығы);

- өсімдік шаруашылығы дәнді, бақша, техникалық, жемістер, көкөністер;

- ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу (ет өңдеу кәсіпорындары, сою пункттері; құс фабрикалары; сүт (сүт өңдеу кәсіпорындары, сүт жинау кәсіпорындары); астық, көкөніс-жемістер (қайта өңдеу, тазалау, сақтау, жөнелту).

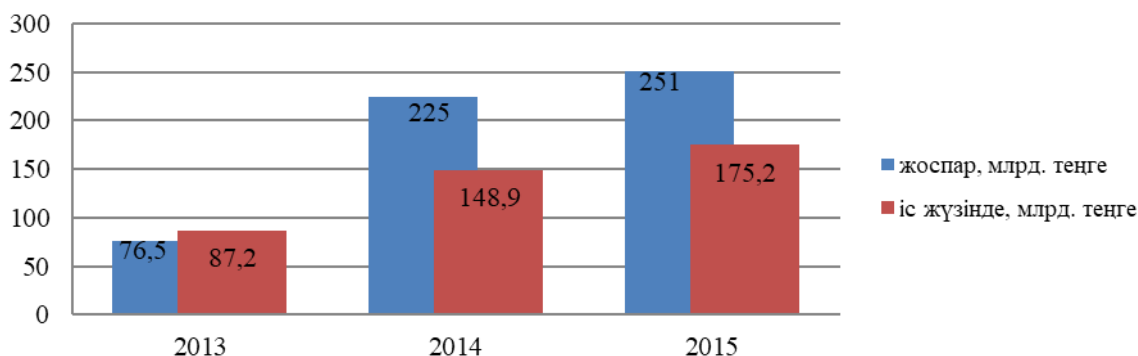
ҚР Үкіметі инвесторларға қатысты жүзеге асыратын преференциялардың үш түрі:

- инвестициялық жобаны іске асыру кезінде;

- инвестициялық басым жобаны іске асыру кезінде;

- инвестициялық арнайы жоба мотор техникасын өндіру кезінде, оның ішінде ауыл шаруашылығы машинасын жасау үшін іске асырылуы мүмкін.

АӨК субъектілерін субсидиялау есебінен ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау көлемі 2013 жылмен салыстырғанда 2 есеге ұлғайды, бұл 1-суретте көрсетілген. Сонымен қатар, «Агробизнес – 2020» бағдарламасы шеңберінде АӨК субсидиялау көлемі жылдар бойынша: 2017 ж. – 21.9 млрд. теңгені, 2018 ж. – 17.6 млрд. теңгені, 2019 ж. – 12,7 млрд. теңгені, 2020 жылы 7.7 млрд. теңгені құрады.

1 сурет – АӨК субъектілерін субсидиялау

Төрт жыл ішінде ауыл шаруашылығына субсидиялар көлемі 59,9 млрд. теңгені құрады, өз кезегінде бағдарламаны 2013 жылдан бастап 2015 жылға дейін толық

қаржыландырмау 200 млрд. теңгеден асты, бұл «Агробизнес – 2020» бағдарламасы бойынша бөлінетін қаражатты пайдаланудың тиімсіздігін көрсетеді. Бұл ауыл шаруа-

шылығында агроөнеркәсіптік кешенді басқарудың ойластырылған және дәйекті түрде құрылған стратегиясы талап етілетіндігін білдіреді. Сондықтан біздің жағдайымызға бейімделу үшін шет елдердің табысты тәжірибесін қарастыру ұсынылады.

Қазақстан, ЕО және Германияда ауыл шаруашылығын қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардың елеулі айырмашылықтары бар. Еуропадағы жоғары бәсекелестік ЕО елдерін одаққа кіретін елдердің ауыл шаруашылығы саласын қолдау мен дамытудың оңтайлы схемасына алып келді [2].

Германиядағы Ауыл шаруашылығын қолдаудың негіздемелік саясатының негізгі салалары:

- 1) ауылдық аумақтарды ықпалдастыра дамыту;
- 2) ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын мемлекеттік қолдау;
- 3) маркетингтік құрылымдарды жетілдіру;
- 4) нарыққа және орналасқан жеріне бейімделген, сондай-ақ шарттық негізде табиғатты қорғауды және ландшафттарға күтім жасауды қоса алғанда, экологиялық қауіпсіз жер пайдалану болып табылады;
- 5) орман шаруашылығы;
- 6) ауыл шаруашылығы жануарларының денсаулығы мен төзімділігі;
- 7) су шаруашылығы іс-шаралары;
- 8) жағалауды қорғау;
- 9) табиғи жағдайлары қолайсыз аудандар жатады.

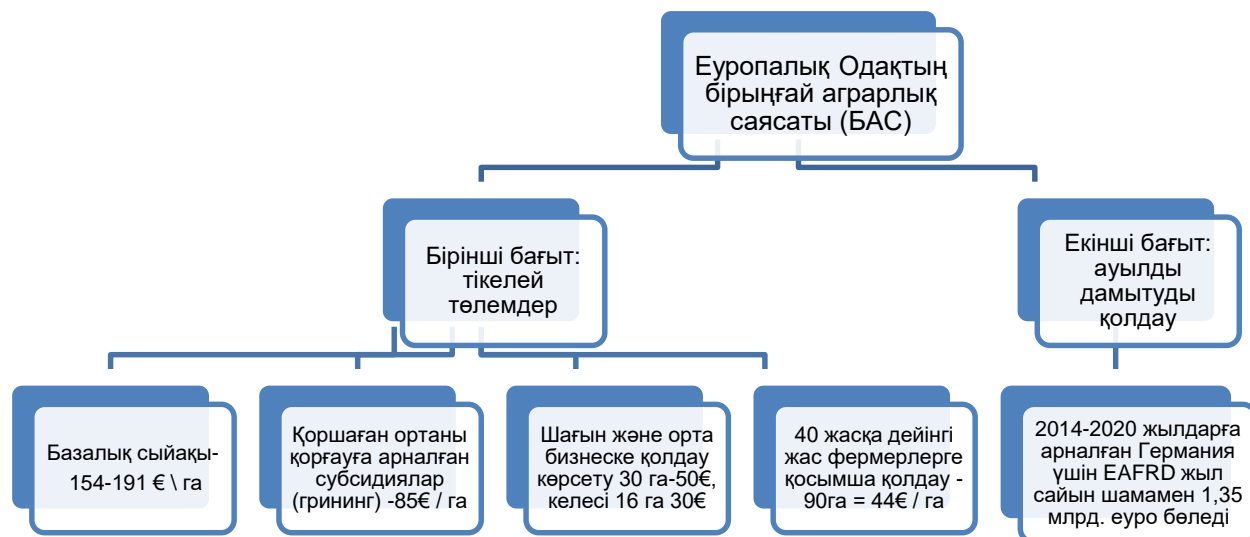
Сонымен қатар, қолдаудың 4 саласы бар:

- ауыл шаруашылығы ландшафтындағы жәндіктерден қорғау жөніндегі шаралар;
- су тасқынынан алдын алу шаралары;
- ауылдың дамуына ықпал ету;
- климаттың өзгеруі нәтижесінде жағалауды қорғау шаралары 2009 жылдан 2025 жылға дейін.

Мемлекеттік қолдау жеке тұлғалар мен серіктестіктер ретінде ауыл шаруашылығы және орман шаруашылығы кәсіпорындарына ғана емес, сондай-ақ жеке құқықтың заңды тұлғаларына да көрсетілуі мүмкін.

ЕО елдерінің ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу Бірыңғай ауыл шаруашылығы саясаты (АШБЖ) шеңберінде жүзеге асырылады. Германияда аграрлық секторды субсидиялау негізінен Еуропалық Одақтың бірыңғай аграрлық саясатына (БАС) байланысты және олардың нұсқамаларына сәйкес іске асырылады. Германия, федералды мемлекет ретінде, оның барлық федералды жерлерімен бірге, өзінің мемлекеттік қолдау шараларын әзірлеу және қолдану үшін белгілі бір іс-қимыл еркіндігіне ие, бірақ соған қарамастан, олар БАС аясында анықталған ережелер мен шектеулерді ұстануы керек [3].

Германияда Ауыл шаруашылығын дамыту үшін 2014-2020жж. жалпы алғанда мемлекет жыл сайын шамамен 6,2 млрд. еуро бөледі. ЕО қаржылық қолдауы ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін қолдаудың екі негізгі бағыты бойынша бөлінеді (2 сурет).

2 сурет – Еуропалық Одақтың бірыңғай аграрлық саясатының құрылымы

Бірінші бағыт негізінен фермерлерге тікелей төлемдерден тұрады, егер тиісті шарттар сақталса, оларға гектарлық субсидиялар беріледі. Екінші бағыт тұрақты және экологиялық жағынан қолайлы шаруашы-

лық жүргізу мен ауылды дамытуды қолдаудың нысаналы бағдарламаларын қамтиды, яғни мемлекет ауылдық аудандардың инфрақұрылымдық кешенін дамытуда.

2015 жылдан бастап Германияда бірінші бағыт қолдаудың төрт түрімен ұсынылған [4]:

1. Базалық сыйақы: 2014 жылдан 2019 жылға дейін Германияда қазір аймаққа байланысты 1 га үшін 154-тен 191 еуроға дейін өзгереді.

2. Қоршаған ортаны қорғауға арналған субсидиялар: гектарлық субсидияларға қосымша «грининг» үшін 85 евро/га төленеді, яғни өндірісті экологияландыру, ол мынадай үш шараны қамтиды: тұрақты пайдаланылатын шалғынды жайылымдық алқаптарды ұқыпты пайдалану, егістік жерлерде егудің тиісті құрылымын сақтау және «ерекше маңызды экологиялық аумақтар» ретінде есептелетін егістік жерлердің 5%-на дейін ауыл шаруашылығы айналымынан шығару (мысалы, бу алаңдары, террасалар, резервтік бороздар, жасыл қоршаулар, хеджирлеу, аллеялар). Осылайша, климатты қорғау, түрлердің алуан түрлілігі мен түрлі мәдени ландшафттарды сақтау, сондай-ақ тұрақты өндіріс жөніндегі жұмыстар одан әрі жалғасатын болады.

3. Шағын және орта кәсіпорындарға қолдау: «алғашқы» 30 га үшін жалпы алаңнан шамамен 50 евро/га төленеді, келесі қалған 16 га үшін шамамен 30 евро/га төленеді. Негізінен, жалпы ауданы 95 гектардан аспайтын шағын және орта бизнес мемлекеттен айтарлықтай қолдау алады [5].

4. Жас фермерлерге қосымша қолдау: 40 жасқа дейінгі жас фермерлер 5 жыл ішінде 90 га үшін 44 евро/га субсидия алуға өтініш бере алады (мысалы, егер жалпы ауданы 500 га болса, онда субсидиялар тек 90 га үшін төленеді).

Тікелей төлемдер ЕО БАС шеңберіндегі мемлекеттік субсидиялар арасында маңызды орын алады. Фермерлер табысының шамамен 40%-ы осы төлемдерді алу арқылы қалыптасады. Германияда мемлекеттік қолдаудың 2014-2020 жылдарға арналған бірінші бағыты шеңберінде төленетін субсидиялардың жалпы сомасы шамамен 4,85 млрд. еуроны құрайды. ЕО елдерінің тұрғындары үшін ауыл шаруашылығы бизнесінің тартымдылығын қалыптастырып қана қоймай, жерді пайдаланудың ұзақ мерзімділігі және ұқыптылығымен көрінетін қолдаудың келешегі мен экологиялылығын да атап өткен жөн [6].

Екінші бағыт ауылдық аудандардың тұтас құрылымын жүйелі дамытуды қамтамасыз етеді және төрт негізгі міндетті шешуге шоғырланады:

→ Бірінші міндетке сәйкес, ЕО-ға мүше барлық елдер органикалық егіншілікке

немесе табиғи жағдайларға байланысты қолайсыз аймақтарды қолдауға арналған екінші бағыт аясында оларға берілген субсидиялардың кем дегенде 30%-ын пайдалануы керек. Бұл ауыл шаруашылығы айналымына жердің оңтайлы санын тартуға мүмкіндік береді.

→ Екінші маңызды міндет ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын туризмді дамыту, ландшафттарды абаттандыру және фермерлер үшін сауда нүктелерін құру үшін оларға қаржы беру арқылы жақсарту болып табылады, бұл олардың жан-жақты дамуын қамтамасыз етеді.

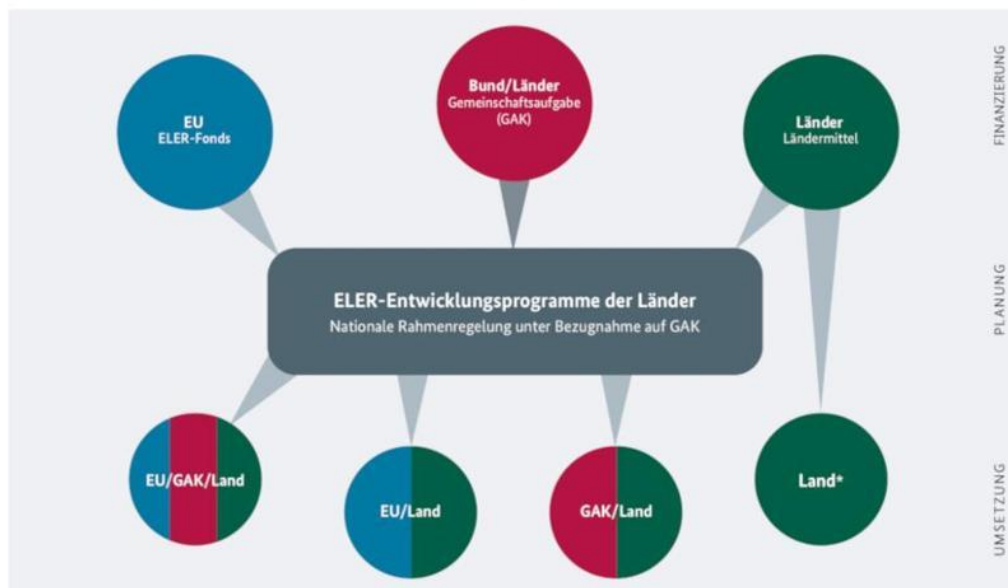
→ Үшінші міндет – ауылдық аймақтардың экономикалық дамуына жүйелі қолдау көрсету, ауылдарды дамыту және олардың болашағын жақсарту жөніндегі жергілікті жобаларды қалыптастыру.

→ Төртінші міндетті іске асыру қандай да бір ауыл аймағына тән неғұрлым күшті тұстарды дамытуды білдіреді.

Мемлекеттік қолдаудың федералды және жер шараларын іс-жүзінде жүзеге асыру. Германияның алуан түрлілігімен ерекшеленетін және құрылымы бірдей емес ауылдық өңірлері үшін әртүрлі қажеттіліктерді қанағаттандыруға мүмкіндік беретін жергілікті және өңірлік бейімделген стратегиялар қажет [6 қараныз]. Федералды Штаттар мұны әртүрлі бағдарламаларды, мемлекеттік қолдау мүмкіндіктерін және жоспарлау құралдарын ұсыну арқылы ескереді. Еуропалық, федералды және жер деңгейінде бөлінген мемлекеттік қолдау қаражатын бірлесіп қаржыландырудың осындай көп қырлы және көп сатылы жүйесіне байланысты белгілі бір күрделілік туындайды, бұл федералды үкіметті мемлекеттік қолдау шаралары туралы Нұсқаулық жасауға итермеледі (3 сурет). Осылайша, әр-түрлі мүдделі тұлғалар белгілі бір аймаққа немесе федералды мемлекетке қатысты сұрау салу арқылы жедел және көрнекі түрде белгілі бір іс-шаралар кешені бойынша қолданыстағы мемлекеттік қолдау бағдарламалары туралы шолу ақпаратын ала алады [7].

Ауылдық жерлерді дамыту жөніндегі еуропалық ауыл шаруашылығы қоры Германияның ауыл шаруашылығы субьектілері үшін жыл сайын шамамен 1,35 млрд. еуро бөледі, оны федералдық үкімет, федералдық жерлер мен қауымдастықтар қаржыландыруы тиіс. Германияның Федералдық Үкіметі жыл сайын «аграрлық құрылымды және жағалау күзетін жақсарту» бағдарламасы арқылы осы қажеттіліктер үшін 600 млн евро бөледі [8].

FÖRDERSTRUKTUR DER LÄNDLICHEN ENTWICKLUNG

Дереккөз: BMEL (2019): <https://www.bmel.de/DE/themen/laendliche-regionen/foerderung-des-laendlichen-raumes/bund-und-laender-foerderung/foerderwegweiser.html>

3 сурет – Германиядағы ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік қолдау құрылымы

Жалпы алғанда, федералды Штаттар жобаларды өз қаражатынан қолдайтын немесе ЕО-дан және (немесе) федералды биліктен (бірлескен қаржыландыру) қосымша мемлекеттік қолдау алатын жағдай әдеттегі жағдай деп айтуға болады. Сондықтан, мемлекеттік қолдауға қаражат бөлуге өтініш білдірушілер үшін тиісті жер министрлігіне сұрау салу немесе федералды жерді дамыту бағдарламасында не қарастырылғанын көру әрқашан мағынасы бар. Стандартты мемлекеттік қолдау шараларын нақты толтыру үшін, әдетте, тиісті федералды жерді дамыту бағдарламасы шешуші болып табылады: тіпті ЕО немесе федералды қаражат есебінен бірлесіп қаржыландыру жағдайында [9].

Ауыл шаруашылық құрылымын жақсарту және жағалауды қорғау (GAK) бойынша бірлескен тапсырманы орындау үшін [10] федералды үкімет пен Штаттар жалпы жоспар жасайды. Бас жоспар жекелеген қаржы жылдарында жүзеге асырылатын шараларды қамтиды және қолдау түрлерін (гранттар, кепілдіктер) және жекелеген шаралардың мақсаттарын айқындайды. Қаражат пен шаралардан басқа, негіздемелік жоспарда елдерде шараларды біркелкі қолдауды қамтамасыз ету үшін жыл сайын Ауыл шаруашылығы министрлігінің сайтында бөлінген қаражатты бөлудің жалпы қағидаттары болуға тиіс.

Ұсынылған мысалдан көрініп тұрғандай, Еуропаның алдыңғы қатарлы елдерінде аграрлық кешенді басқару аграрлық секторды дамыту моделін нақты анықтауға бағытталған. ЕО ауыл шаруашылығының әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, ауылдық жерлердегі қоршаған ортаны қорғауға, ауылдық аймақтардағы өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал ететін және халықты ауыл шаруашылық жұмыспен қамтуға ынталандыруды қамтамасыз ететін ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін қаржыландырудың екі негізгі бағытын анықтайды.

Өз кезегінде Қазақстанда агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) субъектілерінің бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыруға бағытталған бағдарламалар қойылған мақсаттарды ақтамайды. Жоспарланған нәтижелерге қол жеткізбеу себептерінің бірі бағдарламалардың көрсеткіштері мен іс-шараларын сапасыз жоспарлау болып табылады. Осылайша, ауыл шаруашылығына бөлінетін қаражатты тиімді пайдаланудың шешуші сәті субсидиялардың мөлшері емес, қолдау шараларын нақты, атаулы жоспарлау және ауылдық аумақтар мен ауыл шаруашылығы қызметінің инфрақұрылымын дамытуға қаржыландыруды бөлу болып табылады. Бұл, әсіресе, Қазақстан БЭЖ-ге және ДСҰ-ға кіріп, өзіне бірқатар, оның ішінде ауыл шаруашылығы бойынша міндеттемелер қабылдаған кезде қажет.

Қорытынды.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында преференциялар мен субсидиялардың үлесі серпінді өсуде. Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігін арттыру, аграрлық сектордың экспорттық әлеуетін пайдалану мақсатында ҚР Үкіметі шетелдік инвестицияларды тарту, инвестицияларды қайтаруға кепілдік беру түрінде инвесторларға преференциялар беру, салықтың кейбір түрлерінен босату, қоса қаржыландыру арқылы заманауи технологияларды енгізу мақсатын қойды.

Қазақстанда қолайсыз ауа райы жағдайында ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді қолдау үшін сақтандыру нысандары енгізілуде. ЕО ауыл шаруашылығының әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, ауылдық жерлердегі қоршаған ортаны қорғауға, ауылдық аймақтардағы өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал ететін және халықты ауыл шаруашылық жұмыспен қамтуға ынталандыруды анықтайтын ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін қаржыландырудың негізгі көзі болып табылады.

Список литературы

- [1] Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы: [https:// primeminister.kz/ru/ gosprogrammy/ gosudarstvennaya-programmarazvitiya- agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-ka-zahstan-na- 2017-2021-gody-9113518](https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennaya-programmarazvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-ka-zahstan-na-2017-2021-gody-9113518).
- [2] Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft (BMEL), Förderung landwirtschaftlicher Unternehmen ab 2020, Referat 814 Grüne Berufe, Bildung, Einzelbetriebliche Förderung, Banken, 10117 Berlin.
- [3] Potsdamer Diskussionspapiere zur Verwaltungswissenschaft. Universitätsverlag Potsdam 2008 ISSN 1867-6960.
- [4] Байдильдина А. Финансовая государственная поддержка сельскохозяйственного производства в странах с развитой рыночной экономикой // Экономика и статистика» № 2, 2009. – С.72.
- [5] Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft, BMEL (2019): [https://www. bmel. de/ DE/ themen/laendliche-regionen/ foerderung-des- laendlichen- raumes/bund-und-laender-foerderung/foerderwegweiser.html](https://www.bmel.de/DE/themen/laendliche-regionen/foerderung-des-laendlichen-raumes/bund-und-laender-foerderung/foerderwegweiser.html).
- [6] Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft (BMEL), Rahmenplan der Gemeinschaftsaufgabe „Verbesserung der Agrarstruktur und des Küstenschutzes“ 2021-2024, Referat 811 53123 Bonn, 2021.
- [7] Rainer Langosch, Der Weg zum landwirtschaftlichen Erfolgsbetrieb, 2014. 128 S., 10

Tabellen, 15 Zeichnungen, kart. ISBN 978-3-8001-7782-0.

[8] KTBL, Faustzahlen für die Landwirtschaft, Erscheinungsjahr 2018·15. Auflage 1386 Seiten · Faustzahlen.

[9] Kirner, Eberdorfer, Wiesinger, Vogler, Unternehmensführung in der Landwirtschaft, 146 Seiten, zusätzl. Lernmodule u. Übungsbeisp. online abrufbar.

[10] Stephan Krall Dr. Was ist nachhaltige Landwirtschaft? Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, Bonn und Eschborn.

References

- [1] Gosudarstvennaya programma razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2017–2021 gody [State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021]. Available at: [https://primeminister.kz/ru/ gosprogrammy/gosudarstvennaya-programma-razvitiya-agropromyshlennogo -kompleksa-respubliki-kazahstan-na-2017-2021-gody-9113518](https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennaya-programma-razvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazahstan-na-2017-2021-gody-9113518) [in Russian].
- [2] Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft (BMEL), Förderung landwirtschaftlicher Unternehmen ab 2020, Referat 814 Grüne Berufe, Bildung, Einzelbetriebliche Förderung, Banken, 10117 Berlin [in German].
- [3] Potsdamer Diskussionspapiere zur Verwaltungswissenschaft. Universitätsverlag Potsdam 2008 ISSN 1867-6960 [in German].
- [4] Bajdil'dina, A. (2009). Finansovaja gosudarstvennaja podderzhka sel'skoxozjajstvennogo proizvodstva v stranah s razvitoj rynochnoj jekonomikoj [Financial state support for agricultural production in countries with developed market economies]. *Jekonomika i statistika-Economic and Statistics*, 2, 72. [in Russian].
- [5] Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft, BMEL (2019). Available at: [https:// www. bmel. de/ DE/ themen/laendliche-regionen/ foerderung-des- laendlichen- raumes/bund-und-laender-foerderung/foerderwegweiser.html](https://www.bmel.de/DE/themen/laendliche-regionen/foerderung-des-laendlichen-raumes/bund-und-laender-foerderung/foerderwegweiser.html) [in German].
- [6] Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft (BMEL), Rahmenplan der Gemeinschaftsaufgabe „Verbesserung der Agrarstruktur und des Küstenschutzes“ 2021-2024, Referat 811 53123 Bonn, 2021 [in German].
- [7] Rainer Langosch, Der Weg zum landwirtschaftlichen Erfolgsbetrieb, 2014. 128 S., 10 Tabellen, 15 Zeichnungen, kart. ISBN 978-3-8001-7782-0 [in German].
- [8] KTBL, Faustzahlen für die Landwirtschaft, Erscheinungsjahr 2018· 5. Auflage 1386 Seiten · Faustzahlen [in German].
- [9] Kirner, Eberdorfer, Wiesinger, Vogler, Unternehmensführung in der Landwirtschaft, 146 Seiten, zusätzl. Lernmodule u. Übungsbeisp. online abrufbar [in German].

АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДАҒЫ ТҰЙЫҚ ЦИКЛ ЭКОНОМИКАСЫ

CIRCULAR ECONOMY IN AGRICULTURAL SECTOR

ЭКОНОМИКА ЗАМКНУТОГО ЦИКЛА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ

М.Б. СУЛТАНОВА^{1*}

Э.Ф.К.

А.А. АПЫШЕВА²

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор

Е.Б. ДОМАЛАТОВ³

экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

¹*Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал, Қазақстан*

^{2,3}*Аманжолов университеті, Өскемен, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: mens-70@mail.ru*

М.В. SULTANOVA^{1*}

C.E.Sc.

А.А. APYSHEVA²

C.E.Sc., Associate Professor

YE.B. DOMALATOV³

Master of Economic Sciences, Senior Lecturer

¹*Zhangir Khan West Agrarian Technical University, Uralsk, Kazakhstan*

^{2,3}*Amanzholov University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: mens-70@mail.ru*

М.Б. СУЛТАНОВА^{1*}

К.Э.Н.

А.А. АПЫШЕВА²

к.э.н., ассоциированный профессор

Е.Б. ДОМАЛАТОВ³

магистр экономических наук, старший преподаватель

¹*Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, Уральск, Казахстан*

^{2,3}*Аманжолов университет, Усть-Каменогорск, Казахстан*

**электронная почта автора: mens-70@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* – әдебиеттің беделді көздерін талдау арқылы тұйық циклді экономикаға біртіндеп көшудің тұжырымдамалық негізін қамтамасыз ету. *Әдістері* – олар жүйелік-құрылымдық талдау, ғылыми талдау және синтез қағидаттарына негізделген, сонымен қатар мәселенің логикалық түсіндірмесі мен сипаттамасын ұсынады. Әр түрлі шешімдер үшін тиісті сапалық және сандық зерттеу әдістері қолданылды: аналитикалық, синтетикалық, логикалық және басқалар. *Нәтижелер* – бастапқы табиғи қорларды (мысалы, су, электр энергиясы) пайдалануды барынша азайту, ластаушы синтетикалық тыңайтқыштарды азайту және биоматериалдарды (мысалы, ауыл шаруашылығы қалдықтарын) және тазартылған сарқынды суларды барынша пайдалану есебінен ресурстардың тиімділігін арттыру тәсілдері ұсынылған, бұл аграрлық өнеркәсіпте тұйық циклді экономикаға біртіндеп көшуге ықпал етеді. Тұйық цикл экономикасының маңыздылығын ескере отырып, осы тұжырымдаманы мемлекеттік деңгейде қолдаудың маңыздылығын атап өткен жөн. *Қортынды* – ауыл шаруашылығы қалдықтарын рециркуляциялау перспективада экономикалық, экологиялық және әлеуметтік аспектілерде бірқатар артықшылықтар алуға мүмкіндік береді. Мемлекет тұйық циклді экономиканы дамытуға капиталды инвестициялауға тиіс, өйткені ұзақ мерзімді перспективада осы ауысудан түсетін нақты пайда айтарлықтай ұлғаятын болады. Жабық цикл экономикасының тиімділігі мен функционалдығын ғана емес, сонымен қатар осы жүйенің жұмысына ықпал ететін зерттеулер мен инновацияларды зерттеу маңызды.

микалық дамудың маңызды аспектілері ретінде қарастыратын тұйық цикл экономикасы туындаған сыни проблемаларды жеңе алатын ықтимал стратегия болып табылады. Жаңашылдық ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігін ынталандыру, аграрлық сектордың экспорттық әлеуетін арттыру мақсатында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің стратегиялық міндеттерін іске асыруда және ішкі азық-түлік нарығын тиімді реттеуде көрініс табады [2 қараңыз].

Зерттеудің мақсаты – тұйық цикл экономикасына біртіндеп көшудің тұжырымдамалық негізін қамтамасыз ету үшін «су – электр-қоректік заттар» байланысы шеңберіндегі кез-келген тікелей немесе жанама өзара әрекеттесуді зерттеу.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Осы мақалада агроазық-түлік секторы үшін экологиялық қауіпсіздік саласындағы әдебиеттерге шолу берілген, ол бастапқы табиғи ресурстарды пайдалануды азайту, ластаушы синтетикалық тыңайтқыштарды пайдалануды азайту және биоматериалдар мен өңделген сарқынды суларды пайдалану арқылы ресурстарды пайдалану тиімділігін арттырудан тұрады.

Ұсынылған зерттеу аналитикалық сипатқа ие. Тұйық цикл экономикасы туралы білімнің ағымдағы жай-күйін және оның әр түрлі аспектілі бағалауын талдауды мамандар беделді зерттеушілердің жарияланымдарын пайдалана отырып жүргізді. Деректер ресми ақпараттық алаңдарда орналастырылған материалдардан және рецензияланатын басылымдарда жарияланған ғылыми зерттеулерден алынды. 2017-2021 жылдардағы өзекті жарияланымдарды талдау негізінде зерттеу проблемаларына қатысты негізгі деректер ұсынылды.

Зерттеудің негізгі әдістері жүйелік-құрылымдық талдау қағидаттарына негізделген, авторлар ғылыми талдау және синтез әдістерін қолданды, сонымен қатар мәселенің логикалық түсіндірмесі мен сипаттамасын берді. Зерттеу процесінде әртүрлі шешімдер үшін тиісті сапалық және сандық зерттеу әдістері қолданылды: аналитикалық, синтетикалық, логикалық және басқалар.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ауыл шаруашылық өндірісі су ресурстарына, электр энергиясы мен қоректік заттарға – жем мен тыңайтқыштарға айтарлықтай шығындарды талап етеді. Аграрлық өнеркәсіптегі тұйық цикл экономикасы ауыл шаруашылығының өндірістік процестерінде ресурстарды пайдалану проблемасын

шешудің неғұрлым перспективалы стратегияларының бірі болып табылады. Зерттеушілер ауыл шаруашылық жүйелеріндегі қажетті өңдеуден, электр энергиясы мен қоректік заттарды синтездеуден кейін суды қайта пайдалану механизмдерін жасады.

Су ресурстарын қарастырамыз. Ауыл шаруашылығындағы су ресурстарының шығындарын оңтайландыру үшін бірнеше әдістер ұсынылды. Мысалы, жауын-шашын мөлшері жоғары өңірлерде (Қазақстанның орта тау аудандары) жаңбыр суын пайдалану суаруға деген қажеттілікті азайтып, жер үсті және жер асты суларының сарқылуын азайтуы мүмкін, ал су тапшылығы бар өңірлерде (Қазақстанның оңтүстік бөлігі) тамшылатып суару тиімді су пайдалануға ықпал етеді. Тазартылған сарқынды суларды пайдалану тұщы суды қайта пайдалану арқылы оны сақтау үшін шешім болуы мүмкін екенін ескеріңіз.

Бірқатар зерттеулер жаңа технологияларды – Internet, нейрожелілік модельдерді имплементациялау арқылы ирригацияны жоспарлау және бақылау сияқты мәселелерді шешуге бағытталған [3].

Патогендерді алып тастағаннан кейін ауыл шаруашылық ағынды суларын тек суару мақсатында пайдалануға болады. Мысалы, Румынияда су қызыл бұрыш өсіру кезінде екінші рет қолданылады [4].

Тұтастай алғанда, су ресурстарын екінші рет қолдану аграрлық азық-түлік секторының циклдік жағына қарай өзгеруіне елеулі дәрежеде ықпал етуі мүмкін. Тақырып бойынша зерттеулер көп болмаса да, ағынды суларды топырақты ылғалдандыру немесе суару кезінде тұщы суды тұтынуды азайту үшін қайта пайдалану ауыл шаруашылығындағы ресурстардың циклдік сипатын қамтамасыз ету үшін перспективалы болуы мүмкін.

Ағынды суларды суару және тазарту үшін электр қуаты қажет. Электр энергиясын шамадан тыс тұтынуды болдырмау үшін ауыл шаруашылық тауар өндірушілері жаңартылатын энергия көздерін, мысалы, күн сияқты пайдалана алады. Күн панельдерін жылыжайлардың төбесіне орнатуға болады.

Қазақстандық ғалымдар Alpysbayev et al. биоәртүрлілікті сақтау қағидаттарын және баламалы энергия көздерін агроөнеркәсіп өндірісінің тиімділігін арттыру, шалғай өңірлер халқының жоғары сапалы азық-түлік тауарларына қажеттіліктерін қанағаттандырудың толықтығы, қоршаған ортаның жай-күйін жақсарту үшін ауқымды қолданудың орындылығы туралы айтылады [5].

Ауыл шаруашылығында энергияны тұтыну маңызды рөл атқарады, электр энергиясын көп тұтыну ауыл шаруашылық техникаларын пайдалану, егістіктерді суару және ауыл шаруашылық жануарларын ұстаумен байланысты. Электр энергиясы қоршаған ортаға тікелей әсер етеді, осыған байланысты энергоресурстар тұйық циклді экономика тұжырымдамасы шеңберінде басым болып табылады.

Toor et al. Ұлыбритания мен Ирландияның құс фермаларында анаэробты технологияны әзірледі және енгізді, атап айтқанда, құс саңғырығы мен пайдаланылған ағаш жоңқасын және қоқыстан сабанды электр энергиясына айналдыруға бағытталған [6]. Бразилиялық сүт фермаларының бірінде сиыр көңі мен патат қоспасы күнделікті 2,4 МВт/сағ өндіруге қабілетті биогаз өндірісі үшін пайдаланылды [7]. Зерттеуде Blades et al. құс көңін конверсиялау бүкіл сүт фермасына электр қуаты мен көлік отынын қамтамасыз етті [8]. Энергия көзі өсімдік тектес өнімдер, атап айтқанда сабан сияқты болуы мүмкін. Бір гектардан биоэнергия өндіру 4 МВт/сағ.-тан асуы мүмкін [3 қараңыз].

Осылайша, ауыл шаруашылық қызметінің туындыларынан энергия ресурстарын алу агроөнеркәсіптік кешеннің тұйық циклінің экономикасын дамытуда маңызды элемент болып табылады деп қорытынды жасауға болады.

Жабық циклдің агроөнеркәсіптік экономикасының тағы бір құрамдас бөлігі – энергия ресурстары ретінде жануарлар мен өсімдіктердің әртүрлі қоректік заттарын қайта пайдалану. Ғылыми әдебиеттерде жүгеріні тамырынан тыңайтқыш өндіру үшін өңделген мал шаруашылығы қалдықтарынан (атап айтқанда сүйектерден) фосфордың эксперименттік алынуы туралы мәліметтер бар. Алынған Balawajder et al. Осылайша, препарат өнімділікті арттыруға, сондай-ақ өсімдіктің жер асты және жер үсті бөліктерінің массасын арттыруға ықпал етті [9].

Дәнді дақылдарды қайта өңдеуге келетін болсақ, шалқан мен арпа өсіру кезінде топырақты мульчирование үшін өсімдік қалдықтарын пайдалану өсімдіктерге қолжетімді түрде топырақ азотының көбеюіне әкелді [3]. Зерттеу Allesina et al. Италияда жүргізілген зерттеу көрсеткендей, бір гектардан жиналған мақта сабанынан жылына 130 килограмға дейін биокөмір өндіруге болады, оны мақтаның өсуіне және топырақтың жағдайын жақсартуға қосымша ретінде пайдалануға

болады, бұл стандартты тыңайтқыштарды қолдануды 50%-ға дейін төмендетеді [10].

Сонымен қатар, зерттеу Antoniou et al. шошқа мен сиыр көңі, жүгері сүрлемі және тритикале (қара бидай мен бидай амфидиплоиді) және дәнді кебек топырақтың құнарлылығын арттыратын макроэлементтермен қаныққан пирокөмір алуға мүмкіндік берді [11]. Саңырауқұлақ өсіру кезінде тыңайтқыш ретінде қолданылатын ауыл шаруашылық қалдықтарының әртүрлі қоспалары Zied et al. зерттеуінде бақылау субстратымен салыстырғанда өнімділікті 11-86% арттырды [12].

Екінші реттік шикізат ретінде пайдаланылатын көптеген ауыл шаруашылық өнімдерінің қосылған құны бар өнім әлеуеті бар. Ауыл шаруашылық қалдықтарын қайта өңдеу сонымен қатар полигон резервінің таусылуы, қалдықтарды жою және азық-түлік тапшылығы сияқты бүкіл әлемде өзекті мәселелерді шешудің перспективалы құралы болып табылады және қайта өңдеу тізбегі арқылы жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал етуі мүмкін [13].

Осылайша, ауыл шаруашылық аумақтарын игеру тек жерді, материалдық және адами ресурстарды ұтымды пайдалану тұрғысынан қарастырылуы керек [14]. Перспективада ауыл шаруашылығы қалдықтарын қайта өңдеу экономикалық, экологиялық және әлеуметтік аспектілерде бірқатар артықшылықтар алуға мүмкіндік береді.

Тұйық цикл экономикасының, оның ішінде халықтың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін маңыздылығын ескере отырып, осы тұжырымдаманы мемлекеттік деңгейде қолдаудың маңыздылығын атап өткен жөн.

Қорытынды.

1. Биоресурстарды екінші рет пайдалану табиғи ресурстарды үнемдеуге, синтетикалық тыңайтқыштар өндіру есебінен парниктік газдар шығарындыларын азайтуға, қазбалы отынды пайдалануды азайтуға және т.б. ықпал етеді.

2. Біз ұзақ мерзімді перспективада тұйық цикл экономикасына көшудің нақты пайдасы едәуір артады деп санаймыз.

3. Мемлекет капиталды инвестициялауы және тұйық циклді экономиканы дамыту үшін қолайлы жағдай жасауы керек.

4. Авторлар ұсынған табиғи ресурстардың өзара байланысынан басқа, тамақ өнеркәсібі мен ауыл шаруашылығы арасындағы тұйық цикл экономикасы шеңберінде берік байланыстар орнату бойынша одан әрі қадамдар жасау қажет.

5. Тұйық цикл экономикасының тиімділігі мен функционалдығы ғана емес, сонымен қатар осы жүйенің жұмысына ықпал ететін зерттеулер мен инновацияларды зерттеу маңызды.

Әдебиеттер тізімі

[1] Taghikhah, F. Extending the supply chain to address sustainability / F. Taghikhah, A. Voinov, N. Shukla // *Journal of Cleaner Production*. – 2019. – № 229. – P. 652-666.

[2] Бакирбекова, А. М. Зарубежный опыт инновационного развития агропромышленного комплекса / А. М. Бакирбекова, Е. К. Молдакенова, Ч. У. Акимбекова // *Проблемы агрорынга*. – 2021. – № 3. – С. 31-43.

[3] Rodias, E. Water-Energy-Nutrients Synergies in the Agrifood Sector: A Circular Economy Framework / E. Rodias, E. Aivazidou, C. Achillas, D. Aidonis, D. Bochtis // *Energies*. – 2021. – № 14 (1). – P. 159.

[4] Brînzan, O. A market-based economic instrument to better use water in agriculture / O. Brînzan, M. Dragoi, D. Bociort, E. Tigan, N. Mateoc-Sîrb, M. Lungu // *Sustainability*. – 2020. – № 12. – P. 1473.

[5] Alpysbayev, K. S. “Green” Economy: Realities and Prospects in Agriculture / K.S. Alpysbayev, Y. E. Gridneva, G. S. Kaliakparova // *Problems of AgriMarket*. – 2021. – №3. – P.44-50.

[6] Toop, T.A. AgroCycle - Developing a circular economy in agriculture/T.A.Toop, S. Ward, T. Oldfield, M. Hull, M.E. Kirby, M.K. Theodorou // *Energy Procedia*. – 2017. № 123. – P. 76-80.

[7] Montoro, S. B. Anaerobic co-digestion of sweet potato and dairy cattle manure: A technical and economic evaluation for energy and biofertilizer production / S.B. Montoro, J. Lucas, D.F.L. Santos, M.S.S.M. Costa // *Journal of Cleaner Production*. – 2019. – №226. – P. 1082–1091.

[8] Blades, L. Circular Biogas-Based Economy in a Rural Agricultural Setting / L. Blades, K. Morgan, R. Douglas, S. Glover, M. De Rosa, T. Cromie, B. Smyth // *Energy Procedia*. – 2017. – № 123. – P. 89–96.

[9] Balawejder, M. Foliar fertilizer based on calcined bones, boron and molybdenum—a study on the development and potential effects on maize grain production / M. Balawejder, N. Matlok, J. Gorzelany, M. Pieniazek, P. Antos, G. Witek, M. Szostek // *Sustainability*. – 2019. – № 11. – P. 5287.

[10] Allesina, G. Gasification of cotton crop residues for combined power and biochar production in Mozambique / G. Allesina, S. Pedrazzi, F. Allegretti, N. Morselli, M. Puglia, G. Santunione, P. Tartarini // *Applied Thermal Engineering*. – 2018. – № 139. – P. 387–394.

[11] Antoniou, N. Contribution to Circular Economy options of mixed agricultural wastes management: Coupling anaerobic digestion with

gasification for enhanced energy and material recovery / N. Antoniou, F. Monlau, C. Sambusiti, E. Ficara, A. Barakat, A. Zabaniotou // *Journal of Cleaner Production*. – 2019. – №209. – P.505–514.

[12] Zied, D. C. Study of Waste Products as Supplements in the Production and Quality of *Pleurotus ostreatus* var. Florida / D. C. Zied, A. Pardo-Giménez, G. A. de Oliveira, J. Carrasco, M. L. Zeraik // *Indian Journal of Microbiology*. – 2019. – № 59. – P. 328–335.

[13] Amran, M. A. Value-Added Metabolites from Agricultural Waste and Application of Green Extraction Techniques / M. A. Amran, K. Palaniveloo, R. Fauzi, N. M. Satar, T. B. M. Mohidin, G. Mohan, A. S. Razak, N. Arunasalam, T. Nagappan, J. S. S. Seelan // *Sustainability*. – № 13 (20). – P. 11432.

[14] Kenzhin, Z. Streamlining human resource management at enterprises operating within Kazakhstan present-day agro-industrial complex / Z. Kenzhin, M. Bayandin, S. Primbetova, A. Tlesova, I. Bogdashkina // *The Journal of Internet Banking and Commerce* [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: <https://www.icommercecentral.com/open-access/streamlining-human-resource-management-at-enterprises-operating-within-kazakhstans-presentday-agroindustrial-complex.php?aid=82691> (дата обращения: 12.12.2021).

References

[1] Taghikhah, F., Voinov, A. & Shukla, N. (2019). Extending the supply chain to address sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 229, 652-666.

[2] Bakirbekova, A. M., Moldakenova, E. K. & Akimbekova, C. U. (2021). Zarubezhnyj opyt innovacionnogo razvitija agropromyshlennogo kompleksa [Foreign experience of innovative development of the agro-industrial complex]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 31-43 [in Russian].

[3] Rodias, E., Aivazidou, E., Achillas, C., Aidonis, D. & Bochtis, D. (2021). Water-Energy-Nutrients Synergies in the Agrifood Sector: A Circular Economy Framework. *Energies*, 14(1), 159.

[4] Brînzan, O., Dragoi, M., Bociort, D., Tigan, E., Mateoc-Sîrb N. & Lungu, M. (2020). A market-based economic instrument to better use water in agriculture. *Sustainability*, 12, 1473.

[5] Alpysbayev, K.S., Gridneva, Y.E. & Kaliakparova, G.S. (2021). “Green” Economy: Realities and Prospects in Agriculture. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 44-50 [in English].

[6] Toop, T. A., Ward, S., Oldfield, T., Hull, M., Kirby, M. E. & Theodorou, M. K. (2017). AgroCycle – Developing a circular economy in agriculture. *Energy Procedia*, 123, 76-80.

[7] Montoro, S.B., Lucas, J., Santos, D.F.L. & Costa, M.S.S.M. (2019). Anaerobic co-digestion of sweet potato and dairy cattle manure: A

technical and economic evaluation for energy and biofertilizer production. *Journal of Cleaner Production*, 226, 1082–1091.

[8] Blades, L., Morgan, K., Douglas, R., Glover, S., De Rosa, M., Cromie, T. & Smyth, B. (2017). Circular Biogas-Based Economy in a Rural Agricultural Setting. *Energy Procedia*, 123, 89-96.

[9] Balawejder, M., Matlok, N., Gorzelany, J., Pieniazek, M., Antos, P., Witek, G. & Szostek, M. (2019). Foliar fertilizer based on calcined bones, boron and molybdenum-a study on the development and potential effects on maize grain production. *Sustainability*, 11, 5287.

[10] Allesina, G., Pedrazzi, S., Allegratti, F., Morselli, N., Puglia, M., Santunione, G. & Tartarini, P. (2018). Gasification of cotton crop residues for combined power and biochar production in Mozambique. *Applied Thermal Engineering*, 139, 387–394.

[11] Antoniou, N., Monlau, F., Sambusiti, C., Ficara, E., Barakat, A. & Zabaniotou, A. (2019). Contribution to Circular Economy options of mixed agricultural wastes management: Coupling anaerobic digestion with gasification

for enhanced energy and material recovery. *Journal of Cleaner Production*, 209, 505–514.

[12] Zied, D. C., Pardo-Giménez, A., de Oliveira, G. A., Carrasco, J. & Zeraik, M. L. (2019). Study of Waste Products as Supplements in the Production and Quality of *Pleurotus ostreatus* var. Florida. *Indian Journal of Microbiology*, 59, 328–335.

[13] Amran, M.A., Palaniveloo, K., Fauzi, R., Satar, N.M., Mohidin, T.B.M., Mohan, G., Razak, A.S., Arunasalam, N., Nagappan, T. & Seelan, J.S.S. (2021). Value-Added Metabolites from Agricultural Waste and Application of Green Extraction Techniques. *Sustainability*, 13 (20), 11432.

[14] Kenzhin, Z., Bayandin, M., Primbetova, S., Tlesova, A. & Bogdashkina, I. (2016). Streamlining human resource management at enterprises operating within Kazakhstan present-day agro-industrial complex. *The Journal of Internet Banking and Commerce*. Available at: <https://www.icommercecentral.com/open-access/streamlining-human-resource-management-at-enterprises-operating-within-kazakhstans-presentday-agroindustrial-complex.php?aid=82691> (date of access: 12.12.2021).

Авторлар туралы ақпарат:

Султанова Менслу Бактибаевна – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, «Экономика және аудит» Жоғары мектебінің доценті; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан көш., 51 үй, Орал, Қазақстан; e-mail: mens-70@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9757-8981>

Апышева Асель Ануарбековна; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Бизнес және құқық» Жоғары мектебінің деканы; Аманжолов университеті; 070003 Қазақстан көш., 55 үй, Өскемен, Қазақстан; e-mail: asel_gan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0798-1078>

Домалатов Ержан Багданович; экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы; Аманжолов университеті; 070003 Қазақстан көш., 55 үй, Өскемен, Қазақстан; e-mail: domalatrovkz@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9955-9282>

Information about authors:

Sultanova Menslu Baktubaевна – The main author; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Higher School of Economics and Audit; Zhangir Khan West Agrarian Technical University; 090009 Zhangir Khan str., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: mens-70@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9757-8981>

Apysheva Asel Anuarbekovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Dean of the Higher School “Business and Law”; Amanzholov University; 070003 Kazakhstan str., 55, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: asel_gan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0798-1078>

Domalatrov Yerzhan Bagdanovich; Master of Economic Sciences; Senior Lecturer; Amanzholov University; 070003 Kazakhstan str., 55, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: domalatrovkz@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9955-9282>

Информация об авторах:

Султанова Менслу Бактибаевна – основной автор; кандидат экономических наук; доцент Высшей школы «Экономика и аудит»; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; 090009 ул. Жангир хана, 51, Уральск, Казахстан; e-mail: mens-70@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9757-8981>

Апышева Асель Ануарбековна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; декан Высшей школы «Бизнес и право»; Аманжолов университет; 070003 ул. Казахстан, 55, Усть-Каменогорск, Казахстан; e-mail: asel_gan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0798-1078>

Домалатов Ержан Багданович; магистр экономических наук, старший преподаватель; Аманжолов университет; 070003 ул. Казахстан, 55, Усть-Каменогорск, Казахстан; e-mail: domalatrovkz@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9955-9282>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА
ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

IMPROVEMENT OF THE LOCAL SELF-GOVERNMENT SYSTEM
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Б.С. УТИБАЕВ*

э.ф.к., профессор

Г.Б. УТИБАЕВА

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
автордың электрондық поштасы: ubs_51@mail.ru

B.S. UTIBAYEV*

C.E.Sc., Associate Professor

G.B. UTIBAYEVA

C.E.Sc., Associate Professor

Saken Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: ubs_51@mail.ru*

Б.С. УТИБАЕВ*

к.э.н., профессор

Г.Б. УТИБАЕВА

к.э.н., ассоциированный профессор

Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

**электронная почта автора: ubs_51@mail.ru*

Аңдатпа. Қазақстан үшін жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту өте өзекті проблема болып табылады. Бұл елдегі жалпы экономикалық жағдайға, мемлекеттік басқару жүйесіне байланысты. Сондықтан мемлекет, ғылыми қоғамдастық сияқты, ауылдық аумақтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен тіршілік ету инфрақұрылымына үнемі назар аударады. Зерттеудің мақсаты – теориялық тұрғыдан жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту мәселелері, атап айтқанда мемлекеттік жергілікті басқару мен жергілікті өзін-өзі басқару арасындағы өкілеттіктерді бөлу. Әдістері – тарихи-логикалық талдау, салыстыру және жалпылау. Нәтижелер – маңызды проблемалардың бірі – биліктің төменгі деңгейлерінде нақты және нақты анықталған функциялар мен өкілеттіктердің болмауы. Шетелдегі жергілікті басқару тәжірибесін зерделеу негізінде әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуде жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жеткілікті құқықтар мен өкілеттіктер беру қажет екендігі анықталған. Авторлар әр түрлі деңгейдегі басқару саласындағы мемлекеттік саясат ұтымды мемлекеттік басқару әдісі немесе құралы ретінде қарастырылуы керектігін, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін дамытуды талап етеді деп тұжырымдайды. Жергілікті жағдайлар мен мүмкіндіктерді ескере отырып, өкілеттіктер неғұрлым көп жүзеге асырылса, соғұрлым олар халықтың мүдделеріне сай болады және басқару тиімдірек болады. Қортынды – республикалық, облыстық және аудандық бюджеттер жалпы мемлекеттік бюджеттің құрамдас бөлігі болғандықтан, олардың арасында кіріс көздерін бөлу оңтайлы, ұтымды болуы керек. Сондай-ақ қаржы құралдары бюджетаралық ағындарды қысқартуды қамтамасыз етуі қажет.

Abstract. For Kazakhstan, the development of local self-government is a very relevant issue. This is due to general economic situation in the country, and the system of public administration. Therefore, the State, as well as scientific community, constantly pays attention to the socio-economic condition and infrastructure of rural areas. *Methods* – historical and logical analysis, comparisons and generalizations. *Results* – it is shown that one of the important issues is the

ларды орындайды. Мұндай жағдайда жергілікті аумақтық құрылымдарды басқарудың осындай нысаны мемлекеттік сипатқа ие болады.

Бұл мақалада қойылған мақсаты, заманауи демократиялық мемлекетте экономикалық және әлеуметтік процестерді оңтайлы басқаруды қамтамасыз ету жергілікті өзін-өзі басқарудың барын, кем дегенде, мойындамайынша мүмкін емес екенін еске ала отырып, жергілікті өзін-өзі басқару институтының қалыптасуы мен дамуын мәселелерінің бірі ретіндегі жергілікті аумақтық субъектілерді басқару нысандарының арақатынасын теориялық тұрғыдан зерделеу болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Мақаланың атауына шығарылған сауалды қарастыру Президент Қ-Ж.К. Тоқаевтың 2020 жылғы Қазақстан халқына арнаған Жолдауында қойылған жергілікті өзін-өзі басқаруды жетілдіру жөніндегі мәселемен байланысты. Жолдауда, ең алдымен, орталықтан региондар мен жергілікті деңгейге өкілеттіктерді беру бойынша мәселе айтылған. Және де Президенттің осы тапсырмасын жүзеге асыру мақсатында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың жаңа Тұжырымдамасын әзірлеуі. Сондай-ақ, қажетті материалдар ретінде бүгінгі күнгі ауыл шаруашылық өндірісті мемлекеттік қолдау, ауылдық аймақтарды тұрақты дамыту мәселелерін ғылыми зерттеуге арналған отандық және шетел ғалымдарының еңбектері қолданылды [1,2,3,4,5,6].

Ғылыми зерттеулер ауылдық аймақтар және олардың тұрақты дамуының, мемлекеттік және жергілікті басқару мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өзара әрекеттестігі мен құзыреттікті бөлуінің теориялық мәселелері бойынша тарихи және абстракті-логикалық әдістер негізінде әдеби көздерді жүйелендіру және жинақтау арқылы жүргізілді.

Жергілікті аумақтық субъектілерді мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқарудың тұжырымдамасы мен бағыттары және арақатынастары әлемдік тәжірибенің, отандық заңнамаларының негізінде жалпы ғылыми-теориялық әдістер, эксперттік бағалаулар және т.с.с. әдістер арқылы қарастырылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қоғамдық қатынастардың ажырамас жүйесі ретінде жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту қажеттілігін негізсіз қарастыруға болмайды, себебі ауылымыздың әлеуметтік-экономикалық дамуын жергілікті халықтың өзін-өзі ұйымдастыруымен, жергілікті мәселелерді өздігінен шешуімен байланысты

екені бәрімізге мәлім. Сондай-ақ ауылдық жерлерді тұрақты дамытудың негізгі міндеттерінің бірі ауылда жауапты азаматтық және әлеуметтік ұйымдастырылған қоғамды қалыптастыру үшін жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту болып табылады. Аграрлық экономиканың тұрақты даму мәселелерін шешу және халықтың әл-ауқатын арттыру көп жағдайда ауылдық аймақтарды дамыту мен жергілікті аумақтық субъектілерді басқару нысандарының арақатынасын жетілдіруін талап етеді.

Егер ауылдық территориялардың тұрақты дамуы маңында біз ауыл қауымдастығының тұрақты дамуын түсінетін болсақ, онда ол халық шаруашылығының функцияларын орындауын қамтамасыз етуі тиіс. Атап айтқанда, ондай функциялар деп азық-түлікті, ауыл шаруашылық шикізатты және басқа да ауыл шаруашылық емес тауарлар мен қызметтерді өндіруді, сондай-ақ ауылдық мәдениет пен ауылдық салт-дәстүрді сақтауды, халық өмірінің сапасын жетілдіру мен деңгейінің өсуін және т.б. түсінеміз.

Сондықтан, бұл арада мұндай жағдайдың маңында белгілі бір территорияда қандай да бір адамның жай болуы ғана емес, керісінше, сол адамның өндірістік, шаруашылық және басқа да қызметі осы нақты ауылдық аймақтың жағдайы мен оның дамуын анықтайтынын түсінеміз. Ал ауыл шаруашылық өндірістің, басқа да өндіріс пен қызмет көрсету салалардың, әсіресе өндірісті жабдықтау мен өндірілген өнімді сату жағдайларымен байланысты салалардың даму деңгейлерінің мәселелерін шешу үшін жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі анық түрде жұмыс істеуі қажет.

Осындай мәселелерді шешу тұрғысынан болар, мемлекет басшысы Қ-Ж.К. Тоқаев өзінің 2020 жылдың 1 қыркүйекте Қазақстан халқына «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Жолдауында басқа ұсыныстарымен қатар жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жетілдіруді қолға алуды тапсырды [7]. Міне содан бері біраз уақыт өтіп, айтарлықтай өзгерістер мен шаралар іске асырылды. Атап айтқанда, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдерін тікелей сайлау өткізу үшін Қазақстан Республикасының заңнамасына қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізілді, 2021 жылы өкілеттіктері аяқталатын ауыл, кент, ауылдық округ әкімдерінің тікелей сайлауы өтті.

Тағы бір тапсырма ретінде қойылған міндеттеме – ол жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың жаңа Тұжырымдамасын әзірлеу. Тұжырымдаманың басты мақсаты

мемлекеттік билік деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің бөлінуін анықтау болып табылады. Яғни бұл арада кейбір өкілеттіктерді немесе олардың бір бөлігін орталықтан аймақтарға және жергілікті деңгейге беру мәселелері шешілуі тиіс екені жөнінде айтылған.

Жалпы, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіне бүгінгі күні көңіл бөлініп, оны әрі қарай жетілдіру жөнінде шешімдер қабылдау қажеттілігі өз алдында осы жүйе бойынша шешілмей келе жатқан мәселелер бар екенін дәлелдейді.

Жоғарыда айтылған мәселелерге қоса аграрлық өндірістің, ауылдық кооперацияның, мемлекеттік-жеке серіктестіктің, әсіресе ауыл шаруашылық инфрақұрылымының, жалпылай айтқанда жергілікті аумақтық субъектілердің дамуының мәселелерінде айтпауға болмайды. Біздің пікірімізше, айтылған мәселелердің бәрін кешенді зерттеу нәтижесі негізінде кешенді шаралар қабылдау қажет. Өйткені жергілікті өзін-өзі басқару ауыл шаруашылық өндірісінің дамуы мен тиімділігін іске асырудың, басқа да жергілікті аумақтық субъектілерді басқарудың негізгі шарты болады және ауылдық аймақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз етеді.

Бірден айту керек – мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқару арақатынасының мәселесі жаңа туып отырған жоқ. Бұл жөнінде ҚР Конституциясында «Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару» атты арнайы 8-ші бөлім бекітілген [8]. Бірақта, айта кету керек, осы бөлімнің мазмұны бойынша екі түрлі басқарудың функциялары бойынша арақатынасы нақты толық ажыратылмаған. Және де, «жергілікті мемлекеттік басқару» деген де өз алдында түсініксіз, өйткені «мемлекеттік басқару» дегенді бірыңғай және тұтас («жергілікті» және «республикалық» деп бөлмей) категория деп түсінеміз. Ал мемлекеттік басқаруды іске асыратын «жергілікті» және «республикалық» деген деңгейлік органдар болуы мүмкін.

Сонымен бірге, Конституция баптарының мазмұндары бойынша жергілікті мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқарудың жүргізетін пәндері бөлінгенін көруге болады. Ал биліктің осы екі түрі Ата заңның бір бөлімінде орын алғаны, ең алдымен, екеуінің арасында байланыс пен қатынас бар екенін дәлелдейді. Сондықтан, жергілікті мемлекеттік органдарға жүктелген функциялар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының функцияларын қосуда және оларды бір-біріне қарсы немесе

араларына бәсекелестік қоюда дұрыс болмайды. Шын мәнінде, қандай да бір істі нақты жергіліктікке немесе мемлекеттікке жатқызу оңай емес. Өйткені жергілікті өзін-өзі басқару бір мезгілде жалпы мемлекеттік сипаттағы істерді де және аймақтық субъектілердің де істерін жүзеге асырады.

Мұндай түсінік, біріншіден, аумақтық бірлік (территориальное образование) азаматтарының жергілікті істерді өзін-өзі басқаруға құқықты екенін және, екіншіден, конституциялық құрылыстың құраушы негіздерінің бірі ретінде қарастыруды талап етеді. Олай болса және әлемдік тәжірибеге сүйенсек, мемлекеттік шаруашылық жалпылай түрде көпдеңгейлі жүйе болып табылады және бұл жүйенің деңгейлері арасында басқару функцияларын бөлу мен олардың иерархиялық заңға бағыныштылығы орын алады.

Бұл арада, егер мемлекеттік шаруашылықты осылай түсінсек, бірнеше сауалдар туындайды. Олардың ішінде мемлекеттік саланы басқару деңгейлерінің оңтайлы саны мен басқару деңгейлері арасындағы өкілеттілікті оңтайлы бөлу сияқты сауалдар өз шешімдерін талап етеді.

Аталған сауалдардың шешу жолдарын басқа елдердің тәжірибелері негізінен қарасақ, аумақтық басқаруды дамыту, ең алдымен, басқаруды орталықсыздандыру қажет екенін, сондай-ақ жергілікті билік органдарына бағынышты аумақтарды дамытудың әлеуметтік және экономикалық мәселелерін шешуде көбірек құқықтар беру керек екенін байқаймыз. Бұл ретте, тағы бір байқанымыз – ол жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілеттіктерінің негізгі көлемі ұлттық заңнамамен айқындалса да, олар бір елдің шегінде де ерекшеленуі мүмкін екені. Ал жалпы түсінік – ол жергілікті қоғамдастықтың өкілеттіктеріне жататын және жергілікті істерге қатысты барлық өкілеттіктер тұтас және жан-жақты қамтуы тиіс.

Өрине, жоғарыда жариялаған мәселелер бәрімізге мәлім және олар жөнінде бұқаралық ақпарат құралдарында да айтылған, тұжырымдама да, қажетті заңдар да қабылданған, бірақта бүгінгі таңда республикада, жергілікті өзін-өзі басқарудың мәселелерін былай қойып, тіпті билік вертикалының тиімді жұмыс істеуінің бірқатар негізгі мәселелері шешілмегенін айту керек. Ең алдымен, атқарушы биліктің халық алдындағы есеп беруінің шын мәнінде жоқтығы. Осы мәселе жөнінде кеше ғана (11 қаңтар 2022ж.) ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаттары алдында сөйлеген сөзінде Президентіміз Қ-Ж.К.То-

қаев мұндай жұмыстың басты мақсаты – ол оның формасы емес мазмұны болуы тиіс, ал «есепберу есеп беру үшін, бақылау бақылау үшін өткенде қалуы керек» деп түйіп тұрып айты.

Сосын, мемлекеттік басқарудың құзыреттіліктері заң жүзінде көрсетілгенімен, төменгі деңгей бойынша анықталған функцияларымен өкілеттіктері нақты түрде жұмыс істемейтін мәселені де айту керек. Мұндай жағдайдың орын алуы, біздің пікірімізше, мемлекеттік биліктің жалпытүрлері ретінде қарастыратын жергілікті мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің құқықтық өрісі әлі іс жүзінде айқындалмағанымен байланысты. Өйткені бұл, біріншіден, осы екі басқару түрлері жергілікті деңгейде биліктің бірі – атқарушы, ал екіншісі – өкілді органдары болып табылады. Екіншіден, жергілікті өзін-өзі басқарудың заңды түрде бекітілген қаржылық-экономикалық негіздерінің, қалыптасу және қызмет ету механизмінің, жауапкершілікпен өкілеттік салаларының шын мәнінде анық болмауы өзін-өзі басқаруды әкімдік пен орталық мемлекеттік органдарға әлі де болса өте тәуелді қылып отыр.

Тағы бір айта кететін жайт – ол біздің елде жергілікті билік органдары талай жылдар бойы бар болса да, олар тек биліктің қатаң тіктігінің (жесткая вертикаль власти) сәндік қосымшасы ғана болып келуі. Басқаша айтқанда, барлық билік орталықта шоғырланып, сосын бюрократиялық иерархия бойынша елдімекендерге таратылады. Шын мәнінде бөлінбейді, таратылмайды, өйткені иерархия бойынша жоғары тұрған басқару органы өз еркімен қолындағы билікті жоғалтқысы келмейді, себебі олай болса олар біраз бюджеттік керістерден айырылады.

Сондықтан, қайталап айтайық, биліктің әртүрлі деңгейлері арасындағы қызмет салалары бойынша өкілеттіктерін, функциялары мен жауапкершіліктерін қағаз бетінде емес, іс жүзінде анық бөліп, бекіту басым міндет болуы тиіс. Бұл талап бүгінгі таңда шет мемлекеттердің заманауи модельдерінің жетекші тенденцияларына сәйкес. Және де біздің елдің билігінде қазіргі уақытта орын алып келе жатқан жауапкершілікті бірінен біріне ауыстыруын және басқарудың әртүрлі деңгейлері арасындағы қақтығыстарды болдырмауға көмектесер еді [9,10,11].

Біртұтас (унитарлық) Қазақстан мемлекетінің территориясы әкімшілік бірліктерге бөлінуі, іс жүзінде, тек мемлекеттік атқарушы органдардың тік (вертикаль)

бойынша іс-әрекетінің нәтижелерін жоғарылатуға арналған. Және де қандай да бір автономияларды немесе сол территориялық бірліктерде қандайда бір мемлекеттік өкілетті органдарды құру үшін бөлмейді. Тек бұл арада біртұтас мемлекет территориясының бөлінбеу принципі әкімдердің атқарушы биліктерінің бөлінбейтіндігі анықталады, өйткені олар барлық әкімшілік-аумақтық бірліктерді қамтитын тік бағыну және тағайындау принципі бойынша құрылады.

Осы постулаттарды негізге ала отырып, әртүрлі басқару деңгейдегі әкімдердің арасындағы өкілеттіктері мен жауапкершіліктері анықталуы тиіс деп санаймыз. Ал солай анықталған функциялары мен өкілеттіктері толық және нақты жұмыс істеу үшін оларды жеткілікті бюджеттік ресурстармен қамтамасыз ету қажет. Басқаша айтқанда, бюджеттік ресурстарды бөлуде билік деңгейлері арасында функциялармен өкілеттіліктерді бөлу принципін қолдану, яғни сол ресурстар жергілікті басқару органдары арасында (жергілікті өзін-өзі басқару органдарын қоса) бөлінуі барлық территория бойынша қажетті басқару функцияларын орындауды толық және бірқалыпты қамтамасыз етуі тиіс.

Сондықтан, біздің ойымызша, егер республикалық бюджетті, облыстық және аудандық бюджеттерді шын мәнінде біртұтас елдің жиынтық мемлекеттік бюджетінің құрамдас бөлігі деп санасақ, онда олардың арасында кіріс көздерін бөлу оңтайлы, ұтымды болуы және, ең алдымен, қаржылық құралдардың бюджетаралық ағындарын азайту міндеті орындалуын қамтамасыз етуі тиіс. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары жөнінде айтатын болсақ, олар толыққұнды жұмыс істеу үшін заңды түрде өздерінің дербес бюджеттерінің кіріс көздерімен қамтамасыз етілуі тиіс, мысалы, ондай көздер мемлекеттік бюджеттен трансферттер, салықтар мен төлемдердің бір бөліктері немесе салықтармен төлемдердің белгіленген жекелеген түрлері болуы мүмкін. Егер жергілікті өзін-өзі басқару органдарының анықталып, бекітілген кіріс көздері бар дербес бюджеттері болмаса, бұл жүйе дамып, ауылдық аймақтардың экономикасын көтере алмайды.

Демек, мемлекеттік басқару органдары арасындағы, жергілікті өзін-өзі басқару органдарын қоса алғандағы өкілеттіктерді бөлу жөнінде дайындалатын тұжырымдамада жоғарыда келтірілген сауалдар толық және анық шешімін табуы тиіс. Және

де, сол шешімдер қағаз бетінде ғана қалмай, іс жүзінде жүзеге асырылуы қажет. Ол үшін мәселелер кешенді түрде қарастырылуы тиіс. Мысалы, жергілікті өзін-өзі басқару жөнінде айтатын болсақ, оның жергілікті мемлекеттік басқарумен тығызара байланыста болатын саяси, экономикалық және заңнамалық жақтары маңызды және оларды кешенді шешу қажет.

Ауылдық аймақтардың экономикалық, тұрмыстық, әлеуметтік және басқа да барлық қажетті жергілікті сауалдар мен атқарушы органды бекітетін және оның қызметін бақылайтын сол елді мекеннің тұрғындары сайлаған органдары болуы тиіс. Бұл саяси тұрғыдан қарағанда. Ал экономикалық жағын алатын болсақ, ауылдық жерлердің өкілетті органдарының жергілікті істерді ұйымдастыруда дербестігі және заңды түрде бекітілген кіріскөздері бар өз бюджеттерімен өз меншігіндегі коммуналдық объектілері болуын қамтамасыз етілуі тиіс. Жергілікті мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқаруға қатынасты бірнеше заңнамалық актілер қабылданғаны бәрімізге мәлім, бірақта сол заңдарды бүгінгі талаптарға сәйкес қажетті толықтырулар мен өзгертулер еңгізу арқылы жетілдіру қажет.

Сонымен бірге, қабылданған жақсы және керек заңдардың ережелерін дұрыс пайдаланып, іске асыру үшін жергілікті деңгейде негіз болуы тиіс және жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуға тиісті іргетас салуымыз қажет. Ондай іргетас қолданыстағы заңнамалар мен нормативтік-құқықтық актілерге, қаржылық-экономикалық база мен жергілікті басқару органдарының бастамаларына және ауылдық аймақтар тұрғындарының белсенділіктеріне сүйенуі тиіс.

Көптеген елдердің құқықтық мемлекет құру тәжірибесіне сүйенсек, бір орталықтың әмірлігі мен билігінің бұйрықтары арқылы қоғамды қайта құру мүмкіндіктерінің өте шектеулі екені деген қорытындыға келеміз. Керісінше, бұл үдеріске, «жоғарыдан» келген емес, жергілікті тұрғындардың барлық өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі басқару, ең алдымен, жергілікті деңгейдегі, яғни аудан, ауылдық округ, ауылдағы институттарды қосу қажет.

Қорытынды.

Алдымен жоғарыда жариялаған ақпарат жөнінде келесі пікірімізді айта кетуді жөн көрдік. Біріншіден, аталмыш мәселелер жаңа ғана анықталып отырған жоқ, олар бәрімізге белгілі және жылдар бойы талай рет талқыланып келеді. Екіншіден, солай бола тұра бүгінгі күнге дейін сол

мәселелер толық және анық шешімін тапқан жоқ. Әрине, өткен кезең ішінде айтарлықтай жұмыстар атқарылып, біраз бастамалар іске асырылды – олар да бәрімізге мәлім.

Біздің мемлекетте ауылдық аудан әкімшілік-аумақтық құрылымның нысаны ретінде негізгі буыны болғандықтан, мұнда іс жүзінде азаматтардың мемлекеттік, аумақтық және жеке мүдделерінің байланыстары орын алады және тұрғындардың құқықтары мен міндеттеріне қатысты барлық құқықтық директивалық актілер жүзеге асырылады. Сондықтан, біздің ойымызша, осы аудандық деңгейде азаматтардың өзін-өзі басқару институттары жұмыс істеуі үшін барлық қажетті ұйымдастырушылық жағдайлар жасалуы тиіс. Және де, осы деңгейде мемлекеттік жергілікті басқару мен жергілікті өзін-өзі басқарудың функциялары мен өкілеттіктері арасындағы өзара қарым-қатынастың құқықтық шектері шешіліп, қамтамасыз етілуі тиіс. Себебі, аудан деңгейінде мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқару арақатынасының негізгі критерийлері ретінде бір жағынан мемлекеттің, ал екінші жағынан сол аумақтың азаматтарының жеке және корпоративтік мүдделері мен қажеттіліктері орын алады.

Қорытындылай келе, аталмыш мәселелерді шешуді келесі бағыттар бойынша шын мәнінде жүзеге асыру қажет деп есептейміз. Біріншіден, мемлекеттік жергілікті басқару мен жергілікті өзін-өзі басқару арасындағы функцияларды анық бөлу, сондай-ақ функцияларды бөлуді мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлері арасында да анықтау қажет. Функцияларды бөлудің негізі болып жергілікті өзін-өзі басқарудың мақсаты, шын мәнінде ауылдық аумақтың тұрғындарының мүдделерін ұсыну мен қорғау және шаруашылық іс-әрекеттерін қамтамасыз ету табылуы тиіс. Ал мұндай жағдайды жасау үшін меншік пен ресурстардың тиісті балансы болуы керек. Сонда жергілікті өзін-өзі басқару субъектілерінің дамуының мүлтік негізі және де ауыл тұрғындары өздерінің өмірлік мұқтаждықтарын қамтамасыз ету мен жергілікті инфрақұрылымды дамытуға мүмкіншіліктері болады.

Екіншіден, жергілікті өзін-өзі басқарудың анық және нақты қалыптастырылған функциялары негізінде мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқару органдары арасындағы өкілеттіктерін бөлуді іс мәнінде жүзеге асыру қажет. Ал өкілеттіктерді бөлу, өз кезегінде, басқару нысандарының өзара қатынастарының критерийлері болады.

Үшіншіден, әртүрлі деңгейдегі басқару органдарының бағынуы мен жауапкершілігін ретке келтіру. Басқарудың және өзін-өзі басқарудың әрбір деңгейі бір ғана инстанцияға тікелей есеп беруі тиіс және олар қызмет етуге шақырған халықтың алдында жауапты болуы керек.

Кез келген реформа, қаншама жақсы болса да және қанша ізгі ниетпен жүргізілсе де, құралдар көздері болмаса және қаржылай қолдау таппаса, ізгі ниет болып қала береді. Сондықтан, аталмыш реформалардың қаржылық қамтамасыз ету мәселесі шешілмесе, бюджетаралық қатынастардың тиісті тетіктері дайындалып, іске асырылмаса, мемлекеттік басқару жүйесін реформалау және жергілікті өзін-өзі басқару институтын құру мен дамыту мүмкін емес екенінде сөз жоқ.

Әдебиеттер тізімі

[1] Благов Ю.В. Компетенция органов местного самоуправления: дискуссионные вопросы // *Правоприменение*.-2017.-Т.1. № 47.С. 117-128.

[2] Жанузакова Л.Т. Проблемы формирования местного самоуправления в Республике Казахстан // *Актуальные проблемы местного самоуправления и муниципального права*.- 2014. № 9 (46). С. 1871-1876.

[3] Шакенова Ж.К. Формирование системы сельского расселения на территории республики Казахстан // *Вестник науки КАТУ им. С.Сейфуллина*.-2010. - №3. С. 55-61.

[4] Mikaela, Vasstrøm., Roger, Normann. The role of local government in rural communities: culture-based development strategies. Pages 848-868 | Published online: 17 Mar 2019. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03003930.2019.1590200?journalCode=flgs20>

[5] Małgorzata, Godlewska, Sylwia, Morawska. Development of local and regional entrepreneurship – which institutions matter? Evidence from Poland. Pages 1017-1035 | Published online: 11 Jun 2019. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1331677X.2018.1553680>.

[6] Aldona, Standar, Agnieszka, Kozera. The Role of Local Finance in Overcoming Socioeconomic Inequalities in Polish Rural Areas. Pages 117-135 | Published: 21 October 2019. *Sustainability* 2019, 11(20), 5848; <https://doi.org/10.3390/su11205848>.

[7] Мемлекет басшысы Қ-Ж. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі». 2020 жылғы 1 қыркүйек. [Электрон. ресурс]. 2020.- URL: <http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses> (қараған күн: 1.01.2022ж.).

[8] Қазақстан Республикасының Конституциясы. [Электрон. ресурс]. 2020.-URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (қараған күн: 1.01.2022ж.).

[9] Moroz O.V., Semtsov V.M., Kukel G.S. Financial decentralization model for rural territories in Ukraine// (2016) *Actual Problems of Economics*, 182 (8), pp. 291-301. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84987897300&partnerID=40&md5=102a05a12183c79cf329fbfa9f5f941>.

[10] Wasser N.-M., Ruhstorfer P., Kurzrock, B.-M.// *Advancing revolving funds for the sustainable development of rural regions*.-(2020) *Sustainability (Switzerland)*, 12 (20), статья № 8455, pp. 1-20. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85092912680&doi=10.3390%2fsu12208455&partnerID=40&md5=2f100dDOI:10.3390/su12208455>.

[11] V.I. Tikhii, E.E. Afanasieva, O.V. Kovereva. Evaluation of the Development of Rural Areas of the Region and Their Classification by the Level of Sustainability for the Purposes of Regional Policy.-*Proceeding of the International Science and Technology Conference "FarEast Con 2019"* pp 629-642 | Online: 14 April 2020 https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-981-15-2244-4_59.

[12] Gołębiowski, J., Takala, J., Juszczyk, O., Drejerska, N. Local contribution to circular economy. A case study of a Polish rural municipality (2019) *Economia Agro-Alimentare*, 21 (3), pp. 771-791. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85091703489&doi=10.3280%2fECAG2019-003011&partnerID=40&md5=dcdd35d98b7aa557a96d8699e3f2c3b7DOI:10.3280/ECAG2019-003011>.

References

[1] Blagov, Yu.V. (2017). Competencia organov mestnogo samoupravleniya: disskusionnye voprosy [Competence of local governments: debatable issues]. *Pravoprimenenie-Law Enforcement*, V.1, 47, 117-128 [in Russian].

[2] Zhanuzakova, L.T. (2014). Problemy formirovaniya mestnogo samoupravleniya v Respublike Kasakhstan [Problems of formation of local self-government in the Republic of Kazakhstan]. *Aktualnye problem mestnogo samoupravleniai municipalnogo prava-Actual problems of local self-government and municipal law*, 9 (46), 1871-1876 [in Russian].

[3] Shakenova, Zh.K. (2010). Formirovanie sistemy selskogo rasseleniya na territorii Respubliki Kasakhstan [Formation of the system of rural settlement on the territory of the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik nauki KATU im. S.Seifullina-Bulletin of science of KATU im. S.Seifullina*, 3, 55-61 [in Russian].

[4] Mikaela, Vasstrøm., Roger, Normann (2019). The role of local government in rural

communities: culture-based development strategies. Pages 848-868 | Published online: 17 Mar 2019. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03003930.2019.1590200?journalCode=flgs20>.

[5] Małgorzata, Godlewska, Sylwia, Morawska. Development of local and regional entrepreneurship – which institutions matter? Evidence from Poland. Pages 1017-1035 | Published online: 11 Jun 2019. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1331677X.2018.1553680>.

[6] Aldona, Standar, Agnieszka, Kozera. The Role of Local Finance in Overcoming Socioeconomic Inequalities in Polish Rural Areas. Pages 117-135 | Published: 21 October 2019. *Sustainability* 2019, 11(20), 5848; <https://doi.org/10.3390/su11205848>.

[7] Memleket basshysy ҚZh. Tokaevtyн Kasakhstank halkyna Zholdauy «Zhana zhagdaidagy Kasakhstan: ic-kimyl kezeni». 2020 zhylygy 1 kyrkuiek. [Eelektron.resurs]. 2020. Available at: URL: <http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses> (date of access: 1.02.2021) [in Kazakh].

[8] Kasakhstan Respublikasynyn Konstituciasy. [Constitution of Republic of Kazakhstan]. 2020. Available at: URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (karagan kun: (date of access: 1.02.2021) [in Kazakh].

[9] Moroz O.V., Semtov V.M., Kukel G.S. (2016). Financial decentralization model for rural

territories in Ukraine. *Actual Problems of Economics*, 182 (8), pp. 291-301. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84987897300&partnerID=40&md5=102a05a12183c79cff329fbfa9f5f941>.

[10] Wasser N.-M., Ruhstorfer P., Kurzrock, B.-M. // Advancing revolving funds for the sustainable development of rural regions.-(2020) *Sustainability (Switzerland)*, 12 (20), № 8455, pp. 1-20. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85092912680&doi=10.3390%2fsu12208455&partnerID=40&md5=2f100dDOI:10.3390/su12208455>.

[11] V.I. Tikhii, E.E. Afanasieva, O.V. Koreva. Evaluation of the Development of Rural Areas of the Region and Their Classification by the Level of Sustainability for the Purposes of Regional Policy.-Proceeding of the International Science and Technology Conference "Far East Con 2019" pp 629-642 | Online: 14 April 2020 https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-981-15-2244-4_59.

[12] Gołębiewski, J., Takala, J., Juszczak, O., Drejerska, N. Local contribution to circular economy. A case study of a Polish rural municipality (2019) *Economia Agro-Alimentare*, 21 (3), pp. 771-791. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85091703489&doi=10.3280%2FECAG2019-003011&partnerID=40&md5=dcdd35d98b7aa557a96d8699e3f2c3b7DOI:10.3280/ECAG2019-003011>.

Авторлар туралы ақпарат:

Утибаев Бегендік Сауытұлы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: ubs_51@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1937-7636>.

Утибаева Гүлжан Бегендіқызы; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: gulzhan_79@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6799-0502>.

Information about authors:

Utibaev Begendyk Sautovich – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Professor; A.S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Nur-Sultan, Kazakhstan, e-mail: ubs_51@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1937-7636>

Utibaeva Gulzhan Begendykovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; A.S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Nur-Sultan, Kazakhstan, e-mail: gulzhan_79@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6799-0502>.

Информация об авторах:

Утибаев Бегендык Саутович – **основной автор**; кандидат экономических наук, профессор; Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, 010011 пр. Жеңіс, 62, г. Нур-Сұлтан, Казахстан, e-mail: ubs_51@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1937-7636>.

Утибаева Гульжан Бегендыковна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, 010011 пр. Жеңіс, 62, г. Нур-Сұлтан, Казахстан, e-mail: gulzhan_79@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6799-0502>.

**БАНКОВСКОЕ КРЕДИТОВАНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ
КАЗАХСТАНА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ**

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНА
БАНКТИК КРЕДИТ БЕРУ: ҚАЗІРГІ ЖАЙ-КҮЙІ МЕН ПРОБЛЕМАЛАРЫ**

**BANK LENDING TO AGRICULTURAL ENTERPRISES IN KAZAKHSTAN:
CURRENT STATE AND PROBLEMS**

Т.Г. АБДУЛОВА*

старший преподаватель

З.Х. СУЛТАНОВА

К.Э.Н.

М.К. БЕГЕЕВА

К.Э.Н.

*Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана,
Уральск, Казахстан*

**электронная почта автора: abdulova_tolkyn@mail.ru*

Т.Г. АБДУЛОВА*

аға оқытушы

З.Х. СУЛТАНОВА

Э.Ф.К.

М.К. БЕГЕЕВА

Э.Ф.К.

*Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті,
Орал, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: abdulova_tolkyn@mail.ru*

T.G. ABDULOVA*

Senior Lecturer

Z.KH. SULTANOVA

C.E.Sc.

M.K. BEGEYEVA

C.E.Sc.

Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University, Uralsk, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: abdulova_tolkyn@mail.ru*

Аннотация. Цель – определить роль банковского кредитования сельского хозяйства, проанализировать отраслевую структуру кредитных вложений в реальный сектор экономики, объемы кредитов аграрному сектору, уточнить причины нежелания банков кредитовать АПК и изучить факторы, препятствующие развитию кредитных отношений. В связи с этим, поставлена задача – рассмотреть состояние и выявить проблемы кредитования сельскохозяйственных субъектов банками второго уровня. Определены основные проблемы доступности банковских кредитов для агропромышленных предприятий. Результаты – проанализировано текущее состояние кредитования сельскохозяйственного производства коммерческими банками, рассмотрены основные проблемы доступности банковского кредита, а также разработаны предложения по эффективному финансированию предприятий аграрного сектора экономики Казахстана в современных экономических условиях. Показано, что обеспечение сельскохозяйственных предприятий кредитными ресурсами обуславливается целым рядом особенностей, присущих сельскому хозяйству. Так, отмечен рискованный характер сельскохозяйственной деятельности в виду специфических особенностей и отсутствия ликвидного залогового обеспечения. В работе отмечается, что для банков привлекателен крупный бизнес, способный предоставлять залоговое обеспечение и, соответственно, претендовать на крупную сумму кредитных средств. Эти факторы, наряду с финансовым состоянием, являются определяющими для банков-кредиторов. На основе анализа банков-

Введение. Одним из главных долгосрочных приоритетов государственной экономической политики страны является устойчивое развитие сельского хозяйства. В современных условиях сельскохозяйственные товаропроизводители в своей деятельности сталкиваются с серьезными трудностями, в числе которых дефицит оборотных средств. В условиях сезонности и длительности производственного цикла последствия этого явления сказываются более остро, чем в других сферах экономики. Ввиду невозможности обеспечения потребности в оборотных средствах за счет собственных источников и длительности производственного и финансового циклов в отрасли возникает более высокая потребность в кредитных ресурсах.

Повышение доступности кредитных ресурсов является одним из условий устойчивого развития агропромышленного комплекса и экономики в целом. В агропромышленном комплексе сохраняется высокая потребность в строительстве и модернизации производственных и инфраструктурных объектов. В условиях замедления темпов экономического роста и ухудшения условий привлечения капитала на международных финансовых рынках актуальность развития внутренних источников финансирования только возросла. Однако потребность в привлечении капитала сдерживается ограниченной доступностью кредитных средств для сельскохозяйственных производителей [1]. В этой связи они вынуждены обращаться в кредитные учреждения для получения дополнительного финансирования. Однако из числа всех заемщиков фермеры имеют меньший доступ к кредитным ресурсам, так как финансовые организации заинтересованы в кредитовании более стабильных клиентов из других отраслей экономики [2].

Материал и методы исследования. Материал исследования базируется на анализе состава и структуры кредитного портфеля банков второго уровня Республики Казахстан по отраслям экономики с целью определения удельного веса кредитования в сельское хозяйство и предполагает выработку оптимального механизма взаимодействия сельскохозяйственных товаропроизводителей и коммерческих банков при процедуре кредитования.

При проведении анализа состояния банковского кредитования сельскохозяйственных предприятий РК были использованы научная литература, а также материалы Национального банка РК. В основу ис-

следования положены труды как отечественных, так и зарубежных ученых, при анализе литературы рассмотрены факторы, сдерживающие кредитные отношения между БВУ и сельхозтоваропроизводителями.

Аналитическая часть исследования выполнена на основе данных кредитного портфеля банков второго уровня Республики Казахстан и просроченной задолженности по кредитам банков в разрезе отраслей экономики за 2018-2020 гг., приведенных в статистическом бюллетене Национального банка Республики Казахстан

В качестве исследовательского инструментария при выполнении работы выступали количественные и качественные методы оценки кредитования сельхозтоваропроизводителей.

Результаты и их обсуждение. В настоящее время банки второго уровня предоставляют широкую линейку кредитных продуктов для различных отраслей экономики. Сельское хозяйство как отрасль экономики имеет особенности в организации кредитования сельскохозяйственных предприятий ввиду его специфических особенностей. Это сезонный характер производства; непрерывность производственного процесса; способность сельского хозяйства к самопроизводству; длительность кругооборота оборотных средств; большая зависимость от природно-климатических условий; высокий уровень экономических рисков. Необходимо отметить, что все средства в процессе кругооборота проходят три стадии: приобретения, производства и реализации.

На первой стадии кругооборота сельскохозяйственные предприятия расходуют денежные средства на покупку необходимых материальных ресурсов. Продолжительность пребывания оборотных средств на второй стадии определяется специфическими условиями производства. Так, для растениеводства характерна неравномерность нарастания затрат, то есть их увеличение в первом полугодии и снижение во втором. Выход и реализация готовой продукции начинаются в третьем квартале. Вложение оборотных средств и их высвобождение в животноводстве осуществляется также ритмично [3].

Эти факторы объясняют низкую инвестиционную активность субъектов АПК. Поэтому из-за низкого уровня доходности и значительных рисков сельскохозяйственные предприятия не являются привлекательным направлением вложения кредитных

ресурсов для банков не только в Казахстане, но и на мировом кредитном рынке.

Высокая интенсивность движения финансовых потоков в сельском хозяйстве должна гарантировать высокую надежность вложений и хороший уровень возвратности кредитов предприятиями сельского хозяйства. Однако на практике рабо-

та банков с сельхозпредприятиями протекает непросто. При значительном росте объема кредитных вложений банков в реальный сектор экономики кредитные вложения в сельское хозяйство незначительны [4]. Данный вывод подтверждают данные, приведенные в таблице 1.

Таблица 1 – Состав и структура кредитного портфеля банков второго уровня Республики Казахстан

Отрасль	2018 г.		2019 г.		2020 г.	
	млн тг.	уд. вес, %	млн тг.	уд. вес, %	млн тг.	уд. вес, %
Промышленность	2 105 803	15,6	2 161 972	14,2	2 361 281	16,1
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	112 036	0,8	135 717	0,9	169 223	1,2
Строительство	5 333 73	4,0	476 676	3,1	455 970	3,1
Транспорт и складирование	39 273	2,9	413 356	2,7	448 008	3,0
Информация и связь	51 548	0,4	131 840	0,9	82 930	0,6
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	4 679 943	34,8	5 207 641	34,3	4 867 926	33,3
Другие (непроизводственная сфера, индивидуальная деятельность)	5 582 421	41,5	6675 760	43,9	6 252 040	42,7
Всего	13 460 398	100,0	15 202 962	100,0	14 637 377	100,0

Примечание: по данным Статистического бюллетеня Национального банка Республики Казахстан составлено авторами [5]

На основе анализа данных о банковских кредитах субъектам АПК за 2018-2020гг. в Казахстане выявлена низкая активность кредитования сельского хозяйства. В среднем за анализируемый период удельный вес кредитов, выданных БВУ субъектам сельского хозяйства, составляет 1,0%, при этом общая сумма кредитов банков сельскому, лесному и рыбному хозяйству снизилась на 13,06%, что еще раз свидетельствует о не приоритетности данного сектора для БВУ. Ставка вознаграждения по кредитам сельскому хозяйству в среднем за 2018-2020гг. сложилась на уровне 12,07%. Низкая активность сельскохозяйственных организаций в получении кредитов объясняется также недостаточным уровнем информированности населения. Большинство банков не обеспечивают доступность кредитования из-за отсутствия филиалов в отдаленных районах, большого количества запрашиваемых документов, затянутых сроков рассмотрения заявок и отсутствия у сельскохозяйственных предприятий твердых залогов. В свою очередь, банки предпочитают выдавать кредиты крупному бизнесу, отвечающего требованиям БВУ по залоговому обеспечению, в то время как 99,6% всех действующих компа-

ний в сельском хозяйстве являются субъектами малого и среднего предпринимательства.

Таким образом, мелкие и средние сельскохозяйственные предприятия и фермерские хозяйства имеют недостаточный доступ к банковскому кредитованию.

Бесспорно, что характерные особенности сельского хозяйства сильно влияют на объем банковского кредитования. Кредитные организации должны учитывать эти особенности при разработке кредитного продукта, чтобы повысить его доступность и более полно соответствовать потребностям сельскохозяйственных заемщиков [6].

В настоящее время взаимоотношения с банками второго уровня имеют свою сложность. Оценка практики кредитования сельского хозяйства кредитными организациями свидетельствует о том, что финансирование предприятий сельского хозяйства сопровождается высокой степенью риска, связанной с недостаточной проработкой залогового механизма [7].

Несмотря на то, что аграрный сектор является достаточно рискованным, что сдерживает развитие сельскохозяйственного кредитования, банковские учреждения разрабатывают разнообразные кредитные

продукты для данной отрасли. Условия кредитования различаются видом кредита, процентными ставками, минимальной суммой кредита, сроком кредитования, обеспечением. Плата за кредит в первую очередь зависит от процентной ставки и комиссионного вознаграждения. Наиболее определяющими факторами, влияющими на организацию кредитных отношений в аграрном секторе экономики на сегодняшний день, являются низкая рентабельность и убыточность сельскохозяйственных предприятий, а также недостаток ликвидности.

Анализ динамики показателя просроченной задолженности по кредитам банков за период с декабря 2018г. по декабрь 2020г. свидетельствует, что в целом по Казахстану показатель просроченной задолженности увеличился на 5,9%.

Вместе с тем проведенный в ходе исследования анализ просроченной задолженности по кредитам банков в разрезе отраслей позволил выявить, что уменьшение объемов банковского кредитования сельского хозяйства в Казахстане обуславливает уменьшение объемов задолженности по кредитам, предоставленным сельскохозяйственным предприятиям. Так, удельный вес просроченных кредитов сельского, лесного и рыбного хозяйства на

конец 2020г. по сравнению с аналогичным периодом 2018г. уменьшился до 1,2% (таблица 2).

Из-за высокого риска БВУ в основном склоняются к краткосрочным кредитам с высокими ставками. Таким образом, сельскохозяйственные предприятия несут большие расходы по стоимости привлечения заемных средств, и это вызывает увеличение себестоимости единицы продукции, снижая ее конкурентоспособность и приводя к проблематичности возвратности средств [8].

В целом процедура кредитования сельхозтоваропроизводителей не отличается от кредитования заемщиков других отраслей, но особенности сельскохозяйственного производства влияют на каждый этап кредитного процесса. Это влияние проявляется в следующем: трудности в анализе кредитоспособности сельхозпроизводителей; потребность заемщиков в среднесрочных и долгосрочных кредитах; наличие льготного периода кредитования; очень высокий уровень кредитного риска (природный и экономический); кредитование только при наличии обеспечения; обязательное наличие государственного гарантирования возвратности кредита или страхования риска [см. 5].

Таблица 2 – Состав и структура просроченной задолженности по кредитам банков в разрезе отраслей экономики

Отрасль	12.2018 г.		12.2019 г.		12.2020 г.		Изменения 12.2020 г./ 12.2018 г.,%
	млн тг.	уд. вес, %	млн тг.	уд. вес, %	млн тг.	уд. вес, %	
Промышленность	80 540	9,2	108 456	11,4	132 355	14,3	64,3
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	81 173	9,3	67 238	7,2	11 302	1,2	-86,1
Строительство	102 191	11,7	107 090	11,4	142 188	15,3	39,1
Транспорт и складирование	34 894	4,0	52 236	5,6	17 844	1,9	-48,9
Информация и связь	3 853	0,4	588	0,1	545	0,1	-85,9
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	134 769	15,4	117 948	12,6	137 935	14,8	2,3
Другие (непроизводственная сфера, индивидуальная деятельность)	438 802	50,0	483 924	51,6	485 943	52,4	10,7
Всего	876 222	100	937 480	100	928 112	100	5,9

Примечание: по данным Статистического бюллетеня Национального банка Республики Казахстан составлено авторами [см. 6]

Анализируя текущее состояние кредитования сельскохозяйственных предприятий РК отметим, что рост кредитования сельского хозяйства банками второго уровня сдерживается следующими причинами:

1. Высокая степень риска, связанная с отсутствием ликвидного залогового обеспечения.
2. Недостаточная проработка залогового механизма в части оценки стоимости обеспечения по кредиту.

3. Нестабильное финансовое состояние субъектов АПК в силу специфики отрасли.

4. Отсутствие механизма гарантирования сельскохозяйственных кредитов по кредитам БВУ.

5. Диспаритет цен и низкая доходность.

6. Ограниченный доступ к внешним источникам финансирования хозяйств, функционирующих в относительно худших природно-климатических условиях.

7. Низкая культура работы заемщиков с кредитами и недостаточный уровень знаний заемщиков о рынке кредитных услуг, в основном небольших фермерских хозяйств.

8. Высокая зависимость кредитоспособности от непредвиденных обстоятельств, например неблагоприятные погодные условия, высокий износ основных средств, что в свою очередь ставит под угрозу результат деятельности в целом и погашение кредита.

Одним из путей решения проблем банковского кредитования сельского хозяйства является создание оптимального механизма взаимодействия сельскохозяйственных товаропроизводителей и коммерческих банков. Для этого предлагается:

- изменение кредитной политики банками второго уровня в части кредитования сельского хозяйства;

- проведение анализа деятельности сельскохозяйственных предприятий путем переговоров между банком и заемщиком, и только после этого определять условия кредитования, выделить сельскохозяйственных товаропроизводителей в отдельную категорию кредитозаемщиков;

- выделять отдельных сотрудников, специализирующихся на кредитовании сельскохозяйственных товаропроизводителей;

- обеспечить продление кредитных соглашений или отсрочку платежей на период стагнации до 1 года, что позволит фермерам продавать продукцию по более выгодным ценам [9].

- учитывать особенности заемщиков для повышения степени доступности кредитных средств сельскохозяйственным производителям.

Проблему высокого уровня просроченной задолженности по кредитам сельскому хозяйству можно решить путем введения в кредитный процесс института гарантирования сельскохозяйственных кредитов, представленного Фондом гарантирования сельскохозяйственных кредитов. Учредителем данного фонда будет являться

государство в лице Министерства сельского хозяйства. Фонд станет выкупать сельскохозяйственные кредиты, выданные банками второго уровня. Средства фонда будут пополняться по мере погашения заемщиками кредитов, что обеспечит относительную бесперебойность процесса гарантирования в последующие годы его деятельности [10].

Несмотря на проблемы, ограничивающие доступность кредитных ресурсов, у сельскохозяйственных производителей существуют факторы, делающие их привлекательными для банковского капитала. К ним можно отнести:

- стабильный спрос на сезонные кредиты, связанные с проведением посевных и уборочных работ. Это позволяет банкам прогнозировать возникновение потребности в кредитных ресурсах и соответствующим образом формировать свою финансовую политику;

- производство продукции в сельском хозяйстве имеет достаточно длинный цикл, локализовано в пространстве, а значит – удобнее для банковского контроля, чем, например, коммерческие операции розничного торговца. При необходимости банку проще взять под контроль реализацию и отчуждение урожая зерна, чем движение многих видов несельскохозяйственной продукции;

- бизнес сельскохозяйственных производителей неразрывно связан с использованием земельных ресурсов. Это придает кредитным сделкам более устойчивый характер.

Выводы

Кредитные ресурсы играют решающую роль в развитии сельского хозяйства. Сельское хозяйство, несмотря на его важнейшую роль в экономике Казахстана, относится к числу менее активно кредитруемых банками второго уровня отраслей. Банковская система сегодня не играет должной роли в обеспечении сельскохозяйственных предприятий финансовыми ресурсами. Их обеспечение кредитными ресурсами обуславливается целым рядом факторов, присущих сельскому хозяйству. Высокая стоимость кредита, рисковый характер сельскохозяйственной деятельности, отсутствие надлежащего обеспечения и недостаточная кредитоспособность большинства сельскохозяйственных предприятий препятствуют развитию эффективных отношений между коммерческими банками и сельскохозяйственными производителями.

Анализ и исследование тенденций банковского кредитования сельского хозяйства позволило сделать вывод, что банковские кредиты не способны в полной мере удовлетворить потребности сельскохозяйственных предприятий.

Активизация банковского кредитования аграрного сектора экономики в существенной мере зависит от создания благоприятных макроэкономических и институциональных условий для всех его участников.

Таким образом, высокая потребность в кредитных ресурсах со стороны сельскохозяйственных товаропроизводителей, современное состояние и динамика кредитования агробизнеса в республике позволяют прийти к выводу о необходимости создания оптимального механизма взаимодействия сельскохозяйственных товаропроизводителей и коммерческих банков при процедуре кредитования.

Список литературы

[1] Смирнова, Т.С. Обеспечение доступности кредитных средств для сельскохозяйственных товаропроизводителей в России: автореф. дис. к.э.н. [Электронный ресурс]. 2007. URL: <https://www.econ.msu.ru/cmt2/lib/a/932/file/Smirnova.pdf> (дата обращения: 20.11.2021).

[2] Евниев, А.К., Ардабаева, А.Е. Вопросы кредитоспособности субъектов АПК в Республике Казахстан/А.К. Евниев, А.Е. Ардабаева// Проблемы агрорынка, январь-март/2020.-С.87-94 (дата обращения: 20.11.2021).

[3] Долгачева, Т.С. Развитие кредитования как фактора обеспечения воспроизводства в сельском хозяйстве. [Электронный ресурс]. 2015.- URL: <http://ds.vsau.ru/wp-content/uploads/2015/> (дата обращения: 10.11.2021).

[4] Евдокимова, В.Э. Современные проблемы банковского кредитования предприятий аграрной сферы/В.Э. Евдокимова// Вестник СГСЭУ.- 2018.-№3(72).-С.116-120 (дата обращения: 25.11.2021).

[5] Национальный банк Республики Казахстан. Статистический бюллетень №12, 2020 [Электронный ресурс] URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/statisticheskij-byulleten/rubrics/1556>(дата обращения: 28.10.2021).

[6] Майтабаева, Г.Ж. Особенности банковского кредитования сельского хозяйства в Республике Казахстана/Г.Ж. Майтабаева// Проблемы агрорынка, июль-сентябрь/2018.-С.216-224 (дата обращения: 20.11.2021).

[7] Берстембаева, Р.К. Проблемы финансового обеспечения агропромышленного комплекса Казахстана [Электронный ресурс].2015.- URL: <https://kazatu.edu.kz/assets/i>

/science/sf11_ekonom_103.pdf (дата обращения: 27.11.2021).

[8] Кишибекова, Г.К., Омарханова, Ж.М. Финансовое обеспечение развития сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс]. 2017.- URL: <http://nblib.library.kz/elib/library.kz/jurnal/Doklady%2004-2017/Khishibeкова0417.pdf>(дата обращения: 28.11.2021).

[9] Трусова, В., Радченко, Н. Г., Рубцова, Н. М. Models of bank lending to agricultural enterprises [Электронный ресурс]. 2021.- <http://www.economy.nauka.com.ua/?n=4&y=2021> (дата обращения: 28.11.2021).

[10] Султанова, З.Х., Абдулова, Т.Г., Дюсембекова, Г.С. Направления совершенствования системы кредитования АПК Республики Казахстан/ З.Х. Султанова, Т.Г. Абдулова, Г.С. Дюсембекова // Вестник казахского университета экономики, финансов и международной торговли, №3 (40) 2020.-С.105-113 (дата обращения: 28.11.2021).

References

[1] Smirnova, T.S. (2007). Obespechenie dostupnosti kreditnyh sredstv dlja sel'skoho-zhajstvennyh tovaroproizvoditelej v Rossii: avtoref. dis. k.je.n. [Ensuring the availability of credit funds for agricultural producers in Russia: Abstract of the thesis. dis. Ph.D]. Moskva, 21s. Available at: URL: <https://www.econ.msu.ru/cmt2/lib/a/932/file/Smirnova.pdf> (date of access: 20.11.2021) [In Russian].

[2] Evniev, A.K., Ardabaeva, A.E. (2020). Voprosy kreditosposobnosti subektov APK v Respublike Kazahstan [Issues of credit-worthiness of agribusiness entities in the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket*, 1, 87-94. [In Russian].

[3] Dolgacheva, T.S. (2015). Razvitie kreditovaniya kak faktora obespecheniya vosproizvodstva v sel'skom hozjajstve. [Development of lending as a factor in ensuring reproduction in agriculture]. Available at: URL: <http://ds.vsau.ru/wp-content/uploads/2015/> (date of access: 10.11.2021) [In Russian].

[4] Evdokimova, V.Je. (2018). Sovremennye problemy bankovskogo kreditovaniya predpriyatij agrarnoj sfery [Modern problems of bank lending to agricultural enterprises]. *Vestnik SGSJeU-Bulletin of the SSEU*, 3(72), 116-120 [In Russian].

[5] Majtabaeva, G.Zh. (2018). Osobennosti bankovskogo kreditovaniya sel'skogo hozjajstva v Respublike Kazahstana [Features of bank lending to agriculture in the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket*, 3, 216-224 [In Russian].

[6] Nacional'nyj bank Respubliki Kazahstan. Statisticheskij byulleten' № 12, 2020 [National Bank of the Republic of Kazakhstan. Statistical Bulletin No. 12, 2020]. Available at: URL:

https://www.nationalbank.kz/ru/news/statisticheskii-byulleten/rubrics/1556 (date of access: 28.10.2021) [In Russian].

[7] Berstembayeva, R.K. (2015). Problemy finansovogo obespecheniya agropromyshlennogo kompleksa Kazakhstana [Problems of financial support of the agro-industrial complex of Kazakhstan]. Available at: URL: https://kazu-tu.edu.kz/assets/i/science/sf11_ekonom_103.pdf (date of access: 27.11.2021) [In Russian].

[8] Kishibekova, G.K., Omarhanova, Zh.M. (2017). Finansovoe obespechenie razvitiya sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan [Financial support for the development of agriculture in the Republic of Kazakhstan]. Available at: URL: http://nblib.library.kz/elib/library.kz/jurnal/Do_klady%2004-2017/Khishibekova0417.pdf (date of access: 28.11.2021) [In Russian].

[9] Trusova, V., Radchenko, N. G., Rubcova, N. M. (2021). Models of bank lending to agricultural enterprises [Models of bank lending to agricultural enterprises]. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=4&y=2021> (date of access: 28.11.2021).

[10] Sultanova, Z.H., Abdulova, T.G., Djusembekova, G.S. (2020). Napravleniya sovershenstvovaniya sistemy kreditovaniya APK Respubliki Kazahstan [Directions for improving the system of lending to the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik kazhskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli-Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade*, 3 (40), 105-113 (date of access: 28.11.2021) [In Russian].

Информация об авторах:

Абдулова Толкын Гибадатовна – **основной автор**; старший преподаватель; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; 090009 ул.Жангир хана, 51, г.Уральск, Казахстан; e-mail: abdulova_tolkyn@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4712-9189>.

Султанова Замзагуль Хамитовна; кандидат экономических наук; и.о. доцента; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; 090009 ул. Жангир хана, 51, г.Уральск, Казахстан; e-mail: Sultanovaz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3662-5267>.

Бегеева Мира Кобландиевна, кандидат экономических наук; заместитель начальника Управления стратегического развития и анализа; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, 090009 ул. Жангир хана, 51, г.Уральск, Казахстан; e-mail: bmk_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9810-2109>.

Авторлар туралы ақпарат:

Абдулова Толкын Гибадатовна – **негізгі автор**; аға оқытушы; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан көш., 51, Орал қ., Қазақстан; e-mail: abdulova_tolkyn@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4712-9189>.

Султанова Замзагуль Хамитовна; экономика ғылымдарының кандидаты; доцент м.а.; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан көш., 51, Орал қ., Қазақстан; e-mail: Sultanovaz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3662-5267>.

Бегеева Мира Кобландиевна, экономика ғылымдарының кандидаты; Стратегиялық даму және талдау басқармасы басшысының орынбасары; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан даңғ., 51, Орал қ., Қазақстан; e-mail: bmk_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9810-2109>.

Information about authors:

Abdulova Tolkyn Gibadatovna - **The main author**; Senior Lecturer; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University; 090009 Zhangir Khan str., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: abdulova_tolkyn@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4712-9189>.

Sultanova Zamzagul Khamitovna, Candidate of Economic Sciences; Acting Associate Professor; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University; 090009 Zhangir Khan str., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: Sultanovaz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3662-5267>.

Begeyeva Mira Koblandievna; Candidate of Economic Sciences; Deputy Head of the Department for Strategic Development and Analysis; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University, 090009 Zhangir Khan Street, 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: bmk_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9810-2109>.

POULTRY SUB-SECTOR AND FODDER PRODUCTION IN THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN: CURRENT TRENDS AND PROSPECTS

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚҰС ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ КІШІСАЛАСЫ
ЖӘНЕ ЖЕМШӨП ДАҚЫЛДАРЫН ӨНДІРУ: ДАМУ БАҒЫТТАРЫ МЕН
ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

ПТИЦЕВОДЧЕСКАЯ ПОДОТРАСЛЬ И ПРОИЗВОДСТВО КОРМОВЫХ КУЛЬТУР
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: СЛОЖИВШИЕСЯ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

S. KOZHABAYEVA*

C.E.Sc.

*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade,
Nur-Sultan, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: s_kozhabayeva@kuef.kz*

С. КОЖАБАЕВА*

Э.Ф.К

*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: s_kozhabayeva@kuef.kz*

С. КОЖАБАЕВА*

К.Э.Н.

*Казахский университет экономики, финансов и международной торговли,
Нур-Султан, Казахстан*

**электронная почта автора: s_kozhabayeva@kuef.kz*

Abstract. *The goal* is to analyze and identify the range of problems in the development of forage base in Kazakhstan as one of the main factors influencing on the development of poultry farming. *Methods* – the methods of graphical and general scientific analysis, including analytical and statistical, were used in the article. Within the framework of the analytical method, an analysis of the development of poultry sub-sector and forage bases in the regions of Kazakhstan was done. With the help of the statistical method, a review of the sown areas, the number of poultry in the context of the regions of the republic was carried out. The main sources of the study were statistical and empirical data on the development of the country's poultry industry. *Results* - by applying the index method of statistical analysis, the calculation of the consumption of forage base per unit of physical poultry heads was done, an analysis of the provision of the poultry sub-sector with a forage base in dynamics was conducted, and regions of Kazakhstan that have priority opportunities for expanding the sown forage areas were identified. An analysis of the structure of fodder crops was done. Most of the forage acreage falls on fodder corn, the smallest part - on melons. Forage areas for cereals amounted to 12,815 ha, fodder legumes – about 8,224 ha, fodder root crops – about 4,603 ha and silage – about 9,173 ha. The analysis of the dynamics of the volumes of fodder crops, the number of livestock and poultry shows that a direct impact on the formation of domestic needs for ready-made fodder shows an increase in the number of livestock and poultry. *Conclusions* – recommendations on the increase the volume of poultry production, sown areas for fodder crops have been developed. It is necessary to envisage the possibility of reimbursement of part (20%) of costs of poultry sub-sector, including the construction/expansion of feed mills in the State special investment project; expansion of poultry farms for production of freshly chilled meat; creation and expansion of enterprises for processing, procurement, transportation of poultry meat.

Аңдатпа. *Мақсаты* – құс шаруашылығын дамытуға әсер ететін негізгі факторлардың бірі ретінде Қазақстанда азық базасын дамыту проблемаларының спектрін талдау және белгілеу. *Әдістері* – мақалада графикалық және жалпы ғылыми талдау әдістері, соның ішінде аналитикалық және статистикалық әдістер қолданылды. Талдау әдісі аясында

Қазақстанның облыстары бойынша құс шаруашылығы кіші саласы мен жемшөп базаларының дамуына талдау жасалған. Статистикалық әдістің көмегімен республиканың облыстары бөлінісінде егіс алқаптарына, құс басының санына шолу жүргізілген. Зерттеудің негізгі көздері елдің құс шаруашылығын дамыту бойынша статистикалық және эмпирикалық деректер болды. *Нәтижелер* – статистикалық талдаудың индекстік әдісін қолдану жолымен құстардың физикалық басының бірлігіне азықтық базаның жұмсалудың есептеу жасалған, құс шаруашылығы кіші саласының азықтық базамен қамтамасыз етілуіне динамикада талдау жүргізілген, егіс азықтық алқаптарды кеңейтудің басым мүмкіндіктеріне ие Қазақстанның облыстары анықталған. Жемшөп дақылдарының құрылымына талдау жасалған. Егіс алқаптарының көп бөлігі жемдік жүгеріге, ең аз бөлігі бақша дақылдарына тиесілі. Дәнді дақылдарға арналған жемшөп алқаптары 12 815 га, жемдік бұршақ дақылдары – шамамен 8 224 га, жемдік тамыр дақылдары-шамамен 4603 га және сүрлем - шамамен 9 173 га құрады. Жемшөп дақылдары көлемінің серпініне, мал мен құс басының санына жүргізілген талдау дайын азыққа ішкі қажеттіліктің қалыптасуына мал мен құс басының өсуі тікелей әсер ететіндігін көрсетеді. *Қортынды* - құс шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемін, жемшөп дақылдары үшін егіс алқаптарын ұлғайту бойынша ұсыныстар әзірленген. Мемлекеттік арнайы инвестициялық жобада құс шаруашылығы кіші саласы шығыстарының бір бөлігін (20%), оның ішінде құрама жем зауыттарын салу/кеңейту; жаңадан тоңазытылған ет өндіру жөніндегі құс фабрикаларын кеңейту; құс етін қайта өңдеу, дайындау, тасымалдау жөніндегі кәсіпорындарды құру және кеңейту мүмкіндігін көздеу қажет.

Аннотация. *Цель* – проанализировать и обозначить спектр проблем развития кормовой базы в Казахстане как одного из основных факторов, влияющих на развитие птицеводства. *Методы* – в статье были использованы методы графического и общенаучного анализа, в том числе аналитический и статистический. В рамках аналитического метода сделан анализ развития птицеводческой подотрасли и кормовых баз по областям Казахстана. С помощью статистического метода проведен обзор посевных площадей, численности поголовья птиц в разрезе областей республики. В качестве основных источников исследования явились статистические и эмпирические данные по развитию птицеводческой отрасли страны. *Результаты* – путем применения индексного метода статистического анализа сделан расчет расходования кормовой базы на единицу физических голов птиц, проведен анализ обеспеченности птицеводческой подотрасли кормовой базой в динамике, выявлены области Казахстана, которые обладают приоритетными возможностями расширения посевных кормовых площадей. Сделан анализ структуры кормовых культур. Большая часть посевных кормовых площадей приходится на кормовую кукурузу, наименьшая часть – на бахчевые. Кормовые площади под зерновые составили 12 815 га, кормовые зернобобовые – около 8 224 га, кормовые корнеплодные – около 4 603 га и силос – около 9 173 га. Проведенный анализ динамики объемов кормовых культур, численности поголовья скота и птицы показывает, что прямое влияние на формирование внутренних потребностей в готовых кормах оказывают рост поголовья скота и птицы. *Выводы* – разработаны рекомендации по увеличению объемов производства продукции птицеводства, посевных площадей под кормовые культуры. Необходимо в государственном специальном инвестиционном проекте предусмотреть возможность возмещения части (20%) расходов птицеводческой подотрасли, в том числе по строительству / расширению комбикормовых заводов, птицефабрик по производству свежееохлажденного мяса; созданию предприятий по переработке, заготовке, транспортировке мяса птицы.

Key words: poultry industry, poultry farms, livestock and poultry, poultry meat, sown area, fodder base, crop production, agricultural enterprises.

Түйінді сөздер: құс шаруашылығы саласы, құс фабрикалары, мал мен құс басы, құс еті, егіс алаңы, жемшөп базасы, өсімдік шаруашылығы, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары.

Ключевые слова: птицеводческая отрасль, птицефабрики, поголовье скота и птицы, мясо птицы, посевная площадь, кормовая база, растениеводство, сельскохозяйственные предприятия.

Introduction. Today the issue of saturation of the domestic market with domestic poultry meat and eggs is one of the main tasks of the Food Security Doctrine of the country. In light of the existing problem of ensuring food

security of the countries of the world, the development of poultry farming occupies a leading position in comparison with other branches of agricultural products [1].

The development of poultry farming makes it possible to provide the population with dietary, high-value food products, such as poultry meat, eggs, dietary fatty liver of poultry, and poultry industry - to provide the population with raw materials for processing - feathers, down, poultry litter, etc. [2]. An analysis of the number of birds by categories of farms shows that the main number of poultry reared falls on agricultural enterprises (large poultry farms), while farms and households, growing birds in large quantities is not profitable. In terms of automation, computerizing of production processes, poultry farming has also gone far ahead in comparison with other branches of agricultural products. The poultry sub-industry also has an advantageous position in terms of production concentration, in particular: poultry farming can be concentrated on small plots of land [3]. About 80%, this is more than 200 million hectares of the entire territory of Kazakhstan, are lands suitable for agricultural purposes. However, only 40% (96 million hectares) is used for agricultural turnover. The yield capacity of forage crops shows large fluctuations from year to year, under the influence not only of unfavorable weather conditions, but also of poor technological equipment at all production stages of agricultural sector. The provision of a fodder base affects the development of poultry farming in general. Despite the fact that the sown area which is allotted for cultivation of forage crops is decreasing from year to year, the volume of finished feed for farm animals and poultry is increasing in the country. Kazakhstan, having vast areas of agricultural land, has prospects for ensuring effective development and expansion of fodder base and increasing poultry production volume.

Material and methods of research. The main sources of the study include statistical and empirical data on the development of poultry industry in Kazakhstan, including official statistical information on the development of poultry farming, the number of poultry population and forage crops, as well as domestic scientific periodicals and foreign journals on the topic of the presented study.

Many researchers of the CIS and foreign countries were engaged in the study of agricultural production development. For example, D. M. Keynes, P. Samuelson, M.L. Lurie, G. Steven, M.D. Pratt and other scientists studied agricultural issues in their works [4]. Theoretical and methodological aspects of the development of agricultural production, including poultry farming, analysis

of the results of the economic activities of the poultry complex in the general system of poultry farming were noted in their works by N.A. Popov, M. Pershukevich, A.A. Abdikadirov, Zh.A. Dulatbekova, M. Sh. Kushenova, S.A. Kozhabaeva [5, 8, 12]. In the article the index method was used for statistical analysis of the use of fodder base. In the frame of analytical method, the analysis of the development of poultry sub-industry and feed bases in the regions of Kazakhstan was done.

The analytical method made it possible to identify the reduction in the sown areas which are allocated for fodder crops in recent years and, as a result, the increased cost of fodder crops and decreased poultry population number. In the frame of the statistical method, the survey of the sown areas, and poultry population number was done in the context of the regions of Kazakhstan.

Results and their discussion. The provision of a fodder base is of great importance for the development of poultry farming. The positive dynamics of the effective development of agricultural production is possible through proportional development of poultry and crop production, in which the connecting link is fodder base [6]. In particular, the stable, solid and rationally organized feed base is the key to the efficiency and growth in production of poultry products. Therefore, the analysis of feed production is very important for assessing the development of poultry subsector [7]. According to the results of marketing research in Kazakhstan, in recent years, the number of poultry population and feed production has been increasing at a moderate pace.

Despite the fact that the sown areas which are allotted for growing forage crops are decreasing from year to year, the volume of ready-made feed for farm animals and poultry is increasing in the country [Ik.8]. Taking into account the fact that Kazakhstan has huge areas of agricultural land, there are prospects for not only ensuring the effective development of poultry farming through the feed base, but also for a significant expansion of feed base and poultry production volume. The statistical tasks of feed base include the characteristics of the state of feed base, accounting of movement, use and availability of feed resources, as well as determining the supply of poultry with feed.

The provision of poultry with fodder can be assessed by comparing the availability of fodder in general and per one physical (or conventional) head with the need for fodder resources. The provision of poultry with feed

is calculated through the ratio of the amount of ready-made feed to the total feed requirement of poultry.

The indicator of the intensity of changes in poultry population number and its ratio with strengthening of feed base in poultry farming is calculated by the growth rate of the density of poultry population and feed production volumes per one conventional head. An important indicator of the state of fodder base is the output of finished fodder per 1 hectare or 100 hectares of sown areas. The share of fodder area in the sown area and its productivity has impact on this indicator. The average productivity of the entire sown area depends on the structure of the forage area and productivity of forage crops [9]. When

analyzing the availability of feed for poultry, indicators of the availability of feed and their consumption per head by poultry species or throughout the entire poultry industry are used (compared with the standard requirement).

In a number of regions, such as Akmola, Almaty, Zhambyl, Pavlodar, Turkestan, the number of poultry heads increased during 2018-2020. As of January 1, 2021, in Akmola region, the poultry population increased by 1 003 thousand heads compared to January 1, 2020, in Almaty region - by 287 thousand heads, in Zhambyl region - by 81 thousand heads, in Pavlodar region - by 99 thousand heads, in Turkestan region - 45 thousand heads, in Almaty city - 1 thousand heads (table 1).

Table 1 - The number of poultry population in the context of the regions of Kazakhstan

Thousand heads	2018	2019	2020	2021
Republic of Kazakhstan	39 914	44 338	45 041	43 335
Akmola	5 746	7 553	8 014	9 017
Aktobe	1 346	1 228	1 321	1 279
Almaty	9 246	10 427	10 311	10 598
Atyrau	441	447	456	264
West Kazakhstan	1 379	1 414	1 443	1 388
Zhambylskaya	1 193	1 620	1 702	1 783
Karaganda	3 789	3 931	4 081	3 314
Kostanay	4 246	4 425	4 269	4 027
Kyzylorda	115	128	127	125
Mangystauskaya	41	48	43	34
Pavlodar	1 412	1 623	1 696	1 795
North Kazakhstan	4 295	4 635	4 617	3 113
Turkestan	1 885	2 048	2 175	2 220
East Kazakhstan	3 872	3 908	3 878	3 235
Nur-Sultan	2	2	0	4
Almaty	6	5	6	7
Shymkent	898	895	902	1 134

Note: based on materials [10]

In the rest of the regions, as of January 1, 2021, compared to January 1, 2020, the poultry population number has decreased. In general, in the republic, since 2018, the poultry population has increased until January 2020, and as of January 1, 2021, there was a decrease by 1 706 thousand heads, compared to January 1, 2020. One of the main reasons was the rise in the prices for feed; many poultry farmers did not find it profitable to produce

poultry in terms of the increasing competition of poultry meat due to imports.

The increase in prices for fodder crops was a direct consequence of the reduction in the sown areas allocated for fodder crops.

The total area of sown land in Kazakhstan, in 2020, was about 22 583 thousand hectares, of which fodder crops were sown only on 14% of these lands, which is 46 thousand hectares less than in 2019 and 125 thousand hectares less than in 2018 (table 2).

Table 2 - Sown area allotted for fodder crops, thousand hectares

Indicators	2017y.	2018y.	2019y.	2020y.
Crop area, total	21840	21899	22136	22583
of which feed	3 382	3 323	3 277	3198

Note: based on materials [k.10]

There are practically no sown areas for fodder crops in Atyrau and Mangystau regions. Fodder areas have decreased in Kostanay region, in Pavlodar region, in North Kazakhstan region. A steady trend in reduction of the sown land allotted for fodder crops leads to the increase in prices for poultry meat, as well as to the decrease in poultry meat production volume in Kazakhstan. If we analyze the distribution of sown areas for fodder crops by shares of farm categories, then in 2020 more than 52% of fodder areas were used by peasant and private farms, and less than 47% were used by agricultural enterprises.

The analysis of the share participation in the use of areas under fodder crops by region allows to draw the following conclusions: most of the land for fodder crops is used in the Kostanay region - about 566,5 thousand hectares, in North Kazakhstan region - about 326,7 thousand hectares and in Akmola region - about 258,2 thousand hectares.

Most of the sown fodder area was under corn (about 96 200 hectares), the smallest part was under melons (110 thousand hectares). Fodder areas under cereals amounted to 16 thousand hectares, fodder legumes - about 4 thousand hectares, fodder root crops - about 6 thousand hectares and silage - about 4,8 thousand hectares. As a result of such distribution of sown areas for sowing fodder crops, the corresponding result was obtained: the largest yield falls on corn - about 15 238 thousand c, for fodder grains - about 439 thousand c, for legumes - about 181 thousand c, silage (without corn) - about 346 thousand c, for root crops - about 1 608 thousand c, for melons - about 22 thousand c. (table 3).

Analysis of the number of main consumers of finished feed shows that the main consumers are poultry, since they have a numerical advantage in Kazakhstan.

Table 3 - The population number of livestock and poultry, at the end of the year, thousand heads

	2018	2019	2020	2021
Livestock:				
cattle	6 764	7 151	7 436	7 850
sheep and goats	18 329	18 699	19 156	20 058
pigs	815	799	813	817
horses	2 416	2 647	2 852	3 140
bird	39 914	44 338	45 041	43 335
Note: based on materials [lk.10]				

In general, the analysis of the dynamics of the population number of livestock and poultry, which has a direct impact on the formation of internal needs for finished feed, shows that over the past four years, starting from 2017, there has been an increase in the population number of livestock and poultry. However, in the last year, the population number of poultry decreased from 44 338 thousand heads to 43 335 thousand heads, which was a consequence of the reduction in sown areas and a rise in the cost of fodder.

The production of poultry products also depends on the efficiency of using the feed base. The use of feed base is characterized by:

- the level of poultry feeding;
- the payback of the feed base.

The level of feeding poultry is calculated by the actually consumed feed volumes per one head of poultry by species.

The payback of the feed base is determined by the amount of products produced per unit of feed consumed. Savings or overspending of the feed base is defined as the difference between the consumed feed and

the standard requirement for feed resources. For statistical analysis of consumption of feed base, the index method is used:

$$W = \frac{q}{k} \quad (1)$$

where: W - feed payback;
 q - production;
 k - consumption of feed base per unit of production.

According to tables 2 and 3, we calculate the payback of feed in Kazakhstan:

feed payback by 2018=73,600.7/18=4089
 feed payback by 2019=75161.9/20=3758
 feed payback by 2020=75024/23=3262

The return on feed is reducing every year. By 2020, compared to 2019, this figure decreased by 496, and compared to 2018, decreased by 827. This indicates that feed resources, from year to year, are not used effectively enough. If we look at poultry population number by farm categories, it shows that the main number of poultry falls on agricultural enterprises (large poultry farms), while peasant farms and households of the popula-

tion are not profitable for raising poultry in large quantities.

The reduction in the area under crops and the rise in the cost of fodder have resulted in a reduction in the number of birds in recent years. An analysis of the number of birds by category of farms shows that the main number of poultry reared falls on agricultural enterprises (large poultry farms), while peasant farms and households, growing birds in large quantities is not profitable. This situation arose as a result of state support for large agricultural enterprises (through preferences, subsidies, taxes) from the start of production to sale on the domestic market and to export. The state (at the level of local executive bodies) assists in providing land for agricultural use. During the period of harvesting and sowing, it provides fuel and lubricants at below market prices, subsidizes the purchase of plant protection products and mineral fertilizers.

Nevertheless, agricultural enterprises, including large poultry farms, have been increasing the production of both livestock and poultry in recent years [11]. For stimulating the situation the State provides support of agricultural market (through preferences, subsidies, taxes) from the start of production to the sales on domestic market and export. The strategy "Kazakhstan - 2050" in agriculture, determined the formation of agricultural business, the increase in production and sales on domestic and foreign markets, the decrease in imports of agricultural production and effective government support for agricultural production as the main directions for achieving food security of the country. The main subsectors supported by the State:

- livestock production, including poultry farming;
- crop production, including the cultivation of forage crops;
- processing of agricultural products, including poultry farms.

The State (at the level of local executive bodies) assists in the provision of land for agricultural use. During the period of harvesting and sowing, it provides fuels and lubricants at prices below market prices; and the purchase of organic and mineral fertilizers is subsidized.

Based on the indicators of previous years, the predictive analysis of production of finished feed allows to conclude that production volume of finished feed by the end of 2022 will grow to about 2 248 thousand tons.

We make such a forecast based on effective government support measures, which will

lead to the increase in the livestock and poultry population number by the end of 2022.

To obtain the forecasted results of the growth in the volume of forage crops and the population number of poultry, it is necessary to finalize a special investment project developed by the State, which will provide the possibility of reimbursing a part (20%) of the costs of poultry subsector, including:

- production of feed using irrigation systems;
- construction / expansion of feed mills;
- construction of broiler poultry farms;
- expansion of poultry factories for production of freshly chilled poultry meat;
- formation and expansion of enterprises on processing, procurement, transportation of poultry meat.

Conclusions.

1. Thus, poultry farming today is one of the priority sectors of agriculture in Kazakhstan due to the fact that every year the demand for poultry products is increasing, the process of poultry production is becoming more and more profitable and less costly as a result of the introduction of modern technological developments aimed to optimize production in poultry farming. In addition, poultry products are the most "early maturing", and it, particularly, provide the opportunity to get the greatest return on the spent unit of feed, labor and other resources. Nevertheless, it is necessary to solve the existing problems that create obstacles for the development of poultry sub-industry:

- preserve the mechanism for subsidizing a unit of finished products;
- ensure the possibility of obtaining preferential loans;
- toughen the requirements of technical regulations for the import of poultry products.

2. To obtain the increase in the volume of forage crops and poultry population number, it is necessary to finalize a special investment project developed by the State, which will provide the possibility of reimbursing a part (20%) of costs of poultry subsector, including:

- production of feed using irrigation systems;
- construction / expansion of feed mills;
- construction of broiler poultry farms;
- expansion of poultry factories for production of freshly chilled poultry meat;
- formation and expansion of enterprises on processing, procurement, transportation of poultry meat.

Refeences

- [1] Gutzler, C. Agricultural land use changes – a scenario-based sustainability impact assessment for Brandenburg, Germany / C. Gutzler // *Ecological indicators*. - 2015. - Vol. 48. - PP. 505-517.
- [2] Davis, K.F. Meeting future food demand with current agricultural resources / K.F. Davis // *Global Environmental Change*. - 2016. - Vol. 39. - PP. 125–132.
- [3] De Olde, E.M. Assessing sustainability at farm-level: Lessons learned from a comparison of tools in practice / E.M. De Olde // *Ecological Indicators*. - 2016. - Vol. 66. - PP. 391–404.
- [4] Steven G., Pratt M.D. "Super Healthy Living" [Электрондық ресурсы] - 2018. - URL: <http://www.superhealthyliving.com/superfoods> (дата обращения: 21.06.2021).
- [5] Попов, Н.А. Экономика сельского хозяйства/ Н.А. Попов.– М: "Экмос", 2017.- 352с.
- [6] Mogaji, K.A. Regional prediction of groundwater potential mapping in a multifaceted geology terrain using GIS-based Dempster–Shafer model / K.A. Mogaji, H.S. Lim, K. Abdullah // *Arabian Journal of Geosciences*. -2015. - Vol. 8. - № 5. - PP. 3235–3258.
- [7] Minviel, J.J. Effect of public subsidies on farm technical efficiency: a meta-analysis of empirical results / J.J. Minviel, L. Latruffe // *Applied Economics*. — 2017. — Vol. 49. - №. 2. - PP. 213–226.
- [8] Абдикадилова, А.А., Дулатбекова Ж.А., Кушенова М.Ш. Производственные инфраструктурные объединения в агропромышленном комплексе / А.А. Абдикадилова, Ж.А. Дулатбекова, М.Ш. Кушенова // Проблемы агрорынка. -2020. -№4.-С.118-124. <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.14>
- [9] Азретбергенова, Г.Ж., Сыздыкова А.О., Бимендеев Б.Б. Повышение экономической эффективности аграрного сектора в регионах Казахстана / Г.Ж. Азретбергенова, А.О. Сыздыкова, Б.Б. Бимендеев // Проблемы агрорынка. – 2020. №2. – С.75-81.
- [10] Сайт Национального статистического бюро Агентства РК по стратегическому планированию и реформам [Электронный ресурс] - 2021. – URL: <https://stat.gov.kz/official/dynamic> (дата обращения: 24.06.2021).
- [11] Кожабоева, С., Бактымбет, А. Птицеводство Казахстана: проблемы и пути их решения / С. Кожабоева, А. Бактымбет // Проблемы агрорынка.- 2021.- №1.- С.115-121. <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.14>

Refeences

- [1] Gutzler C. (2015). Agricultural land use changes—a scenario-based sustainability impact assessment for Brandenburg. *Ecological indicators*, 48 (1), 505–517.
- [2] Davis, K.F. (2016). Meeting future food demand with current agricultural resources. *Global Environmental Change*, 39 (1), 125–132.
- [3] De Olde E.M. (2016). Assessing sustainability at farm-level: Lessons learned from a comparison of tools in practice. *Ecological Indicators*, 66 (1), 391–404.
- [4] Steven, G. & Pratt, M.D. Super Healthy Living Available at: <http://www.superhealthyliving.com/superfoods/> (date of accessed: 21.06.2021).
- [5] Popov N.A. (2017). *Jekonomika sel'skogo hozjajstva* [Agricultural economics]. Moskva: "Jekmos", 352 p. [in Russian]
- [6] Mogaji K.A. (2015). Regional prediction of groundwater potential mapping in a multifaceted geology terrain using GIS-based Dempster–Shafer model. *Arabian Journal of Geosciences*, 5 (1), 3235–3258.
- [7] Minviel J.J. (2017). Effect of public subsidies on farm technical efficiency: a meta-analysis of empirical results. *Applied Economics*, 2 (1), 213–226.
- [8] Abdikadirova, A.A. & Dulatbekova, Zh.A. & Kushenova, M.Sh. (2020). Proizvodstvennye infrastrukturnye ob#edinenija v agropromyshlennom komplekse [Industrial infrastructure associations in the agro-industrial complex]. *Problemy agrorynka - Problems of Agrimarket*, 4, 118-124 [in Russian]
- [9] Azretbergенова, G.Zh. & Syzdykova, A.O. & Bimendееv, B.B. (2020). Povыshenie jekonomicheskoy jeffektivnosti agrarnogo sektora v regionah Kazakhstana [Increasing the economic efficiency of the agricultural sector in the regions of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of Agrimarket*, 2, 75-81 [in Russian]
- [10] Sajt Nacional'nogo bjuro statistiki Agentstva RK po strategicheskomu planirovaniju i reformam [Website of the National Statistical Bureau of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reforms]. Available at: <https://stat.gov.kz/official/dynamic> (date of accessed: 24.06.2021). [in Russian]
- [11] Kozhabaeva, S. & Baktymbet, A. (2021). Pticevodstvo Kazakhstana: problemy i puti ih reshenija [Poultry farming in Kazakhstan: problems and solutions]. *Problemy agrorynka - Problems of Agrimarket*, 1, 115-121 [in Russian].

Information about author:

Kozhabayeva Saule – **The main author**; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Economics; Kazakh University of Economics, Finance and International Trade; 010000 Zhubanova str., 7, Nur-Sultan, Kazakhstan; e-mail: s_kozhabayeva@kuef.kz; <https://orcid.org/0000-0002-4586-4465>.

Автор туралы ақпарат:

Қожабаева Сауле – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты; "Экономика" кафедрасының доценті; Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті; 010000 Жұбанов көш., 7, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: s_kozhabayeva@kuef.kz; <https://orcid.org/0000-0002-4586-4465>.

Информация об авторе:

Кожабеева Сауле – **основной автор**; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Экономика»; Казахский университет экономики, финансов и международной торговли; 010000 ул. Жубанова, 7, г.Нур-Султан, Казахстан; e-mail: s_kozhabayeva@kuef.kz; <https://orcid.org/0000-0002-4586-4465>.

МАЛЫЙ И СРЕДНИЙ БИЗНЕС КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСІ

SMALL AND MEDIUM BUSINESS IN KAZAKHSTAN IN TERMS OF A PANDEMIC

С.К. БАЙДЫБЕКОВА*

к.э.н, ассоциированный профессор

Б.К. ШОМШЕКОВА

к.э.н, ассоциированный профессор

Э.О. КЫДЫРБАЕВА

Ph.D, ассоциированный профессор

Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдықорған, Казахстан

**электронная почта автора: b-saltanat@mail.ru*

С.К. БАЙДЫБЕКОВА*

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Б.К. ШОМШЕКОВА

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Э.О. КЫДЫРБАЕВА

Ph.D, қауымдастырылған профессор

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: b-saltanat@mail.ru*

S.K. BAIDYBEKOVA*

C.E.Sc., Associate Professor

B.K. SHOMSHEKOVA

C.E.Sc., Associate Professor

E.O. KYDYRBAEVA

Ph.D, Associate Professor

I. Zhansugurov Zhetysu University, Tal dykorgan, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: b-saltanat@mail.ru*

Аннотация. Цель – в статье рассматривается современное состояние функционирования предприятий малого и среднего бизнеса на примере регионов Республики Казахстан в условиях пандемии, проблемы и пути их решения. Методы – теоретическая основа исследования - труды и результаты фундаментальных и прикладных разработок отечественных и зарубежных ученых, ведущих специалистов в сфере изучения малого и среднего бизнеса. При проведении анализа основных экономических показателей использованы отчеты о состоянии развития малого и среднего предпринимательства в Казахстане. Результаты – в настоящее время пандемия нанесла большой урон практически всей мировой экономике, особенно негативное влияние сказалось на деятельности крупных, средних и малых предприятий. Основные предложения и рекомендации, полученные по итогам исследования могут быть использованы при разработке стратегических, тактических, оперативных планов и программ деятельности предприятий малого и среднего бизнеса. Выводы – необходимы конструктивные и своевременные меры, которые будут способствовать поддержке малого и среднего бизнеса. Указано, что в первую очередь следует отказаться от импорта, расширять масштабы отечественного производства, особое внимание требуется уделять качеству и уровню обслуживания населения.

Аңдатпа. Мақсаты – мақалада пандемия жағдайындағы Қазақстан Республикасының өңірлері мысалында шағын және орта бизнес кәсіпорындарының жұмыс істеуінің қазіргі жай-күйі, проблемалары мен оларды шешу жолдары қарастырылған. Әдістері – зерттеудің теориялық негізі - отандық және шетелдік ғалымдардың, шағын және орта бизнесті зерттеу саласындағы жетекші мамандардың іргелі және қолданбалы әзірлемелерінің еңбектері мен нәтижелері. Негізгі экономикалық көрсеткіштерге талдау жүргізу кезінде Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерліктің даму жағдайы туралы есептер пайдаланылған. Нәтижелер – қазіргі уақытта пандемия бүкіл әлемдік экономикаға үлкен зиян келтірді, әсіресе ірі, орта

◆◆◆◆◆ және шағын кәсіпорындардың қызметіне теріс әсер етті. Зерттеу нәтижелері бойынша алынған негізгі ұсыныстар мен ұсынымдар шағын және орта бизнес кәсіпорындары қызметінің стратегиялық, тактикалық, жедел жоспарлары мен бағдарламаларын әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін. *Қортынды* – шағын және орта бизнесті қолдауға ықпал ететін сындарлы және уақтылы шаралар қажет. Бірінші кезекте импорттан бас тартып, отандық өндіріс ауқымын кеңейту керек, Халыққа қызмет көрсету сапасы мен деңгейіне ерекше назар аудару қажет.

Abstract. *The aim* – the article examines the current state of the functioning of small and medium-sized businesses based on the example of the regions of the Republic of Kazakhstan in terms of a pandemic, problems and solutions. *Methods* – the theoretical basis of the study - the works and results of fundamental and applied developments of domestic and foreign scientists, leading experts in the field of studying small and medium-sized businesses. When analyzing the main economic indicators, reports on the state of development of small and medium-sized businesses in Kazakhstan were used. *Results* – at present, the pandemic has caused great damage to almost the entire global economy, especially the negative impact was on the activities of large, medium and small enterprises. The main proposals and recommendations received as a result of the study can be used in the development of strategic, tactical, operational plans and programs on the activities of small and medium-sized businesses. *Conclusions* – constructive and timely measures that will help support small and medium-sized businesses are needed. It is indicated that, first of all, imports should be abandoned, the scale of domestic production should be expanded, and special attention should be paid to the quality and level of services to the population.

Ключевые слова: малый, средний бизнес, пандемия, конкуренция, валовой внутренний продукт, конъюнктура рынка, цифровизация, предприниматель банкротство, монополизация, занятость, риски, удаленная работа.

Түйінді сөздер: шағын, орта бизнес, пандемия, бәсекелестік, жалпы ішкі өнім, нарық конъюнктурасы, цифрландыру, кәсіпкер банкроттық, монополиялау, жұмыспен қамту, тәуекелдер, қашықтан жұмыс істеу.

Key words: small, medium business, pandemic, competition, gross domestic product, market conditions, digitalization, entrepreneur bankruptcy, monopolization, employment, risks, remote work.

Введение. Основными факторами развития и укрепления экономики Республики Казахстан являются малый и средний бизнес, развитие и совершенствование которых является одним из приоритетных в стране.

Малый и средний бизнес имеют стратегическое значение в экономике стран и являются основой для укрепления среднего класса. Предприятия малого и среднего бизнеса вносят значительный вклад в стабилизацию социальной ситуации в странах, решают проблемы с занятостью населения и тем самым снижают социальную напряженность.

Субъекты малого и среднего бизнеса заняты в различных сферах деятельности: производства продукции, оказания различных видов услуг, выполнения работ, тем самым создают новые рынки.

В современных условиях хозяйствования открыть свое собственное дело стало быстрее и проще. Малые и средние предприятия можно открывать в сфере торговли, финансовом секторе, консалтинге, производственной сфере, в сфере инноваций,

в области оказания социальных услуг, в гостиничном и туристическом бизнесе и других сферах предпринимательской деятельности.

Для того чтобы в условиях кризиса и различных форс-мажорных ситуациях предприятия малого и среднего бизнеса были финансово устойчивы и конкурентоспособны, они должны разработать правильную стратегию развития, целями которой являются повышение эффективности работы, адаптация к реальным условиям, сохранение гибкости и мобильности. Многие предприятия малого и среднего бизнеса не выдерживают конкуренции, разоряются и подвергаются банкротству особенно в условиях кризиса и непредвиденных ситуаций.

Основные причины банкротства предприятий малого и среднего бизнеса являются практически одинаковыми для всех субъектов предпринимательства, к которым относятся следующие:

- недостаточный или низкий уровень знаний и навыков учредителей и руководителей предприятия;

- структура предприятия не совсем соответствует выбранной бизнес-модели развития;

- недостаточный управленческий опыт руководителей;

- на предприятии не разработан стратегический план развития и совершенствования;

- отсутствие детализации стратегических целей и доведения их до каждого работника и сотрудника;

- недостаточно изучается рынок сбыта продукции. Не проводятся маркетинговые исследования;

- не проводится изучение данных о конкурентах, то есть потребителях и поставщиках;

- не на должном уровне ведется бухгалтерский учет и финансовая отчетность;

- преобладает семейственность в бизнесе, что в некоторых случаях нежелательно;

- недостаточный контроль со стороны руководства на предприятии;

- неправильное и нерациональное распределение задач и обязанностей работников и руководителей;

- на предприятии отсутствует сбалансированное управление финансами [1].

Предприятия малого и среднего бизнеса наиболее подвержены влиянию кризиса, так как они не имеют больших финансовых запасов, в основном их развитие осуществляется за счет кредитования и соответственно это ведет к образованию обязательств по кредитам и займам, что влияет на их финансовую устойчивость.

К основным проблемам работы предприятий малого и среднего предпринимательства относятся следующие:

- из-за неустойчивого положения на рынке у них более высокий уровень риска;

- недостаточная компетентность руководителей предприятий;

- недостаточно знаний и навыков работы у начинающих предпринимателей в условиях жесткой конкуренции;

- жесткая налоговая и таможенная политика по отношению к малому и среднему бизнесу;

- бюрократизм и коррупция, вымогательство с которыми сталкиваются предприятия малого и среднего бизнеса в процессе деятельности;

- зависимость малого и среднего бизнеса от экономических изменений;

- слабая связь малого и среднего бизнеса с крупными предприятиями;

- недостаточный уровень специализации предприятий малого и среднего бизнеса и др. [1].

Пандемия оказала огромное влияние на малый и средний бизнес во всем мире, в том числе в Республике Казахстан. Пандемия коснулась практически всех сфер деятельности и оказала негативное влияние на его полноценное и эффективное функционирование.

Материал и методы исследования.

В статье на основе исследований представлены прогнозы и перспективы развития и совершенствования деятельности предприятий малого и среднего бизнеса в условиях пандемии и экономического кризиса. Это означает, что предприятия должны учитывать на перспективу все возможные риски и неопределенности, которые могут в дальнейшем возникнуть, и делать все необходимое, чтобы учесть непредвиденные обстоятельства.

В процессе проведения исследования были использованы методы экономического анализа: сравнение, анализ и синтез отклонений и относительных величин, метод логического обоснования и экспертных оценок.

При проведении исследования использовались данные отчета о состоянии и развитии малого и среднего бизнеса в разрезе регионов Республики Казахстан по состоянию на 1 января 2021 года.

В работе также использовались труды ведущих зарубежных и отечественных ученых – экономистов, занимающихся вопросами изучения развития малого и среднего бизнеса.

В ходе исследования был проведен анализ основных показателей развития малого и среднего бизнеса, в частности динамика изменения количества субъектов малого и среднего бизнеса, занятого населения в сфере МСП, а также производства продукции.

Результаты и их обсуждение. По данным отчета о развитии малого и среднего предпринимательства на 1 января 2021 года количество предприятий малого и среднего бизнеса по сравнению с 2019г. выросло на 2,0% и к концу года составило 1 357,3 тыс. единиц.

Количество и доля зарегистрированных субъектов малого и среднего предпринимательства по регионам Казахстана отражено в таблице 1.

Таблица 1 – Количество зарегистрированных субъектов МСП

Регион РК	Количество МСП на 01.01.2020, тыс.ед.	Структура, %	Количество МСП на 01.01.2021, тыс.ед.	Структура, %	Отклонение (+,-) по	
					количеству	структуре
Всего по Казахстану	1610,5	100,0	1357,3	100,0	-253,2	-
г.Алматы	278,3	17,3	197,1	14,5	-81,2	-2,8
г.Нур-Султан	173,8	10,8	144,8	10,7	-29,0	-0,1
Туркестанская	145,6	9,0	140,6	10,4	-5,0	1,4
Алматинская	143,2	8,9	123,2	9,1	-20,0	0,2
Карагандинская	104,4	6,5	90,2	6,6	-14,2	0,1
Восточно-Казахстанская	102,9	6,4	90,5	6,7	-12,4	0,3
Жамбылская	85,2	5,3	69,3	5,1	-15,9	-0,2
г.Шымкент	82,1	5,1	69,9	5,1	-12,2	-
Актюбинская	70,7	4,4	61,8	4,6	-8,9	0,2
Мангистауская	60,9	3,8	52,9	3,9	-8,0	0,1
Костанайская	60,0	3,7	52,5	3,9	-7,5	0,2
Атырауская	58,1	3,6	50,2	3,7	-7,9	0,1
Кызылординская	54,7	3,4	48,7	3,6	-6,0	0,2
Акмолинская	53,2	3,3	46,6	3,4	-6,6	0,1
Павлодарская	52,4	3,3	45,8	3,4	-6,6	0,1
Западно-Казахстанская	50,3	3,1	43,0	3,2	-7,3	0,1
Северо-Казахстанская	34,7	2,2	30,3	2,2	-4,4	-

Как видно из данных таблицы количество зарегистрированных субъектов МСП в регионах Казахстана на 1 января 2021 года составило 1 357,3 тыс.ед., по сравнению с 2019г. наблюдается уменьшение на 253,2 тыс. единиц [2].

Уменьшение количества зарегистрированных субъектов произошло практически по всем регионам Казахстана, что может быть связано с экономическим кризисом, связанным с пандемией. Многие предприятия испытывают трудности ведения бизнеса в условиях экономического кризиса и вынуждены закрываться или сокращать производство.

Высокая доля зарегистрированных предприятий малого и среднего бизнеса в 2020г. наблюдается в г.Алматы – 14,5%, г.Нур-Султан – 10,7%, Туркестанская область – 1,4%, Алматинская область – 9,1%.

На 1 января 2021 года количество предприятий малого и среднего бизнеса в Казахстане составило 1 357 311 человек, из них количество и доля индивидуальных предпринимателей составила 857 910 ед. (63,2%), юридических лиц малого предпринимательства 280 200 ед. (20,6%), крестьянских хозяйств 216 715 ед. (16%), предприятий среднего бизнеса 2 486 ед. (0,2%) [3].

На предприятиях малого и среднего бизнеса работает значительная часть занятого населения республики, тем самым

они играют важную роль в развитии и совершенствовании рынка труда. На 1 января 2021 года общая численность занятых на предприятиях малого и среднего предпринимательства составила 3 472,6 тыс. человек (таблица 2).

По данным таблицы 2 видим, что количество занятых в малом и среднем бизнесе в регионах по сравнению с 2019г. (3 398,8 тыс. чел.) увеличилось на 73,8 тыс. человек.

Наибольшая доля занятых субъектов МСП на 01.01.2021 года наблюдается в г.Алматы – 18,3%, г.Нур-Султане – 11,5%, Алматинской области – 7,7%, Карагандинской области – 7,3%, что объясняется с количеством зарегистрированных субъектов.

Наименьшая доля занятого населения, занятого в малом и среднем бизнесе, наблюдается в Северо-Казахстанской (3,1%) и Кызылординской областях (2,8%).

Доля внутреннего валового продукта (ВВП) является основным показателем развития малого и среднего бизнеса в Казахстане.

За 2020г. производство товаров предприятий малого и среднего бизнеса регионов составило 33 627,2 млрд. тенге. По сравнению с 2019г. выпуск продукции сократился на 5,4%. В таблице 3 отражены данные по выпуску продукции субъектами МСП на 01.01.2021 года.

Таблица 2 – Количество занятых субъектов МСП на 01.01.2021 года, тыс. человек

Регион РК	Численность занятых в МСП на 01.01.2021., тыс. человек	Структура,%
Всего по Казахстану	3 472,6	100,0
г.Алматы	634,5	18,3
г.Нур-Султан	398,2	11,5
Алматинская	268,1	7,7
Карагандинская	253,3	7,3
Восточно-Казахстанская	236,9	6,8
Туркестанская	216,9	6,2
г.Шымкент	167,8	4,8
Костанайская	162,5	4,7
Актюбинская	159,3	4,6
Атырауская	141,8	4,1
Павлодарская	134,1	3,9
Акмолинская	131,9	3,8
Жамбылская	127,5	3,7
Мангистауская	126,0	3,6
Западно-Казахстанская	108,0	3,1
Северо-Казахстанская	107,0	3,1
Кызылординская	98,8	2,8

Таблица 3 – Выпуск продукции субъектами МСП на 01.01.2021 года, млрд. тенге

Регион РК	Выпуск продукции МСП, млрд. тенге	Структура,%
Всего по Казахстану	33 627,2	100,0
г.Алматы	9 033,2	26,9
г.Нур-Султан	6 634,6	19,7
Атырауская	2 119,5	6,3
Алматинская	1 844,6	5,5
Карагандинская	1 741,1	5,2
Восточно-Казахстанская	1 437,7	4,3
Костанайская	1 355,5	4,0
Мангистауская	1 346,8	4,0
Западно-Казахстанская	1 281,9	3,8
Актюбинская	1 084,7	3,2
г.Шымкент	1 066,0	3,2
Акмолинская	947,8	2,8
Павлодарская	922,9	2,7
Туркестанская	891,8	2,7
Северо-Казахстанская	776,8	2,3
Жамбылская	744,5	2,2
Кызылординская	97,7	1,2

По данным таблицы 3 можно увидеть, что наибольшую долю в производстве продукции на 01.01.2021 года занимают такие регионы, как: г.Алматы – 9 033,2 млрд.тг (26,9%), г.Нур-Султан – 6 634,6 млрд.тг (19,7%), Атырауская область – 2 119,5 млрд.тг (6,3%), Алматинская область – 1 844,6 млрд.тенге (5,5%).

Жамбылская и Кызылординская области находятся на последних позициях и составляют 744,5 млрд.тг (2,2%) и 97,7 млрд.тг (1,2%) соответственно.

Основным шоком в 2020г. для всех предприятий, в том числе малых и средних, явилось введение карантинных мер в связи с коронавирусной инфекцией, вслед-

ствие которого замедлилась экономическая и деловая активность предприятий, затронувшая практически все отрасли и сферы деятельности. В связи с этим возникла неопределенность в дальнейшем развитии экономических процессов.

Из-за коронавируса, а также введения локдаунов многие предприятия были вынуждены сокращать объемы производства продукции в связи со снижением заказов на товары, работы, услуги. Снизилась деловая активность как клиентов, так и предприятий в целом, несвоевременная и нестабильная поставка товаров, закрытие торговых предприятий, ограничения передвижения сотрудников [4].

Все это привело к тому, что у руководства предприятий возникла необходимость перевода сотрудников на дистанционный формат работы, перевод на сокращенный рабочий день, необходимость отправки сотрудников на неоплачиваемый отпуск. Все эти меры привели к тому, что у работников сократилась заработная плата, а также многие сотрудники остались без источников дохода, что усилило социальную напряженность у населения. Для ее снижения со стороны государства оказывается всесторонняя моральная и финансовая помощь и поддержка.

Ситуация, связанная с коронавирусом, оказала и оказывает на малый и средний бизнес огромное влияние и перед ним возникли задачи по выработке стратегий адаптации к новым требованиям для того, чтобы не потерять свой бизнес и своих клиентов [5].

Многие предприятия в оперативном режиме перевели работу в онлайн-формат и начали максимально применять цифровые технологии. Вместе с тем перевели большую часть сотрудников на дистанционный формат работы. Например, в настоящее время большую популярность приобрели продажа и покупка товаров через онлайн-поставки посредством применения рекламы товаров, работ и услуг в сети [6].

Прогнозы и перспективы развития малого и среднего бизнеса. Рано или поздно пандемия закончится, хотя никто не может назвать сроки ее окончания. Но жизнь идет вперед и предпринимателям необходимо проанализировать сложившуюся ситуацию, сделать прогнозы на будущее [7].

Основными из них можно назвать следующие:

1. Предпринимательство не исчезнет. Предпринимательство относится к той сфере деятельности, которая будет существовать всегда, даже если в результате пандемии бизнес разорится, предприниматели будут организовывать новый бизнес с учетом тех ошибок и недоработок, которые ими были совершены и которые в будущем постараются не повторить.

2. Не все предприятия переживут кризис. В результате кризиса или пандемии не все предприятия малого и среднего бизнеса останутся на плаву. Скорее всего, они обанкротятся. Останутся на плаву и выживут те предприниматели, которые в условиях кризиса соберут команду единомышленников и разработают антикризисную программу, бизнес-идеи по выходу из кризиса [8].

3. Будет происходить монополизация бизнеса. Любой кризис, в частности пандемия, которая захватила практически весь мир, может привести к тому, что выживут и устоят самые крупные предприятия, так

как у них есть дополнительные средства, а также им оказывается помощь и поддержка со стороны государства.

4. Расширится область онлайн-сервисов. Пандемия нанесла значительный ущерб деятельности как крупных, так и средних и малых предприятий и внесла корректировки в их деятельность. Многие предприятия из-за пандемии вынуждены сокращать производство продукции, отпирать своих сотрудников на дистанционный формат работы, применять сокращенный рабочий день, удаленный формат работы [9].

Результаты исследования. Для поддержания малого и среднего бизнеса государство оказывает различные виды материальной и моральной помощи.

Но предприятиям также нужно самим принимать определенные меры, которые помогут пережить кризис и пандемию и не потерять своих клиентов.

Приведем основные меры, которые будут способствовать поддержке малого и среднего бизнеса.

1. В первую очередь по мере возможности отказаться от импорта, для закупки сырья и материалов желательнее выбирать отечественных поставщиков, для того чтобы снизить зависимость от курса валют.

2. По мере возможности открывать собственное производство, например, швейное, производство трикотажных изделий, производство продуктов питания, производство кондитерских изделий, открытие теплиц, частных детских садов, производство колбасных изделий, мебельное и др. [10].

3. Необходимо улучшить качество и уровень обслуживания. В условиях кризиса сфера обслуживания претерпевает значительные изменения, и у людей повысились требования к качеству обслуживания, они стали более требовательными и категоричными. Поэтому необходимо улучшить качество и сервис обслуживания.

4. Улучшить логистику. В условиях кризиса предприятиям необходимо грамотно оптимизировать остатки товаров на складах, то есть провести ревизию остатков, так как товары со временем имеют свойство менять свою первоначальную форму и тем самым изменяется качество за счет ухудшения цвета, вкуса, внешнего вида и др. [11].

В условиях глобализации экономики необходимо создавать современные модели интеграции информационных технологий, которые должны охватить всех участников финансового рынка. К ним относятся территориальные и региональные органы власти, системы высшего и послевузовского образования, IT-компании, регулирующие и финансовые организации, предприятия крупного, среднего и малого бизнеса [12].

Выводы

1. Кризис, связанный с пандемией привел к тому, что многие предприятия малого и среднего бизнеса вынуждены были закрыться в связи с банкротством и разорением, что оказало влияние на финансовую устойчивость как мировой экономики, так и экономики отдельных регионов и стран.

2. В перспективе в малом и среднем бизнесе приоритетным будет применение онлайн-инфраструктуры, включающий в себя развитие различных торговых платформ, электронных платежей, робототехники, логистических сервисов, которые возможны при цифровизации всех внутренних бизнес-процессов.

3. Для эффективного функционирования и развития малого и среднего бизнеса со стороны государства разработаны различные программы поддержки предпринимательства, которые включают комплекс мер, направленных на дальнейшее развитие и совершенствование деятельности малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан [14].

Список литературы

- [1] Тулешова Г.Б., Муратбек К.А. Современные проблемы и перспективы развития малого предпринимательства в Казахстане // Символ науки. - 2018. - №6. - С. 67-69
- [2] Отчет о состоянии развития МСП в Казахстане и его регионах Нур-Султан, 2021 г., выпуск № 13. - 100 с.
- [3] Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.
- [4] Земцов С.П., Царева Ю.В. Тенденции развития сектора малых и средних предприятий в условиях пандемии и кризиса // Экономическое развитие экономики. 2020.- №10.- С.155-164.
- [5] Дробот Е.В., Макаров И.Н., Назаренко В.С., Манасян С.М. Влияние пандемии COVID-19 на реальный сектор экономики // Экономика, предпринимательство и право. – 2020. – Том 10. – № 8. – С. 2135-2150.
- [6] Торкановский Е.П. Автаркия 2.0: глобальная экологическая повестка, пандемия COVID-19 и новая нормальность // Экономические отношения. – 2020. – Том 10. – № 3. – С. 663-670.
- [7] Кнобель А.Ю., Пыжиков Н.С., Кутуова А.Н. Влияние пандемии коронавируса на глобальные интеграционные процессы // Экономическое развитие экономики. 2020.- №8.- С.52-31.
- [8] Куринова Я.И. Динамика развития сектора экономики МСП в условиях пандемии COVID 19, 2020.- №9 (124).- С. 11-15.
- [9] Печаткин В.В. Формирование и развитие цифровой экономики в России как стратегический приоритет развития территорий в условиях пандемий // Вопросы инновационной экономики.- 2020.-Т. 10.- №2.- С. 837-848.

[10] Колодко В. Последствия. Экономика и политика в постпандемическом мире// Вопросы экономики.-№5.-2020.- С.25-44.

[11] Джамбаева Г.А., Жумашева С.Т., Маширова Т.Н. Направления господдержки малых форм хозяйствования в Казахстане. Проблемы агрорыннка. 2020. -№3. - С.67-73.

[12] Искакова М.С., Алшембаева Л.Т. Государственное управление развитием малого предпринимательства. Проблемы агрорыннка. 2019. -№4- С.185-191.

[13] <http://www.damu.kz/programm/dorozhnaya-karta-biznesa-2020>.

[14] <http://www.online.zakon.kz>

References

[1] Tuleshova, G.B., Muratbek, K.A. (2018). *Sovremennyye problemy i perspektivy razvitiya malogo predprinimatelstva v Kazakhstane* [Modern problems and prospects for the development of small business in Kazakhstan]. *Symbol nauki –Symbol of Science*, 6, 67-69 [in Russian].

[2] *Otchet o sostoyanii razvitiya MSP v Kazakhstane i ego regionakh Nur-Sultan 2021 g.* [Report on the status of SME development in Kazakhstan and its regions Nur-Sultan, 2021]. *Vypusk № 13*, 100 p. [in Russian].

[3] *Byuro natsionalnoy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan* [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. [in Russian].

[4] Zemtsov, S.P., Tsareva, Yu.V. (2020). *Tendentsii razvitiya sektora malyykh i srednikh predpriyatiy v usloviyakh pandemii i krizisa* [Trends in the development of the sector of small and medium-sized enterprises in a pandemic and crisis]. *Ekonomicheskoye razvitiye ekonomiki-Economic Development of Economics*, 10, 155-164[in Russian].

[5] Drobot, E.V., Makarov, I.N., Nazarenko, V.S. & Manasyan S.M. (2020). *Vliyaniye pandemii COVID-19 na realnyy sektor ekonomiki* [Impact of the COVID-19 pandemic on the real sector of the economy]. *Ekonomika. predprinimatelstvo i pravo-Economic, entrepreneurship and law*, Tom 10, 8, 2135-2150[in Russian].

[6] *Torkanovskiy, E.P. (2020). Avtarkiya 2.0: globalnaya ekologicheskaya povestka. pandemiya COVID-19 i novaya normalnost* [Autarky 2.0: the global environmental agenda, the COVID-19 pandemic and the new normal]. *Ekonomicheskkiye otnosheniya-Economic Relations*, Tom 10, 3, 663-670[in Russian].

[7] *Knobel, A.Yu., Pyzhikov, N.S. & Kutovaya, A.N. (2020). Vliyaniye pandemii koronavirusa na globalnyye integratsionnyye protsessy* [Impact of the coronavirus pandemic on global integration processes]. *Ekonomicheskoye razvitiye ekonomiki-Economic development of economics*, 8, 52-31[in Russian].

[8] *Kurinova, Ya.I.(2020). Dinamika razvitiya sektora ekonomiki MSP v usloviyakh pandemii COVID 19* [The dynamics of the develop-

ment of the SME economy sector in the context of the COVID 19 pandemic], 9 (124), 11-15[in Russian].

[9] Pechatkin, V.V. (2020). Formirovaniye i razvitiye tsifrovoy ekonomiki v Rossii kak strategicheskiy prioritet razvitiya territoriy v usloviyakh pandemiy [Formation and development of the digital economy in Russia as a strategic priority for the development of territories in the context of pandemics]. *Voprosy innovatsionnoy ekonomiki-Issues of innovative economics*, Tom 10, 2, 837-848 [in Russian].

[10] Kolodko, V. (2020). Posledstviya. Ekonomika i politika v postpandemicheskom mire [Consequences. Economics and politics in the post-pandemic world]. *Voprosy ekonomiki-Issues of Economics*, 5, 25-44[in Russian].

[11] Dzhambaeva, G.A., Zhumasheva, S.T. & Mashirova, T.N. (2020). Napravleniya gospodderzhki malykh form khozyaystvovaniya v Kazakhstane [Directions of state support for small businesses in Kazakhstan]. *Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket*, 3, 67-73[in Russian].

[12] Iskakova, M.S., Alshembayeva, L.T. (2019). Gosudarstvennoye upravleniye razvitiyem malogo predprinimatelstva [State management of small business development]. *Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket*, 4, 185-191[in Russian].

[13] <http://www.damu.kz/progrmmi/dorozhnaya-karta-biznesa-2020>.

[14] <http://www.online.zakon.kz>.

Информация об авторах:

Байдыбекова Салтанат Кенжебаевна – основной автор; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор кафедры учета и финансов; Жетысуский университет им. И. Жансугурова; 040022 ул. Жансугурова, 187 А, г.Талдықорған, Қазақстан, e-mail: b-saltanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7974-1236>.

Шомшекова Балкия Кульмесовна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; ассоциированный профессор кафедры «Учет и финансы»; Жетысуский университет им. И. Жансугурова; 040022 ул. Жансугурова 187 А, г.Талдықорған, Қазақстан; e-mail: bahomshekova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9677-4075>

Қыдырбаева Эльмира Омисериковна; Ph.D, ассоциированный профессор; заведующая кафедрой «Государственное и местное управление»; Жетысуский университет им. И. Жансугурова; 040022 ул. Жансугурова 187 А, г.Талдықорған, Қазақстан; e-mail: ekydyrbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4489-0896>

Авторлар туралы ақпарат:

Байдыбекова Салтанат Кенжебаевна – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Есеп және қаржы» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040022 I. Жансүгіров көш., 187 А, Талдықорған, Қазақстан; e-mail: b-saltanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7974-1236>.

Шомшекова Балкия Кульмесовна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Есеп және қаржы» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040022 I. Жансүгіров көш., 187 А, Талдықорған, Қазақстан; e-mail: bahomshekova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9677-4075>

Қыдырбаева Эльмира Әмірсерікқызы, Ph.D, қауымдастырылған профессор; «Мемлекеттік және жергілікті басқару» кафедрасының меңгерушісі; I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040022 I. Жансүгіров көш., 187 А, Талдықорған, Қазақстан; e-mail: ekydyrbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4489-0896>

Information about authors:

Baidybekova Saltanat Kenzhebaevna – The main author; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department “Finance and Accounting”; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040022 Zhansugurova str., 187 A, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: b-saltanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7974-1236>.

Shomshekova Balkiya Kulmesovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department “Finance and Accounting”, I. Zhansugurov Zhetysu University; 040022 Zhansugurova str., 187 A, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: bahomshekova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9677-4075>

Kydyrbaeva Elmira Omirserikovna; Ph.D, Associate Professor; Haed of the Department “Public administration and Management”; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040022 Zhansugurova str., 187 A, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: ekydyrbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4489-0896>

PERSONAL SUBSIDIARY PLOTS OF DAMSINSKY RURAL DISTRICT OF AKMOLA
REGION: ANALYSIS OF AGRICULTURAL PRODUCTION

АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ДАМСА АУЫЛДЫҚ ОКРУГІНІҢ ЖЕКЕ ҚОСАЛҚЫ
ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫ: АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІН ТАЛДАУ

ЛИЧНЫЕ ПОДСОБНЫЕ ХОЗЯЙСТВА ДАМСИНСКОГО СЕЛЬСКОГО ОКРУГА
АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ: АНАЛИЗ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

A.K. SHAIMERDENOVA

Ph.D

ZH.S. BULKHAIROVA*

Ph.D, Associate Professor

A.B. TEMIROVA

C.E.Sc., Associate Professor

S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: honeyzhu@mail.ru*

А.К. ШАЙМЕРДЕНОВА

Ph.D докторы

Ж.С. БУЛХАИРОВА*

Ph.D докторы, қауымдастырылған профессор

А.Б. ТЕМИРОВА

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: honeyzhu@mail.ru,*

А.К. ШАЙМЕРДЕНОВА

доктор Ph.D

Ж.С. БУЛХАИРОВА*

доктор Ph.D, ассоциированный профессор

А.Б. ТЕМИРОВА

к.э.н., ассоциированный профессор

Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

**электронная почта автора: honeyzhu@mail.ru*

Abstract. *The goal* is to show the importance and consider the current state of agricultural production in personal subsidiary plots of the Damsinsky rural district of Akmola region. *Methods* – system-structural and system-functional approaches to the study of agricultural production in the households of the district, which requires the use of various methods of scientific analysis: comparative, statistical, mathematical and economic, etc. *Results* – the authors studied and assessed the structure of the natural and physical capital of this rural region. Also, for a complete assessment of the current state of the main performance indicators, an analysis of the income structure of these farms for the current year is given. The authors determined the degree of uniformity (not uniformity) of the distribution of agricultural land and livestock. *Conclusions* – the study showed that the majority of private subsidiary farms in the Damsinsky rural district of the Akmola region are either engaged in agricultural production to a small extent or produce agricultural products only for their own consumption and belong to the category of "non-marketable" household plots. The low level of development of their marketability is determined by such factors as high cost of fodder, lack of independent fodder harvesting, lack of pasture lands around settlements and the high level of their degradation today.

Аңдатпа. *Мақсаты* – Ақмола облысы Дамса ауылдық округінің жеке қосалқы шаруашылықтарындағы ауыл шаруашылығы өндірісінің маңыздылығын көрсету және қазіргі жай-күйін қарастыру. *Әдістері* - бұл округтің үй шаруашылықтарындағы ауылшаруашылық өндірісін зерттеудің жүйелік-құрылымдық және жүйелік-функционалды тәсілдері, бұл ғылыми

- the degree of uniformity (unevenness) of distribution of agricultural land among personal subsidiary plots of the analyzed district was determined;
- analysis of the distribution of uniformity (non-uniformity) of the animal population number among the population of the Damsa district (per 1 person) was done.

Material and methods of research. The study was carried out in the framework of the project AP09259525 "Methodology of analysis and optimization of socio-economic model of rural district (based on the materials of Northern Kazakhstan)". The object of the study included personal subsidiary farms of the Damsa rural district of Akmola region. The study covered 888 personal subsidiary farms of the rural district, which amounted to 59%.

The theoretical and methodological basis of the study includes the following: system-functional and system-structural approaches to the study of agricultural production in personal subsidiary farms in Damsa district, which leads to the need to use different methods of scientific analysis such as: statistical, comparative, mathematical and economic, graphic method was used to visually reflect the main results of the study etc. [3,4].

In addition, for this purpose, in order to solve the set problems, the authors assessed the structure of natural and physical capital of Damsa rural district, calculated the Gini coefficient, which makes it possible to see the uniformity or uneven distribution of resources to the public.

Results and their discussion. Damsa rural district is located in the central part of Shortandy district of Akmola region in the north of Kazakhstan. The climate of the region is sharply continental, the average temperature is 16-18 degrees, while in some years, there may be frosts and the air temperature can reach -43.8 degrees. The average amount of precipitation per year is about 365 mm. The vegetation period lasts up to 140 days.

To date, the population of Damsa district is 4970 people, which includes 2405 able-bodied people, which is 48.4% of the population of the rural district.

To conduct a complete analysis of agricultural production of private subsidiary farms in Damsa rural district of Akmola region, it is necessary first of all to consider the structure of natural and physical capital of this district, the data of which are presented in table.

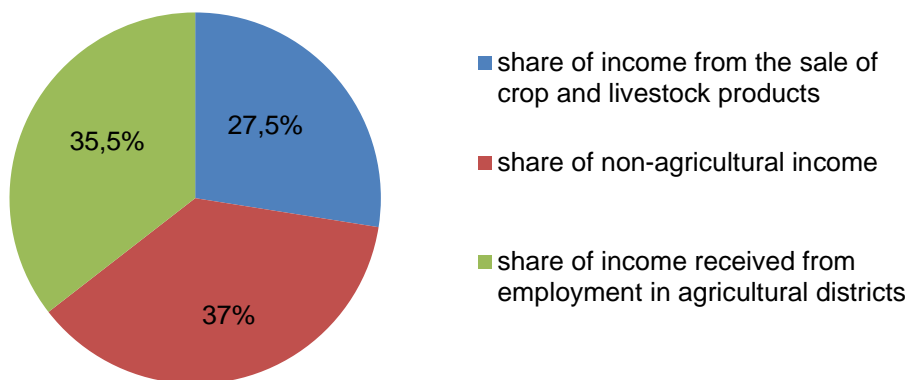
Table - Structure of natural and physical capital of Damsa rural district, June 1, 2021

Name	Indicator
Agricultural land, hectare	5 7011,7
Of these:	
arable land, hectare	52 500
haymaking, hectare	655
pastures, hectare	3 856,7
cattle population number, heads	568
horse population number, heads	151
small ruminants population number (sheep, goats), heads	1 095
Note - compiled on the database of Damsa rural district akimat, Akmola region	

According to table, the population of Damsa rural district mainly prefers small ruminants: goats and sheep - 1095 heads, which, unlike cattle, do not need significant care and it is easier to manage. It should also be noted that over the past few years in this rural region there has been a decrease in the share of personal subsidiary farms that are actively engaged in agricultural production. So, today the share of income from the sale of agricultural products, namely crop and livestock products, in the total income of the population of the rural district has one of the low shares - 27.5%, the data that can be seen in figure. A significant share of the rural population income is the income of population which they receive from employment in agricultural enterprises of the rural district, such as: Baraev RI, Sagim Bidai LLP, PF Moldashev etc.

However, at the same time, to some extent, there is a direct dependence between agricultural production volume in personal subsidiary farms and the land area that is located in the households of the rural district [5]. Today, the average size of the land plots of the residents of this rural district is 3.6 acres. Such a low figure can be explained by the fact that most of the population of the Damsa district prefers to live in apartment buildings in the Damsa village and Nauchny village, where there are no household plots.

For more complete and effective analysis of the provision of the rural population with land resources, it is also necessary to determine the degree of uniformity (non-uniformity) of the distribution of agricultural land among personal subsidiary farms of Damsa district [6].

Note: compiled on the database of Damsa rural district akimat, Akmola region.

Figure - Income structure of personal subsidiary farms in Damsa rural district, June 1, 2021

In order to determine the degree of uniformity (non-uniformity) of distribution of land areas between personal subsidiary farms, the authors calculated the Gini coefficient. Usually, its value varies within the range from 0 to 1, and it should be taken into account that in a uniform distribution of the resource, the Gini coefficient approaches zero. The higher the value of this coefficient, the more uneven is the distribution of land resources in society. This coefficient was calculated using Brown's formula:

$$G = |1 - \sum_{k=2}^n (X_k - X_{k-1})(Y_k + Y_{k-1})|,$$

where G- is the Gini coefficient, X_k - is the cumulative share of the population (the population that was previously ranked by the increase in the amount of land resources), Y_k - is the share of the resource that X_k receives in aggregate, n - is the population number.

Thus, as a result of the calculations, the Gini coefficient for Damsa rural district is 0.34, while it should be noted that economists believe that the Gini coefficient should not exceed 0.4. Since if this coefficient is higher than 0.4, then a situation arises when there is significant inequality, which leads to a slowdown in the growth rate of agricultural production in the personal subsidiary farms of the population.

The same method was also used to analyze the uniformity (non-uniformity) of the distribution of livestock population among the rural population of the district (per 1 person). Since, in general, productive animals of various types are bred in personal subsidiary farms, all the livestock was previously transferred to conditional heads. After calculations, it was found that the Gini coefficient is 0.47, which indicates the existence of personal subsidiary farms of the population in rural dis-

trict. That is, this coefficient is likely to continue the growth, since, today, the villagers have a tendency to reduce the livestock population number, and in the future, a small number of individual households or agricultural enterprises will specialize in animal husbandry [7, 8].

Thus, in the course of the study, it was revealed that 10% of the poorest rural population of Damsa district have 39 conditional heads of livestock and 3.4 hectares of land, and 10% of the wealthy population have 50 conditional heads of livestock and 4.6 hectares of land. Such insignificant difference in land areas and livestock population number between the poor and wealthy rural population of this district indicates that the wealthy population has other sources of income, that are not related to livestock production and crop production, and this is the income from the work as hired workers in agricultural enterprises (lk. figure).

So, mainly Damsa rural district, is presented in the form of non-commodity personal subsidiary farms, in which agricultural products are produced only for own consumption, and in rare cases the farmers sell them only when there is a surplus [9,10].

Also, in the course of the study, it was revealed that the following factors contribute to the low development of marketability in personal subsidiary farms of the rural district:

- * rather high cost of feed;
- * there is practically no opportunity to independently prepare forage, since the area under hayfields is only 1% of the total area of farmland in Damsa rural district;
- * lack of pastures for grazing, as, according to the statistics of the local government of Damsa district, the area under pastures amounts to 7% of the area of agricultural land in the district;

* territorial proximity to the city of Nur-Sultan, which is 60 km, and allows the rural population, first of all, to receive non-agricultural income by working for hire in the capital. It is economically more profitable than working on own plot or breeding animals;

* lack of available markets for produced agricultural products;

* quite high costs that are associated with the sale of agricultural products.

Conclusions.

1. Personal subsidiary farms occupy an important place in the development of agriculture, and have a significant impact on the livelihood of the rural population and also play an important role in the sustainable development of rural areas.

2. In the course of the study, on the example of personal subsidiary farms in Damsa rural district, it was revealed that today there is a decrease and a low share of personal subsidiary farms which produce agricultural products.

3. The decrease and low share of personal subsidiary farms producing agricultural products was a result, first of all, of the uneven distribution of resources among the population of the rural district, and the following factors should also be taken into account: high fodder prices, there is practically no possibility of independent fodder procurement, insignificant number of pastures for grazing, proximity to Nur-Sultan, which allows the villagers to receive non-agricultural income by working for hire in the capital, insufficient number of necessary markets for produced products, high sales costs of agricultural products.

4. Due to the influence of the above reasons, most personal subsidiary farms of Damsa rural district of Akmola region, either are not engaged in agricultural production or produce agricultural products only for own consumption and belong to the category of "non-commodity" personal subsidiary farms.

Acknowledgment: the results of scientific research were obtained thanks to the State funding under the scientific project IRN No. AP09259525 "Methodology of analysis and optimization of socio-economic model of rural district (based on the materials of Northern Kazakhstan)" under the budget program 217 "Scientific Development" for 2021-2023, administrator of this program is the State institution "Science Committee" of the Ministry of Education and Science, the Republic of Kazakhstan.

References

[1] Осипенко, А. Е. Анализ экономической эффективности личных подсобных хозяйств в условиях Рубцовского района Ал-

тайского края/ А. Е. Осипенко// Молодой ученый. - 2016. - № 1 (105). -С. 276-279.

[2] Воитлева, З.А. Развитие многоукладности в сельском хозяйстве: региональный аспект/ З.А.Воитлева// Вестник МГТУ. Труды Мурманского государственного технического университета.- 2019.- Т. 22.- № 3.- С. 421-431.

[3] Vorobyova V.V., Bugay Y.A. Personal Subsidiary Farms in the Food Supply System of the Altai Krai// 2020 International Scientific and Practical Forum on Natural Resources, the Environment, and Sustainability, NRES 2020, Japan, Tokyo, 670(1), 2020. –P. 65-78.

[4] Kuhar, V. Analysis of the effectiveness of state support to farms in region of Russia. The case of sverdlovsk region/V. Kuhar, E. Kot, O.Loretts, (...), A.Ruchkin, N.Yurchenko// Journal of Environmental Management and Tourism. – 2020. - 11(3). –P. 676-681.

[5] Shinet, G.G. Role and development of personal husbandries in solving employment issues in the region/ G.G.Shinet, G.A.Zhadigerova,A.Y.Yesbolova, R.K.Andarova, E.E.Zhussipova// Bulletin of Karaganda University. Economy Series. - 2020. - V. 100. - № 4. - P. 131-141.

[6] Umbetaliev, N.A. Development of small business in AIC/ N.A. Umbetaliev// Problems of AgriMarket. - 2018. - № 2. - P. 74-81.

[7] Kaliyev, G.A. Organizational-economic directions of the effective use of supply chain strategy in rural territories of Kazakhstan/ G.A.Kaliyev, A.I. Sabirova, G.U. Akimbekova, L.A. Glushan, A.N. Zhildikbaeva// International Journal of Supply Chain Management. – 2019. - 8(2). - P. 868-873

[8] Kalykova, B. Rural territories of Kazakhstan: realities, problems and solutions/ B.Kalykova // Problems of AgriMarket. - 2020. - № 3. - C. 209-215.

[9] Prokhorova, V.V. Prospects of the agro-industrial complex development: Economic diversification, business development, mono-industry town strengthening and expansion/ V.V. Prokhorova, E.N. Klochko, O.N. Kolomyts, A.V. Gladilin// International Review of Management and Marketing.- 2016. - 6(6), P. 159-164.

[10] Kaldiyarov, D.A. Socio-economic aspects of rural development/ D.A.Kaldiyarov, A.D.Kaldiyarov, O.V.Lemeshchenko// Problems of AgriMarket. -2019. - № 2. - P. 167-171.

References

[1] Osipenko, A.E. (2016). Analiz ekonomicheskoi effektivnosti lichnykh podsobnykh khoziaistv v usloviakh Rubtsovskogo raiona Altaiskogo kraia. [Analysis of the economic efficiency of personal subsidiary farms in the conditions of the Rubtsovsky district of the Altai Territory]. *Molodoi uchenyi-Young Scientist*, 1 (105), 276-279 [in Russian].

[2] Voitleva, Z.A. (2019). Razvitie mnogoukladnosti v selskom khoziaistve: regionalnyi aspect [Development of multiculturalism in agriculture: regional aspect]. *Vestnik MGTU. Trudy Murmanskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta. - Bulletin of the Moscow State Technical University. Proceedings of the Murmansk State Technical University*, V. 22(3), 421-431[in Russian].

[3] Vorobyova, V.V., Bugay, Y.A. (2020). Personal Subsidiary Farms in the Food Supply System of the Altai Krai. *2020 International Scientific and Practical Forum on Natural Resources, the Environment, and Sustainability, NRES 2020, Japan, Tokio*, 670(1).- 65-78.

[4] Kuhar, V. Kot, E., Loretts, O. (2020). Analysis of the effectiveness of state support to farms in region of Russia. The case of Sverdlovsk region. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 11(3).- 676-681.

[5] Shinet, G.G. Zhadigerova, G.A. Yesbo-lova, A.Y., Andarova, R.K. & Zhussipova, E.E. (2020). Role and development of personal husbandries in solving employment issues in the region. *Bulletin of Karaganda University. Economy Series*, V. 100 (4) , 131-141.

[6] Umbetaliev, N.A. (2018). Development of small business in AIC. *Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket*, 2, 74-81.

[7] Kaliyev, G.A. Sabirova, A.I., Akimbe-kova, G.U., Glushan, L.A. & Zhildikbaeva, A.N. (2019). Organizational-economic directions of the effective use of supply chain strategy in rural territories of Kazakhstan. *International Journal of Supply Chain Management*, 8(2), 868-873

[8] Kalykova, B. (2020). Rural territories of Kazakhstan: realities, problems and solutions. *Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket*, 3, 209-215.

[9] Prokhorova, V.V., Klochko, E.N., Kolo-myts, O.N. & Gladilin, A.V. (2016). Prospects of the agro-industrial complex development: Economic diversification, business development, mono-industry town strengthening and expansion. *International Review of Management and Marketing*, 6(6), 159-164.

[10] Kaldiyarov, D.A., Lemechshenko, O.V. (2019). Socio-economic aspects of rural development. *Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket*, 2, 167-171.

Information about authors:

Shaimerdenova Aliya Kakymovna - The main author; Ph.D; Senior Lecturer; S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Nur-Sultan, Kazakhstan; e-mail: Alikan_86@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4789-4091>.

Bulkhairova Zhanna Serikovna; Ph.D, Associate Professor; S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Nur-Sultan, Kazakhstan; e-mail: honeyzhu@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9744-4104>.

Temirova Akmaral Bolatovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Nur-Sultan, Kazakhstan; e-mail: bolat39@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7282-8531>.

Авторлар туралы ақпарат:

Шаймерденова Алия Какымовна – негізгі автор; Ph.D докторы; аға оқытушысы; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: Alikan_86@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4789-4091>.

Булхайрова Жанна Сериковна; Ph.D докторы; қауымдастырылған профессор; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: honeyzhu@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9744-4104>.

Темирова Ақмарал Болатовна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011, Жеңіс даңғ., 62, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: bolat39@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7282-8531>.

Информация об авторах:

Шаймерденова Алия Какымовна – основной автор; доктор Ph.D; старший преподаватель; Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, Нур-Султан, Казахстан; e-mail: Alikan_86@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4789-4091>.

Булхайрова Жанна Сериковна; доктор Ph.D, ассоциированный профессор; Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, Нур-Султан, Казахстан; e-mail: honeyzhu@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9744-4104>.

Темирова Ақмарал Болатовна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, Нур-Султан, Казахстан; e-mail: bolat39@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7282-8531>.

**INTERSECTORAL ECONOMIC RELATIONS IN THE FIELD
OF STORAGE OF GRAIN AND GRAIN PRODUCTS**

**АСТЫҚ ЖӘНЕ АСТЫҚ ӨНІМДЕРІН САҚТАУ САЛАСЫНДАҒЫ
САЛААРАЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР**

**МЕЖОТРАСЛЕВЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ ХРАНЕНИЯ
ЗЕРНА И ЗЕРНОПРОДУКТОВ**

S. MIZANBEKOVA*

Dr.E.Sc. RK, RF, Professor

B. KALYKOVA

C.E.Sc., Associate Professor

D. АЙТМУХАНБЕТОВА

C.E.Sc.

Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: salima-49@mail.ru*

С.К. МИЗАНБЕКОВА*

э.ғ.д. ҚР, РФ, профессор

Б.Б. ҚАЛЫКОВА

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Д.А. АЙТМУХАНБЕТОВА

Э.ғ.к.

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: salima-49@mail.ru*

С.К. МИЗАНБЕКОВА*

д.э.н. РК, РФ, профессор

Б.Б. КАЛЫКОВА

к.э.н., ассоциированный профессор

Д.А. АЙТМУХАНБЕТОВА

К.э.н.

*Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан*

**электронная почта автора: salima-49@mail.ru*

Abstract. The problems of improving intersectoral economic relations in the current conditions of economic development of Kazakhstan are determined by market forms of selling grain and grain products. *The goal* – one of the main tasks to be solved - to provide a set of measures to overcome the imbalance in the relationship between agricultural and processing enterprises, since the organizational and economic relations between them are one of the bottlenecks in the grain product subcomplex. *Methods* – comparative analysis, statistical and economic, system analysis, logical generalization. *Results* – an increase in grain production requires the expansion of the capacities of enterprises in the elevator industry, mainly through new construction. Enterprises in modern conditions are characterized with increased capacity and more modern equipment in comparison with elevators in the territory of the CIS countries. As the main type of intersectoral interaction, the economic relations of agriculture and the elevator industry for the sale of grain are singled out. *Conclusions* – in any form of ownership, the expensive fixed assets of elevators created over decades should be used rationally, in the interests of the entire food system of the country. In addition to the types of services, such as exchange operations, assistance in the preparation of varietal seeds of grain crops, elevators and grain-receiving enterprises should form commodity lots of grain for its producers, carry out commercial transactions on market on their behalf, and also engage in mortgage transactions. In conditions of limited material and financial resources for commodity producers, joint use of the capacities of large elevators, grain-receiving and processing enterprises acquires importance. Elevators and

the country. In addition to such traditional services as exchange operations, assistance in preparation of variety seeds of crops, elevators and grain receiving enterprises should form commodity batches of grain for its producers, carry out on their behalf commercial transactions in the market, as well as engage in collateral transactions.

One of the main tasks to be solved in the near future is to provide a set of measures to overcome the imbalance in the relationship between agricultural and processing enterprises, since the organizational and economic relations between them are one of the bottlenecks in the grain product subcomplex [4].

In this regard, at the present stage of development of grain product subcomplex of the country it is important to take into account various factors of organizational-economic nature in order to prevent disruption of the single technological process in the process of production, processing and sale of grain, to avoid significant losses of products and, ultimately, to meet the needs of consumers.

At the same time, economic relations of enterprises should be based only on mutually beneficial conditions, which exclude all elements of diktat on the part of both state and monopolist enterprises, which consume agricultural products and produce material and technical resources. As in any reproduction process, full cycle of grain production ends with its postharvest processing, harvesting, storage and processing. Interests of increasing the quality of grain and, accordingly, income from its sale require from commodity producers to carry out in a short time the whole complex of technological operations: to clean, dry, correctly, according to qualitative characteristics and grade composition to form a commercial batch of grain and put it in storage for subsequent sale.

However, there are practically no grain and seed storage facilities with complex mechanization of technological processes in farms, storage capacities have decreased from 5.9 to 2 million tons over the last 10 years, and of the remaining only 70% are adapted for long-term storage, as a result, grain, including commercial grain, is often stored in unsuitable and unequipped rooms.

The size of losses during storage can be judged by the norms of natural loss, which depend on the method of storage and type of containers. So, if during storage in elevators, for example, for wheat, rye and barley it makes 0,05%, during

storage in storehouses - 0,07, and on unequipped sites - 0,12%. When storing grain from 3 to 6 months, natural loss norms increase by about 40%, and from 6 months to a year - by another 40%. Losses in unsuitable premises of grain producers are much higher.

Grain cleaning and drying equipment of current farms is low-productive, physically and morally obsolete, many of them do not function. Almost all current farms do not have laboratory equipment for the preliminary assessment of the quality of grain in the fields and after harvesting before being sent to elevators [5].

As a result, there is sanitization (mixing) of batches of grain of different technological merit and the transition of a large amount of strong and valuable wheat into the category of ordinary or waste, the increase of grain losses and the probability of infection by pests of grain stocks, which ultimately leads to the depreciation of the value of grain, reducing the efficiency of its production and sales.

Such situation negatively affects quality of grain, which tends to decrease lately. Wheat of the first and second classes is practically not purchased, the share of ordinary wheat of the fourth and fifth classes in the total volume of the delivered grain to bakery enterprises of the regions increased and amounts in different years from 5 to 35%.

As the result the grain producers face a serious problem: either to take the grain to the elevator for safe storage, or to sell or give it for processing to the processing company on a give and take basis, or to keep it for storage and, depending on the favorable market situation, gradually sell it to consumers [6].

It is too expensive for the producer to sell the grain to the elevator under the current rates for storage, drying and processing, as well as high tariffs for transportation. As calculations show if a commodity producer stores 100 tons of grain at elevator for six months the volume of grain left for storage services at current prices can make up from 6 to 10 tons. Natural deductions (refactation) in volume of 18 tons should be added to it which may be formed in case of delivery of grain in excess of basic condition, let us suppose, 8% moisture and 10% weediness, which is quite real for regional conditions. Besides, commodity producers bear losses in the form of fees charged by the elevator for services for drying and processing, i.e. bring-

ing the quality of grain to the appropriate standards in the amount of 60 thousand tons, or in terms of physical volume 8,0 tons, as well as transportation costs for transporting wet and clogged grain in kind (with an average transportation radius of 50 km) - 3,0 tons.

Thus, total volume of grain left by the elevator for the services rendered to commodity producers for processing, drying and storage, taking into account transportation costs can be 35-39 tons.

The situation is aggravated by the fact that the owner of grain, not being able to carry out quality analysis in his own farm, is forced to rely entirely on the objectivity of grain quality assessment by the laboratory of the GRE. Central problem of perfecting economic cooperation of producing and procuring enterprises is working out economic mechanism of mutual interest in providing necessary assortment and elevated grain quality.

In conditions of predominance of wheat in grain production in Kazakhstan it is necessary with the help of prices to stimulate production of other food, cereals and fodder crops as well, which are decisive condition of production effectiveness for grain products subcomplex.

In the mechanism of economic interaction between grain producing and bakery enterprises the primary importance belongs to the adequate accounting of technological qualities of grain in the purchasing price, which are reflected in the prices of realization of grain products to consumers.

Sharp changes of high quality wheat share in general volume of grain purchasing in conditions when in Kazakhstan annually up to 90% of area were occupied by strong and hard sorts are directly connected with imperfection of economical relations between grain producers and its purchasers.

Changing of standards requirements combined with improving of pricing contributes to significant improvement of purchased wheat structure, and increase of its quality - to the growth of effective using of grain inside the Republic and profitability growth of its export. However, a number of standards requirements clearly does not correspond to the terms of interaction between producers, suppliers and consumers of grain.

Coming of Kazakhstan high-protein and very competitive grain to international market, makes necessary to correct acting standards according to international standards system, which from one side strictly regulate qualitative characteristics of grain, from the other side limit with minimal parameters in limits of

requirements of manufacturers and consumers of final production. Exporting countries, as a rule, conclude long-term agreements for grain delivery to this or that country to preserve and expand world market of grain, at the same time giving various discounts, privileges or long-term credits to importers.

In exporting countries special importance is given to issues of storage and transportation of grain. Grain storage and warehousing is an integral part of the grain subcomplex. This farm can be part of large agro-industrial associations, on a cooperative basis. Grain storage capacity in major exporting countries exceeds the volume of grain production by 1.5 times.

The main enterprises involved in the sale of grain in major exporting countries are elevators owned by private transnational corporations, cooperatives, as well as the state (CCC - commodity credit corporation). These organizations purchase and transport grain [7].

For example, the United States is considered an exemplary state in the organization of storage, processing of grain and its subsequent sale, the main elements of this system are elevators, exchanges, banks and roads [8]. The American grain trading system began to take shape in the middle of the nineteenth century. Thus itinerant grain merchants, with their large capital, began to displace the then dominant system of buying grain by private small buyers. At the same time local merchants' associations and large companies began to form, which invested huge sums in the grain trade and built a network of line elevators along the railroads.

Terminal elevators, the largest in terms of turnover and capacity, began to appear in grain centers. Besides linear and terminal elevators, there were also small local elevators with small capacities that were used mostly for storing grain and purchasing it from producers. Local elevators were located near mills and not always near the railroad. Local elevators were owned by large companies, individuals, and farmers' cooperatives. Of the 10,000 local elevators, 47% were owned by companies, 28% by individuals, and 25% by farmer cooperatives, with the main operations of the local elevators involving grain handling, buying and transferring grain, and transferring it to wagons or other vehicles for shipment to a terminal elevator. Local grain elevators made no loans, making a profit of 2 to 3 cents per bushel.

Large trading companies played an important role in selling grain, both domestically and internationally in the United States. Five, six multinational companies control about 90% of national exports.

The main channel for marketing grain is grain elevators owned by private trading companies, cooperatives, and the government. These organizations buy and transport grain, and cooperatives account for about 40% of grain and leguminous crops sold. They operate in all regions of the country, but more than 80% are concentrated in the major grain-producing regions of the Great Plains, Corn Belt, and Lakeside states. With no more than 60 million tons of grain storage capacity, they sell more than 120 million tons a year. Cooperatives transport the bulk of their grain by road (53%) and by rail (43%). Of the total profits (\$15.7 billion) attributable to U.S. grain cooperatives, the Corn Belt accounts for 42.5%, the Great Plains for 27.2%, and the Lakeside States for 13.5%.

There were about 500 terminal elevators in the U.S. owned by several large companies. Some of the cities in which these elevators are located are also major mill centers. The owners of terminal elevators and large mills are usually members of grain exchanges and participate in the buying and selling of grain. Terminal elevators are subdivided into regular and irregular classification, which still exists in modern economic conditions of elevator economy development. Regular terminal elevators are supervised by grain exchanges, non-regular ones are not.

This difference leads to an important consequence: acceptance certificates of regular elevators at grain exchanges replaced the delivery of grain, irregular ones did not have this advantage. Also terminal elevators are divided into public and private. The activity of the first ones is regulated by the government, obliging them to accept grain for storage and processing from all producers who wished to hand it over, with obligatory state inspection. Private elevators accept grain at their discretion, but with the conclusion of the same state inspection. If the owner of the grain was dissatisfied with the inspection, he complained to the Board of Appeals, which made the final inspection. The members of the board were appointed by the governor of the state. Terminal elevators purchase grain both directly from farmers and from local elevators, and the fees for storage and handling of grain are set by the elevators no higher than the maximum established by law within a particular state.

According to the form of ownership the majority of US grain farms are family farms (86%). About 11% of farms are organized as partnerships and 3% as joint stock companies.

The state of grain production and the situation on the grain market in the world eco-

nomical policy is considered as one of the main indicators of the world food security.

Grain elevators and other grain-receiving enterprises, being the main participants of the grain market of Kazakhstan, are designed to ensure the promotion of grain from producers to processors and directly to consumers, the main task of these enterprises is to give grain a marketable form, for maximum satisfaction of consumer demand [9]. Storage of grain at elevators is profitable for grain owners not only because it guarantees full high-quality safety of grain, but also because, if the grain owner wishes, the elevators can issue a warehouse certificate, the collateral part of which is recognized by banks to issue loans for the period of storage of this grain at the elevator. This mechanism is practiced in all grain-producing countries [10].

Currently, "Urozhay" LLP (Akmola region) consists of 3 elevators with capacity of 196 000, 50 000 and 25 000 tons, 3 mills, capable of processing 520 tons of grain a day. Flour from Zhaksyn grain of high quality, is in high demand both within the country and abroad. LLP "Urozhay" ships more than 300 railcars with flour to the regions of the republic, to neighboring and far abroad countries. The products of the new plant opened on the basis of LLP "Harvest" in Zhaksyn district - cereals and instant flakes are in great demand, their advantage is the absence of food additives, the use of natural raw materials, multi-level production control at all stages of production, the availability of its own certified and accredited laboratories. Urozhay LLP of Zhaksyn district is part of Agrofirma TNK group of companies. It is one of the largest enterprises in the region, which is engaged in reception, storage and deep processing of grain.

Currently, it owns four elevators, mills, a feed mill, and in 2019 a plant for the production of cereals and cereal flakes with a processing capacity of up to 60 tons per day was put into operation. The main crops coming to the elevator are soft and hard wheat, barley and oats, and flour of the highest, first and second grades is produced. The volume of simultaneous storage of elevators is 300 thousand tons of grain. The main part of wheat is processed into flour by mills with a total daily capacity of 1200 tons, established a full production cycle on the principle of "from village to table", has a bakery, a day baked up to three tons of bakery products, which are sold to employees and the local population.

There is a feed mill with a daily capacity of 240 tons, "Agrofirma TNK" livestock is provided with its own high-energy feed. Providing livestock with balanced feed contributes to

more intensive weight gain and increased milk yield. The plant produces the following types of mixed fodder: for fattening cattle; for calves; for dairy cows.

The enterprise has a bran pelletizing workshop, which is in high demand in the region and imported to neighboring and far abroad (Russia, Iran, Turkey, China). Grain from Kazakhstan can be transported through the "Alashankou" checkpoint along the economic corridor "China-Pakistan", through Pakistan's port Gwadar to supply countries in South Asia and Africa. The creation of the "grain corridor" will help to cover grain shortages in China and promote cooperation in the field of production capacity between the countries.

Conclusions

1. Under any form of ownership the expensive fixed assets of elevators created by decades should be used rationally, in the interests of the whole food system of the country.

2. Besides such services as carrying out exchange operations, assistance in preparing variety all seeds of grain crops, elevators and grain-receiving enterprises should form commodity batches of grain for its producers, carry out commercial transactions in the market on their behalf, as well as engage in collateral operations.

3. Under the conditions of limited material and financial resources of commodity producers, the joint use of capacities of large grain elevators, grain receiving and processing enterprises becomes important.

4. Elevators and other grain receiving enterprises, being the main participants of the grain market of Kazakhstan, are aimed to provide promotion of grain from producers to processors and directly to consumers, the main task of these enterprises is to give grain a marketable form for maximum satisfaction of consumer demand.

References

[1] Kaliev G.A. Issues of food security in Kazakhstan. / Kaliev G.A., Moldashev A.B. // Problems of agricultural market. - 2021.- №4. C.13-22. <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.01>.

[2] Petrikov A. The use of innovative technologies by different categories of farms and improvement of scientific and technological policy in agriculture / Petrikov A. // AAPK: economy, management - 2018 - №9-P. 4-11.

[3] Altukhov A.I. Economic problems of innovation development of the grain product sub-complex of Russia: monograph / Altukhov A.I., Nechaev V.I. Moscow: Nasirdinova V.V. Publishing House, 2015. - 477 c.

[4] Konuspaev R.K. Diversification strategy in the agroindustrial complex / Konuspaev R.K.,

Demesinov T.Zh., Taipov T.A. // Problems of agromarket. 2021.- №(2).- C.31-37. <https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.03>

[5] Talerchik S.M. Ensuring economic security in the context of sustainable innovation development of the agro-industrial complex in the regions of Russia / Talerchik S.M. Zaitsev A.A. Shavanov M.V. // Fundamental Research. - 2021. - № 2 - C. 57-65.

[6] Mizanbekova S.K. Innovative processes in the elevator industry of Kazakhstan and Russia. / S.K. Mizanbekova, I.P. Bogomolova, L.T. Pechenaya // Proceedings of the National Academy of Sciences of Kazakhstan. Series of Agrarian Sciences. - 2015.- № 3.C.140-147.

[7] Krutikov V.A. Regional economy and management: textbook / V.K. Krutikov, L.A. Kosogorova, M.V. Yakunina. - Kaluga: Publishing house AKF "Politop", 2018. - 864c.

[8] Rau V.V. The impact of exports on the domestic market of the country-exporter (the experience of countries-exporters of agricultural products) / Rau V.V. // Economics of agricultural and processing enterprises.-2020.-№3.-C.70-75.

[9] Zhiyentayev S. State regulation of agriculture in Kazakhstan within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU). Zhiyentayev, Z. Dosmukhamedova // Bulletin of the Karaganda University. Economy Series. - 2019. -№4(96).- C.99-108.

[10] Zyukin D.A. Aggregation of grain production: is this way of development of grain farming effective? /D.A. Zyukin // Economics of agricultural and processing enterprises - 2020. - № 2. - C. 40-43.

References

[1] Kaliev, G.A., Moldashev, A.B. (2021). Voprosy prodovol'stvennoi bezopasnosti Kazakhstana [Issues of food security in Kazakhstan]. Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket, 4, 13-22 [in Russian] <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.01>.

[2] Petrikov, A. (2018). Ispol'zovanie innovatsionnykh tekhnologii razlichnymi kategoriyami khozyaistva i sovershenstvovanie nauchno-tekhnologicheskoi politiki v sel'skomk khozyaistve [The use of innovative technologies by various categories of farms and the improvement of scientific and technological policy in agriculture]. APK: ekonomika, upravlenie-AIC: economics, management, 9,4-11[in Russian].

[3] Altukhov, A.I., Nechaev, V.I. (2015). Ekonomicheskie problem innovatsionnogo razvitiya zernoproduktovogo podkompleksa Rossii: monografiya [Economic problems of innovative development of the grain product sub-complex of Russia: monograph]. Moskva: Izd-vo «Nasirdinova V.V.». - 477 p.[in Russian].

[4] Konuspaev, R.K., Demesinov, T.Zh., Taipov, T.A. (2021). Strategiya diversifikatsii v agropromyshlennom komplekse [Diversification strategy in the agro-industrial complex]. Prob-

lemyagrorynka-Problems of AgriMarket, 2, 31-37 [in Russian] <https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.03> [in Russian].

[5] Talerchik, S.M., Zaitsev, A.A., Shavanov, M.V. (2021). Obespechenie ekonomicheskoi bezopasnosti v kontekste ustoichivogo innovatsionnogo razvitiya agropromyshlennogo kompleksa v regionakh Rossii [Ensuring economic security in the context of sustainable innovative development of the agro-industrial complex in the regions of Russia]. Fundamental'nye issledovaniya-Fundamental Researches, 2, 57-65 [in Russian].

[6] Mizanbekova, S.K., Bogomolova, I.P., Pechenaya, L.T. (2015). Innovatsionnye protsessy v elevatornoi promyshlennosti Kazakhstana i Rossii [Innovative processes in the elevator industry of Kazakhstan and Russia]. Izvestiya NAN RK. Seriya Agrarnykh nauk-Izvestiya NAS RK. Agricultural Sciences Series, 3, 140-147 [in Russian].

[7] Krutikov, V.A., Kosogorova, L.A., Yakunina, M.V. (2018). Regional'naya ekonomika i upravlenie: uchebnik [Regional economy and

management: textbook]. Kaluga: Izd-vo AKF «Politop», 864 p. [in Russian].

[8] Rau, V.V. (2020). Vliyanie eksporta navnutrennii rynek strany – eksportera (opyt stran-eksporterov sel'skokhozyaistvennoi produktsii) [The impact of exports on the domestic market of the exporting country (experience of agricultural exporting countries)]. Ekonomika sel'skokhozyaistvennykh i pererabatyvayushchikh predpriyatii-Economics of agricultural and processing enterprises, 3, 70-75 [in Russian].

[9] Zhiyentayev, S., Dosmukhamedova, Z. (2019). State regulation of agriculture in Kazakhstan within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU). Bulletin of the Karaganda university. Economy Series, 4(96), 99-108.

[10] Zyukin, D.A. (2020). Ukrupnenie proizvodstva zerna: effektivn li etot put' razvitiya zernovogo khozyaistva? [Consolidation of grain production: is this way of development of grain farming effective?]. Ekonomika sel'skokhozyaistvennykh i pererabatyvayushchikh predpriyatii-Economics of agricultural and processing enterprises, 2, 40-43 [in Russian].

Information about authors:

Mizanbekova Salima – **The main author**; Doctor of Economic Sciences RK, RF; Professor of the Department "Management and Agribusiness"; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>.

Kalykova Bakhyt; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department "Management and Agribusiness"; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kalykova_b_b@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8020-0392>.

Aitmukhanbetova Damira; Candidate of Economic Sciences; Senior Lecturer; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: Aitmukhan.d@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>.

Авторлар туралы ақпарат:

Мизанбекова Салима Каспиевна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы ҚР, РФ, «Менеджмент және агробизнес» кафедрасының профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай данғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>.

Калыкова Бақыт Баймұратқызы; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Менеджмент және агробизнес» кафедрасының профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай данғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: kalykova_b_b@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8020-0392>.

Айтмұханбетова Дамира Алматайқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; аға оқытушы; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай данғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: Aitmukhan.d@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>.

Информация об авторах:

Мизанбекова Салима Каспиевна – **основной автор**; доктор экономических наук РК, РФ, профессор; профессор кафедры «Менеджмент и агробизнес»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>.

Калыкова Бақыт Баймуратовна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; профессор кафедры «Менеджмент и агробизнес»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет, 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: kalykova_b_b@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8020-0392>.

Айтмұханбетова Дамира Алматаевна; кандидат экономических наук; старший преподаватель; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: Aitmukhan.d@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>.

FORMATION OF DEMAND, CONSUMPTION OF BREAD AND BAKERY PRODUCTS
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА НАН ЖӘНЕ НАН-ТОҚАШ ӨНІМДЕРІНЕ
СҰРАНЫСТЫ, ТҰТЫНУДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ФОРМИРОВАНИЕ СПРОСА, ПОТРЕБЛЕНИЕ ХЛЕБА И ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

A.B. AIDAROVA*

C.E.Sc., Associate Professor

S.M. ABDIKHALYK

Master student

M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: ab_moon@mail.ru*

А.Б. АЙДАРОВА*

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

С.М. АБДИХАЛЫҚ

магистрант

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: ab_moon@mail.ru*

А.Б. АЙДАРОВА*

к.э.н., ассоциированный профессор

С.М. АБДИХАЛЫК

магистрант

Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**электронная почта автора: ab_moon@mail.ru*

Abstract. *The goal* is to determine the significance of the market of bread and bakery products of the Republic of Kazakhstan. *Methods* – analysis, synthesis, grouping comparison. *Results* – based on statistical data, an analysis of the development of bread and bakery products market in dynamics over the past five years is given. The authors emphasized the strategic importance of the bread market as the most significant food product for the majority of the population. The share of regions of the republic in production of bakery and flour products is considered. The factors that reduce efficiency in the industry are studied. The uneven production volumes in dynamics is noted. The regions that occupy a significant share in production of bread and bakery products have been identified. The influence of the average per capita nominal cash income and the subsistence minimum of the population on the level of demand for bread and bakery products is determined. Information is given on the cost of bread in the country and the factors that determine the level of prices for this product and the industry development. *Conclusions* – on the basis of the analysis and the results of the study, the authors note a decrease in the volume of industrial production of bread and increase in prices for it, due to the baking in networks of super- and hypermarkets that have their own bakeries. In general, one can note the stability of not only the production of bread and bakery products, but also the industry as a whole, the development prospects of which are associated with the increase in the competitiveness of the industry's products and the growth of its export potential.

Аңдатпа. *Мақсаты* – Қазақстан Республикасының нан және нан-тоқаш өнімдері нарығының маңыздылығын анықтау. *Әдістері* – талдау, синтез, салыстыруды топтау. *Нәтижелер* – статистикалық деректер негізінде нан және нан-тоқаш өнімдері нарығының соңғы бес жылдағы серпінінде дамуына талдау келтірілген. Авторлар нан нарығының халықтың көпшілігінің маңызды азық-түлік өнімі ретіндегі стратегиялық маңыздылығына назар аударған. Нан-тоқаш және ұн өнімдерін өндірудегі республика өңірлерінің үлес салмағы қаралған. Саладағы тиімділікті төмендететін факторлар зерттелген. Динамикада өндіріс

and increasing the competitiveness of all sectors of industry, including the manufacturing industry, including the food industry [2].

The production of bread and bakery products occupies a large share in the production of food products. Its share is 14.4% of the total volume of food production. Today, the range of bakery products in the country has about 1000 varieties and names. They can be divided into the following groups:

- rye, wheat or mixed bread (according to flour type);
- hearth bread, molded (according to baking method);
- piece and bulk bread (according to the form);
- regular and dietary bread (by purpose);
- buns, loaves, cakes, braids, etc. (by Form) [3].

Material and methods of research.

Bread and bakery products are one of the main food products in our country that fully meet their needs at the expense of raw materials and production. The bakery industry, being one of the leading food industries, has an impact on all aspects of the life of our society. The potential of the food industry of the Republic of Kazakhstan allows this industry to significantly increase the volume of production, providing both the needs of the domestic market and export applications for the main groups of food products.

This study was conducted using the works of domestic and foreign authors, specialists in the field of marketing, and the results of Consumer Behavior Studies.

Research methodology. The methodological basis of the study was a set of different methods, such as evaluation, synthesis,

grouping, comparison, and others. The analytical part of the study was carried out on the basis of statistical data of the Committee on statistics of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan, as well as materials of its own observations. The information was processed on the basis of Microsoft Excel. The authors conducted a study of the conjuncture of the consumer market of bread and bakery products. The main tasks are to study the level of production of bakery and flour products at the enterprises of the Republic, analyze the current situation in this market segment.

Results and their discussion. Bread and bakery products, among the products, that are in daily demand. Providing all segments of the population with the most important products and, ultimately, the country's food security depends on how effectively the bakery industry will operate and develop [4]. Currently, the bakery business has great opportunities to increase the number of enterprises, create a developed competitive environment, and create new working places. In the address of the head of State K.-J. Tokayev to the people of Kazakhstan "Kazakhstan in a new reality: time of action", it was noted that "our main tasks are self – sufficiency in socially important food products, stable income growth of millions of rural residents, two and a half times increase of labor productivity, twice increase in exports of agricultural products" [5]. Table 1 shows the number of enterprises which produce bakery and flour confectionery products in the Republic of Kazakhstan and the production of bakery and flour confectionery products for 2016-2020.

Table 1 - Production of bakery and flour confectionery products in the Republic of Kazakhstan for 2016-2020

Indicators	2016	2017	2018	2019	2020
Number of enterprises producing bakery and flour confectionery products	338	333	452	447	420
Crackers and biscuits; confectionery and cakes of long-term storage, tons	96 547	97 542	102 697	107 493	113 924
Cakes and confectionery products, flour, fresh (short-term storage), tons	26 190	37 189	28 871	30 792	26 518
Bread, confectionery and cakes, fresh, tons	756 154	748 918	736 773	593 606	565 539

Note: compiled by the author according to the source of the KS MSE RK

As can be seen from Table 1, the production of bakery and flour confectionery products in 2020 was carried out by 420 Kazakhstan enterprises. In natural terms, there was an increase in production in such segments as the

production of bakery and flour products with a long shelf life. The volume of production of crackers and cookies, as well as non-perishable confectionery and cakes, increased to 113 924 tons in 2020. This is 6% more than

in 2019. However, in recent years, according to the Statistics Committee of the Ministry of national economy, there has been a clear trend in the production of fresh bread. Table 2 shows

data on the volume of fresh bread production in the context of regions of the Republic of Kazakhstan over the past five years.

Table 2 - Production of fresh bread in natural expression

Region	2016	2017	2018	2019	2020
Republic of Kazakhstan	729 964	711 729	707 902	562 814	539 021
also:					
Akmola region	31 245	30 303	28 743	21 718	21 403
Aktobe region	50 675	48 973	47 985	54 287	48 668
Almaty region	27 908	28 126	29 206	29 953	44 388
Atirau region	17 747	19 131	18 107	20 881	21 344
West-Kazakhstan region	38 941	36 288	36 329	12 594	12 850
Zhambil region	47 178	48 920	49 413	26 426	24 670
Karaganda region	73 716	66 722	69 031	41 725	38 064
Kostanai region	47 159	46 084	44 520	25 982	25 415
Kizilorda region	11 433	8 651	8 471	11 287	16 374
Mangistau region	5 754	6 299	6 643	10 254	9 128
South – Kazakhstan region	180 637	156 959	-	-	-
Pavlodar region	38 406	37 838	37 071	17 989	16 163
North –Kazakhstan region	31 390	28 110	27 082	18 145	17 421
Turkestan region	-	-	153 041	142 034	123 865
East-Kazakhstan region	49 749	46 400	44 743	32 004	27 757
Nur-Sultan	16 069	15 934	13 778	21 892	20 231
Almaty	61 957	86 991	90 270	68 189	64 335
Shymkent	-	-	3 469	7 454	6 943

Note: compiled by the author according to the source of the KS MSE RK

The output of fresh bread has decreased in recent years. In 2020, the volume of fresh bread production in physical terms amounted to 539 021 tons, which is 26.2% less than in 2016. The main volume of fresh bread production in 2020 falls on the Turkestan region, namely 123 865 tons of manufactured products. The leading regions in 2020 in the production of fresh bread are the city of Almaty, which produced 64 335 tons, Aktobe region with a volume of 48 668 tons.

In 2020, compared to 2019, the production of fresh bread decreased by 4.2%. These changes were influenced by several key factors: a change in the structure of consumption of the population, the harvest of grain crops, the deterioration of the material and technical

base of enterprises producing bakery products, a decrease in the demand of the population.

The decline in bread production and consumption cannot be fully called a negative trend, since according to Pareto's economic law, a reduction in bread consumption is one of the facts of improving living standards that can be observed recently [6]. Also, in the article by Kozhakhmetova G.A., Lashkareva O.V. it is noted that the purchase of food (including bakery products) in the required volume with the existing incomes of the population depends on real income, price level and on the distribution of real income [7]. The incomes of the population of the Republic of Kazakhstan for the last five years are presented in table 3.

Table 3 - Dynamics of income of the population of the Republic of Kazakhstan for 2016-2020

Name	2016	2017	2018	2019	2020
Average per capita nominal monetary income of the population	76 575	83 710	93 135	104 282	116 126
The value of the subsistence minimum (on average per capita)	21 612	23 783	27 072	29 342	33 015

Note: compiled by the author according to the source of the KS MSE RK

competition to bakeries, offering a wide range of freshly baked products;

- in recent years, there has been a tendency to reduce the production of bread and plus an increase in prices for them. This was influenced by many factors, the key of which are: the harvest of grain crops, the deterioration of the material and technical base of enterprises producing bread and bakery products, changes in the structure of consumption of the population, rising grain prices.

2. In general, we can note the sustainability of the development of not only the production of bread and bakery products, but also the food industry as a whole, the prospects for the development of which are associated with increasing the competitiveness of the industry's products and the growth of its export potential.

References

[1] Aidarova, A. Food Security in the Republic of Kazakhstan in the Conditions of the Customs Union / A. Aidarova, E. Dosmuratova, A. Zhakeshova, S. Kuashbay, A. Kupeshev // Indian Journal of Science and Technology. – 2016. – n. 1. - P. 1-9.

[2] Програма развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы [Электронный ресурс].- URL: <https://www.baiterek.gov.kz/ru/programs/gosudarstvennaya-programma-razvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazakhstan-na-2017-2021>(дата обращения: 14.01.2022).

[3] Гриднева, Е.Е. Проблемы и перспективы развития рынка хлеба и хлебобулочных изделий в Республике Казахстан / Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова, И.Е. Падалко // Проблемы агрорынка. – 2018. – №1. – С. 112.

[4] Markhayeva, B. Strategic Decision-Making in the Bakery Market: Experience of SMEs in Kazakhstan // 15th EBES Conference, Lisbon, Portugal, 2015. – Lisbon, 2018. – Vol. 4 – P. 2310-2316.

[5] Послание президента РК «Казахстан в новой реальности: время действий» [Электронный ресурс].-URL: <https://primeminister.kz/ru/address/0109202> (дата обращения: 14.01.2022).

[6] Отчет национальной палаты предпринимателей РК «Атамекен» по результатам маркетингового исследования Производство хлебобулочных изделий в Республике Казахстан [Электронный ресурс].-URL: <https://atameken.kz> (дата обращения: 14.01.2022)

[7] Кожаметова, Г.А. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности Казахстана / Г.А. Кожаметова, О.В. Лашкарева // Вестник КазНУ. Серия Экономическая. – 2016. - №5. – С. 104.

[8] Бельская, О.В. Рынок хлеба и хлебобулочной продукции/О.В. Бельская, И.Н. Лу-

кьянова, Н.В. Петрова // Известия великолукской ГСХА. – 2016. - №1. –С. 39-44

[9] Гизатова, А.И. Қазақстан Республикасының аграрлық азық-түлік нарығында сұраныс пен ұсынысты қалыптастыру / А.И. Гизатова // Проблемы агрорынка. - 2017. – № 1. – Б.79-86.

[10] Ақан, Ж. Анализ состояния производства и потребления хлебобулочных и мучных кондитерских изделий в Республике Казахстан/ Ж.Ақан, К. Какенов // Вестник КЭУ: экономика, философия, педагогика, юриспруденция. – 2017. - №1. – С. 9-13

References

[1] Aidarova, A., Dosmuratova, E., Zhakeshova, A., Kuashbay, S., Kupeshev A. (2016). Food Security in the Republic of Kazakhstan in the Conditions of the Customs Union. Indian Journal of Science and Technology, 1, 1-9.

[2] Programma razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017-2021 gody [The program of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021] [Electronic resource]. - Available at: <https://www.baiterek.gov.kz/ru/programs/gosudarstvennaya-programma-razvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazakhstan-na-2017-2021> (date of access: 14.01.2022).

[3] Gridneva, E.E. & Kaliakparova, G.Sh. & Padalkol.E. (2018). Problemy i perspektivy razvitija rynka hleba i hlebobulochnyh izdelij v Respublike Kazahstan [Problems and prospects for the development of the market of bread and bakeryproducts in the Republic of Kazakhstan].Problemy agrorynka - Problems of Agri-Market, 1, 112.

[4] Markhayeva, B. (2018).Strategic Decision-Making in the Bakery Market: Experience of SMEs in Kazakhstan // 15th EBES Conference, Lisbon, Portugal, 2015. – Lisbon, 4, 2310-2316.

[5] Poslanie prezidenta RK «Kazahstan v novoj real'nosti: vremya dejstvij» [Message of the President of the Republic of Kazakhstan "Kazahstan in a new reality: time for action"] [Electronic resource]. - Available at: <https://primeminister.kz/ru/address/0109202> (date of access: 14.01.2022).

[6] Otchet nacional'noj palaty predprinimatelej RK «Atameken» po rezul'tatam marketingovogo issledovaniya Proizvodstvo hlebobulochnyh izdelij v Respublike Kazahstan [Report of the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan "Atameken" on the results of marketing research Production of bakery products in the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. - Available at: <https://atameken.kz> (date of access: 14.01.2022).

[7] Kozhakhmetova, G.A. & Lashkareva O.V. (2016). Problemy obespechenija prodo-

vol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana [Problems of Ensuring Food Security in Kazakhstan]. Vestnik KazNU. Serija Jekonomicheskaja-Bulletin of KazNU. Series Economic, 5, 104.

[8] Belskaya O.V. & Lukyanova, I.N. & Petrova N.V. (2016). Rynok hleba i hlebobulochnoj produkcii [Market for bread and bakery products]. Izvestija velikolukskoj GSHA - Proceedings of the Velikolukskaya State Agricultural Academy, 1, 39-44.

[9] Gizatova, A.I. (2017). Qazaqstan Respublikasynyñ agrarlyq azyq-tülük naryғыnda süranys pen üsynysty qalyptastyru[Formation of

supply and demand in the agricultural food market of the Republic of Kazakhstan]. Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket, 1, 79-86.

[10] Akan, Zh. & Kakenov K. (2017). Analiz sostojanija proizvodstva i potreblenija hlebobulochnyh i muchnyh konditerskih izdelij v Respublike Kazahstan [Analysis of the state of production and consumption of bakery and flour confectionery products in the Republic of Kazakhstan]. Vestnik KJeU: jekonomika, filosofija, pedagogika, jurisprudencija -Bulletin of KEU: economics, philosophy, pedagogy, jurisprudence, 1, 9-13.

Information about authors:

Aidarova Aina Bailarovna – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Economics; M. Auezov South Kazakhstan University; 160012 Tauke khan Ave., 5, Shymkent, Kazakhstan; e-mail: ab_moon@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5503-641X>.

Abdikhalyk Sara Myrzaabekkyzy; Master student, M. Auezov South Kazakhstan University; 160012 Tauke khan Ave., 5, Shymkent, Kazakhstan; e-mail: saraabdykhalyk@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7134-2436>.

Авторлар туралы ақпарат:

Айдарова Айна Байларовна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика» кафедрасының профессоры; М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті; 160012 Тауке хан даңғ., 5, Шымкент қ., Қазақстан; e-mail: ab_moon@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5503-641X>.

Абдіхалық Сара Мырзабекқызы; магистрант; М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті; 160012 Тауке хан даңғ., 5, Шымкент қ., Қазақстан; e-mail: saraabdykhalyk@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7134-2436>.

Информация об авторах:

Айдарова Айна Байларовна – **основной автор**; кандидат экономических наук, профессор кафедры «Экономика»; Южно-Казakhstanский университет им. М. Ауэзова; 160012 пр. Тауке хана, 5, г.Шымкент, Казахстан; e-mail: ab_moon@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5503-641X>.

Абдіхалық Сара Мырзабекқызы; магистрант; Южно-Казakhstanский университет им. М. Ауэзова; 160012 пр. Тауке хана, 5, г.Шымкент, Казахстан; e-mail:saraabdykhalyk@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7134-2436>.

ОСОБЕННОСТИ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО КЛАСТЕРА: РЫНОЧНАЯ ПЕРЕОРИЕНТАЦИЯ

АСТЫҚ ӨНІМДЕРІ КЛАСТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: НАРЫҚТЫ ҚАЙТА БАҒДАРЛАУ

FEATURES OF GRAIN PRODUCT CLUSTER: MARKET REORIENTATION

П.Д. БЕЙСЕКОВА*¹

лектор кафедры «Экономика и менеджмент»

С. БОЛАТҚЫЗЫ ²

к.э.н.

Ж.А. АБУТАЛИПОВА¹

лектор кафедры «Экономика и менеджмент»

¹*Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан*

²*Казахский национальный исследовательский технический университет*

им. К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: beisekova_76@mail.ru*

П.Д. БЕЙСЕКОВА*¹

«Экономика және менеджмент» кафедрасының оқытушысы

С. БОЛАТҚЫЗЫ ²

э.ф.к.

Ж.А. АБУТАЛИПОВА¹

«Экономика және менеджмент» кафедрасының оқытушысы

¹*Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті,*

Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: beisekova_76@mail.ru*

P.D. BEISEKOVA*¹

Lecturer at the Department of Economics and Management

S. BOLATKYZY ²

C.E.Sc.

ZH.A. ABUTALIPOVA¹

Lecturer at the Department of Economics and Management

¹*Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan*

²*K. I. Satpayev Kazakh National Research Technical University, Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: beisekova_76@mail.ru*

Аннотация. Зернопродуктовый кластер – организационная форма консолидации усилий заинтересованных сторон, обеспечения конкурентоспособности региона. Цель – определение путей по повышению кластерной организации взаимодействия, обусловленной тем, что в составе кластера консолидация усилий предприятий для достижения производственно-экономических результатов достигает высшего уровня. Методы – сравнительного, системного анализа, статистико-экономический, логического обобщения. Результаты – важнейшую часть экономических отношений кластера составляет механизм распределительных отношений, который возникает в процессе обмена промежуточной продукции, ресурсов и услуг, распределения дохода от реализации конечной продукции на внешнем рынке. Функционирование распределительной системы обеспечивает паритет интересов участников кластера, исходя из того, что в зерновом кластере доходы от реализации произведенной продукции распределяются по технологической цепочке на основе цен и тарифов, через централизованные фонды, создаваемые участниками кластера. Выводы – зернопродуктовый кластер имеет четкую организационную структуру, важнейшей ее частью является механизм распределительных отношений, возникающий при обмене промежуточной продукцией, ресурсов и услуг, распределении дохода. Транспортно-логистическая инфраструктура необходима для обеспечения перемещении продукции внутри кластера и за его пределы с наименьшими материальными затратами и потерями в натуральном выражении. Ядро

Новым условиям хозяйствования присущи такие особенности, как более экстенсивные методы ведения зерновой отрасли, сопровождаемые почти повсеместно непрерывным сокращением посевных площадей зерновых культур, уменьшением объемов производства, ухудшением его качества. Отмечаются структурные сдвиги в зерновом клине и производстве зерна, связанные с изменениями в соотношении между продовольственной и фуражной группой зерновых культур в сторону повышения первой; структурные изменения внутри каждой зерновой группы: в продовольственной – повышение доли в посевах и производстве зерна пшеницы, сокращение ржи и крупяных; в фуражной – снижение удельного веса зернобобовых и кукурузы и увеличение овса и ячменя [1].

За последние годы под влиянием постоянных колебаний объема посевных площадей и уровня урожайности зерновых культур, обусловленных воздействием многочисленных факторов внутреннего и внешнего характера, сформировались объем и видовая структура производства зерна. При этом в отличие от дореформенного периода на развитие зернового хозяйства существенное влияние оказали экономические факторы.

Особенностью АПК является также то, что сырьевые зоны для предприятий хранения и переработки достаточно хаотично расположены по территории страны [2].

Материал и методы исследования. Представляются следующие основные отличия зернопродуктового кластера от зернопродуктового подкомплекса: кластер имеет четкую организационную структуру во главе с координационным центром, особые правоотношения между участниками поддерживаются государством на основных этапах становления, взаимоотношения участников абсолютно прозрачны в целях оптимизации производственно-экономических отношений.

Важнейшей частью экономических отношений внутри кластера является механизм распределительных отношений, возникающих по поводу обмена промежуточной продукцией, ресурсов и услуг и распределение дохода от реализации конечной продукции на внешнем рынке [3]. Действие распределительного механизма должно обеспечивать паритет интересов всех участников кластера, механизм зернопродуктового кластера должен строиться следующим образом: доходы от реализации конечной продукции распределяются

по всей цепочке технологического цикла через взаимоувязанные цены и тарифы, через централизованные фонды, создаваемые участниками кластера.

Каждый участник кластера является одновременно покупателем продукции других участников и продавцом своей продукции по определенным внутренним ценам. Для обеспечения эквивалентности и равной эффективности всем участникам кластера необходимо установление оптимального соотношения цен на продукцию и услуги участников, соответствующие объективно равной норме прибыли, цена конечной продукции представляет суммарные издержки и прибыль всех участников кластерного производства.

Результаты и их обсуждение. Расчет цены конечной продукции нарастающим итогом – от цены продукции первого звена технологической цепочки (производство зерна) до цены продукции последнего звена (макаронные, хлебобулочные изделия), если производители товаров могут устанавливать цены, которые будут компенсировать их издержки и приносить максимальную прибыль.

Однако, в действительности при высоком уровне конкуренции цены на конечную продукцию, диктуемые спросом и предложением, могут складываться по другому сценарию и не соответствовать расчетным ценам на конечную продукцию кластера [4].

При расчете внутрикластерных цен по схеме «снизу вверх» перерабатывающие, обслуживающие, снабженческие и торговые предприятия будут стремиться обеспечить свое экономическое благополучие за счет других участников. При наличии сложившегося продовольственного рынка рассчитывать внутренние цены целесообразнее по схеме «сверху вниз» по резервной схеме.

При большом ассортименте конечной продукции кластера возникает необходимость разработки системы цен, по которым продукция и услуги передаются по цепочке.

При этом могут применяться следующие варианты: определение внутрикластерных цен на базе рыночной цены, когда за базу при расчетах берутся сложившиеся на рынке цены. Использование рыночных цен на промежуточную продукцию без должного экономического обоснования может привести к определенным диспропорциям внутри кластера.

При использовании внутрикластерных цен на базе рыночной стоимости необходимо соблюдать следующие условия: по-

купатель приобретает продукцию до тех пор, пока продавец не завышает рыночную цену; если продавец завышает цену, он может приобрести продукцию на стороне.

На практике в зернопродуктовом комплексе при использовании рыночных цен одни предприятия становятся прибыльными, другие – убыточными, эта тенденция может сохраняться и при кластеризации.

Другой вариант. Определение внутрикластерных цен на основе фактических затрат. При этом методе цена приближена к рыночной, хотя имеются и недостатки: предприятие, передающее продукцию по цепочке, не заинтересовано в снижении фактических затрат; затрудняется объективный анализ эффективности работы этого предприятия.

Действительно, перерабатывающие предприятия не могут взять на себя дополнительные затраты сельскохозяйственных предприятий, вызванных низкой урожайностью зерновых культур [5].

Определение внутрикластерных цен на основе нормативных затрат имеет преимущества: устраняются отмеченные недостатки; стимулируется снижение фактических затрат и повышение эффективности, но отсутствуют стимулы к постоянному снижению фактических затрат до нормативного уровня; наличие инфляционных процессов.

Для обеспечения паритета интересов всех участников кластера весьма важным является использование следующего правила: в меньшей степени использовать механизм цен для «перекачки» доходов от высококоррелябельных к низкоррелябельным предприятиям; в большей степени использовать механизмы подтягивания низкоррелябельных предприятий до уровня среднекластерных за счет внедрения новых технологий и использования мер государственного регулирования [6].

Ядро каждого регионального зернового кластера составляют зерновые компании и холдинги, которые сосредоточили у себя крупные хлебоприемные предприятия по приемке, сушке, хранению и отгрузке зерна, имеют высокопроизводительные мукомольные предприятия, которые в последнее время переоборудованы современной техникой международного уровня [7]. В составе этих компаний находятся в основном крупные, средние и мелкие сельскохозяйственные предприятия, производящие зерно. За последние годы у этих компаний выработались своя технологическая стратегия и структура производства,

тактика и поведение на рынке и жесткая ценообразовательная политика.

В Казахстане общая посевная площадь сельскохозяйственных культур в 2021г. составила 23 млн га, на 0,4 млн га больше, чем в 2020 году. Зерновые и зернобобовые культуры заняли 15,9 млн га (в том числе пшеница – 12,9 млн га), в Казахстане намолочено 16,4 млн т зерна при средней урожайности 10,3 ц/га. При этом качество зерна мягкой пшеницы характеризуется как 1-3 класса, что составляет 90,5%. Установлено довольно высокое среднее содержание клейковины в зерне мягкой пшеницы – 34,4% (ISO 21415-2). В 2021г. Казахстан получил урожай твердой пшеницы в количестве более 400,0 тыс. т, при этом качество твердой пшеницы характеризуется в среднем следующими показателями: содержание протеина (на сухой вес) – 15,9%; стекловидность (ICC 129) – 82,0%; содержание сырой клейковины (ISO 21415-2) – 29,7%.

Общая емкость хранения зерна в республике составляет 29,3 млн т, в том числе на хлебоприемных предприятиях 12,4 млн т, у сельских товаропроизводителей – 16,9 млн тонн.

Качество зернового урожая 2021г. позволит сохранить позиции Казахстана на мировом рынке, так как пшеница отличается высоким содержанием протеина и клейковины и может служить улучшителем муки ряда стран. Наблюдается значительный рост доли пшеницы с высоким содержанием клейковины. В объеме пшеницы мягкой 3-класса доля высококачественной пшеницы HI-Pro с клейковиной 28% и выше, пользующейся повышенным спросом на мировом рынке, составляет 71,3% против 59,7% в прошлом году.

Прогнозируемый экспорт зерна из страны около 6,5 млн т в 2021- 2022 маркетинговом году против 5,2 млн т в 2020-2021 маркетинговом году. Объем зерна урожая 2021г. направлен на внутренний рынок по фиксированной цене в адрес мукомольных организаций, птицеводческих и животноводческих хозяйств в целях стабилизации цен на их конечную продукцию. В Костанайской области 39 хлебоприемных предприятий общей мощностью 3542,9 тыс.т зерна, составляющие основу регионального зернопродуктового кластера, принадлежат крупным холдингам, зерновым компаниям – 23 предприятия общей мощностью 2704,9 тыс. тонн.

АО «НК Продкорпорация» приняло решение не менять закупочные цены в усло-

вях растущей динамики зерновых цен на мировых рынках. Это создает стабильность и прозрачность в сегменте рынка форвардных закупок. Участники рынка, свободные от обязательств поставок зерна по договорам форвардного закупа, и предприятия, исполнившие свои обязательства, если они имеются, могут реализовать зерно по свободным рыночным ценам. А они сейчас сложились на более высоком уровне, чем цены закупочные. В любом случае появилась гарантированная государством нижняя планка цен на зерновые культуры, которая не позволит опуститься рынку в случае неблагоприятной конъюнктуры и дает сельхозпроизводителям гарантированный доход. То есть компания оставила поле рыночной конкуренции на зерновом рынке свободным для всех участников и не замыкает все зерновые потоки на себя.

Для регулирования взаимоотношений участников кластера, обеспечения общности их интересов, согласования индивидуальных и корпоративных целей, регулирования внутренних ассортиментных, ресурсных, ценовых и других пропорций рекомендуется использовать соответствующие регулирующие механизмы: нормативы обменно-распределительных отношений; цены на продукцию, потребляемую внутри кластера и реализуемую конечную продукцию; нормативы рентабельности отдельных стадий технологической цепочки; порядок формирования централизованных фондов в случае их создания; материальное стимулирование повышения качества продукции (промежуточный, конечный); условия и порядок взаиморасчетов [8].

Наиболее сложными и менее изученными являются вопросы формирования оптимальных экономических взаимоотношений участников регионального кластера, согласование индивидуальных и корпоративных целей, регулирование ассортиментных, ресурсных, ценовых и других пропорций.

Важнейшей частью экономических отношений внутри кластера является механизм распределительных отношений, возникающих по поводу обмена промежуточной продукцией, ресурсов и услуг и распределение дохода от реализации конечной продукции на внешнем рынке. Действие распределительного механизма должно обеспечивать паритет интересов всех участников кластера: работать не только «на себя», но и на других участников.

Особенностью региональных кластеров является обширная сфера деятельно-

сти предприятий в них. Зачастую количество обслуживающих предприятий преобладает над специализированными, что позволяет новым фирмам достаточно легко в него входить и пробовать свои возможности во внутрикластерной конкуренции.

Состояние взаимоотношений предприятий внутри кластера нельзя характеризовать исключительно как взаимодействие или слияние этих организаций [9]. Этот процесс очень гибок и подстраивается под цели кластера. При этом такие межфирменные отношения приносят синергетический эффект от совместной деятельности предприятий, который превышает сумму эффектов от функционирования этих предприятий обособленно. Все взаимосвязи предприятий внутри кластера устойчивые и прозрачные для всех сторон взаимоотношений, что значительно снижает риски их функционирования. Создаваемые в регионах кластеры способствуют реализации масштабных инновационных проектов в регионе, в том числе и в рамках реализации приоритетных национальных проектов.

Деятельность зернопродуктового кластера региона базируется на территориальной обособленности и наличии тесных связей между предприятиями разных отраслей, входящих в кластер, в том числе для производства конечного продукта.

В состав участников зернопродуктового кластера региона входят: сельскохозяйственные предприятия; предприятия сельскохозяйственного машиностроения; перерабатывающие предприятия пищевой индустрии; агропромышленные интегрированные комплексы (корпорации); консалтинговые организации; научные институты; образовательные учреждения; органы власти; финансовые институты.

В ядре кластера могут находиться предприятия по производству, хранению и переработке зерна, вокруг которых сосредотачиваются организации инфраструктуры.

Формирование регионального кластера осуществлялось в 3 этапа: этап предварительный, в ходе которого определяется потенциал кластеризации и разрабатывается программа реализации кластерных проектов; этап основной заключается в активизации процессов кластеризации в регионе, определении состава участников кластерных схем; этап завершающий, предполагает оценку функционирования кластера на основе показателей, характеризующих экономическое развитие.

Разработку концепции и программы развития зернопродуктового кластера в

регионе необходимо увязать со стратегией социально-экономического развития страны. Сложными являются вопросы механизма функционирования кластера, построения распределительных отношений по всей цепочке участников производства конечной продукции.

Распределительный механизм зернопродуктового кластера должен строиться следующим образом: доходы от реализации конечной продукции распределяются по всей цепочке технологического цикла через взаимовязанные цены и тарифы, а также через централизованные фонды, создаваемые участниками кластера.

Расчет цены конечной продукции нарастающим итогом - от цены продукции первого звена технологической цепочки (производство зерна) до цены продукции последнего звена (макаронные, хлебобулочные изделия) допустим, если производители товаров могут устанавливать цены, которые будут компенсировать их издержки и приносить максимальную прибыль [10].

При наличии сложившегося продовольственного рынка рассчитывать внутренние цены целесообразнее по схеме «сверху вниз» – по резервной схеме. То есть внутри кластера формируется цепочка внутренних (трансфертных) цен и тарифов. Поскольку рынок конечной продукции ограничивает их верхние значения, такие цены можно назвать лимитными. Функционирование кластера необходимо увязывать с разработкой адекватного экономического механизма и, прежде всего, ценообразования, чтобы обеспечить равную эффективность всем участникам.

Функционирование зернопродуктового кластера осуществляют в 4 этапа: формирование и развитие внутренних связей между участниками кластера; развитие производства и внедрение индустриальных технологий выращивания зерна пшеницы; совершенствование производства и глубокой переработки зерна; формирование и развитие бренда отечественной продукции из зерна.

Рекомендуемые модели и механизм взаимодействия участников зернопродуктового кластера позволит объединить предприятия, связанные единым технологическим циклом от производства сырья до готовой продукции, стимулировать тесное сотрудничество сельскохозяйственных, перерабатывающих и обслуживающих предприятий, инженерных кадров, ученых, государства и т.д.; защищать экономические интересы каждого участника, в конеч-

ном счете, увеличить производство выпускаемой продукции и повысить ее конкурентоспособность.

Для повышения урожайности зерновых необходимо расширить внедрение в зернопроизводящих хозяйствах положительного опыта РГП «Заречное» Северо-Западного НИИСХ, по введению зернопаровых короткоротационных севооборотов и интенсивных технологий возделывания зерновых культур. На урожайность оказывают влияние климатические факторы. С одной стороны, они могут способствовать росту урожайности, а с другой – резко снижать ее уровень. Для уменьшения негативного влияния природного фактора необходимо выведение новых сортов, освоение специальных технологий и другие достижения научно-технического прогресса.

Обеспечение устойчивого объема валового сбора пшеницы в размере до 12,1 млн т и высокого качества будет достаточным как для экспорта зерна, так и муки.

Экспорт муки широкого ассортимента способствовал бы устойчивости развития мукомольных предприятий страны, более полной загрузки их производственных мощностей и улучшению количественных, качественных характеристик и экономических показателей использования всего наличного ресурса предприятия, а также увеличению производства комбикормов для животноводства, которое в последние годы развивается хорошими темпами. Большое значение имеет и государственная поддержка этой отрасли. Прогноз внутренней потребности населения в муке определен исходя из прогнозной численности населения и нормы потребления муки на 1 человека 115 килограммов.

Эффективность интеграции производителей зерна основных зерносеющих регионов республики на основе кластерного метода дает значительный толчок в развитии регионов. Ожидаемые результаты в условиях формирования зернопродуктового кластера: увеличение производства зерна, муки, макарон и других видов хлебобулочных изделий; расширение ассортимента продукции из зерна; увеличение экспорта объема готовой продукции из зерна (муки, макарон, сухих завтраков и другие); повышение загрузки производственных мощностей, снижение затрат на переработку; повышение конкурентоспособности продукции каждого из участников кластера и их рентабельности; рост доли хозяйств, работающих в сельском хозяйстве по интенсивным и промышленным технологиям.

Выводы

1. Зернопродуктовый кластер имеет четкую организационную структуру и важнейшей частью экономических отношений внутри кластера является механизм распределительных отношений, возникающих по поводу обмена промежуточной продукции, ресурсов и услуг, распределение дохода от реализации конечной продукции на внешнем рынке.

2. Функционирование кластеров необходимо увязывать с разработкой адекватного экономического механизма, прежде всего, ценообразования, чтобы обеспечить равную эффективность всем участникам.

3. Модели и механизм взаимодействия участников зернопродуктового кластера позволит объединить предприятия, связанные единым технологическим циклом от производства сырья до готовой продукции, стимулировать эффективные связи сельскохозяйственных, перерабатывающих и обслуживающих предприятий, инженерных кадров, и т.д.; защищать экономические интересы каждого участника, в конечном счете, увеличить производство выпускаемой продукции и повысить ее конкурентоспособность.

4. Эффективность интеграции производителей зерна основных зерносеющих регионов республики на основе кластерного метода организации и дает значительный толчок в развитии регионов.

Список литературы

[1] Алтухов, А.И. Парадигма продовольственной безопасности России: монография [Текст] / А.И. Алтухов. – М.: Фонд «Кадровый резерв». - 2019. – 682 с.

[2] Каренов Р.С. Состояние и приоритеты перехода агропромышленного комплекса страны на новый качественный уровень устойчивого развития / Каренов Р.С., Нурпеисов Б.Г., Токсамбаева А.Б. // Вестник КарГУ. Серия Экономика. – 2019.- № 2.- С. 172–182.

[3] Гусаков Е. Резервы повышения устойчивости и алгоритм экспортноориентированной кластерной политики АПК. //Гусаков Е. //Аграрная экономика – 2019. - №8.- С. 45-49.

[4] Рудой Е.В. Научно-технологическое развитие зернового производства России: комплексная оценка, проблемы и пути решения/Рудой Е.В., Петухова М.С. //АПК: экономика, управление.- 2021. -№6.-С.71-79.

[5] Алтухов А.И. Сельскохозяйственному производству страны необходима новая концепция размещения и специализации.

//Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-2019.-№8.- С.7-14.

[6] Колмыков А.В. Методология кластерной оценки устойчивого социально-экономического развития административных районов Беларуси./Колмыков А.В. // Вестник Белорусской государственной сельскохозяйственной академии.-2018.-№3.-С. 25-31.

[7] Мизанбекова С.К.Зерновое хозяйство – основа функционирования зернопродуктового подкомплекса/ С. К. Мизанбекова, Б. Б. Калыкова, Д. А. Айтмуханбетова// Проблемы агрорынка- 2021.-№ 2.- С.130-137.

[8] Taipov T.A. «Public support models of agricultural production in the EAEU countries./Taipov T.A. //Bulletin of the Karaganda University «Economy» Series – 2018. - № 2(90). – p. 91-98.

[9] Мизанбекова С.К. Современные тенденции кластеризации зернопродуктового комплекса Казахстана/ Мизанбекова С.К., Богомолова И.П. // Международный сельскохозяйственный журнал.- 2016.- № 2.-С 32-35.

[10] Мустафаева Б. Теоретические основы управления агропродовольственными кластерами / Мустафаева Б. // Проблемы агрорынка. -2019.- №1. –с.200-205.

References

[1] Altukhov, A.I. (2019). Paradigma prodovol'stvennoi bezopasnosti Rossii [The paradigm of food security in Russia]. Moscow, Fond «Kadrovyyrezerv», 682 p. [in Russian].

[2] Karenov, R.S., Nurpeisov B.G., Toksambaeva A.B. (2019). Sostoyanie i priority perekhoda agropromyshlennogo kompleksastrany na novyi kachestvennyi uroven' ustoichivogo razvitiya [The state and priorities of the transition of the country's agro-industrial complex to a new qualitative level of sustainable development]. VestnikKarGU. SeriyaEkonomika - Bulletin of KarSU. Series Economics, 2, 172 – 182 [in Russian].

[3] Gusakov, E. (2019). Rezervy povysheniya ustoichivosti i algoritm eksportoorientirovannoi klasternoii politiki APK [Reserves for increasing sustainability and the algorithm of the export-oriented cluster policy of the agro-industrial complex]. Agrarnayaekonomika – Agrarian Economics, 8, 45- 49 [in Russian].

[4] Rudoi, E.V., Petukhova, M.S. (2021). Nauchno-tehnologicheskoe razvitie zernovogo proizvodstva Rossii: kompleksnaya otsenka, problemy i putiresheniya [Scientific and technological development of grain production in Russia: a comprehensive assessment, problems and solutions]. APK: ekonomika, upravlenie – AIC: economics and management, 6, 71-79 [in Russian].

[5] Altukhov, A.I. (2019). Sel'skokhozyaistvennomu proizvodstvu strany neobkhodi-

ma novaya kontseptsiya razmeshcheniya i spetsializatsii [The agricultural production of the country needs a new concept of location and specialization]. Ekonomikasel'skokho zyaistvennykh i pererabatyvayushchikh predpriyatii - Economics of agricultural and processing enterprises, 8, 7-14 [in Russian].

[6] Kolmykov, A.V. (2018). Metodologiya klasternoi otsenki ustoichivogo sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya administrativnykh raionov Belarusi [Methodology for cluster assessment of sustainable socio-economic development of the administrative regions of Belarus]. Vestnik Belarusskoi gosudarstvennoi sel'skokhozyaistvennoi akademii-Bulletin of the Belarusian State Agricultural Academy, 3, 25 – 31 [in Russian].

[7] Mizanbekova, S.K. & Kalykova, B.B. & Ajtmuhanbetova, D.A. (2021). Zernovoe hozjajstvo – osnova funkcionirovaniya zernoproduktovogo podkompleksa [Grain farming is the ba-

sis for the functioning of the grain-product sub-complex]. Problemy agrorynka-Problems of Agrimarket, 2, 130-137 [in Russian].

[8] Taipov, T.A. (2018). Public support models of agricultural production in the EAEU countries. Bulletin of the Karaganda University Economy Series, 2(90), 91-98.

[9] Mizanbekova, S.K., Bogomolova, I.P. (2016). Sovremennye tendentsii klasterizatsii zernoproduktovogo kompleksa Kazakhstana [Modern trends in the clustering of the grain product complex of Kazakhstan]. Mezhdunarodnyi sel'skokhozyaistvennyi zhurnal – International Agricultural Journal, 2, 32 -35 [in Russian].

[10] Mustafaeva, B. (2019). Teoreticheskie osnovy upravleniya agroproduktovostvennymi klasterami [Theoretical foundations of the management of agro-food clusters]. Problemy agrorynka-Problems of Agrimarket, 1, 200-205 [in Russian].

Информация об авторах:

Бейсекова Перизат Джуматовна – **основной автор**; лектор кафедры «Экономика и менеджмент»; Алматинский технологический университет; 050012 ул. Толе би, 100, г. Алматы, Казахстан; e-mail: beisekova_76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2578-7797>.

Болатқызы Салтанат; кандидат экономических наук, ассистент-профессор кафедры «Логистика»; Казахский национальный исследовательский технический университет им. К.И. Сатпаева; 050000, улица Сатпаева 22, г. Алматы, Казахстан; e-mail: saltab@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3725-6627>.

Абуталипова Жұлдыз Абаковна; лектор кафедры «Экономика и менеджмент»; Алматинский технологический университет; 050012 ул. Толе би, 100, г. Алматы, Казахстан; e-mail: zvezda_05.80@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8024-0551>.

Авторлар туралы ақпарат:

Бейсекова Перизат Джуматовна – **негізгі автор**; "Экономика және менеджмент" кафедрасының негізгі авторы, лекторы; Алматы технологиялық университеті; 050012 Төле би көш., 100, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: beisekova_76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2578-7797>.

Болатқызы Салтанат; экономика ғылымдарының кандидаты; "Логистика" кафедрасының ассистент-профессоры; Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті; 050000 Сәтбаев көш., 22, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: saltab@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3725-6627>.

Абуталипова Жұлдыз Абаковна; "Экономика және менеджмент" кафедрасының оқытушысы; Алматы технологиялық университеті; 050012 Төле би көш., 100, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: zvezda_05.80@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8024-0551>.

Information about authors:

Beisekova Perizat Dzhumatovna – **The main author**; lecturer of the Department of Economics and Management; Almaty Technological University; 050012 Tole bi str., 100, Almaty, Kazakhstan; e-mail: beisekova_76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2578-7797>.

Bolatkyzy Saltanat; Candidate of Economics; Assistant Professor of the Department of Logistics; K.I. Satpayev Kazakh National Research Technical University; 050000 Satpayev str., 22, Almaty, Kazakhstan; e-mail: saltab@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3725-6627>.

Abutalipova Zhuldyz Abakovna; Lecturer of the Department of Economics and Management; Almaty Technological University; 050012 Tole bi str., 100, Almaty, Kazakhstan; e-mail: zvezda_05.80@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8024-0551>.

**ЕТТІ ҚАЙТА ӨНДЕУ ӨНЕРКӘСІБІ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ
БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ ФАКТОРЛАРЫ**

**FACTORS FOR INCREASING COMPETITIVENESS
OF MEAT PROCESSING ENTERPRISES**

**ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ
МЯСОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

Ж.М. ҚАЛПАҚПАЕВА *

Э.Ф.К.

М.М. САУРАНОВА

Э.Ф.К.

Г.Б. САХАНОВА

Ph.D

Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: ali512@mail.ru*

ZH.M. KALPAKPAEVA *

C.E.Sc.

M.M. SAURANOVA

C.E.Sc.

G.B. SAKHANOVA

Ph.D

Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: ali512@mail.ru*

Ж.М. ҚАЛПАҚПАЕВА *

К.Э.Н.

М.М. САУРАНОВА

К.Э.Н.

Г.Б. САХАНОВА

Ph.D

Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: ali512@mail.ru*

Аңдатпа. Ет және ет өнімдері Қазақстанда ерекше орын алады, өйткені олар тарихи тұрғыдан басты ұлттық өнімдердің бірі болып табылады және өмір сүру үшін қажетті ақуыз көзі болып табылады. *Мақсаты* – АӨК ет өңдеу саласында өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша негізгі жолдарды әзірлеу. Ет өңдеу саласы - агроөнеркәсіп кешеніндегі негізгі салалардың бірі. Оның құрылымы айтарлықтай статикалық, өйткені ол екі өзара байланысты элементтерден тұрады – азық-түлік нарығына тәуелді мал шаруашылығы және ет өңдеу кәсіпорындарынан. Өдістері-салыстырмалы, статистикалық-экономикалық және жүйелік талдау, логикалық жалпылау. *Нәтижелер* – мал шаруашылығын дамыту үшін жоғары әлеуетке ие Қазақстан ет өңдеу секторының әлемдік көшбасшыларының қатарында болуы мүмкін. Бұл міндетті шешу үшін қайта өңдеу кәсіпорындарының, оның ішінде ет өңдеу кәсіпорындарының экономикалық базасын күшейту және ет өңдеу секторының әлемдік тауар нарығында олардың өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін барынша арттыру қажет. *Қортынды* – ет өнімдері саласы агроөнеркәсіптік кешеннің құрылымдық элементі ретінде біртұтас технологиялық тізбектегі тұтас өндірістік-экономикалық жүйенің жұмыс істеуі негізінде қалыптасқан. Елдің ет өңдеу саласын тиімді дамыту үшін өндірістік және экономикалық қатынастардың ұтымды жүйесін құру қажет. Республикада ет өндіру деңгейі халықтың қажеттілігін әлі де қанағаттандырмайды. Республиканың мал шаруашылығы өндіріс пен өңдеудің қарқынды әдістеріне әлі көшкен жоқ.

елдерге экспортталатын, олардың өнімдерінің әлемдік нарыққа шығуын азайтатын және халықаралық нарықтық кеңістікте түйінді позицияларды берік иеленетін озық елдермен экономикалық алшақтықты ұлғайтатын, дамыған нарықтық экономикасы бар елдердің мүддесінде «жұмыс істейтінін» білдіреді.

Материал мен зерттеу әдістері. Ет өнімдерінің жетіспеушілігін басқа аймақтардан импорттау және жеткізу арқылы өтеу азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. Сондықтан, шикізат – ет өндірушілер жұмысының тиімділігін қамтамасыз етуден басқа, ет өңдеу кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажет. Оны шешу түбегейлі жаңа экономикалық негізде – ет нарығындағы барлық кәсіпорындардың шаруашылық жүргізудің әлеуметтік бағдарланған нарықтық жағдайларына жедел бейімделуі және ең алдымен олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы жүзеге асырылуы тиіс.

Ет және ет өнімдерін өндіретін кәсіпорындардың бәсекелестік позициясы мемлекеттік құрылымдар мен жергілікті басқару органдарын қолдауға байланысты. Мемлекет тарапынан қолдау мал шаруашылығы фермаларының тиімділігін және ет өңдеу кәсіпорындарының өніміне сұранысты арттыруға бағытталуы тиіс [2].

Қазіргі уақытта Қазақстанда өндірілетін ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің 45%-ы мал шаруашылығына тиесілі. Агро-өнеркәсіптік кешенді дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған шеңберінде мал шаруашылығы саласындағы инвестициялық жобаларды субсидиялауға шамамен 30% немесе 35,9 млрд. теңге бағытталды. Қазақстанда ет өңдеу саласын мемлекеттік қолдау осы сала кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігі мен өнімділігін арттыруға, кооперацияны күшейту арқылы ет өнімдерін дайындау және қайта өңдеу жүйесін қамтитын ет өңдеу секторының инфрақұрылымын кешенді дамытуға, қаржылық сақтандыру, ақпараттық-маркетингтік, сервистік және ғылыми қамтамасыз етуді дамытуға бағытталған.

Нәтижелер және оларды талқылау. Жаңа тәсіл ет өндірісінің бірыңғай технологиялық конвейеріне көптеген шағын фермалардың қатысуын қарастырады. Отбасылық фермерлер мал өсірумен және бордақылауға арналған бұқашықтарды алумен, өнеркәсіптік бордақылау алаңдарымен – қарқынды бордақылаумен, ет комбинаттарымен – малды өнеркәсіптік союмен,

дайын өнімді терең өңдеумен және өткізумен айналысады.

Республикада ет өндірісін ұлғайту және оның тиімділігін арттыру мал шаруашылығы саласы үшін берік жемшөп базасын мүмкін емес. Жануарлардың ет өнімділігінің деңгейі, оларды өсіру және бордақылау мерзімдері, еттің өзіндік құны көбінесе жемшөп базасының жағдайына, жемшөп өндірісінің құрылымына, дақылдардың өнімділігіне, дайындалған жемді сақтау сапасы мен әдістеріне байланысты болады [3]. Республика шаруашылықтарында жемшөп дақылдарының, шөпке арналған бір жылдық және көп жылдық дақылдардың, сүрлемге арналған жүгерінің және жасыл азықтың өнімділігі төмен болып қалуда және мал шаруашылығы саласына қажетті ірі, шырынды және құрама жемшөптердің мөлшерін қамтамасыз етпейді [4]. Республикада азық өндіру Солтүстік Қазақстан, Батыс Қазақстан, Алматы, Қарағанды облыстарында дамыған (мұнда нақты көлем индексі республикаға қарағанда жоғары).

317 мың гектарға (3,6 млн гектарға дейін) жемшөп дақылдарының егістік алқабы ұлғайтылды – сүрлем, көп жылдық және бір жылдық шөптер, шабындық жерлердің ауданы қазір 5,1 млн гектарды құрайды. Жеке қосалқы шаруашылықтардың мал жаю үшін бөлінген жайылым алаңы – 21 млн га: фермерлерге мемлекеттік ресурстардан азық-түлік және жемшөп астығын кепілді жеткізу түрінде қолдау көрсетіледі, малшылар мен құс өсірушілерге 100 мың тоннадан астам. Елде жоңышқа, бидай шөптері, беде өсіріледі, мамандар клеверге назар аударуды ұсынады, оның ішінде ақ (жылдық), сары (екі жылдық), тәтті жоңышқа. Донник, кез-келген бұршақ сияқты, топырақты азотпен қанықтыруға көмектеседі, дәнді және басқа дақылдардан, соның ішінде күріш, мақта, көкөністер мен картоптан кейін оны жақсартады. Бүгінгі таңда қарашірік мөлшері жоғары елдің жер алаңдары 1,6 млн гектардан 255,5 мың гектарға дейін төмендегенін ескерсек, бұл өте маңызды, Қазақстанда негізінен қарашірік мөлшері төмен топырақ басым (73%-ға дейін) және бұл мал шаруашылығы үшін жақсы жемшөп базасы.

Импорттық дәрумендерді, балық ұнын пайдалануға негізделген қазіргі заманғы құрама жем өндірісін қалыптастыруды отандық деңгейде дамыту орынды. Бірақ бұл жеке қосалқы шаруашылықтар емес, атап айтқанда қазіргі заманғы индустриялық фермалар қажет болады, олар

қазіргі заманғы АӨК-нің тірегіне айналуға тиіс. Астық пен сабанға жинау кезінде дәнді және дәнді-бұршақты дақылдар тобында сұлы, арпа, бидай, бұршақ және ноқат ең жоғары түсімділікті қамтамасыз етеді. Бұл аймақтағы негізгі жемшөп дақылдары кейіннен жемшөп пен құрама жем өндіру үшін өсірілуі керек. Дәнді дақылдарды егу үшін пайдаланған кезде сұлы, арпа, бұршақ-сұлы, бұршақ-арпа және бұршақ-бидай қоспалары ең жоғары өнімділікті қамтамасыз етеді. Жемшөп балансында жемдік астық үлесінің артуы олардың белгілі бір даму кезеңдерінде әлемнің экономикалық дамыған елдерінің көпшілігіне тән.

Бұл процестің негізі екі фактор болып табылады. Олардың бірі – мал шаруашылығының, шошқа шаруашылығының және құс шаруашылығының астықты тұтынатын салаларының үлес салмағын арттыру. Тағы бір фактор - мал шаруашылығының барлық салаларын интенсификациялау, оның құрамдас бөлігі қарқынды тамақтандыруға көшу болып табылады. Мал мен құстың мол рационында астық жемінің рөлі олардың азықтың салмақ бірлігіне шаққандағы энергия мен сіңірілетін қоректік заттардың көп мөлшерімен сипатталатындығымен анықталады.

Құрама жем өнеркәсібінде өңделетін астық шикізатының көлемі үлкен емес, жемдік астықтың едәуір бөлігі [5]. Облыстар бойынша өндірістік қуаттарды пайдалану 55-88% шегінде ауытқиды, бұл жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарда құрама жем өндірісін ұлғайту бойынша пайдаланылмаған резервтердің болуын көрсетеді. Өңдеу кезінде астық шикізатын пайдалану тиімділігі тек ақуыз қоспаларымен ғана емес, сонымен қатар өңдеуге бөлінетін шикізаттың құрылымымен де анықталады. Құрама жемде пайдаланылатын жемшөп шикізатының құрылымы ұтымды емес және табын құрылымын ескере отырып, республиканың мал шаруашылығы үшін қажетті шикізатқа сәйкес келмейді.

Мәселен, астық компоненттерінің жалпы балансында жүгерінің үлес салмағы нормативтер бойынша 35 және 5%-ға қарсы 6%-ды, дәнді-бұршақты 0,1%-ды құрайды, бұл оларға деген қажеттілікті тиісінше 34 және 42%-ға қанағаттандыруды қамтамасыз етеді.

Нәтижесінде олар әдетте дәнді дақылдардың басқа түрлерімен ауыстырылады [6]. Аса құнды тамақ шикізаты мен экспорттық тауарды жоғары ақуызды қазақстандық бидайды оған қанағаттандырылмаған сұраныс жағдайында азыққа пайда-

лану экономикалық тұрғыдан орынсыз болып көрінеді. Сондай-ақ, бидайдың өнімділігі төмен және негізгі жемдік дақылдардан едәуір төмен екенін ескермеуге болмайды.

Сондай-ақ, құрама жемге стандартты емес Жарма дақылын пайдалану да теріс болып табылады, оны бағалау құрама жемге бағаны арттырады, дегенмен құрама жемнің тағамдық құндылығы мен сапасы жоғарыламайды [6 қараңыз].

Агробизнес субъектілеріне сатып алынған жемшөп дақылдарының тұқымдары, минералдық тыңайтқыштар мен пестицидтер құнының жартысы субсидияланады, су беру жөніндегі көрсетілетін қызметтердің құнын арзандатуға субсидиялар су тарифіне қарай 85%-ға дейін беріледі. Жемшөп өндірісі саласын техникалық қайта жарақтандыру үшін жемшөп дайындайтын техниканың, тіркемелі және аспалы жабдықтың 41 түрі бойынша құнынан 25-50% мөлшерінде инвестициялық субсидиялар беріледі. Қазіргі заманғы суару жүйелерін пайдалануды ынталандыру үшін суару жүйелері құнының 50% мөлшерінде инвестсубсидиялар беріледі.

Мал шаруашылығын қолдау үшін өткен жылдан бастап жергілікті бюджет қаражаты есебінен жемшөп құнын арзандату түріндегі мемлекеттік қолдаудың жаңа құралы қосымша енгізілді. Мемлекеттік қолдаудың бұл құралы ауыл тауар өндірушілері үшін аналық мал басын азықпен қамтамасыз ету мәселелерін нақты өңірлік шешуге бағытталған [7].

Субсидия көлемі 1 бас аналық ірі қара малға – 30 мың теңге, жылқы мен түйеге – 20 мың теңге, қойға – 5 мың теңге. Келешекте 2030 жылға қарай суармалы жерлердегі дақылдардың егіс алаңын 3 млн гектарға дейін ұлғайту жоспарланып отыр, Қазақстанда қауіпті табиғи дүлей құбылыстар мен жазатайым оқиғалардың салдарынан аурулар мен малдың жоғалуы кезінде тәуекелдерді жабуды көздейтін мал шаруашылығында ерікті сақтандыру енгізілді [8].

Жергілікті жерлердегі проблемаларды практикалық шешу ет өндіретін ірі мамандандырылған шаруашылықтарды ұйымдастыру болып табылады. Мемлекет мал шаруашылығы өнімдерін өндірушілерге ортақ өндірістік міндеттерді жақсарту және тиімді шешу мақсатында оларды одақтарға, қауымдастықтар мен кооперативтерге біріктіру үшін жәрдем көрсетуге тиіс.

2021 жылғы қаңтардан қыркүйекке дейін мал шаруашылығы секторындағы жалпы өнім көлемі 2 244,7 млрд.теңгеге

жетті, 2020 жылғы ұқсас кезеңде өнім шығару көлемінің 3,7%-ына артық, Қазақстанның он өңірінде мал шаруашылығының өсуі тіркелді. 2021 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша шаруашылықтардың барлық санаттарында ірі қара мал басы 4,7%-ға, сиыр еті (361,3 мың т), 1,6%-ға қой еті (101,6 мың т), 6,2%-ға жылқы еті (97,6 мың т), 21,3%-ға құс еті (208,5 мың т), шошқа еті өндірісі 3,6%-ға өсті.

Сүт бойынша импорт алмастыруды төмендету және сүт өңдеу кәсіпорындарын шикізатпен қамтамасыз ету мақсатында 2021 жылғы 20 қазандағы жағдай бойынша 3 Өнеркәсіптік сүт-тауар фермасы (Ақмола, Қостанай, СҚО) және 10 отбасылық сүт-тауар фермасы (Ақмола, Алматы, Қостанай, Павлодар, СҚО, Шымкент қаласы) пайдалануға берілді. 2021 жылдың 1 қазанына республикаға асыл тұқымды 15 498 бас ірі қара әкелінді, оның ішінде сүтті тұқымдар – 1 735 бас, сүтті-етті – 3 611 бас, етті тұқымдар – 10 152 бас.

Сыртқы нарықтардың әлеуетін және өндірістің ішкі мүмкіндіктерін талдау мен салыстыру негізінде етті мал шаруашылығы агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың негізгі ұзақ мерзімді басымдығы болып айқындалды [9]. Бәсекелік артықшылықтар 180 млн га жайылымның (оның ішінде 58 млн га пайдаланылады); еңбекке қабілетті ауыл халқының 3,8 млн адамы (оның ішінде ауыл шаруашылығында 1,3 млн адам жұмыс істейді); жалпы импорты жылына 2 млн тоннадан асатын негізгі өсіп келе жатқан нарықтарға жақын; жемшөп базасын, оның ішінде суармалы жерлерді дамыту үшін шексіз әлеуеті бар дамыған өсімдік шаруашылығы (2021 жылға қарай суармалы жерлердің алаңы 2 млн гектарға дейін жеткізілетін болады, 2030 жылға қарай 3 млн га).

Ангус асыл тұқымды фермалары 2021 жылдың желтоқсан айындағы жағдай бойынша 2 373 жас малды сатылымға шығарды. Жалпы, 2021 жылы еліміздің репродукторлары 9 610 ангусты (2020 жылы 18 455) сатты. Қазақстандағы ангус тұқымды малдың жалпы саны 2021 жылдың 1 желтоқсанына 155 288 басқа жетті. Асыл тұқымды малдың үлесі – бүкіл ел бойынша 880 шаруашылықта 110 000 бас. Асыл тұқымды малдың едәуір бөлігін Алматы облысы - 22 514 бас, Ақтөбе облысы - 21 108, Ақмола облысы – 12 582 мал ұстайды.

Республикада «қызыл» етпен (құс етінсіз) жұмыс істеуге маманданған 175 ет өңдеу кәсіпорны жұмыс істейді. Жылдық жиынтық қуаты – 248 мың тонна ет. Елдің

ет өңдеушілерінің негізгі проблемасы шикізаттың жетіспеушілігі болып табылады, 2020 жылы елдің ет өңдеу кәсіпорындарының орташа жүктемесі 55%-ды құрады, яғни 135,6 мың тонна ет өңделді. 2020 жылы Қазақстанда 931 404 тонна «қызыл» ет (құс етін қоспағанда) өндірілгенін ескерсек, қайта өңдеу үлесі бар болғаны 14,5%-ды құрады. Ал елдің шұжық өнімдері бойынша ішкі нарығы импортқа шамамен 40% тәуелді.

АӨК дамыту жөніндегі Ұлттық жоба бойынша елдің қайта өңдеушілері шикізаттың, өнім мен азық-түліктің тауар нарығында бәсекелесуге мүмкіндік беретін мемлекеттік қолдауға ие болады.

Қазақстанда ет өңдеудің ең ірі қуаттары «Рубиком» ЖШС (Павлодар облысы) – жылына 12 000 тонна ет. Кәсіпорынның табысты дамуының негізі жобалық қуаты жылына 112 мың бас жеке мал шаруашылығы кешені – асыл тұқымды шошқа шаруашылығы болып табылады. Өндірістік үй-жайлар Павлодар және Черноярка ауылдық округтері ауылдарының аумағында орналасқан. Кәсіпорын Павлодар облысының Қашыр және Шарбақты аудандарында 20 мың га алаңда ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіреді, бұл өз мал азығын тиеуге мүмкіндік береді. «Рубиком» ет өңдеу бөлімшесі пісірілген, жартылай ысталған, пісірілген-ысталған шұжықтардың, шұжықтардың, сарделкалардың және түрлі деликатестердің 150-ден астам түрін шығарады. Елімізде жылына 7 700 тонна ет өңдейтін қуаты бар «Кублей» ЖШС (Батыс Қазақстан облысы), өндірістік қуаты жылына 7 200 тонна «Актеп» ЖШС (Ақтөбе облысы), «Қайып Ата» ЖШС (Түркістан облысы) – 6 500 тонна, «Бижан МПК» ЖШС (Алматы облысы) – 5 500 тонна, «Kaz Beef» ЖШС (Ақмола облысы) - 5 000 тонна, «Астана Агропродукт» ЖШС (Ақмола облысы) – 5 000 тонна тиімді жұмыс істейді.

Ақмола облысында қазақстандық тігінен интеграцияланған KazBeef компаниясы мал шаруашылығының жолға қойылған толық өндірістік циклін қамтамасыз етеді – жемшөп өндіру мен Ангус және Геррефорд тұқымды жоғары өнімді ІҚМ төлін өсіруден бастап ет комбинатында ет өңдеуге дейін. KazBeef жыл сайын ҚР барлық аумағында асыл тұқымды бұқалар мен қашарларды сатуды жүзеге асырамыз.

Бордақылау алаңы ірі қара малды есепке алу жөніндегі американдық арнайы бағдарламамен компьютерлендірілген. Технологиялар канадалық Feedlot health management технологиясына қосылу арқа-

сында бордақылау алаңына қызмет көрсететін Канададан келген мамандар мал санын дрондардың көмегімен есеп-теуден, азықтарды араластыру және тара-тудан бастап ауру малға диагноз қоюға дейін іске қосылады, салмақ, ата-аналар туралы деректер және т.б. бақыланады.

Бордақылау алаңы Global GAP стандарты бойынша сертификат алды, бордақылау алаңында жыл бойы малды желден қорғайтын ашық ауада ұстаудың Солтүстік американдық технологиялары енгізілді. 2021 жылы бордақылау алаңының қуаттылығы 12 мың басты құрады.

KazBeef кәсіпорнының негізгі бағыты Қазақстанның ішкі нарығына, экспортқа – Дубай мен Өзбекстанға түсетін мәрмәр сиыр етін өндіру болып табылады. KazBeef ет өндірушілердің стандартын қолданады – NAMP етті бөлек кесуге кесу үшін. Өнімдер барлық кезеңдерде FSSC 22000 халықаралық стандартының тамақ қауіпсіздігі стандарттарына сәйкес келеді. KazBeef Қазақстанның ет өңдеу компанияларының ТОП-7 құрамына кіреді.

Ет өңдеу саласының тиімді жұмыс істеуі бір-бірімен бәсекелесетін, тұтынушыға ет өнімдерінің алуан түрін ұсынатын көптеген жеке тауар өндірушілерсіз мүмкін емес. Агроөнеркәсіптік кешенде бәсекелестіктің қалыптасуы жағдайында өңдеу саласындағы шағын кәсіпкерлікті дамыту маңызды мәнге ие.

Әлемнің көптеген дамыған елдерінде шағын бизнес экономикада үлкен рөл атқарады. Ұлыбританияда, Германияда экономиканың шағын және орта секторына елдің еңбекке қабілетті халқының 65%-ы, Жапонияда – 80%-ы тартылған. Қазақстанда шағын кәсіпкерлік кеңінен дамуда: ет өңдеу саласы жеке және фермерлік шаруашылықтармен ұсынылған [10].

Еуропа, Канада, АҚШ-тың бірқатар елдеріндегі ет кешенінің тиімділігі ұлттық нарықтардың ет және ет өнімдеріне деген қажеттіліктерін толық қанағаттандыруда, халықтың жан басына шаққандағы тұтыну деңгейі жоғары, жылына 100 кг және одан жоғары.

Дамыған елдерде мал мен құс етінің 90%-дан астамы өнеркәсіптік өңдеуге ұшырайды, бұл шикізатты өңдеудің ілесімі өнімдерін ұтымды және кешенді пайдалануды, озық техника мен прогрессивті технологияны енгізуді, өндірілетін өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруды, оның ассортиментін кеңейтуді, еңбек өнімділігін арттыруды және түпкілікті

өнімнің өзіндік құнын төмендетуді қамтамасыз етеді.

Қазақстанда осы бағытта мал шаруашылығы шикізаты соңғы жылдары ауыл тауар өндірушілері құрған шағын кәсіпорындарда, қарапайым технологиямен, сондай-ақ жеке қосалқы шаруашылықтарда аулаларды сою жағдайында қайта өңделді, бұл шикізатпен қамтамасыз етілген өнеркәсіптік кәсіпорындардың жағдайын қиындатады.

Өндірілген өнім мен шикізаттың негізгі бөлігі өнеркәсіптік қайта өңдеусіз тұтынылады, ал елде халық табысының қазіргі өсуін ескере отырып, етті терең қайта өңдеу өнімдеріне сұраныс және жетіспейтін ет өнімдері импорты көлемінің өсуі ұлғаюда.

Қорытынды.

1. Ет өнімдері саласы АӨК-нің құрылымдық элементі ретінде шикізатты, ет және ет өнімдерін, дайын өнімді өндіру, дайындау, қайта өңдеу, тасымалдау, сақтау және өткізу сияқты бірыңғай технологиялық тізбекте тығыз технологиялық және экономикалық байланыстары бар тұтас өндірістік-экономикалық жүйенің жұмыс істеуі негізінде бөлінеді.

2. Қазақстанның аграрлық секторын дамытудың басым бағыттары арасында ет және оны қайта өңдеу өнімдері өндірісін ұлғайту проблемасын шешу уақтылы әрі өзекті болып отыр.

3. Елдің ет өнімдері саласын тиімді дамыту үшін оның қызметінің жоғары түпкі нәтижелеріне қол жеткізуге ықпал ететін өндірістік және экономикалық қатынастардың ұтымды жүйесін құру қажет.

4. Республикада ет өндірудің қалыптасқан деңгейі әлі де халықтың қажеттілігін қанағаттандырмайды, республиканың мал шаруашылығында саланы өндіріс пен қайта өңдеудің қарқынды әдістеріне ауыстыру қамтамасыз етілмеген, бұл осы саланың шикізат дайындауы мен өнім өндірісін едәуір арттырады.

Әдебиеттер тізімі

[1] Калиев Г.А. Вопросы продовольственной безопасности Казахстана. / Калиев Г.А., Молдашев А.Б // Аграрлық нарықтың мәселелері.- 2021.- №4.- Б.13-22. <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.01>.

[2] Баутина О.В. Тенденции, особенности и экономическая эффективность породного размещения крупного рогатого скота в регионах России / Баутина О.В.// Ауыл шаруашылығы және қайта өңдеу кәсіпорындарының экономикасы. – 2021. -№6.- Б. 13-16.

[3] Калмагамбетов М.Б., Баймуханов А.Б., Шералиева Ж.Е. Влияние оптимального

рациона кормления на выращивание молодняка крупного рогатого скота / Калмагамбетов М.Б., Баймуханов А.Б., Шералиева Ж.Е. // Аграрлық нарықтың мәселелері.- 2021.- №2.- Б.100-107. [https:// doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.12](https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.12).

[4] Омбаев А.М. Зоотехнический и биохимический контроль за полноценностью кормления / А.М.Омбаев, Н.А.Жазылбеков, М.Б.Калмагамбетов, М.А.Кинеев, Б.М.Косен, Т.Н.Карымсаков // Мал шаруашылығы мен мал азығы өндірісіндегі тәжірибелік іс негіздері. -Алматы, 2017. -196 б.

[5] Юрк Н.А. Управление поставками комбикормов / Н. А. Юрк, И. П. Иванова // Ресей ауыл шаруашылығы экономикасы. – 2021. – № 6.– Б. 38-41. DOI 10.32651/216-38.

[6] Мизанбекова С.К.Роль кормовой базы и комбикормовой промышленности в организации промышленного животноводства Казахстана / Мизанбекова С.К., Нурманбекова Г.К., Мизанбеков И.Т.// Аграрлық экономика. Беларусь Ұлттық Ғылым академиясы.- 2019.- № 4.- Б. 60 – 67.

[7] Таипов Т.А. Опыт и экономические проблемы производства мяса и продуктов его переработки /Таипов Т.А.// Іргелі зерттеулер. – 2018. – № 8 – Б. 105-109.

[8] Искендинова С.К. Проблемы субсидирования сельского хозяйства /С.К. Искендинова, Р.К. Конуспаев, Т.Ж. Демесинов// Вестник КарГУ. Экономика Сериясы.- 2019.- №4(96).- Б.61-66.

[9] Дедкова Е. Актуальные аспекты обеспечения продовольственной безопасности /Дедкова Е, Коростелкина И, Жидова О. // Қазуу Хабаршысы. Экономикалық Серия. – 2019. - № 3.- Б. 172-183 doi: <https://doi.org/10.26577/be-2019-3-e15>.

[10] Куандыкова М.Б., Омарбакиев Л.А., Камысбаев М.К. Аграрное предпринимательство Акмолинской области Казахстана на фоне пандемии. / Куандыкова М.Б., Омарбакиев Л.А., Камысбаев М.К. // Аграрлық нарықтың мәселелері.- 2021.- №2.- Б.123-129 <https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.15>.

References

[1] Kaliev, G.A. & Moldashev, A.B. (2021). Voprosy prodovol'stvennoi bezopasnosti Kazakhstana [Issues of food security in Kazakhstan]. Problemy agrorynka-Problems of Agrimarket, 4, 13-22 [in Russian]. [https:// doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.01](https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.01).

[2] Bautina, O.V. (2021). Tendentsii, osobennosti i ekonomicheskaya effektivnost' porodnogo razmeshcheniya krupnogo rogatogo skota v regionakh Rossii [Trends, features and economic efficiency of breed placement of cattle in the regions of Russia]. Ekonomika sel'skokhozyaistvennykh i pererabatyvayushchikh predpri-

yatii - Economics of agricultural and processing enterprises, 6, 13-16 [in Russian].

[3] Kalmagambetov, M.B., Baimukhanov, A.B. & Sheralieva, Zh.E. (2021). Vliyanie optimal'nogo ratsiona kormleniya na vyrashchivanie molodnyaka krupnogo rogatogo skota [The influence of the optimal feeding ration on the rearing of young cattle]. Problemy agrorynka-Problems of Agrimarket, 2, 100-107. [https:// doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.12](https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.12) [in Russian].

[4] Ombaev A.M., Zhazylbekov, N.A., Kalmagambetov, M.B., Kineev, M.A., Koshen, B.M. & Karymsakov, T.N. (2017). Zootehnicheskii i biokhimicheskii kontrol' za polnotsennost'yu kormleniya [Zootechnical and biochemical control over the usefulness of feeding. Fundamentals of experimental work in animal husbandry and pasture fodder production]. Almaty, 196 p. [in Russian].

[5] Yurk, N.A. & Ivanova, I.P. (2021). Upravlenie postavkami kombikormov [Management of feed supply]. Ekonomika sel'skogo khozyaistva Rossii-Economics of agriculture in Russia, 6, 38-41. DOI 10.32651/216-38. [in Russian].

[6] Mizanbekova, S.K., Nurmanbekova, G.K. & Mizebekov, I.T. (2019). Rol' kormovoi-bazy i kombikormovoi promyshlennosti v organizatsii promyshlennogo zhivotnovodstva Kazakhstana [The role of the feed base and feed industry in the organization of industrial animal husbandry in Kazakhstan]. Agrarnaya ekonomika. Natsional'naya akademiya nauk Belarusi- Agrarian economy. National Academy of Sciences of Belarus, 4, 60 – 67 [in Russian].

[7] Taipov, T.A. (2018). Opyt i ekonomicheskie problem proizvodstva myasa i produktov ego pererabotki [Experience and economic problems of the production of meat and products of its processing]. Fundamental'nye issledovaniya-Fundamental researches, 8, 105-109 [in Russian].

[8] Iskendiroya, S.K., Konuspaev, R.K., Demesinov, T.Zh. (2019). Problemy subsidirovaniya sel'skogo khozyaistva [Problems of subsidizing agriculture]. Vestnik KarGU. Seriya Ekonomika- Bulletin of the KarSU.Series Economics, 4(96), 61-66 [in Russian].

[9] Dedkova, E. (2019). Aktual'nye aspekty obespecheniya prodovol'stvennoi bezopasnosti [Actual aspects of ensuring food security]. VestnikKazNU. SeriyaEkonomicheskaya - Bulletin of KazNU. Series Economic, 3, 172-183. doi: <https://doi.org/10.26577/be-2019-3-e15> [in Russian].

[10] Kuandykova, M.B., Omarbakiev, L.A. & Kamysbaev, M.K. Agrarnoe predprinimatel'stvo Akmolinskoi oblasti Kazakhstana na fone pandemii [Agrarian entrepreneurship of the Akmola region of Kazakhstan against the backdrop of a pandemic]. Problemy agrorynka-Problems of Agrimarket, 2, 123-129.<https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.15> [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Қалпақпаева Жанат Мұратқызы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика және менеджмент» кафедрасының аға оқытушы; Алматы технологиялық университеті; 050012 Төле би көш., 100, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: ali512@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0609-0487>.

Сауранова Меруерт Мамыраимқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика және менеджмент» кафедрасының сениор - лекторы; Алматы технологиялық университеті; 050012 Төле би көш., 100, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: meruert.sauranova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1804-842X>.

Саханова Гаухар Бахытқызы; Ph.D; «Экономика және менеджмент» кафедрасының қауымдастырылған профессор; Алматы технологиялық университеті; 050012 Төле би көш., 100, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: g_sakhanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4017-3059>.

Information about authors:

Kalpakpaeva Zhanat Muratovna - **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Economics and Management; Almaty Technological University; 050012 Tole bi str., 100, Almaty, Kazakhstan; e-mail: ali512@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0609-0487>.

Sauranova Meruert Mamyrainovna; Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Economics and Management; Almaty Technological University; 050012 Tole bi str., 100, Almaty, Kazakhstan; e-mail: meruert.sauranova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1804-842X>.

Sakhanova Gaukhar Bakhytovna; Ph.D, Associate Professor of the Department of Economics and Management; Almaty Technological University; 050012 Tole bi str., 100, Almaty, Kazakhstan; e-mail: g_sakhanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4017-3059>.

Информация об авторах:

Калпақпаева Жанат Муратовна – **основной автор**; кандидат экономических наук; старший преподаватель кафедры «Экономика и менеджмент»; Алматинский технологический университет; 050012 ул.Төле би, 100, г.Алматы, Казахстан; e-mail:ali512@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0609-0487>.

Сауранова Меруерт Мамыраимовна; кандидат экономических наук; старший преподаватель кафедры «Экономика и менеджмент»; Алматинский технологический университет; 050012 ул.Төле би, 100, г.Алматы, Казахстан; e-mail: meruert.sauranova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1804-842X>.

Саханова Гаухар Бахытовна; Ph.D; ассоциированный профессор кафедры «Экономика и менеджмент»; Алматинский технологический университет; 050012 ул.Төле би, 100, г.Алматы, Казахстан; e-mail: g_sakhanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4017-3059>.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ДИЕТАЛЫҚ ЕТ НАРЫҒЫ: ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕР

KAZAKHSTAN DIETARY MEAT MARKET: ECONOMIC ASPECTS

КАЗАХСТАНСКИЙ РЫНОК ДИЕТИЧЕСКОГО МЯСА: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Е.Е. ГРИДНЕВА*

э.ф.к., доцент

Г.Ш. ҚАЛИАҚПАРОВА

Ph.D докторы

К.Ш. СЫЗДЫКОВА

э.ф.к.

«Қайнар» Академиясы, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: elengred@mail.ru**YE.E. GRIDNEVA***

C.E.Sc., Associate Professor

G.SH. KALIAKPAROVA

Ph.D

K.SH. SYZDYKOVA

C.E.Sc.

“Kainar” Academy, Almaty, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: elengred@mail.ru**Е.Е. ГРИДНЕВА***

к.э.н., доцент

Г.Ш. КАЛИАКПАРОВА

доктор Ph.D

К.Ш. СЫЗДЫКОВА

к.э.н.

Академия «Кайнар», Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: elengred@mail.ru

Аңдатпа. *Мақсаты* – Қазақстанда диеталық ет өндірудің ерекшеліктері мен перспективаларын айқындау, оны тежейтін проблемаларды ашу. *Әдістері* – статистикалық, социологиялық, аналитикалық. *Нәтижелер* – құс шаруашылығы мен қоян шаруашылығы салаларының дамуы көрсетілген. Диеталық ет нарығын кеңейтудің қосымша мүмкіндіктері талданды: түйеқұс, бөдене, күркетауық және т.б. жұмыста ет пен құс етінің экспорты мен импортына баға берілген, бірнеше жылдар ішіндегі құс шаруашылығы көрсеткіштерінің динамикасы қаралған. Ірі қара мал мен түйеқұстарды өсіру тиімділігіне салыстырмалы талдау жүргізілген. Диеталық ет өндірісін кеңейту процестерін тежейтін себептер жинақталған: жақын және алыс шетелдердің өндіруші елдерінің бәсекелестік артықшылықтары; халықтың тарихи қалыптасқан менталитеті; жарнамалық өнімдердің төмен деңгейі; Түйеқұстар мен қояндардың етіне ветеринариялық сертификаттаудың болмауы, құс тұмауы; инвесторлардың елеусіз қызығушылығы. *Қортынды* – кәсіпкерлікті жеңілдікпен кредиттеу, бизнестің осы түрінің қалыптасуы кезеңінде кәсіпорындарды салықтан босату негізінде саланы дамытуды пәрменді мемлекеттік қолдау, өнімді сертификаттау саласында мемлекеттің жәрдемдесуі; инвесторлардың саланың мүмкіндіктерін кеңейту бойынша ғылыми-зерттеу және жобалау-конструкторлық жұмыстарды қолдауы; оны жаңғырту, жаңа жабдықтармен жарақтандыру, экологиялық таза органикалық өнім алу технологияларын жетілдіру қажет. Диеталық ет өндіру экономикалық жағынан тиімді және оны Қазақстан Республикасының аумағында жан-жақты таратуға мүмкіндіктері бар.

Abstract. *The goal* is to identify the features and prospects for production of dietary meat in Kazakhstan, to reveal the problems that constrain it. *Methods* – statistical, sociological research, analytical. *Results* – the development of poultry and rabbit breeding industries is shown. Additional opportunities for expanding the dietary meat market are analyzed: growing ostriches, quails, turkeys, etc. The paper assesses the export and import of poultry meat and by-products, the dynamics of

Жем құнының жоғары болуы қазақстандық нарықта диеталық ет өндірудің шетелдік бәсекелестерге қарағанда қымбатқа түсуіне алып келеді бірақ, сонымен бірге қазақстандық дайын өнімнің дәмдік қасиеті елдеқайда жоғары болып табылады.

Авторлардың пікірінше, диеталық ет өндірісі экономикалық тұрғыдан тиімді және оны кеңейтуді қажет етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Мақала Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің статистикалық материалдарына, сондай-ақ ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері негізінде жазылған. Зерттеу барысында интернет-ресурстардың, қазақстандық және шетелдік авторлардың мерзімді басылымдарының материалдары зерттелді.

Жұмыста жалпы республикадағы 2019-2020 жылдарға арналған диеталық азық-түлік кәсіпорындары, сондай-ақ Қырғызстан, Ресей, Украина, Беларусь және Латвия сияқты елдердегі диеталық етті экспорттау және импорттаудағы шетелдік тәжірибе, сондай-ақ АҚШ бойынша деректерге талдау жасалды.

Зерттеу нәтижелері ауыл шаруашылығы құрылымдары мен кооперативтері және т.б. ақпараттық және кеңес беру материалдары ретінде қолданылуы мүмкін.

Жұмыста ғылыми зерттеудің түрлі әдістері қолданылды. Теориялық зерттеу әдістерімен қатар авторлар статистикалық әдістерді қарастыратын сандық әдістерді, сондай-ақ әлеуметтік зерттеу әдістерін пайдаланды: неғұрлым дәл ақпарат алу үшін мерзімді басылымдардан, интернет көздерінен түрлі материалдарды талдау, әлеуметтік бақылау және т.б. қолданылды. Саланың дамуы туралы мәліметтерді талдау және салыстыру өндірістің осы түріне инвестиция салу қажет деген қорытындыға әкелді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Зерттеулер көрсеткендей, барлық ет диеталық емес. Диеталық ет деп ағзаға оңай сіңетін, ақуыздың, майдың және дәнекер тіндерінің, сондай-ақ макро және микро-элементтердің (тауық, бөдене, түйеқұс, күркетауық, қоян еті) теңгерімді арақатынасы бар етті түсіну қажет.

Диеталық етке теңіз құстарының, қырғауылдардың, сазқұндыз еті, ешкі еті, жас қой, майсыз шошқа еті, етті ірі қарадан алынған майсыз ет жатады [1].

Авторлар Қазақстанда диеталық құс және қоян етін өндірудің ерекшеліктері мен болашағын қарастырды.

Соңғы кездері республикада құстардың саны мен салмағының өсуіне байланысты өнім көлемінің ұлғаюы байқалады. 2020 жылғы көрсеткіштер өндіріс көлемінің артқанын көрсетеді. 2019 жылы республикада 104,5 мың тонна, ал 2020 жылы 112 мың тонна мұздатылған құс еті өндірілді, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 7,6%-ға жоғары. Бұл ретте салқындатылған/балғын құс етін өндіру 13,7%-ға (100,5 мың тоннаға дейін) өсті [2].

Қазір Қазақстан аумағында 60-тан астам құс фабрикасы жұмыс істейді, олардың жартысынан астамы жұмыртқаға бағытталған кәсіпорындары, ал қалғандары құс шаруашылығымен және құс етін өндірумен байланысты.

Қазақстанда соңғы жылдары құс өнімдерінің жалпы өнімі өсу үрдісіне ие болды: 2019 жылы – 238 489,4 млн теңге, 2020 жылы – 271 374 млн теңге. Сонымен қатар республикадағы құстардың саны аздап төмендеу үрдісіне ие болып отыр. Мәселен, 2019 жылдың қорытындысы бойынша оның саны 45 041,4 мың басты, 2020 жылдың қорытындысы бойынша 43 335 мың басты, яғни төмендеу 3,8%-ды құрады. Өндірістің ең үлкен үлесі үш облысқа тиесілі: Алматы облысы – 23,5% (10597,9 мың бас), Ақмола облысы – 20% (9016,6 мың бас) және Қостанай облысы – 9% (4027,1 мың бас). Өндірістің кішігірім аумақтары: Қарағанды қаласы – 7,3% (3314,2 мың бас), Шығыс Қазақстан облысы – 7,2% (3235,1 мың бас) және Солтүстік Қазақстан облысы – 6,9% (3113,3 мың бас) арасында бөлінген [3].

Республика бойынша құс етін өндірумен әртүрлі санаттағы шаруашылықтар айналысады. Мысалы, 2020 жылы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында 30 777,3 мың бас құс, жеке кәсіпкерлер мен шаруа немесе фермер қожалықтары – 706,5 мың бас, үй шаруашылықтары – 11 851,2 мың бас құс етін өндірді [3 қараңыз]. Қазақстандық өнімдер біртіндеп импорттық өнімдерді алмастырып келе жатқанын атап өту қажет, 2020 жылы оның үлесі 42% құрады [2 қараңыз].

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша, 2019 жылы құс етін шетелге жеткізу 2020 жылмен салыстырғанда 8,2%-ға жоғары болды. Мәселен, 2019 жылы құс етінің экспорты 13 764,2 тоннаны (21 236,4 мың АҚШ долларын), 2020 жылы 12 630,0 тоннаны (16 903,9 мың АҚШ долларын) құрады [4].

Елімізге импортталған құс еті 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 8,1 пайызға артық. Мысалы, бұл ет түрінің импорты 2020 жылы 183 437,7 тоннаны (165 173,1 мың АҚШ долларын), 2019 жылы 173 354,9 тоннаны (178 664,5 мың АҚШ долларын) құрады [5].

Қазақстан бірқатар елдерге құс етін белсенді түрде экспорттауда, осылайша 2020 жылы Ресейге – 9101,4 мың АҚШ долларына, Қырғызстанға – 6345,8 мың АҚШ долларына, Өзбекстанға – 517,9 мың АҚШ долларына, Беларусь – 468 1 мың АҚШ долларына, Грузияға – 272,2 мың

АҚШ долларына, Тәжікстанға – 129,3 мың АҚШ долларына экспортталды. Құс етінің басқа елдерге экспорты 2020 жылы 228,5 мың АҚШ долларын құрады [4 қараңыз].

Экспортқа құс етін негізгі жеткізушілер Алматы, Түркістан, Шығыс Қазақстан, Ақмола, Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстары болып табылады.

Сонымен қатар, Ресей, Қырғызстан, Беларусь, Тәжікстан, Түркия, Моңғолия және т.б. елдерге жеткізулер жүзеге асырылады. Жіберілген «ақ» өнімдердің ішінде тауық еті, мұздатылған құс еті және суб-өнімдер бар (1 кесте).

1 кесте – 2019-2020 жж. құс еті мен субөнімдердің экспорты мен импорты, мың тонна

Елдер	2019		2020		2020/2019 (+,-)	
	экспорт	импорт	экспорт	импорт	экспорт	импорт
Ресей	7,9	28,2	6,5	44,9	-1,4	+16,7
Қырғызстан	5,3	-	5,2	-	-0,1	-
АҚШ	-	13	-	106,8	-	-93,8
Украина	-	3,0	-	17,4	-	+ 14,4
Беларусь	-	7,2	-	9,4	-	+2,2
Латвия	-	1,7	-	1,9	-	+0,2

Ескерту: [6] ақпарат негізінде авторлармен құрастырылған

Құс өнімдерінің экспорттық жеткізілімдерін арттыруға экспорттық операцияларды қаржыландыру және сақтандыру рәсімдері, елге әкелінетін өнімдерге кедендік және ветеринариялық бақылауды белсендіру, құстардың жұқпалы ауруларына тұрақты мониторинг жүргізу ықпал етуі мүмкін.

Орташа есеппен алғанда Қазақстанның 1 тұрғынына жылына 24 кг құс еті сәйкес келеді, бұл 2027 жылға қарай 1 адамға құс етін тұтыну 36 кг құрайды деп болжауға мүмкіндік береді. 2027 жылға қарай Қазақстан халқы санының 21 миллион адамға дейін өсетіндігін ескерсек, сәйкесінше құс етін өндіруді орташа есеппен 3 есеге арттыру қажет болады [7].

Қазақстанда азық-түліктер ішінен құс еті едәуір қымбаттады. Бағаның мұндай өзгеруі жемшөп құнының өсуі, отын және басқа энергия тасымалдаушыларға тарифтердің көтерілуі, құс аурулары және басқа да факторлар нәтижесінде орын алды.

2020 жылдың желтоқсан айында тауық етінің 1 килограммы 933 теңге болды (жылдық есеппен, +2,2%), ал сан етінің килограммы – 789 теңге (жылдық есеппен, -5%). Ең қымбат тауықтар мен аяқтар Ақтау мен Нұр-Сұлтанда, ал Қостанай мен Ақтөбеде арзанырақ (сәйкесінше 750 және 890 теңге).

2021 жылдың желтоқсан айында Алматыда тауық етінің килограммы орташа есеппен 1002 теңгені құрады. (жылдық есеппен +2,2%), ал сан етінің килограммы –

920 теңге. (жылдық есеппен, +5%). Құс етінің ең көп қымбаттауы Түркістан облысында – 18,4%-ға дейін, Маңғыстау облысында – 16,6%-ға, Шымкент қаласында – 16,4%-ға, Қостанай облысында – 4,1%-ға дейін байқалды [8].

Тағы бір құнды және диеталық өнім түйеқұс еті болып табылады. Қазақстандағы соңғы жылдардағы елеулі жетістіктердің бірі – жеке фермерлердің бастамасымен сәтті игерілген түйеқұс өсірудің бірегей технологиясы болып табылады, қазіргі кезде ол әлемнің көптеген елдерінде экзотикадан жоғары кірісті мал шаруашылығы саласына айналды, және Қазақстанда да ол ет ресурстарын толықтырудың сенімді көзіне айнала алады. Бұл технология Алматы, Ақмола сияқты облыстардағы, Тараз, Қарағанды, Жезқазған, Өскемен қалаларындағы түйеқұс шаруашылықтарында сәтті жұмыс істеп жатыр.

Түйеқұс етінің басқа ет түрлерінен айырмашылығы, оның құрамында холестерин мөлшерінің өте аз болуында – 100 г-ға 32 мг-нан аспайды, ал түйеқұс етінде шамамен 22% ақуыз бар және адам үшін маңызды микроэлементтер жиынтығына бай. Бұл ретте түйеқұстардың құс тұмауымен ауырмайтынын атап өту қажет. Дәмі жағынан түйеқұс еті нәзік бұзау етіне ұқсайды.

2 кестеде түйеқұс еті мен ірі қара мал етінің салыстырмалы талдауы көрсетілген.

және жас кәсіпкерлердің сату нарығында жиі проблемалар туындауын жатқызуға болады.

Бөдене етінің орташа бағасы аймаққа байланысты килограммы 2,5 мың теңгеден 3,8 мың теңгеге дейін шамасында.

Медицина тұрғысынан Қазақстан үшін қызығушылық білдіретін өнім – қоян еті, дәрігерлер оны балалар мен қарт адамдарға жүрек-тамыр жүйесі, асқазан, бауыр, қант диабеті мәселелерін шешу үшін пайдалануды ұсынады.

Кеңес дәуірінде Қазақстан Республикасында 154 қоян фермасы жұмыс жасап, осы шаруашылықты дамытуда жетекші орынға ие болды. Біртіндеп өндірістің құлдырауы байқалды. Осылайша, 90-шы жылдарға қарай тек 23 қоян фермасы қалды.

Қоян фермалары қалдықсыз өндіріс, мұнда тек ет пен терісі ғана емес, бәрі пайдаланылады. Мысалы, қоянның бауыры – килограммы бес мың теңгеден асатын деликатес өнім. Жеуге жарамсыз ішектерді құс өсірушілер тамаша қосымша азық ретінде пайдаланады, ал көң азотпен қаныққан бағалы тыңайтқыш болып табылады, ол әсіресе жидек дақылдарына – құлпынай, бүлдірген және таңқурайға қажет, оларды қазір жергілікті фермерлер өз жерлеріне белсенді түрде отырғызады, сондай-ақ қызанақ, қызылша және жүгері үшін қолданылады. Нарықтағы қазіргі жағдай күрделі дамып, сұраныс 20%-ға ғана жабылып отыр. Қоян етін негізгі жеткізушілер – Қытай мен Еуропа елдері.

Дегенмен пандемия өзіндік түзетулер енгізді: қоян етіне сұраныс артты, сәйкесінше баға бір килограмға орта есеппен 25%-ға (2 мың теңгеден 2,5 мың теңгеге дейін) өсті. Сондай-ақ, ет бағасының қымбаттауына жемшөп бағасының килограммы 95 теңгеден 110-115 тг дейін қымбаттауы ықпал етті [11].

Жыл сайын елімізде қоян етіне сұраныстың артуы, шағын фермалардың пайда болуына алып келеді. Қоян өндірушілердің көп саны Ақмола, Солтүстік Қазақстан облыстарында, Нұр-Сұлтан, Шымкент, Петропавл және Қостанай қалаларында байқалады [12].

Қоян шаруашылығы мен асыл тұқымды шаруашылықтарды дамытуға үлкен қолдау көрсетіп отырғанын Бүкіләлемдік ғылыми қоян қауымдастығы (WRSA) көрсетіп отыр, ол біздің елімізді қоян шаруашылығын дамытудың перспективалы елдерінің бірі ретінде қарастырады.

Қоян еті тұтынушылар арасында да, мейрамхана бизнесінде де сұранысқа ие болғандықтан, елімізде қоян өсіруге мүм-

кіндік мол екендігін айтып өту қажет. Тері өндірісінде қоян терісі сұранысқа ие.

Сонымен қатар, бұл саланың дамуына жалпы қоян шаруашылығын кеңейтуге және дамытуға кедергі келтіретін бірқатар мәселелер бар:

– өнімдерді ветеринарлар тексермейді, сондықтан шағын және ірі сауда желілеріне рұқсат беретін ветеринариялық сертификаты жоқ;

– фермерлер мен ірі желілер арасындағы желі әлсіз қалыптасқан. Айына 40-50 кг қоян етін шағын көлемде өндіру орташа есеппен айына 2 мың тоннаға жуық қажет ететін ірі супермаркеттерге жеткізу мәселелерін шешпейді;

– өнімді алға жылжытатын жарнама жоқ, бұл жаппай өнім емес, сондықтан сатып алушылар оны бастапқыда өте сақтықпен қабылдады, бұл жерде мәдени ерекшеліктері мен сатып алушылардың өздерінің менталитеті үлкен мәнге ие;

– құжаттаманы дайындау кезінде жануарларды экспорттау мен импорттаудың күрделілігі. Мұнда өсіру үшін жас малдар Еуропадан, Ресейден, Белоруссиядан әкелініп, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстанға сатылып жатыр [13].

Мал шаруашылығын дамыту бойынша қарастырылған бағыттардан құс шаруашылығының, атап айтқанда тауық шаруашылығының жақсы дамығанын атап өткен жөн. Қазақстанда түйеқұс пен қоян шаруашылығын дамытудың жағдайы өте әлсіз болып отыр.

Елімізде қоян шаруашылығын дамытуға Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі әзірлеген саланы дамыту тұжырымдамасы, сондай-ақ қояндар санын, іріктеу және асылдандыру жұмыстары және сатылған етке субсидиялар енгізуді дамыту мәселелері бойынша нормативтік және заңнамалық актілерге толықтырулар мен өзгерістер енгізу ықпал ете алар еді.

Қорытынды.

Диеталық тамақтану өндірісін дамыту үшін келесілер қажет:

1. Ғылыми-техникалық үдерістің заманауи жетістіктерін өндіріске тиімді енгізу үшін ғылыми-зерттеу және жобалау жұмыстарына қаражат бөліп, инвестициялау қажет. ЖОО, ғылыми-зерттеу институттары мен өндіріс арасындағы өзара байланысқа бағытталған интеграцияланған ақпараттық жүйені құру.

2. Жабдықтарды, мекемелерді сатып алуға, өндірісті қайта жарақтандыруға және қайта жабдықтауға несие беруді ынталандыру және т.б. мемлекеттік қолдау әрқашан қажет, әсіресе өндірістің қалып-

тасуы кезінде. Бұл бастапқы кезеңдерде салықтық жеңілдіктер беру немесе салық төлемдерінен босату болуы мүмкін.

3. Құстардың, қояндардың санын көбейту, озық тәжірибелерді қолдану саласында тәжірибе алмасу; зауыттарды жабдықтармен және машиналармен жабдықтауды ұлғайту, экологиялық таза (органикалық) өнім алу технологиясын жетілдіру.

4. Сала арасындағы байланыс жүйесін жетілдіру және жетіспейтін өндірістерді енгізу: асыл тұқымды және селекциялық орталықтар құру, ветеринариялық дәрілер, жоғары сапалы арзан отандық премикстер және т.б. өндірісін жолға қою.

5. Қазақстандық өнімді жасау және ілгерілету, өнімді ішкі нарықта жылжыту бойынша жарнамалық қызметті дамыту және өнімді сертификаттау саласында мемлекетке көмек көрсету; бірлескен сауда миссияларын ұйымдастыру және ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің өндірушілері мен шетелдік серіктестер арасындағы келісім-шарттарды үйлестіру және т.б.

Әдебиеттер тізімі

[1] Давлетов, И.И. Обоснование необходимости производства диетического мяса в рамках федеральной программы «Здоровое питание – здоровье нации» / И.И. Давлетов // Московский экономический журнал. - 2019. - №8. – С. 393-398.

[2] Мясо и птица подорожали на 11% за год [Электронный ресурс]. - 2020. - URL: <https://news.mail.ru/economics/48881217/> (дата обращения: 4.12.2021).

[3] Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан, 2016-2020 [Электронный ресурс]. - 2021. - URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/publication> (дата обращения: 03.01.2022).

[4] Масанов Ю. На какие рынки за пределы ЕАЭС Казахстан поставляет мясо [Электронный ресурс]. - 2021. - URL: <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2021-03/na-kakie-rynki-za-predely-eaes-kazakhstan-postavlyayet-myaso> (дата обращения: 12.22.2021).

[5] Экспорт и импорт Республики Казахстан по мясу и мясопродуктам за январь-декабрь 2020 г. [Электронный ресурс]. - 2021. - URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/6> (дата обращения: 03.01.2022).

[6] В Казахстане дорожают все виды мяса. Инфографика [Электронный ресурс]. - 2020. - URL: <https://lsm.kz/myaso-industriya-itogi-2020-god-infografika> (дата обращения: 6.12.2021).

[7] Сигарев, М.И. Государственное регулирование отрасли птицеводства в Казахстане / М.И. Сигарев, Ж.М. Нуркужаев, Л.Т. Алшембаева // Проблемы агрорынка. - 2020. - №1. – С. 44-49.

[8] Стамкулова, К.У. Инновационные технологии в птицеводстве республики Казахстан / К.У. Стамкулова, М.У. Стамкулова // Проблемы агрорынка. -2021.- №2.- С.116-122.

[9] Папуша А. В. Продукция страусоводства и эффективность разведения страусов в северном Казахстане [Электронный ресурс]. - 2020. - URL: http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008/Veterenaria/34628.doc.htm (дата обращения: 7.12.2021).

[10] Количество производителей мяса индейки в Казахстане может увеличиться до двух [Электронный ресурс]. - 2020. - URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/kolichestvo-proizvoditelej-myasa-indejki-v-kazahstane-mozhet-uvlichitsya-do-dvuh> (дата обращения: 7.12.2021).

[11] Казахстанские кролиководы покрывают лишь 20% спроса [Электронный ресурс]. - 2021. - URL: <https://kapital.kz/business/90812/kazakhstanskiye-krolikovody-pokryvayut-lish-20-sprosa.html> (дата обращения: 8.12.2021).

[12] Кролиководство в Казахстане [Электронный ресурс]. - 2021. - URL: <https://mnogokrolikov.ru/razvedenie-krolikov/krolikovodstvo-v-kazahstane>. (дата обращения: 7.12.2021).

[13] Кролиководы просят внести их отрасль в закон [Электронный ресурс]. - 2021. - URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/proizvoditeli-ustali-prodavat-krolikov-pod-vidom-koshek> (дата обращения: 9.12.2021).

References

[1] Davletov, I.I. (2019). Obosnovaniye neobkhodimosti proizvodstva diyeticheskogo myasa v ramkakh federal'noy programmy «Zdorovoye pitaniye – zdorov'ye natsii» [Justification of the need for the production of dietary meat in the framework of the federal program "Healthy nutrition - the health of the nation"] // Moscow Economic Journal, 8. - 393-398. [in Russian].

[2] Myaso i ptitsa podorozhali na 11% za god [Meat and poultry rose by 11% over the year]. (2020). Available at: <https://news.mail.ru/economics/48881217/> (date of access: 4.12.2021). [in Russian].

[3] Sel'skoye, lesnoye i rybnoye khozyaystvo v Respublike Kazakhstan [Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan, 2016-2020]. (2021). Available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/publication> (date of access: 10.01.2022). [in Russian].

[4] Masanov YU. Na kakiye rynki za predely YEAES Kazakhstan postavlyayet myaso [To which markets outside the EAEU does Kazakhstan supply meat]. (2021). Available at: <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2021-03/na-kakie-rynki-za-predely-eaes-kazakhstan-postavlyayet-myaso> (date of access: 12.22.2021) [in Russian].

[5] Eksport i import Respubliki Kazakhstan po myasu i myasoproduktam za yanvar'-dekabr'

2020 g. [Export and import of the Republic of Kazakhstan for meat and meat products for January-December 2020]. (2021). Available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/6> (date of access: 03.01.2022). [in Russian].

[6] V Kazakhstane dorozhayut vse vidy myasa. Infografika [All types of meat are becoming more expensive in Kazakhstan. Infographics]. (2020). Available at: <https://ism.kz/myaso-industriya-itogi-2020-god-infografika> (date of access: 6.12.2021). [in Russian].

[7] Sigarev, M.I., Nurkuzhayev, Zh.M., Alshembayeva, L.T. (2020). Gosudarstvennoye regulirovaniye otrasli ptitsevodstva v Kazakhstane [State regulation of the poultry industry in Kazakhstan] // Problemy agrorynka - Problems of agrimarket, 1, 44-49. [in Russian].

[8] Stamkulova, K.U., Stamkulova, M.U. (2021). Innovatsionnyye tekhnologii v ptitsevodstve respubliki Kazakhstan [Innovative technologies in poultry farming of the Republic of Kazakhstan] // Problemy agrorynka - Problems of agrimarket, 2, 116-122. [in Russian].

[9] Papusha A. V. Produktsiya strausovodstva i effektivnost' razvedeniya strausov v severnom Kazakhstane [Production of ostrich breeding and the efficiency of breeding ostriches in northern Kazakhstan]. (2021). Available at: http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008/Vetere

naria/34628.doc.htm (date of access: 7.12.2021). [in Russian].

[10] Kolichestvo proizvoditeley myasa indeyki v Kazakhstane mozhet uvelichit'sya do dvukh [The number of turkey meat producers in Kazakhstan may increase to two]. (2020). Available at: <https://inbusiness.kz/ru/news/kolichestvo-proizvoditelej-myasa-indeyki-v-kazakhstane-mozhet-uvelichitsya-do-dvukh> (date of access: 7.12.2021). [in Russian].

[11] Kazakhstanskiye krolikovody pokryvayut lish' 20% sprosa [Kazakhstani rabbit breeders cover only 20% of demand]. (2021). Available at: <https://kapital.kz/business/90812/kazakhstanskiye-krolikovody-pokryvayut-lish-20-sprosa.html> (date of access: 8.12.2021). [in Russian].

[12] Krolikovodstvo v Kazakhstane [Rabbit breeding in Kazakhstan] (2021). Available at: <https://mnogo-krolikov.ru/razvedenie-krolikov/krolikovodstvo-v-kazaxstane> (date of access: 7.12.2021). [in Russian].

[13] Krolikovody prosyat vnesti ikh otrasl' v zakon [Rabbit breeders are asking to legalize their industry]. (2021). Available at: <https://inbusiness.kz/ru/news/proizvoditeli-ustali-prodat-krolikov-pod-vidom-koshek> (date of access: 9.12.2021). [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Гриднева Елена Евгеньевна – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Экономика және бизнес» кафедрасының профессоры; «Қайнар» Академиясы; 050013 Сәтбаев көш., 7а, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: elengred@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3279-2036>.

Калиакпарова Гульнар Шаймардановна; Ph.D докторы; «Экономика және бизнес» кафедрасының меңгерушісі; «Қайнар» Академиясы; 050013 Сәтбаев көш., 7а, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: GK_2003@rambler.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1859-9774>.

Сыздыкова Куляш Шаймолденовна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика және бизнес» кафедрасының профессоры; «Қайнар» Академиясы; 050013 Сәтбаев көш., 7а, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: syzdykova-k@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5228-1842>.

Information about authors:

Gridneva Yelena Evgenevna – The main author; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Economics and Business; «Kainar» Academy; 050013 Satbayev str., 7a, Almaty, Kazakhstan; e-mail: elengred@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3279-2036>.

Kaliakparova Gulnar Shaimardanovna; Ph.D; Head of the Department of Economics and Business; «Kainar» Academy; 050013 Satbayev str., 7a, Almaty, Kazakhstan; e-mail: GK_2003@rambler.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1859-9774>.

Syzdykova Kulyash Shaimoldenovna; Candidate of Economic Sciences; Professor of the Department of Economics and Business; «Kainar» Academy; 050013 Satbayev str., 7a, Almaty, Kazakhstan; e-mail: syzdykova-k@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5228-1842>.

Информация об авторах:

Гриднева Елена Евгеньевна – основной автор; кандидат экономических наук, доцент; профессор кафедры «Экономика и бизнес»; Академия «Кайнар»; 050013 ул. Сатпаева, 7а, г. Алматы, Казахстан; e-mail: elengred@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3279-2036>.

Калиакпарова Гульнар Шаймардановна; доктор Ph.D; заведующая кафедрой «Экономика и бизнес»; Академия «Кайнар»; 050013 ул. Сатпаева, 7а, г. Алматы, Казахстан; e-mail: GK_2003@rambler.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1859-9774>.

Сыздыкова Куляш Шаймолденовна; кандидат экономических наук; профессор кафедры «Экономика и бизнес»; Академия «Кайнар»; 050013 ул. Сатпаева, 7а, г. Алматы, Казахстан; e-mail: syzdykova-k@mail.ru <https://orcid.org/0000-0001-5228-1842>.

**АССОРТИМЕНТ, КАЧЕСТВО И ВОСТРЕБОВАННОСТЬ
МАЙОНЕЗНОЙ ПРОДУКЦИИ В КАЗАХСТАНЕ**

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МАЙОНЕЗ ӨНІМДЕРІНІҢ АССОРТИМЕНТІ,
САПАСЫ ЖӘНЕ СҰРАНЫСҚА ИЕ БОЛУЫ**

**ASSORTMENT, QUALITY AND DEMAND FOR MAYONNAISE PRODUCTS
IN KAZAKHSTAN**

А.Е. МУХАМЕТОВ*

Ph.D

Қазақстанның ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

**электронная почта автора: myhametov_almas@mail.ru*

А.Е. МУХАМЕТОВ*

Ph.D

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық пошмасы: myhametov_almas@mail.ru*

А.Е. МУХАМЕТОВ*

Ph.D

Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: myhametov_almas@mail.ru*

Аннотация. Майонез – продукт, существующий уже более 100 лет и является одним из самых любимых соусов в мире. Актуальная тенденция в производстве майонезов для здоровья человека - это уменьшение количества жира, сбалансированность их состава, вегетарианство. *Цель* – исследовать и проанализировать производство и потребление майонезной продукции в Казахстане. *Методы* – сравнительного и системного анализа, статистико-экономического, логического обобщения. *Результаты* – главной особенностью рынка майонезов является самостоятельное обеспечение потребности в этом продукте в большинстве стран. Доля мирового импорта майонеза составляет 8% и имеет тенденцию к снижению. На казахстанском рынке майонеза в последние годы отсутствует выраженный тренд. В 2019г. объем отечественного рынка этой продукции оценивался в 70,6 тыс. тонн. Зафиксированный темп падения объема рынка майонеза в республике за год был равен 9%. За рассматриваемый период экспорт майонеза вырос на 19% в натуральном выражении и на 23% - в стоимостном. *Выводы* – несмотря на тенденции здорового образа жизни и экономический кризис, связанный с распространением коронавирусной инфекции в 2020 г., уровень потребления майонеза не только остается высоким, но и возрастает. При условии дальнейшего увеличения внутреннего производства продукции в ближайшие годы реализация на экспорт покажет рост, а импорт - предположительно, спад.

Аңдатпа. Майонез – бұл 100 жылдан астам уақыт бойы жұмыс істеп келе жатқан және әлемдегі ең сүйікті тұздықтардың бірі. Адам денсаулығы үшін майонез өндірудегі өзекті үрдіс – бұл май мөлшерін азайту, олардың құрамының тепе-теңдігі, вегетарианизм. *Мақсаты* – Қазақстанда майонез өнімдерінің өндірісі мен тұтынылуын зерттеу және талдау. *Әдістері* – салыстырмалы және жүйелік талдау, статистикалық-экономикалық, логикалық жалпылау. *Нәтижелер* – майонез нарығының басты ерекшелігі – көптеген елдерде осы өнімге деген қажеттілікті тәуелсіз қамтамасыз ету. Майонездің әлемдік импортының үлесі 8%-ды құрайды және төмендеу үрдісіне ие. Майонездің қазақстандық нарығында соңғы жылдары айқын тренд жоқ. 2019 жылы осы өнімнің отандық нарығының көлемі 70,6 мың тоннаға бағаланды. Республикадағы майонез нарығы көлемінің тіркелген төмендеу қарқыны бір жыл ішінде 9%-ға тең болды. Қарастырылып отырған кезеңде майонез экспорты заттай мәнде 19%-ға және құндық мәнде 23%-ға өскен. *Қортынды* – салауатты өмір салты мен 2020 жылы коронавирустық инфекцияның таралуына байланысты экономикалық дағдарысқа қарамастан, майонезді тұтыну деңгейі жоғары болып қана қоймай, өсіп келеді. Алдағы жылдары өнімнің ішкі өндірісі одан әрі ұлғайған жағдайда, экспортқа өткізу есуді, ал импорт – болжамды құлдырауды көрсетеді.

ций высокую ликвидность как постоянную, так и сезонную.

Майонез существует уже более 100 лет и является одним из самых любимых соусов в мире. В его состав входят уксус, яичный желток и растительное масло с содержанием масла от 3% до 80%. Он характеризуется относительно длительным открытым сроком хранения, составляющим недели или месяцы, при хранении в охлажденном состоянии и производится во всем мире с использованием коллоидных мельниц в качестве устройства для эмульгирования. Самая актуальная тенденция для здоровья – это уменьшение количества жира, при этом также важно уменьшение количества соли [3].

Материал и методы исследования.

Сегодня на казахстанском рынке представлен широкий ассортимент различных марок майонеза, что дает возможность даже самому капризному потребителю выбрать продукт в соответствии с его желаниями и вкусами. В данной статье представлен материал, раскрывающий состояние рынка майонезной продукции в Казахстане за последние годы (2016-2021), степень обеспеченности им населения, изучено состояние экспорта и импорта.

Основные методы исследования – системный, позволяющий изучить рынок майонезной продукции; сравнительный анализ для определения уровня роста или уменьшения производства продукции по годам, на душу населения, статистико-экономический метод, логическое обобщение. Используются статистические данные из государственных органов (МНЭ РК, Министерство по инвестициям и развитию РК, МФ РК, профильные министерства и пр.), из открытых и закрытых профессиональных баз данных, публичной отчетности предприятий, сведений о внешнеэкономической деятельности предприятий, публикаций в СМИ и деловых отраслевых изданиях, опросов потребителей или экспертов, мониторинг рыночных цен.

Результаты и их обсуждение. В 2020г. мировой рынок майонеза достиг 10,67 млрд. долл. США. Забегая вперед, IMARC Group ожидает, что к 2026г. рынок достигнет 13,27 млрд. долл. США [4].

Мультипрофильная аналитическая североамериканская компания EMR отмечает, что Северная Америка является лидером на мировом рынке майонеза из-за огромного количества продуктов быстрого приготовления и закусок, особенно в США и Канаде. В секторе конечных пользовате-

лей на институциональный сектор приходится почти три четверти доли отрасли. Супермаркеты и гипермаркеты являются основными сегментами канала сбыта, поскольку они обеспечивают удобство для клиентов, предлагая широкий выбор товаров и брендов.

В 2020г. мировой рынок майонеза достиг стоимости около 11 млрд. долл. США. Ожидается, что в период с 2021 по 2026г. рынок будет расти со среднегодовыми темпами роста почти на 4% и к 2026г. достигнет примерно 14 млрд. долларов США [5].

Главной особенностью рынка майонезов является то, что большинство стран самостоятельно обеспечивают потребности в этом продукте. Доля мирового импорта майонеза составляет 8% и имеет тенденцию к снижению. И вот на этом поле неожиданно появляется и растет спрос на традиционные продукты с нетрадиционной рецептурой. Например, в Германии вегетарианцем считает себя каждый десятый, в Австрии эти идеи разделяют 11% населения, в Швейцарии – 14%, в США – 13%. Темпы роста этой аудитории впечатляют – например, в Великобритании за последние 10 лет она выросла на 350%, а в Швеции ежегодно прирастает на 4%. В Дании более трети населения регулярно проводят «разгрузочные диеты», во время которых заменяют мясомолочные продукты их растительными аналогами. И это без учета примерно полутора миллиардов традиционных вегетарианцев, населяющих Юго-Восточную Азию [6].

Пандемические ограничения последних лет существенно скорректировали все продуктовые рынки. Большая группа пищевых ингредиентов (майонезы тоже), которые используются в блюдах сети общественного питания, оказалась заложниками антиковидных мероприятий в связи с ограничениями на посещения пунктов общественного питания. Однако, для рынка майонеза, который тесно связан с HoReCa, основным каналом сбыта стали торговые предприятия, где у данной продукции традиционно зарезервированы свои полки.

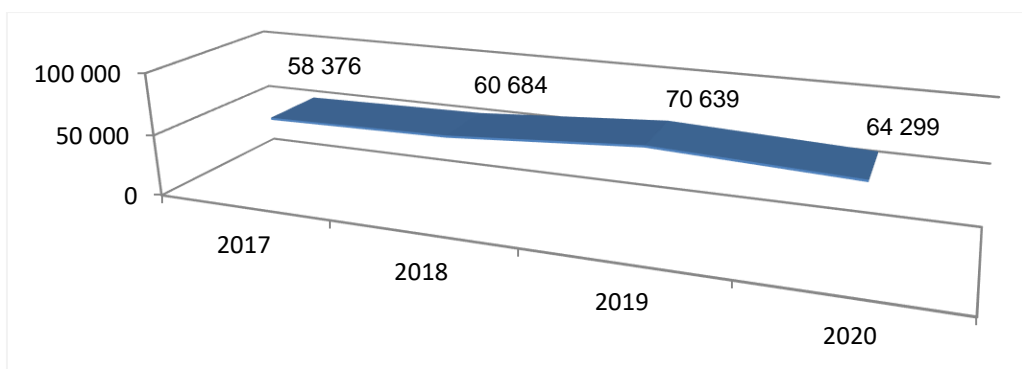
На казахстанском рынке майонеза в последние годы нет выраженного тренда. В 2019г. объем казахстанского рынка майонеза оценивался в 70,6 тыс. тонн. В 2020г. этот показатель сократился, и его значение составило 64,3 тыс. тонн. Зафиксированный темп падения объема рынка майонеза в РК за год оказался равным 9%.

Сезонные колебания продаж самого популярного соуса в Казахстане и СНГ в

целом (в мире на первом месте соевый соус, майонезы на втором) традиционно привязаны к общепринятым новогодним и весенним праздникам. В этот период продажи достигают максимальных показателей. В остальной период времени майонезы уверенно занимают свои позиции на полках торговых предприятий. Преимуществом для продвижения на рынке является то, что эти соусы не требуют специальных условий хранения и транспортировки, рекомендуется располагать на полках с «холодной шторкой». Однако, учитывая устойчивый спрос на майонезы, магазины в шаговой доступности могут торговать без этих рекомендаций, этому способствует разнокалиберная упаковка, от 50 до 500 грамм.

Эти факторы указывают на то, что рынок майонеза и майонезных соусов в Казахстане четко сформирован, имеет стабильные показатели. При этом надо учитывать, что население предпочитает в основном отечественные майонезы, произведенные из натуральных ингредиентов. Такая продукция хранится меньше, чем импортная, в которую производители вынуждены добавлять консерванты и вкусоароматические добавки для длительного хранения, так как транспортировка с места производства до полки в магазинах с учетом конкурентной борьбы может превысить сроки хранения.

На рисунке 1 приведен объем отраслевого рынка в натуральном выражении.

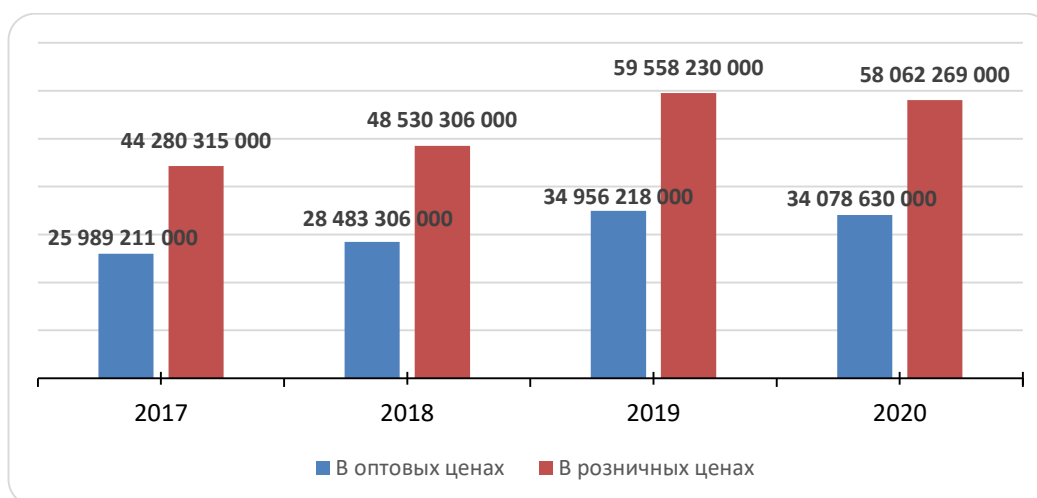

Примечание: по данным [7]

Рисунок 1 – Рынок майонезов в натуральном выражении, тонн

В 2019г. заметно незначительное насыщение рынка в сравнении с предыдущими двумя годами. В период, связанный с антиковидными ограничительными мероприятиями, в странах-экспортерах на таможенных пунктах в местах перехода границы вводились новые протоколы и норма-

тивы на ввозимые/вывозимые товары. Оформление грузопотоков между странами находилось в это время на стадии трансформации, однако для рынка майонезов эти ограничения не оказали существенного воздействия (рисунок 2).

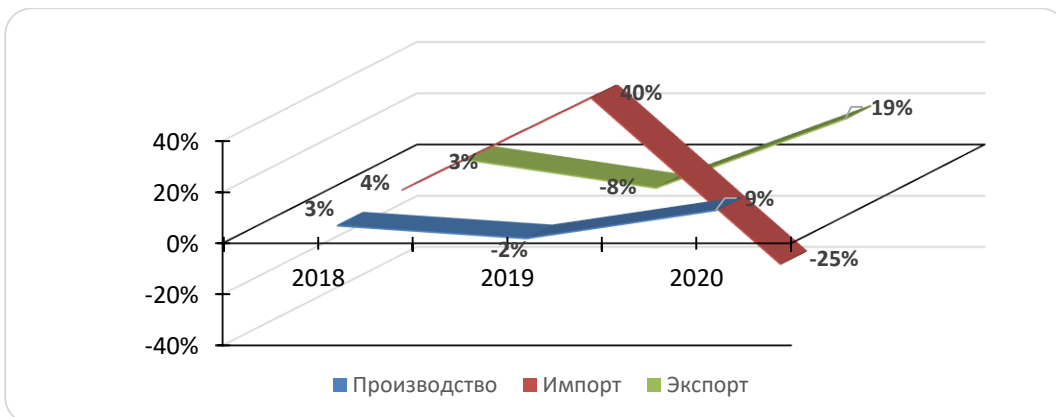

Примечание: по данным [7]

Рисунок 2 – Рынок майонезов в стоимостном выражении, тенге

В 2020г. объем казахстанского рынка майонеза в оптовых ценах оценивался в 89 млн долл., в розничных – в 151,7 млн долларов. Объемы спроса и предложения на

казахстанском рынке майонеза в 2020г. составили 69,7 тыс. тонн. За 4 года их уровень увеличился на 9,7% (рисунок 2).

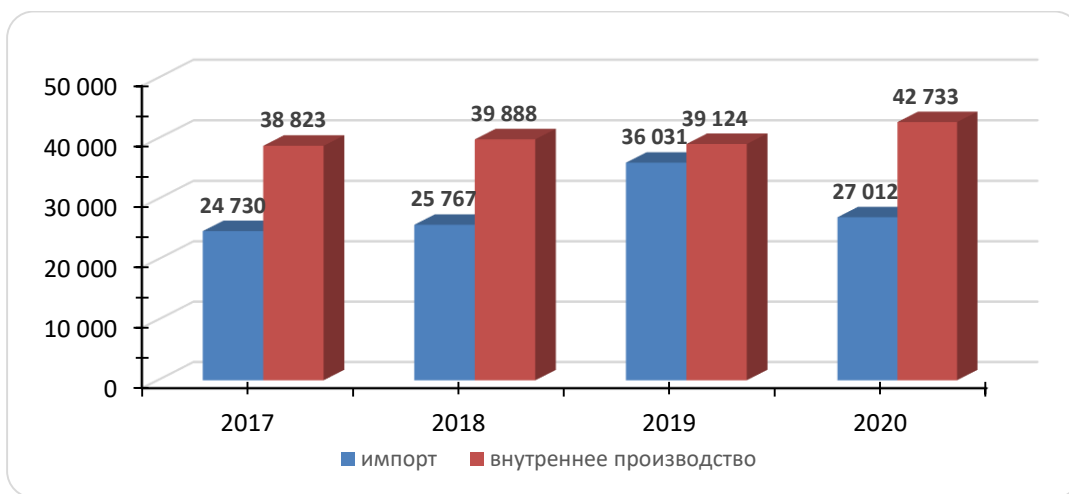

Примечание: по данным [7]

Рисунок 3 – Рынок майонезов, соотношение производства к экспорту/импорту

Провисание внутреннего производства на 2% в 2019г. объясняется тем, что российские производители реструктурировали экспортные потоки и направили не реализованные объемы в Казахстан и другие страны Евразийского экономического союза. В этот год импорт вырос до 40% по

отношению к 2018-му году. Но следующий маркетинговый год показал обратную динамику импорта майонезов с верхней точки вниз на 65% (рисунок 3). Вместе с внутренним производством выросли и экспортные поставки.

Примечание: по данным [7]

Рисунок 4 – Объемы насыщения рынка. Импорт и внутреннее производство

На казахстанском рынке майонеза в 2020г. объем внутреннего производства был больше импортных поставок в 1,58 раза (рисунок 4). Несмотря на рост внутреннего производства, импортные поставки имеют достаточно весомые значения. Это объясняется тем, что российские производители и трейдеры, активно позиционируют свою продукцию по всем доступным каналам сбыта, майонезы не исключение. Отличительной характеристикой импортных майонезов, как было сказано выше,

является рецептура с использованием консервирующих веществ для нивелирования времени поставок и сроков хранения. Отечественные майонезы в основном имеют традиционные натуральные ингредиенты, поэтому вкусовые качества ограничены более короткими сроками хранения. Для сформированного и структурированного отечественного рынка этот фактор не является критическим, так как перспективы казахстанских производителей с каждым годом усиливаются (таблица 1).

Таблица 1 - Импорт майонеза в Казахстан по странам в натуральном выражении в 2017-2020гг.

Страна	2017г.	2018г.	2019г.	2020г.
Все страны	24 729,5	25 766,9	36 031,1	27 011,5
Россия	24 705,5	25 761,9	36 021,5	26 967,2
Беларусь	18,0	1,3	3,9	38,2
Германия	1,6	1,0	1,2	1,9
Украина	0,0	0,5	0,0	1,7
Турция	0,6	0,1	2,0	1,2
Италия	0,0	0,0	0,0	0,7
Южная Корея	0,5	2,0	2,4	0,6
Чешская Республика	0,0	0,0	0,0	0,05
Великобритания	0,1	0,1	0,02	0,003
Иран	0,0	0,002	0,1	0,0
ОАЭ	1,8	0,002	0,0	0,0
Нидерланды	1,5	0,0	0,0	0,0
Бельгия	0,02	0,0	0,0	0,0

Примечание: по данным [7]

Данная таблица наглядно демонстрирует доминирование российских поставщиков не только в структуре импорта среди других стран-экспортеров, но и показывает интервенционную активность на казахстанском рынке. Традиционный транспорт для поставок майонезов – автомобильный и железнодорожный. С учетом нормированных дистанций пути следования в пункт назначения, до 800 км в сутки для грузового автомобильного транспорта и 350-400 км для железнодорожного транспорта,

можно рассчитать время для транспортировки в оптовые склады и магазины.

Для российских поставщиков существует множество внешних факторов воздействия на грузопотоки, учитывая привлекательность рынка майонезов Казахстана, экспортеры изыскивают резервы для позиционирования (таблица 2). Поставки майонезов и соу-сов на его основе из других стран не имеют существенного влияния на отрасль и рынок в целом, зачастую импортируется продукция с экзотическими характеристиками.

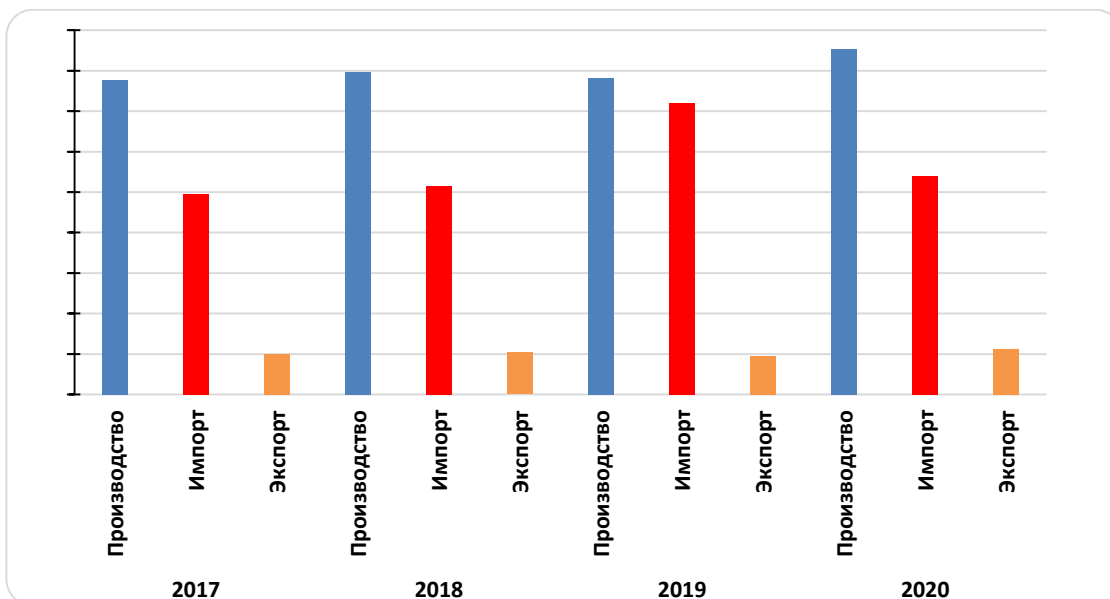
Таблица 2 – Баланс спроса и предложения на рынке майонеза в Казахстане в 2017-2020гг.

Баланс спроса и предложения	2017г.	2018г.	2019г.	2020г.
Предложение	63 553	65 655	75 155	69 745
Производство	38 823	39 888	39 124	42 733
Импорт	24 730	25 767	36 031	27 012
Спрос	63 553	65 655	75 155	69 745
Экспорт	5 030	5 175	4 746	5 647
Изменение складских запасов	-146	204	229	202
Складские запасы, начало года	741	887	683	454
Складские запасы, конец года	887	683	454	252
Объем рынка	58 376	60 684	70 639	64 299

Примечание: по данным [см. 7]

Объемы спроса и предложения на казахстанском рынке майонеза в 2020 г. составили 69,7 тыс. т (рисунок 5). За 4 года их уровень увеличился на 9,7%. На это повлияли не только урбанизация населения с меняющейся структурой питания, но и демографический рост. По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, численность населения в стране достигла 19,0627 млн человек на 1 октября 2021 года [8].

Соотношение внутреннего производства к импорту, кроме 2019г., было примерно на одном уровне. Как известно, начало пандемических ограничений (2019), повлияло на все рынки и логистические потоки. В этот период импорт майонеза составил 92% от объема внутреннего производства. Экспорт при этом остается практически на одном уровне, с незначительными колебаниями. С 2020г. ситуация начала меняться в позитивную сторону.

Примечание: по данным источника [см. 7]

Рисунок 5 – Торговый баланс рынка майонезов Казахстана с 2017 по 2020г., тонн

Основным регионом производства, импорта и экспорта в Казахстане является город Алматы. Здесь сконцентрированы ключевые производственные мощности масложировой отрасли, такие как:

- АО «Eurasian Food Corporation»
- ТОО «Маслодел»
- ТОО «ЭФКО Алматы»

Алматы самый крупный город страны с населением около 2 млн человек. Здесь находятся не только крупные предприятия пищевой промышленности, но основные распределительные оптовые склады и рынки.

Южный мегаполис демонстрирует наилучшие производственные показатели:

1. Темп роста за 2017-2020 гг. – 10,1%.

2. Темп роста за год 2020/2019 – 9,2%.

3. Совокупный среднегодовой темп роста (CAGR) – 3,2%.

Производство майонеза в Казахстане в 2017-2020гг. относительно стабильно и находится на уровне 38,8-42,7 тыс. т в год. В 2020г. показатель увеличился на 9% относительно уровня предыдущего года. Несмотря на тенденции здорового образа жизни и кризис, связанный с распространением коронавирусной инфекции в 2020г., уровень потребления майонеза не только остается высоким, но и растет (таблица 3). Жители Казахстана придерживаются пищевых традиций, предпочитая традиционные вкусы.

Таблица 3 – Сводные показатели рынка майонезов по регионам Казахстана

Период	КАЗАХСТАН											
	Алматинская	Атырауская	г. Алматы	Карагандинская	Актюбинская	ВКО	Туркестанская	г. Нур-Султан	г. Шымкент	Мангыстауская	Павлодарская	КАЗАХСТАН
2017	Производство			38 765,0	58,0							38 823,0
	Импорт	0,7	1,8	24 727,0								24 729,5
	Экспорт			5 030,0								5 030,0
2018	Производство			39 795,0	58,0	34						39 887,0
	Импорт			25 766,5			0,4					25 766,9
	Экспорт			5 158,2	16,6							5 174,8
2019	Производство			39 065,0	58,0	1						39 124,0
	Импорт	0,1		36 030,5				0,3	0,1	0,1		36 031,1
	Экспорт			4 738,0	7,5							4 745,5
2020	Производство	33,0		42 664,0	34	1					1	42 733,0
	Импорт			27 011,3	0,5					0,2		27 012,0
	Экспорт			5 624,7	22,5							5 647,2

Примечание: по данным [см. 7]

АО «Eurasian Food Corporation» – одно из ведущих и значимых предприятий пищевой промышленности Казахстана, производит около 70% майонеза, продаваемого в стране.

В последние годы импорт майонеза демонстрирует в целом положительные темпы роста. Однако в 2020г. показатель снизился на 25% в натуральном выражении и на 24% в стоимостном и составил 27 тыс. т на общую сумму 25,8 млн долларов. Причиной тому служат ограничения, введенные правительством с целью сокращения распространения COVID-19 в 2020г., а также рост затрат на закупку ингредиентов для майонеза и других соусов. Импорт майонеза в республику осуществляется преимущественно из России, на долю которой приходится 99,8% поставок.

За рассматриваемый период экспорт майонеза вырос на 19% в натуральном выражении и на 23% в стоимостном и составил в 2020г. 5,6 тыс. т на сумму 5,8 млн долларов. Основной страной-импортером майонеза в 2020г. стала Киргизия, с долей 76%. За ней следуют Россия, Таджикистан и Азербайджан [см. 7].

Выводы

1. Росту выпуска в будущие годы будут способствовать как расширение мощностей АО «Eurasian Food Corporation», так и увеличение спроса на данный товар со стороны потребителей.

2. В среднесрочной перспективе импорт, скорее всего, покажет спад.

3. При условии дальнейшего увеличения внутреннего производства продукции в ближайшие годы экспорт покажет рост.

Список литературы

[1] Plunkett's Food Industry Market Research [Electronic Resource].- 2021.- Available at: <https://www.plunkettresearch.com/?s=world+food+industries> (date of access: 30.10.2021).

[2] Sustainable Food Systems Programme. UN [Electronic Resource]. -2021.- Available at: <https://www.oneplanetnetwork.org/programmes/sustainable-food-systems/about> (date of access: 30.10.2021).

[3] WG Morley, Mayonnaise, Encyclopedia of Food and Health, 2016, 669-676 pp. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-384947-2.00449-9>

[4] Mayonnaise Market: Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2021-2026 [Electronic Resource].-

2016.- Available at: <https://www.imarcgroup.com/prefeasibility-report-mayonnaise-manufacturing-plant>] (date of access: 30.11.2021).

[5] Expert Market Research 2016 [Electronic Resource].-2016.-Available at: <https://www.expertmarketresearch.com/reports/mayonnaise-market> (date of access: 30.11.2021).

[6] Ковалев Г. Как устроен майонезный рынок Казахстана... [Электронный ресурс]. - 2016.- Доступно: <http://www.konservatsiya.ru/novosti/kakustroenmayoneznyrynokkazahstana.html> (дата обращения: 21.11.2021)

[7] Анализ рынка майонеза в Казахстане. Маркетинговые исследования. Tebiz Group, 2021.-82с.

[8] Основные социально-экономические показатели. Бюро национальной статистики, агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, Нур-Султан, 2021.

Reference

[1] Plunkett Research (2021). Plunkett's Food Industry Market Research. Available at: <https://www.plunkettresearch.com/?s=world+food+industries> (date of access: 30.10.2021).

[2] One Planet (2021). Sustainable Food Systems Programme. UN. Available at: <https://www.oneplanetnetwork.org/programmes/sustainable-food-systems/about> (date of access: 30.10.2021).

[3] WG Morley (2016). Mayonnaise, Encyclopedia of Food and Health, 669-676 pp. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-384947-2.00449-9>

[4] Mayonnaise Market: Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2021-2026 (2016). Available at: <https://www.imarcgroup.com/prefeasibility-report-mayonnaise-manufacturing-plant>] (date of access: 30.11.2021).

[5] Expert Market Research 2016 (2016). Available at: <https://www.expertmarketresearch.com/reports/mayonnaise-market> (date of access: 30.11.2021).

[6] Kovalev G. (2016). Kak ustroen maioneznyi rynek Kazakhstana. Available at: <http://www.konservatsiya.ru/novosti/kakustroen-mayoneznyy-rynok-kazahstana.html> (date of access: 21.11.2021)

[7] Analiz rynka maioneza v Kazakhstane. Marketingovye issledovaniya. Tebiz Group, 2021.-82 p.

[8] Osnovnye sotsial'no-ekonomicheskie pokazateli. Byuro natsional'noi statistiki, agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan, Nur-Sultan, 2021.

Информация об авторе:

Мухаметов Алмас Ерекұлы – **основной автор**; доктор PhD; преподаватель кафедры «Технология и безопасность пищевых продуктов»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; A25D4T6 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: myhametov_almas@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3615-1869>

Авторлар туралы ақпарат:

Мухаметов Алмас Ерекұлы – **негізгі автор**; PhD докторы; «Технология және тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі» кафедрасының оқытушысы; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; A25D4T6 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: myhametov_almas@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3615-1869>

Information about author:

Mukhametov Almas Yerekuly – **The main author**; Doctor PhD; Teacher of the Department "Technology and Food Safety"; Kazakh National Agrarian Research University; A25D4T6 8 Abay Ave., Almaty, Kazakhstan; e-mail: myhametov_almas@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3615-1869>,

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨПЖЫЛДЫҚ ЕКПЕЛЕРДІҢ ЖЕРЛЕРІН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ

**METHODOLOGY OF ASSESSING THE PERENNIAL PLANTATIONS AREAS
IN KAZAKHSTAN**

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ЗЕМЕЛЬ МНОГОЛЕТНИХ НАСАЖДЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Н. ДЖАНГАРАШЕВА¹

э.ф.д., профессор

М. МЫХЫБАЕВ¹

Ph.D докторант

А. БЕКТУРГАНОВА^{2*}

Э.Ф.К.

¹ Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

² әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан,

*авторлық электрондық поштасы: a.bekturganova@mail.ru

N. DZHANGARASHEVA¹

Dr.E.Sc., Professor

M. MYKHUBAEV¹

Ph.D student

A. BEKTURGANOVA^{2*}

C.E.Sc.

¹ Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

² Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

* corresponding author e-mail: a.bekturganova@mail.ru

Н. ДЖАНГАРАШЕВА¹

д.э.н., профессор

М. МЫХЫБАЕВ¹

Докторант Ph.D

А. БЕКТУРГАНОВА^{2*}

К.Э.Н.

¹ Казахский национальный аграрный исследовательский университет,

Алматы, Казахстан

² Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: a.bekturganova@mail.ru

Аңдатпа. Қазақстанда көпжылдық екпелердің жерлерін бағалау әдістемесін дамыту күрделі проблема болып табылады, ол әлі бекітілмеген. Мақаланың мақсаты көпжылдық екпелерді бағалаудың маңыздылығын статистикалық деректермен анықталған. Зерттеуде эмпирикалық, теориялық және жалпы ғылым (бақылау, дедуктивті әдіс, талдау, синтез, индукция, жіктеу) әдістері қолданылған. *Нәтижелер* - авторлар қазіргі екпелер халықты жемістермен толық қамтамасыз етпейтінін айтады, сондықтан ауылшаруашылық жерлерін көпжылдық екпелерге ауыстыру кезінде олардың жағдайын білу маңызды. Еліміздің барлық облыстарында Климаттық, топырақ жағдайларын зерттеп, жердің бағасын, жағдайын біліп, көпжылдық екпелерді отырғызу тәсілдерін жетілдіру қажет. *Қортынды* - жүргізілген зерттеулер болашақта кадастрлық бағалау негізінде көпжылдық екпелердің тиімділігін анықтауға мүмкіндік берді, ал қолданыстағы екпелердің бәсекеге қабілеттілігі мен өнімділігін нарық жағдайында экономикалық әдістермен белгілеуге болады.

Abstract. The development of a methodology for the assessment of perennial plantations in Kazakhstan is a complex problem, and it has not yet been approved. *The purpose* of the article is determined by the statistical data of the significance of the assessment of perennial plantations. The following methods were used in the study: empirical, theoretical and general science (observation, deductive method, analysis, synthesis, induction, classification). *Results* – the authors state that the

Жемістерді, жүзімді және оны қайта өңдеу өнімдерін (55,6%), ет өнімдерін (18,0%), өсімдік майын және құрамында майы бар өнімдерді (22,9%) қоспағанда, ішкі тұтынудағы импорттың үлесі БҰҰ Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы белгілеген азық-түлік қауіпсіздігінің шекті деңгейінен (16%) айтарлықтай жоғары. Аталған азық-түлік өнімдеріне келетін болсақ, оларға импортты алмастыру саясатын күшейту қажет, картопты, жемістерді, жүзімді және олардың қайта өңделген өнімдерін қоспағанда, ауыл шаруашылық өнімдерінің шығыны қолайлы деңгейде. Аталған ауыл шаруашылық өнімдерінің түрлеріне келетін болсақ, өңдеу, сақтау және тасымалдау процесіндегі шығындарды азайту Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігі деңгейін жоғарылатудың маңызды резерві болып табылады.

Қазақстанда азық-түлік бағаларының индексі экономикалық қауіпсіздіктің шекті деңгейінен асып түседі (6%), бұл халықтың едеуір бөлігі үшін азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін төмендетеді.

Республика халқының азық-түлік тауарларына шығындары үлесінің өсу тенденциясы байқалады, ол 2017 жылы 46,6% құрады, ал экономикалық дамыған елдерде бұл көрсеткіш 25% құрайды. Сонымен қатар, халықтың кедей топтары өз қаражатының 54%-ын азық-түлік сатып алуға жұмсайды.

Азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі деңгейін көтеру үшін ең төменгі жалақы мен ең төменгі зейнетақы мөлшерін ұлғайту қажет деп санаймыз, бұл өз кезегінде жан басына шаққандағы табыстың және жан басына шаққандағы азық-түлік тұтынудың өсуіне әкеледі [3].

«Қазақстан Республикасындағы ұлттық қауіпсіздік туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес азық-түлік қауіпсіздігі мемлекеттік органдардың, заңды және жеке тұлғалардың:

- ұлттық экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз ету;
- Қазақстан Республикасының азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз ету;
- ауыл шаруашылық өнімдерінің ресурстарындағы отандық тауарлар үлесінің өсуі;
- физикалық және экономикалық қолжетімділікті, елде өндірілетін, әкелінетін және сатылатын тауарлар мен қызметтердің олардың сапасы мен қауіпсіздігі деңгейіне арналған Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген талаптарға сәйкестігін қамтамасыз ету;

– ішкі және сыртқы қолайсыз факторлардың әсеріне қарамастан, азық-түлік тауарларының аймақтық тұрақтандыру қорларын қалыптастыру, жаңарту және толықтыруға бағытталған [3 қараныз].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған бірқатар шаралар кешенін жүзеге асыруда, оның ішінде:

- аймақтық тамақ кластерін құру;
- ірі және орта қалаларда азық-түліктің көтерме сауда нарықтарын құру;
- облыс және аудан орталықтарында коммуналдық базарлар құру;
- ірі және орта қалалардың айналасында тамақтану аймақтарын қалыптастыру;
- агроазық-түлік саласындағы аймақаралық ынтымақтастықты дамыту;
- ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін техникалық жарақтандыру деңгейін арттыру;
- аграрлық ғылымды дамыту және агроөнеркәсіптік кешен үшін кадрлар даярлауды жетілдіру [4].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Қазіргі таңда көп жылдық екпелердің көлемін ұлғайтып, жеміс-жидек қажеттілігімізді өзіміз қанағаттандыратын дәрежеге жетуге, елімізде жер ресурстары да, еңбек ресурстары да жеткілікті деп ойлаймыз, алайда, осы салада жерлердің табиғи климаттық, топырақ сапасын және көптеген нарықтық жағдайлар, инфрақұрылым жағдайын бағалайтын әдістемелер жетіспейді. Көп жылдық екпелер егетін жерді таңдау үшін оны бағалау жұмыстарын жүргізу қажет, бұл жұмысты ғалымдарымыздың еңбегі негізінде қалыптасқан, бекітілмеген бағалау әдістемесі негізінде жүргізуге болады (Көп жылдық екпелер алып жатқан жерлерді кадастрлық бағалау (Мемжер ҒӨО ғылыми-техникалық кеңесімен мақұлданған (2000 жылғы 22 маусымдағы № 1 хаттама) және ҚР Жер ресурстарын басқару агенттігінің ғылыми-техникалық кеңесі (2002 жылғы 26 желтоқсандағы №12 хаттама)). Аталған әдістемеді келесі бөлімдер қарастырылған:

1. Республика аумақтарын табиғи-климаттық жағдайлар бойынша аймақтарға бөлу.
2. Топырақты бонитирлеу және топырақ қасиеттері мен жергілікті жердің жағдайлары бойынша бағалау коэффициенттерін анықтау әдістемесі.
3. Көп жылдық екпелер алып жатқан жер учаскесінің кадастрлық бағалау құнын айқындау тәртібі.
4. Жер рентасын және нақты жер учаскесінің кадастрлық құнын есептеу мысалы.

5. Жеміс бермейтін жас екпелері бар жер учаскесінің бағалау құнын айқындау тәртібі.

Бағалау шкалаларын әзірлеу әдістері және көп жылдық екпелер астындағы жерлерді бағалау тәртібі олардың биологиялық ерекшеліктерімен және әртүрлі екпелердің өсу жағдайларына қойылатын ерекше талаптарымен айқындалады. Көп жылдық екпелердің басты ерекшеліктерінің бірі – ұзақ және сонымен бірге бір жерде уақыт шектеулі өсу кезеңі, оның ішінде екпелер дамуының негізгі кезеңдері: жеміс беруге дейін, жеміс беру және қартаю.

Нақты көп жылдық екпелер үшін жер учаскелерінің жарамдылығының негізгі өлшемі дақылдардың өсу жағдайларына қойылатын талаптары болып табылады. Сондықтан жер учаскелерін жеке белгілері бойынша емес, жағдайлар кешені бойынша және екпелердің нақты түрлеріне қатысты бағалау қажет. Көп жылдық екпелердің астындағы топырақ ұзақ уақыт – бірнеше ондаған жылға дейін екпелердің жоғары өнімділігін қамтамасыз етуі керек, сондықтан негізгі баға факторы оның құнарлылығын анықтайтын топырақтың қасиеттері болып табылады. Сондықтан көп жылдық екпелер астындағы жердің өнімділігі мен бағасы көбінесе жердің геоморфологиялық және климаттық жағдайларына байланысты (оң температуралардың қосындысы, жер бедері, қыста температураның абсолютті минимумдарының орташа мөлшері және т.б.), оларды топырақ жағдайымен бірге ескеру қажет.

Өсімдіктерді отырғызу және оларға күтім жасау үшін айтарлықтай қаражат жұмсалады, олар өсімдіктердің өсуі мен дамуының қалыпты жағдайында тез төленіп қана қоймайды, сонымен қатар екпелерді пайдаланудың бүкіл кезеңінде жерді пайдаланудың жоғары экономикалық тиімділігіне қол жеткізуге ықпал етеді. Көп жылдық екпелерді отырғызудың басты мақсатты – екпелердің экономикалық пайдалы жасының бүкіл кезеңінде олардың өсуі мен жеміс беруі үшін оңтайлы топырақ жағдайларын қамтамасыз етуді көздейтін жер учаскелерін таңдау және сапалы бағалау (Бағалау) жөніндегі кешенді жұмыстар негізінде құрылатын арнайы жобалар бойынша ғана жүргізілуге тиіс.

Әдістемеді осы ерекшеліктерді ескере отырып жасалған және Қазақстанның барлық аумағы бойынша көп жылдық екпелер (жеміс бақтары, жүзімдіктер және жидек бақтары) орналасқан нақты жер учаскелерінің бағалау құнын айқындауға арналған. Ұсынылған техниканы генетикалық

және өндірістік деп атауға болады, өйткені ол көп жылдық екпелердің өнімділігіне әсер ететін топырақтың генетикалық қасиеттерін, жердің геоморфологиялық және климаттық жағдайларын салыстыру мен бағалауға негізделген.

Бағалау объектісі әр түрлі түрлік, тұқымдық және жас құрамы көп жылдық екпелер алып жатқан топырақ жамылғысы бойынша біртекті нақты жер учаскесі немесе топырақ контуры болып табылады. Бағалау критерийлері нақты топырақтың сандық және сапалық көрсеткіштерінде көрсетілген қасиеттері мен белгілері, сондай-ақ жергілікті жердің геоморфологиялық және климаттық жағдайлары, көп жылдық екпелердің өнімділігінің эталондық және есептік көрсеткіштері, құндық мәндегі жалпы өнім, шығындар мен жер рентасы болып табылады.

Көп жылдық екпелер алып жатқан жер учаскелерін объективті кадастрлық бағалау топырақ жамылғысы мен топырақтың құнарлылығы, жердің геоморфологиялық және климаттық жағдайлары сияқты табиғи факторларды мұқият зерделеу және кешенді бағалау, сондай-ақ нақты жер учаскесін нақты құндық бағалау негізделетін екпелердің өздерінің жай-күйін бағалау (өнімділігі, түрлік және жас құрамы, сиректігі және т.б.) кезінде ғана мүмкін болады [5,7].

Ал көп жылдық екпелер өсіп тұрған жерді нарықтық бағалау мақсатында келесі әдістемені пайдаланамыз.

Зерттеу әдісі. Бағалаудың салыстырмалы тәсілінің әдістері.

Көп жылдық екпелердің нарықтық құнын салыстырмалы тәсіл шеңберінде келесі әдістермен анықтауға болады:

– аналогтық объектілерді сатуды (ұсыныстарды) орыннан тыс түзетулермен салыстырмалы талдау арқылы нарықтық ақпарат әдісі бойынша (ұсыныс күніне, өндірістік ресурстардың тозуы және т.б.);

– регрессиялық талдаудың көмегімен статистикалық модельдеу әдісімен, оның негізінде шығындардың сандық (жасына, ағаштың биіктігіне) және сапалық параметрлерге (түріне, өсімдік сортына және т.б.) тәуелділіктің корреляциялық-регрессиялық модельдері құрылады.

Нарықтық ақпарат әдісін пайдалану кезінде параметрлері бағаланатын өсімдіктен екі еседен аспайтын ерекшеленетін үш аналог бар және түзету коэффициенттерін пайдалана отырып, жұптық талдау әдісімен нарықтық құны айқындалады.

Шығындық тәсіл әдістері.

Көп жылдық екпелерді шығындық әдіспен бағалау кезінде оларды құруға және күтіп-бағуға байланысты шығындардың барлық түрлері жинақталады. Мұндай шығындар плантация отырғызуға, жолдар, суару жүйелері, суға арналған резервуарлар түрінде инфрақұрылым құруға, дренаждық жүйелер құруға, өнімді сақтауға және бастапқы өңдеуге арналған арнайы құрылыстар салуға, басқа да осындай объектілер құруға арналған шығындар, сондай-ақ инфрақұрылым объектілерін күтіп-ұстауға және көп жылдық дақылдарды күтуге арналған шығындар болып табылады.

Нақты көрсеткіштер әдісі.

Өнеркәсіптік бақтар мен жидек өсімдіктерін құруға арналған күрделі инвестициялардың нормативтері жас көшеттерді олар тауарлық жеміс бергенге дейін отырғызуға және күтуге арналған технологиялық карталар бойынша анықталатын тікелей және үстеме шығындарды қамтиды. Тікелей шығындарға жобалау-ізвестіру жұмыстарына арналған шығындар, ал үстеме шығындарға жалпы өндірістік және жалпы шаруашылық шығындар да жатқызылған.

Жас көшеттерді отырғызу мен күтіп-баптау шығындарынан басқа, нормативтерде өнеркәсіптік бақтарды құрумен технологиялық байланысты өндірістік құрылысқа арналған шығындар ескерілген: бақта плантациялық және плантацияшілік жолдар салу, бригадалық стандалар, улы химикаттар ерітіндісін дайындауға арналған май құю пункті, жемістерді тауарлық өңдеу пункті және бақтарды қоршауға арналған.

Жұмыстың физикалық көлемі есептелген ауданға, ал қалыптастыру және кесу бойынша жұмыс - қабылданған орналас-тыру схемалары бойынша 1 гектарға келетін ағаштар санына жоспарланды. Бақтың ішіндегі тасымалдау қашықтығы 5 км-ге тең.

Бақша салуға және оларды белгілі бір аймақ үшін отырғызудың нақты түріне күтім жасауға арналған 1 гектар екпеге арналған технологиялық карталарға арналған тікелей шығындар мен үстеме шығындардың жиынтығы нақты капитал салымдарының жеке стандарты болып табылады.

Мысал 1. ҚР оңтүстік және оңтүстік-шығыс аймағындағы 250 га алаңда 5*3 орналастыру схемасымен тас жеміс дақылдары (шие) бойынша тауарлық жеміс беруге дайын болғанға дейін бақша салуға және оған күтім жасауға күрделі салымдар көлемін айқындау қажет.

Шартты түрде есептеулер бойынша берілген жағдайларда тас жеміс дақыл-

дары бойынша жеке нормативтің 1 гектарға 525 334 теңгеге, оның ішінде топырақты дайындауға және отырғызуға 201 767 теңгеге тең мәнін табамыз.

Қазақстанның оңтүстік және оңтүстік-шығыс аймағында бақша отырғызуға және оны күтуге жұмсалатын күрделі қаржы көлемі 131 333,5 мың теңгені (525 334 теңге*250 га), оның ішінде топырақ дайындау мен отырғызуға 50 441,75 мың теңгені (201 767 теңге * 250 га) құрайды.

Элементті есептеу әдісі.

Кіріс әкелмейтін көп жылдық екпелердің құнын келесі формула бойынша шығындар әдісімен анықтауға болады:

$$V = C + \sum_{i=1}^M Z / (1 + R) \quad (1)$$

Мұндағы:

V – көп жылдық екпелерді қалпына келтіру құны (ағаштар, бұталар, көгалдар);

C – қалыпты жағдайда ағаштар мен бұталарды отырғызуға, гүлзарларды құруға арналған бір реттік шығындар;

R – капиталдандыру коэффициенті;

M – бағалау кезіндегі ағаштардың, бұталардың жасы;

Z_i – жасыл желектерді күтіп ұстауға арналған i-ші жылдағы шығындардың мәнi.

Шығындарды есептеудің оңайлатылған нұсқасын келесі формула бойынша жүргізуге болады:

$$V = C + ZxM \quad (2)$$

Мұндағы:

Z – жасыл желекті күтіп ұстауға арналған тұрақты ағымдағы шығындар.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Бір жолғы шығындар отырғызу материалын, өсімдік топырағын сатып алуға жұмсалған шығындарды, аумақты тазарту және жоспарлау, дренаж жасау, ағаштар мен бұталарды отырғызу шығындарын, үстеме шығындар мен жоспарлы пайданы қосумен анықталады. Басқа шығындарды да есепке алу мүмкін.

Саябақтар мен басқа да көгалдандыру объектілерін бағалау кезінде бір жолғы шығындардың құрамына жобалау құжаттамасын дайындау жөніндегі шығындар да енгізілуі мүмкін.

Орман алқаптарын бағалау кезінде оларды шығындық әдіспен бағалау белгілі бір тұқымдық құрамы мен жасындағы орман екпелерін отырғызу және өсіру құны бойынша жүргізілуі мүмкін. Мысалы, 1 га орман отырғызу құны әр гектарға 100 долларды құрайды. Жетілген орман алынғанға дейін екпелерді күтіп-баптау құны, соның ішінде жас өскіндердегі барлық күтіп-баптау кесулерін қоса алғанда, гектарына 200 долларды құрайды. Демек, шығындық әдіспен

анықталған піскен орман учаскесінің құны гектарына 300 долларды құрайды [6,8].

Қорытынды.

Қорытындылай келетін болсақ, еліміздегі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін, ауыл шаруашылығын дамыту қажет екені бәрімізге белгілі. Соның ішінде азаматтарымыздың денсаулығын жақсарту үшін, бірінші кезекте жеміс-жидектердің өзіміздің шығатын үлес салмағын арттыру қажет. Көп жылдық екпелердің көлемін ұлғайту және кәсіби мамандарды осы салаға тарту ісінде ауыл шаруашылығы мамандары, оқытушылар бірлесе отырып, жұмыс жасауға міндетті. Сондықтан болашақта зерттеулер жүргізіп, көп жылдық екпелер өсіретін жерлердің тиімділігін кадастрлық бағалау негізінде анықтасақ, ал бар екпелеріміздің бәсекеге сәйкестігін, өнімділігін нарықтық, экономикалық әдістер арқылы анықтауға болатындығын көріп отырмыз. Жерлеріміздің қауқарын білген соң оған қанша қаржы кететіндігі, қанша жылда ол өзін ақтайтыны дәлелденеді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Қазақстан Республикасының 2020 жылғы жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есебі. Статистикалық жинақ/ Жер ресурстарын басқару комитеті. - Нұрсұлтан 2021- 256б.

[2] Кайгородцев А.А. Экономическая и продовольственная безопасность Казахстана. Вопросы теории, методологии, практики: Научная монография / А.А. Кайгородцев. – Усть-Каменогорск: Медиа-Альянс, 2006.-384с.

[3] Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан. 2013–2017. Статистический сборник. – Астана: Комитет по статистике МНЭ РК, 2018. – 207 с.

[4] Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности в Республике Казахстан» от 6 января 2012 года № 527-IV.

[5] Орынбеков М., Байдулдинова А.Н. Оценка земли: Учебное пособие / Орынбеков М., Байдулдинова А.Н. - Алматы: ТОО Дауыр, 2013. -743с.

[6] Елисеев В.М. Оценка стоимости активов сельскохозяйственных предприятий. Сборник укрупненных показателей стоимости строительства зданий и сооружений сельскохозяйственного назначения. Оценка биологических активов УПСС С/Х -2012: Учебное пособие / В.М. Елисеев. - Павлодар: Инновационный Евразийский университет, 2012. -347с.

[7] Беделбаева А.Е., Шарипов А.К., Досумова Ж.С. Обеспечение продовольственной безопасности Казахстана в условиях

ЕАЭС. Проблемы агрорынка. 2021; (3): 24-30. <https://doi.org/10.46666/2021-3.2708-9991.02>

[8] Акимбекова Г.У., Никитина Г.А. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана. Проблемы агрорынка. 2020; (4): 13-23. <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.01>

References

[1] Qazaqstan Respublikasynyñ 2020 jylǵy jer jaǵdaiy jáne ony paidalanu turaly jiyntyq taldamaly esebi. Statistikalıyq jinaq / Jer resurstartaryn basqaru komiteti [Consolidated analytical report on the state of the lands of the Republic of Kazakhstan in 2020 and their use. Statistical compendium / Land Management Committee]. – Nürsultan, 2021, 256 p. [in Kazakh].

[2] Kajgorodcev, A. A. (2006). Jekonomicheskaja i prodovol'stvennaja bezopasnost' Kazahstana. Voprosy teorii, metodologii, praktiki: Nauchnaja monografija [Economic and food security of Kazakhstan. Questions of theory, methodology, practice: Scientific monograph]. Ust'-Kamenogorsk: Media-Al'jans, 384 p. [in Russian].

[3] Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo v Respublike Kazahstan. 2013–2017. Statisticheskij sbornik [Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan. 2013–2017 Statistical collection]. Astana: Komitet po statistike MNJe RK, 2018, 207 p. [in Russian].

[4] Zakon Respubliki Kazahstan «O nacional'noj bezopasnosti v Respublike Kazahstan» ot 6 janvarja 2012 goda № 527-IV [Law of the Republic of Kazakhstan "On National Security in the Republic of Kazakhstan" dated January 6, 2012 No. 527-IV.]. [in Russian].

[5] Orynbekov, M., Bajduldinova, A.N. (2013). Ocenka zemli: Uchebnoe posobie [Land valuation: Textbook]. Almaty: TOO Dauyr, 743 p. [in Russian].

[6] Eliseev, V.M. (2012). Ocenka stoimosti aktivov sel'skohozjajstvennyh predpriyatij. Sbornik ukрупnennyh pokazatelej stoimosti stroitel'stva zdaniy i sooruzhenij sel'skohozjajstvennogo naznachenija. Ocenka biologicheskikh aktivov UPSS S/H -2012: Uchebnoe posobie [Assessment of the value of assets of agricultural enterprises. Collection of aggregated indicators of the cost of construction of buildings and structures for agricultural purposes. Evaluation of biological assets of the UPSS S / X -2012: Textbook]. Pavlodar: Innovacionnyj Evrazijskij universitet, 347 p. [in Russian].

[7] Bedelbaeva, A.E., Sharipov, A.K., Dosumova, Zh.S. (2021). Obespechenie prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana v uslovijah EAJeS [Ensuring food security of Kazakhstan in the conditions of the EAEU]. Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket, 3, 24-30, DOI:

https:// doi.org/ 10.46666/2021-3.2708-9991.02 [in Russian].

[8] Akimbekova, G.U., Nikitina, G.A. (2020). Prioritetnye napravleniya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana [Priority areas

of the development the agro-industrial complex of Kazakhstan]. Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket, 4, 13-23, DOI: https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.01 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Джангарашева Назымгуль – негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы, профессор; "Жер ресурстардың және кадастр" кафедрасының профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университет; 050010 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: nazymkul@mail.ru; https://orcid.org/0000-0003-4277-7355.

Мыхыбаев Максат; Ph.D докторанты; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университет; 050010 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: Zh.toybai_86@mail.ru; https://orcid.org/0000-0002-8557-9749

Бектурганова Акерке; экономика ғылымдарының кандидаты, «География, жерге орналастыру және кадастр» кафедрасының аға оқытушысы; әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050040 әл-Фараби даңғ., 71, Алматы қ.,Қазақстан; e-mail: a.bekturganova@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-8555-7139.

Information about authors:

Dzhangarasheva Nazymgul – The main author; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department "Land Resources and Cadastre"; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: nazymkul@mail.ru; https://orcid.org/0000-0003-4277-7355.

Mukhybayev Maksat; Ph.D student; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: Zh.toybai_86@mail.ru; https://orcid.org/0000-0002-8557-9749.

Bekturganova Akerke; Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department "Geography, Land Management and Cadastre"; Al-Farabi Kazakh National University; 050040 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan; e-mail: a.bekturganova@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-8555-7139.

Информация об авторах:

Джангарашева Назымгуль – основной автор; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры "Земельные ресурсы и кадастр"; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г.Алматы, Казахстан; e-mail: nazymkul@mail.ru; https://orcid.org/0000-0003-4277-7355.

Мыхыбаев Максат; докторант Ph.D; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г.Алматы, Казахстан; e-mail: Zh.toybai_86@mail.ru; https://orcid.org/0000-0002-8557-9749.

Бектурганова Акерке; кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры «География, землеустройство и кадастр»; Казахский национальный университет им. Аль-Фараби; 050040 пр. Аль-Фараби, 71, г.Алматы, Казахстан; e-mail: a.bekturganova@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-8555-7139.

**INFORMATION AND MARKETING SUPPORT FOR THE COMPETITIVENESS
OF AGRICULTURAL COOPERATIVES**

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАТИВТЕРІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН
АҚПАРАТТЫҚ-МАРКЕТИНГТІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ**

**ИНФОРМАЦИОННО-МАРКЕТИНГОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ**

N.N. NURMUKHMETOV ^{1*}

C.E.Sc., Associate Professor

M.SH. BAUER ²

Dr.E.Sc., Professor

E.K. MOLDAKENOVA ³

Ph.D

^{1,2}*S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

³*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

** corresponding author e-mail: nyrbahit73@mail.ru*

Н.Н. НҰРМҰХАМЕТОВ ^{1*}

э.ф.к., доцент

М.Ш. БАУЭР ²

э.ф.д., профессор

Е.К. МОЛДАКЕНОВА ³

Ph.D

^{1,2}*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,*

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

³*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

** автордың электрондық поштасы: nyrbahit73@mail.ru*

Н.Н. НУРМУХАМЕТОВ ^{1*}

к.э.н., доцент

М.Ш. БАУЭР ²

д.э.н., профессор

Е.К. МОЛДАКЕНОВА ³

Ph.D

^{1,2}*Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина,*

Нур-Султан, Казахстан

³*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

** электронная почта автора: nyrbahit73@mail.ru*

Abstract. In foreign practice, particular importance is attached to the development of a system of information and marketing support for the activities of the agricultural market subjects, aimed at increasing their productivity and competitiveness in the context of global changes. *The goal – hypothesis of the scientific article is to develop reasonable recommendations for improving the information and marketing support of agricultural cooperatives based on the mechanisms of information and communication technologies and marketing-innovation aimed at creating competitive advantages of agribusiness entity. Methods – the monographic and abstract-logical, statistical and survey methods are used in the article. Results – taking into account the analysis of the development of digital technologies and creation of digital platforms, the need for a deeper study of the patterns of functioning of agricultural market in view of its information and marketing support, which is one of the urgent and main practical needs of agricultural cooperatives, is considered. The issues of development of mechanisms for ensuring the competitiveness of agricultural cooperatives are studied and a model of information and marketing support is presented based on an analysis of their current state. The significance of the use of reliable*

information is shown, taking into account the effectiveness of marketing research in the context of the strategic priorities for the development of subjects of agricultural market. *Conclusions* – the mechanism for the development of information and communication technologies is presented and the need for the use of a unified information and marketing support in the activities of the subjects of agricultural market of Kazakhstan is substantiated, which has a strong impact on the effectiveness of managing their activities. The authors believe that it is necessary to study the formation of digital portals, taking into account effective communication channels and marketing data in ensuring the competitiveness of agricultural cooperatives.

Аңдатпа. Шетелдік практикада аграрлық нарық субъектілерінің жаһандық өзгерістер жағдайында олардың өнімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған қызметін ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз ету жүйесін дамытуға ерекше мән беріледі. *Мақсаты* – ғылыми мақаланың гипотезасы ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен маркетинг тетіктері негізінде ауылшаруашылық кооперативтерін ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз етуді жетілдіру бойынша негізделген ұсыныстар әзірлеу, агробизнес субъектісінің бәсекелестік артықшылықтарын қалыптастыруға бағытталған инновациялар болып табылады. *Әдістер* – мақалада монографиялық және дерексіз логикалық, статистикалық және зерттеу әдісі қолданылған. *Нәтижелер* – цифрлық технологиялардың дамуын талдауды және цифрлық платформаларды құруды ескере отырып, ауылшаруашылық кооперативтерінің өзекті және негізгі практикалық қажеттіліктерінің бірі болып табылатын ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз ету тұрғысынан аграрлық нарықтың жұмыс істеу заңдылықтарын тереңірек зерттеу қажеттілігі қарастырылған. Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету тетіктерін дамыту мәселелері зерделенді және олардың қазіргі жай-күйін талдау негізінде ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз ету моделі ұсынылған. Аграрлық нарық субъектілерін дамытудың стратегиялық басымдықтары контекстінде маркетингтік зерттеулердің нәтижелілігін ескере отырып, сенімді ақпаратты қолданудың маңыздылығы көрсетілген. *Қортындылар* – ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту тетігі ұсынылған және Қазақстанның аграрлық нарығы субъектілерінің қызметінде бірыңғай ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз етуді қолдану қажеттілігі негізделген, бұл олардың қызметін басқарудың тиімділігіне қатты әсер етеді. Авторлар ауыл шаруашылығы кооперативтерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуде тиімді коммуникациялық арналар мен маркетингтік деректерді ескере отырып, цифрлық порталдарды қалыптастыру мәселелерін зерделеу қажет деп санайды.

Аннотация. В зарубежной практике особое значение придается развитию системы информационно-маркетингового обеспечения деятельности субъектов аграрного рынка, направленного на повышение их производительности и конкурентоспособности в условиях глобальных изменений. *Цель* – гипотезой научной статьи является разработка обоснованных рекомендаций по совершенствованию информационно-маркетингового обеспечения сельскохозяйственных кооперативов на основе механизмов информационно-коммуникационных технологий и маркетинго-инноваций, направленных на формирование конкурентных преимуществ субъекта агробизнеса. *Методы* – в статье использованы монографический и абстрактно-логический, статистический и метод опроса. *Результаты* – с учетом анализа развития цифровых технологий и создания цифровых платформ рассмотрена необходимость более глубокого исследования закономерностей функционирования аграрного рынка с позиции его информационно-маркетингового обеспечения, что является одной из актуальных и основных практических потребностей сельскохозяйственных кооперативов. Изучены вопросы развития механизмов обеспечения конкурентоспособности сельскохозяйственных кооперативов и представлено программное обеспечение в сфере маркетинга на основе анализа их современного состояния. Показана значимость применения достоверной информации с учетом результативности маркетинговых исследований в контексте стратегических приоритетов развития субъектов аграрного рынка. *Выводы* – раскрывается механизм развития информационно-коммуникационных технологий и обоснована необходимость применения единого информационно-маркетингового обеспечения в деятельности субъектов аграрного рынка Казахстана, что оказывает сильное влияние на эффективность управления их деятельностью. Авторы считают, что необходимо изучить вопросы формирования цифровых порталов с учетом эффективных коммуникационных каналов и маркетинговых данных в обеспечении конкурентоспособности сельхозкооперативов.

Key words: agricultural sector, information and marketing support, agricultural cooperative, farms, products, innovations, infrastructure, digital technologies, effective communication channels.

goal is the formation of an information society by 2 049 (the 100th anniversary of China). It is planned that the pace of introduction of digital technologies in the industry and the economy for the period from 2015 to 2025 will be from 22% (population) to 8% (education). Currently, the share of the digital sector of the economy in the GDP structure is 6-7%, by 2020 it was planned to increase it to 35%, and by 2030 – to 50% [1].

Analysis of the development of agricultural cooperatives in Kazakhstan shows that 18 864 agricultural organizations and 563 new organizations engaged in agricultural activities were registered in 2021. Compared with 2001, in absolute terms, the volume of state support increased 18 times (2021), but its share annually amounted to no more than 3.5% of the cost of agricultural products. Analysis of statistical data of the agro-industrial complex of Kazakhstan indicates an increase in the volume of gross agricultural output by 1.7 times and amounted to 6.3 trillion tenge in 2021 (compared to 2016 - 3.7 trillion tenge). At the same time, in 2020, compared with 2019, the growth of gross agricultural output amounted to 5.7%. This is the largest growth among the countries of the Eurasian Economic Union. The inflow of investments into fixed assets of agriculture over the last 5 years of the year has increased 2.2 times and amounted to 565.4 billion tenge in 2020 (253.7 billion tenge in 2016). Exports of products have grown 1.5 times over the past 5 years and amounted to 3.3 billion US dollars in 2020 (2.1 trillion tenge in 2016). Exports of processed agricultural products increased 1.4 times during this period and amounted to 1 345.6 million USD in 2020. Labor productivity amounted to almost 3.0 million tenge per employee, which is 2 times higher than in 2016. At the same time, the average annual growth rate of labor productivity in the agro-industrial complex is almost 18%. The average incomes of peasant farms in the country amount to 5.0 million tenge, the estimated profit is 1.5 thousand tenge. However, it was revealed that the majority of small farms did not have access to state support measures in the form of subsidies. An undeveloped information infrastructure leads to problems with the sale of products, with the formation of a network of intermediaries [2-5].

Within the framework of the State Program for the development of the agro-industrial complex for 2017-2021, it was planned to create about 80 thousand farms that will be engaged in sheep breeding, animal husbandry, as well as horse breeding, expand pastures to about 100 million hectares

in general, and also increase the total number of sheep to 30 million heads, cattle to 15 million heads. A peasant farm can receive the necessary funds through a credit corporation at 4% for up to 15 years [6]. However, the effectiveness of the implementation of the state program requires the adoption of more detailed measures in terms of improving the quality of the use of information support and marketing of innovation by the subjects of the agricultural market.

The development of the digital economy in the country is accompanied by the development of a system of information and marketing support for the activities of agricultural cooperatives, as a tool for effective management of activities, for which an important role is played by effective and reliable marketing information, which means information on the internal and external production relations of agricultural producers. These relations are connected with the purchase of raw materials, price determination, sales of agricultural products, competitors, government agencies at various levels, consumers, information management, both in the domestic and foreign markets [7].

Analysis of the activities of actors in the agricultural market confirms that their need for information during the digital transformation of the economy of Kazakhstan has increased dramatically, and there is a need to apply and conceptualize the scientific basis for the formation of instruments of information and marketing support for effective management system of economic activity. The review and analysis of scientific literature on the study topic confirms the fact that information and communication technologies are implemented on the basis of the development of industry, medicine, culture and other areas. The effective introduction of the digital economy is based on the development and use of modern information and communication technologies in all sectors of industry, health, science, culture and the social sphere. The degree of farmer involvement in cooperative enterprises remains limited: the number of cooperative members divided by the total number of farms was only 3.4%. The low level of cooperative development is also observed in some countries whose economies were formerly planned, such as Romania (0.3%), Georgia (1.3%), and the Czech Republic (3.5%) [8]. We believe this is due to the lack of effective research in the field of communication processes and marketing in this industry. Agricultural cooperatives in Kazakhstan provide more than 31.3% of gross output and 40% of

them have no more than 10 hectares of land. Accordingly, the prospect of development of domestic agricultural cooperatives is associated with the study of the agrarian market in order to increase their business activity. Therefore, the activities of farms are aimed at the development of marketing focused on specific market segments, the use of new marketing-innovation tools (information and communication technologies) to achieve competitive advantages.

The creation of information and marketing infrastructure involves all entities of the agroindustrial complex, including government agencies (whose activities are continuously linked with the agricultural sector of the economy), small, medium and large agricultural producers. The development of this element of the infrastructure of the agricultural market and self-organization by agricultural cooperatives and without the participation of all interested participants in the agricultural market at the present stage of reforms is almost impossible. Consequently, the role of the subject of the state in this process is expressed in the organizational and managerial regulation of information and marketing support on the basis of unified digital platforms, defining marketing and communication as the main mechanism of development and influence on the effectiveness of management of agricultural cooperatives [9].

The key tools for the development of information and marketing support are the scientific and organizational factor: labor, educational and scientific potential, digital technologies, information, marketing and financial resources, as well as the system of regulatory and legal acts. This is argued by the fact that the state agricultural management bodies of Kazakhstan need to understand the significance of the content of regulation of agricultural cooperatives not by direct but by indirect methods. The content of the latter method is expressed in the provision and accessibility of the use of modern technologies, including information and marketing-innovation by the subjects of the agricultural market.

According to Freely, 76% of marketing professionals believe there have been more changes in marketing in the last two years than in the previous fifty years. These changes are primarily related to the development of information technology and the emergence of fundamentally new opportunities to attract consumers. An increasing number of subjects of the digital market use content marketing in marketing research. Special programs for analyzing the

content of social networks have been created to identify general information trends [10].

Analysis of the development of the agricultural sector of foreign countries, shows that the state support of the agricultural sector in conditions of digitalization is implemented to a greater extent through the creation of digital platforms of information and marketing support for the activities of agricultural cooperatives. In order to identify the possibility of applying foreign experience in the specific conditions of Kazakhstan, we studied the problems encountered by employees of agricultural cooperatives. A marketing study was conducted to identify the main factors affecting the effectiveness of management of agricultural cooperatives. 150 representatives of farms and employees of local authorities related to agriculture in East Kazakhstan region were interviewed, including heads of farms – 98 people, specialists of district and regional departments of agriculture – 52 people. The study was conducted by an online survey method. The results of the survey allows to conclude that the majority of respondents have certain problems in the management of the farm (91.9% of respondents), and only 8.1% of the surveyed farm managers do not have problems in the management and marketing of agricultural products.

The results of the online survey confirm that the heads of peasant farms are more in need of the services of external consultants and are more interested in the sale of products. Product marketing is one of the stages of effective marketing-innovation, which is based on verified information obtained in the process of market research for making business decisions. Therefore, the majority of farm managers and representatives of state bodies noted the need, taking into account the current reality: in communications, digital technologies, innovations in farm management, development of business planning, audit, evaluation and monitoring of activities considering external and internal factors of the agricultural market.

All respondents answered, regardless of whether they have problems with sales or not, that they need information and marketing support and qualified assistance from specialists in information technology, management, financial management, marketing. Finally, when asked concerning the need to create a single digital platform for information and marketing support of their activities, all respondents answered positively – 100% of respondents, since most of the heads of farms that

are part of agricultural cooperatives are not provided with reliable marketing information.

The results of the online survey emphasize that information and marketing support for the activities of farms contribute to improving the digital literacy of the rural population, while it is necessary to ensure the organization and conduct of online training seminars for representatives of the agricultural business. The knowledge gained in the field of digital technologies, the organization of management of an agricultural cooperative, the organization of agribusiness, marketing in agriculture, innovation and experience, and support for business initiatives, farmers can use to improve the efficiency of their own production, the profitability of farming. Such a management system of information and marketing support for agricultural cooperatives contributes to more effective development and increase of profitability of farms, ensuring competitiveness in domestic and foreign markets.

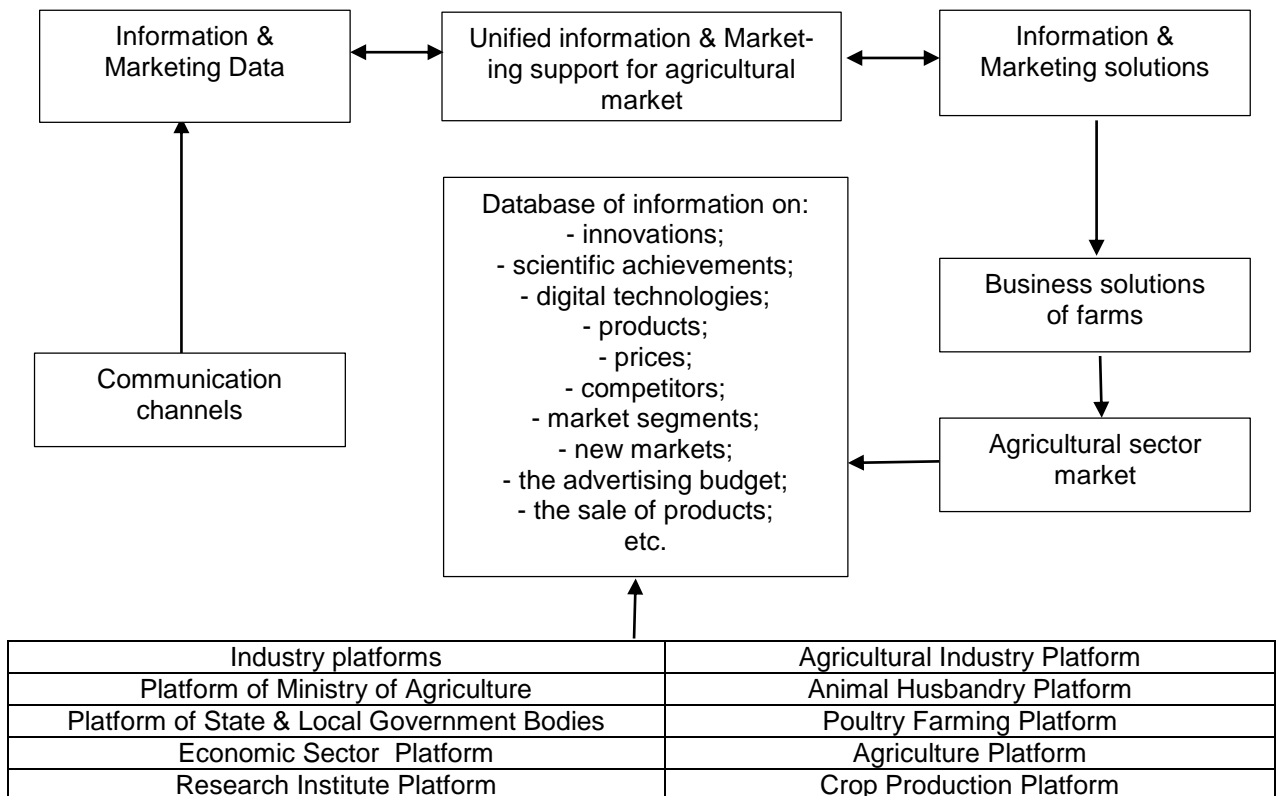
The availability of information and marketing capabilities facilitates agricultural cooperatives to accumulate huge information flows and manage marketing data. The processing of information and the use of marketing will allow to study the preferences of various consumer groups and increase the competitiveness of agribusiness. This model contributes to the development of a new direction in in-

formation technology – information and marketing support, taking into account the interests of all subjects of the agricultural market.

The above suggests that the goals and objectives of information and marketing support are as follows:

- improving the competitiveness of agricultural cooperatives;
- providing information and marketing resources and increasing the educational potential of the subjects of the agricultural market;
- ensuring the production process of agriculture based on the application of investment programs focused on the development of new digital technologies and implementation in practice;
- convincing farmers to produce high-quality products taking into account the requirements of the needs of the population;
- development of the welfare of rural residents and maintenance of the necessary level of development of agricultural regions.

The developed schematic “Model of information and marketing support” (figure) contributes to solving the problem of bridging the gap between the results of marketing research of agricultural cooperatives based on the formation and analysis of the information flow and the availability of effective marketing information to the subjects of the agricultural market.

Note: compiled on the basis of literature [k.10;11]

Figure - Unified information and marketing support for the activities of agricultural cooperatives

The study of the current state of the system of information and marketing support for the activities of agricultural cooperatives has shown that at the moment there is a gradual change in the marketing strategy in the direction of consumer retention through the use of modern approaches and technologies. At the same time, there is a transition from extensive methods based on attracting an increasing number of customers through the use of various channels of information dissemination to marketing methods to improve the quality of service [Ik.10]. It should be noted that the development of information and digital technologies, contributes to reducing the cost of agricultural production, thereby ensuring the efficiency of resource management and the penetration of communication and marketing tools in the management system.

Thus, the ways of rationalization of the unified information and marketing support system will allow the subjects of the agricultural market to use information and marketing as a tool to ensure the effectiveness of the organization of the management system of agricultural cooperatives, studying their competitive advantages and the economic behavior of agribusiness competitors, identifying target buyers and new market segments. The cooperative programs of the USDA provide extensive information support, including a library of more than 150 publications on the subject area, from guidelines for creating a cooperative to member training and cooperative management, as well as more technical topics such as accounting and tax legislation for cooperatives [12]. The above allows agricultural cooperatives to achieve concrete results in increasing sales, identifying the most popular goods and services, improving the quality of customer service, reducing costs and increasing business profitability, preventing fraud and retaining consumers, expanding market segments, and effective management decision-making.

Marketing uses a variety of communication channels for agricultural producers to interact with potential consumers, suppliers, state and local governments, associations and stakeholders.

The most important communication channels of marketing in the activities of agricultural cooperatives are the website, mobile marketing, additional reality of the subjects of the agricultural market. The quality of these channels significantly affects the results of marketing operations and the quality of information on the effective management of farm activities.

The new direction in modern management, presented on an interdisciplinary basis by merging scientific theory and methods of management and information technology, allowed the development of a new mechanism for information and marketing support – “WEB analytics”. This tool has actively penetrated into the activities of agricultural cooperatives, the main purpose of which is aimed at studying the market and ensuring the stability of the functioning of the agricultural business.

The practical significance of “WEB analytics” is associated with the formation and analysis of information on the market, consumers, competitors and about the economic activities of the subjects of the agricultural market as a whole, which ensures the systematization of marketing information, followed by optimization of the structure and content of the site.

The unified information and marketing space will allow agricultural cooperatives to use the methodology of statistical information processing and make decisions based on marketing analysis in order to verify hypotheses concerning the marketing situation of the agricultural market based on the results of internal and external factors.

The unified information and marketing space acts as a coordinator and contributes to improving the quality of communication channels in the activities of farms based on information and marketing data, and is aimed at performing a number of functions:

- * Conducting marketing research and forming an information base (marketing data);
- * Coordination of agricultural cooperatives’ activities and marketing decision-making;
- * Development of methodological recommendations for the effective conduct of agribusiness and business decision-making of agricultural cooperatives;
- * Interaction with industry digital platforms, including the EAEU countries and far abroad;
- * Cooperation on a digital platform with government agencies regulating agricultural cooperatives;
- * Communication with Research Institutes in the field of new scientific developments and digital technologies;
- * Administration of the database on agricultural cooperatives.

It should be noted that the digital platform manages the information base and interacts on the formation of communication channels with the Ministry of Agriculture, state and local government bodies, agricultural Research Institutes, test sites, economic sectors, to obtain the latest information on technologies, innova-

tions and the latest scientific developments in the field of agricultural business.

In the development of the above model, an important role is assigned to the development of analytical (expert) systems, which is the basis for the formation of new knowledge. On the basis of computer programs and models, a platform of effective business solutions is formed based on the system accumulation, generalization, analysis and evaluation of communication to solve specific tasks and problems in the information and marketing activities of agricultural cooperatives.

The design of information and marketing data involves the creation of an information base and the definition of the main criteria for evaluating and monitoring the significance of information and the results of marketing data for making managerial decisions by the heads of agricultural cooperatives. The process of using this information base contributes to obtaining not only economic, but also social effect.

The economic effect is aimed at improving the quality of the content of communication channels, information and marketing data and solutions, as effective mechanisms for organizing, managing and monitoring the activities of agricultural producers based on a single digital platform.

The social effect of designing an information base and marketing data is determined by the creation of additional jobs in the field of business analytics (system administrators, marketers and expert analysts) who own information and marketing resources for making optimal business decisions by the heads of agricultural cooperatives.

The communication database for farms should be information on innovations, scientific achievements, digital technologies, agricultural products, prices, sales of products, etc.

Thus, it should be particularly noted that the creation of a comprehensive information and marketing support system is aimed at increasing the level of awareness and confidence of agricultural cooperatives in a single information and marketing space in order to implement effective business solutions involving all subjects of the agricultural market. Accordingly, the formation of a single information space is provided on the basis of multi-channel marketing and information technologies that contribute to increasing the business activity of agricultural cooperatives and business cooperation of agricultural entities.

Conclusion

1. In the conditions of the digital economy, the sphere of market relations is significantly expanding, the number of separate

economic entities is increasing, new ways of managing communications are being involved in the activities of agricultural cooperatives. This is due to the creation and development of infrastructure based on unified digital platforms for information and marketing support for the activities of farms of agricultural cooperatives.

2. The purpose and functions of information and marketing support are defined in the context of increasing agricultural cooperatives in the digital economy. Providing reliable information and marketing research by creating a single digital platform for agricultural cooperatives includes analysis of the activities of agricultural market entities, development of strategic programs, collection and dissemination of information, marketing and innovation, analysis of the agricultural market, support of education and science in the agricultural sector, tightening of quality standards for agricultural products.

3. The creation of a single digital platform is an important form of influence of the subjects of the agricultural market, contributing to improving the efficiency of the management of the activities of farms in order to establish communication channels for the interaction of information and marketing tools.

4. The unified information and marketing support of the subjects of the agricultural market in various parameters coordinates the strengthening of the collection, analysis, dissemination, monitoring and forecasting of the activities of the subjects of the agricultural market in the domestic and international markets.

5. The unified information and marketing support is one of the important elements of the infrastructure for the development of agricultural cooperatives. The creation of a digital network will streamline the impact of farms on the competitiveness of agricultural products, the scientific and technical level of production, information and marketing.

6. Information and marketing support as a single digital platform will represent a concentrated expression of a single and a system of support for agricultural cooperatives, which can become part of the digitalization of the agro-industrial complex of Kazakhstan.

References

[1] On approval of the State Program "Digital Kazakhstan". Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 927. State Program as amended by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 12/20/2019. No. 949.

[2] Gross crop harvest in the Republic of Kazakhstan for 2021 (preliminary data). Statistics of agriculture, forestry, hunting and fisheries. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>.

[3] On investments in fixed assets in agriculture, fisheries and forestry. investment statistics. <https://stat.gov.kz/official/industry/161/statistic/6>.

[4] Export and import of agricultural products. Statistics of foreign and mutual trade. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/8>.

[5] Export and import of agricultural processed products. Statistics of foreign and mutual trade. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/8>.

[6] Concept for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030 / Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2021 No. 732.

[7] State program for the development of the agro-industrial complex for 2017-2021. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 12, 2018 No. 423. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423>.

[8] Sannikova T.D., Bogomolova A.V., Zhigalova V.N. Foreign models of digital transformation and prospects for their use in Russian practice // Journal of Economic Relations - 2019. - No. 2 (9). - S.482-494.

[9] Monitoring the Development of Agricultural Cooperation in Kazakhstan/OECD (2019), OECD Publishing, Paris. <http://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Kazakhstan-Monitoring-Agricultural-Co-operatives-2019-RUS.pdf>.

[10] Prokhorenkov P.A., Gusarova O.M., Averyanova T.V. Modern information marketing technologies // Fundamental research. -2018. - #12-1. - p.158-162. URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=42369> (date of access: 01/09/2022).

[11] Gribanov Yu.I. Digital transformation of socio-economic systems based on the development of the institute of service integration / Doctoral dissertation, St. Petersburg. – 2019. - p.157-159.

[12] USDA Cooperative Programs and US Rural Cooperative Development Centers/ Source: Farming Together (2018); SAOS (2018); USDA (2018b).

References

[1] Ob utverzhdenii Gosudarstvennoi programmy «Tsifrovoy Kazakhstan». Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 dekabrya 2017 goda №927. Gosudarstvennaya Programma s izmeneniyami, vnesennymi postanovleniem Pravitel'stva RK ot 20.12.2019. № 949 [On approval of the State Program "Digital Kazakhstan". Decree of the Government of the

Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 927. State Program as amended by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 12/20/2019. No. 949]. [in Russian].

[2] Valovyi sbor sel'skokhozyaistvennykh kul'tur v Respublike Kazakhstan za 2021 god (predvaritel'nye dannye). Statistika sel'skogo, lesnogo, okhotnich'ego i rybnogo khozyaistva [Gross crop harvest in the Republic of Kazakhstan for 2021 (preliminary data). Statistics of agriculture, forestry, hunting and fisheries] Available at: URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>. [in Russian].

[3] Ob investitsiyakh v osnovnoi kapital v sel'skoe, rybnoe i lesnoe khozyaistvo. Statistika investitsii [On investments in fixed assets in agriculture, fisheries and forestry]. Available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/161/statistic/6> [in Russian].

[4] Eksport i import produktsii APK. Statistika vneshnei i vzaimnoi torgovli [Export and import of agricultural products. Statistics of foreign and mutual trade]. Available at: URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/8> [in Russian].

[5] Eksport i import sel'skokhozyaistvennoi pererabotannoi produktsii. Statistika vneshnei i vzaimnoi torgovli [Export and import of agricultural processed products. Statistics of foreign and mutual trade]. Available at: URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/8> [in Russian].

[6] Kontseptsiya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021-2030 gody / Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 oktyabrya 2021 goda № 732 [Concept for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030 / Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2021 No. 732]. [in Russian].

[7] Gosudarstvennaya programma razvitiya agropromyshlennogo kompleksa na 2017-2021 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 iyulya 2018 goda №423 [State program for the development of the agro-industrial complex for 2017-2021. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 12, 2018 No. 423]. Available at: URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> [in Russian].

[8] Sannikova, T.D., Bogomolova, A.V., Zhigalova, V.N. (2019). Zarubezhnye modeli tsifrovoy transformatsii i perspektivy ikh ispol'zovaniya v rossiiskoi praktike [Foreign models of digital transformation and prospects for their use in Russian practice]. *Ekonomicheskie otnosheniya zhurnal- Journal of Economic Relations*, 2 (9), 482-494 [in Russian].

[9] Monitoring razvitiya sel'skokhozyaistvennoi kooperatsii v Kazakhstane [Monitoring the Development of Agricultural Cooperation in Kazakhstan] (2019). OECD Publishing,

Paris. Available at: <http://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/centralasia/Kazakhstan-Monitoring-Agricultural-Co-operatives-2019-RUS.pdf> [in Russian].

[10] Prokhorenkov, P.A., Gusarova, O.M., Aver'yanova, T.V. (2018). Sovremennye informatsionnye tekhnologii marketinga [Modern information marketing technologies]. *Fundamental'nye issledovaniya-Fundamental Research*, 12-1, 158-162. Available at: URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=42369> (date of access: 09.01.2022) [in Russian].

[11] Gribanov, Yu.I. (2019). Tsifrovaya transformatsiya sotsial'no-ekonomicheskikh sis-

tem na osnove razvitiya instituta servisnoi integratsii [Digital transformation of socio-economic systems based on the development of the institute of service integration]. *Doktorskaya dissertatsiya*, Sankt-Peterburg, 157-159 [in Russian].

[12] Kooperativnye programmy MSKh SShA i Sel'skie tsenry razvitiya kooperativov SShA [USDA Cooperative Programs and US Rural Cooperative Development Centers]. *Istochnik: Farming Together* (2018); SAOS (2018); MSKh SShA (2018b) [in Russian].

Information about authors:

Nurmukametov Nurbakhyt Nurbopaevich – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Acting Professor of the Department of Economics; S. Seifullin Kazakh Agro-Technical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Nur-Sultan, Kazakhstan; e-mail: nyrbahit73@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8551-0573>.

Bauer Mayra Shakibaykyzy; Doctor of Economics, Professor; Professor of the Department of Economics; S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Nur-Sultan, Kazakhstan; e-mail: mairak@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8489-5782>.

Moldakenova Erkezhan Koksegenovna; Ph.D; Senior Lecturer of the Department of Management; L.N. Gumilyov Eurasian National University; 010000 Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan; e-mail: erke_totai_77@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4753-2672>.

Авторлар туралы ақпарат:

Нұрмұхаметов Нұрбақыт Нұрбопаұлы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; экономика кафедрасының профессор м.а; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: nyrbahit73@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8551-0573>.

Бауэр Майра Шакибаевна; экономика ғылымдарының докторы, профессор; экономика кафедрасының профессоры; С. Сейфуллин Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: mairak@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8489-5782>.

Молдакенова Еркежан Коксегеновна; Ph.D; «Менеджмент» кафедрасының доцент м.а.; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 010000 Сатпаев көш., 2, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: erke_totai_77@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4753-2672>.

Информация об авторах:

Нурмұхаметов Нурбақыт Нурбопаевич – **основной автор**; кандидат экономических наук, доцент, и.о. профессора кафедры «Экономика»; Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, г.Нур-Султан, Казахстан; e-mail: nyrbahit73@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8551-0573>.

Бауэр Майра Шакибаевна; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры экономика; Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, г.Нур-Султан, Казахстан; e-mail: mairak@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8489-5782>.

Молдакенова Еркежан Коксегеновна; доктор Ph.D; и.о. доцента кафедры «Менеджмент»; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; 010000 ул. Сатпаева, 2, г.Нур-Султан, Казахстан; e-mail: erke_totai_77@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4753-2672>.

**СОЦИАЛЬНОЕ ПЕРЕУСТРОЙСТВО СЕЛА КАК ОСНОВА АГРАРНОЙ СТРАТЕГИИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**АУЫЛДЫ ӨЛЕУМЕТТІК ҚАЙТА ҚҰРУ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
АГРАРЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ**

**SOCIAL RECONSTRUCTION OF THE VILLAGE AS THE BASIS OF AGRICULTURAL
STRATEGY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Ч.У. АКИМБЕКОВА*

д.э.н., доцент

Г.У. АКИМБЕКОВА

д.э.н., профессор

Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК и развития сельских территорий», Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: akimbekova.sh@mail.ru*

Ч.Ү. ӘКІМБЕКОВА*

э.ф.д., доцент

Ғ.Ү. ӘКІМБЕКОВА

э.ф.д., профессор

Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: akimbekova.sh@mail.ru*

CH.U. AKIMBEKOVA*

Dr.E.Sc., Associate Professor

G.U. AKIMBEKOVA

Dr.E.Sc., Professor

*Kazakh Research Institute of Agricultural Economics and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: akimbekova.sh@mail.ru*

Аннотация. *Цель* – оценка текущей ситуации социального развития села, выявление основных факторов, сдерживающих возрождение сельских территорий, сокращения численности сельского населения, особенно молодежи, миграции из села в город. Определение мер по обеспечению занятости, развития инфраструктуры, благоприятных условий для повышения уровня жизни сельских жителей. *Методы* – аналитический, экономико-статистический, монографический, расчетно-конструктивный. *Результаты* – проведен анализ современного состояния социального развития села, в процессе которого выявлены диспропорции возрастной структуры сельского населения республики, тенденции сокращения численности молодежи и увеличения количества пенсионеров, изменения количества сельских населенных пунктов, имеющих необходимый потенциал для создания комфортной среды проживания населения и тенденции последующего упразднения сел. *Выводы* – проблемы миграции населения из сельской местности в города, отсутствие рабочих мест, вынуждающие людей работать вне места проживания, низкие доходы сельских жителей, отток молодежи из села в город обосновывают необходимость разработки комплексных мер по развитию села, включающих улучшение условий жизни за счет развития жилищной, коммунальной и социальной инфраструктуры, расширения сфер деятельности на селе на основе развития не только отрасли сельского хозяйства, но и сферы услуг, строительства, системы хранения, первичной переработки сельхозпродукции, агротуризма, ремесленничества. Комплексность решения проблем сельских территорий будет способствовать возрождению села, стабильному росту производства продукции сельского хозяйства и других отраслей экономики сельских территорий.

мии и накопившихся проблем, включая безработицу [1]. Кардинальные изменения, происходящие в последние десятилетия, сопровождаются стремлением сформировать новые действенные механизмы развития сельских территорий. В октябре 2021г. утвержден Национальный проект по развитию АПК РК на 2021-2025 годы, где одной из четырех задач проекта определено стабильное повышение доходов 1 млн сельских жителей, обеспечение работой в сельском хозяйстве до 500 тыс. человек [2]. Отмеченные проблемы подтверждают актуальность социального развития села и его приоритетность в аграрной политике РК.

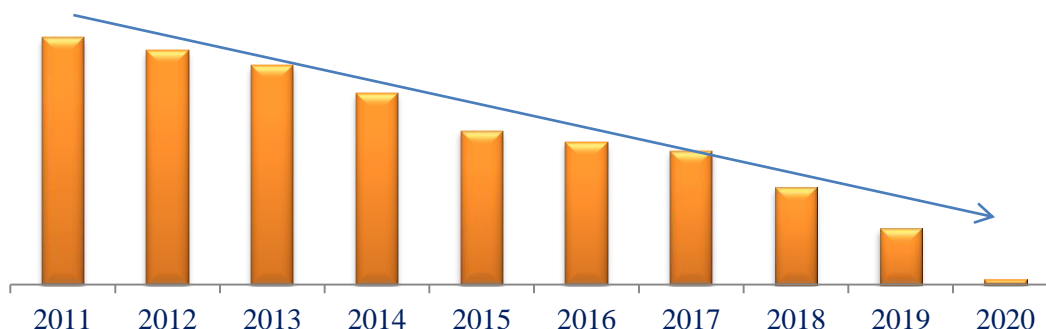
Материал и методы исследования. В работе была использована информация по реализации госпрограмм и других документов, касающихся проблем исследования, в частности Государственная программа развития регионов на 2020-2025 годы, Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек», Спецпроект «Ауыл – Ел бесігі» до 2025г., Национальный проект по развитию АПК РК на 2021-2025 годы, подтверждающие приоритетность и актуальность проблем.

В процессе исследования были использованы различные методы: аналитический – при проведении анализа современного состояния социального развития села. Экономико-статистический – при выявлении диспропорций возрастной структуры сельского населения республики, тенденций сокращения численности молодежи в возрасте 15-28 лет и увеличение количества пенсионеров. Монографический – при раскрытии проблемы миграции населения из сельской местности в города, отсутствия рабочих мест, что вынуждает людей работать вне места проживания, выявления причин сокращения доли специалистов, занятых в отрасли сельского хозяйства. Расчетно-конструктивный – при выявлении из-

менений количества сельских населенных пунктов, имеющих необходимый потенциал для создания комфортной среды проживания населения и тенденцию к последующему упразднению сел и др.

Результаты и их обсуждение. Несмотря на то, что реализованные за последние годы государственные программы и проекты, касающиеся социального развития села, ориентированы на повышение потенциала сельских территорий, в казахстанском селе накопилось немало проблем. Основные приоритеты, целевые индикаторы развития сельских территорий представлены в Государственной программе развития регионов на 2020-2025 годы [3]. Спецпроект «Ауыл – Ел бесігі» до 2025 года [4] ориентирован на развитие инфраструктуры села (сети учреждений образования, здравоохранения, культуры). В рамках Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021гг. «Еңбек», пролонгированной до 2025г., предусматриваются вопросы занятости сельского населения за счет развития предпринимательства [5].

В республике в настоящее время насчитывается 6316 сельских населенных пунктов (СНП). По данным мониторинга, проведенного Министерством национальной экономики Республики Казахстан в 2018г., 20% сел соответствовало высокому, 73% – среднему и 7% – низкому потенциалу развития. Согласно последним данным наблюдается процесс укрупнения СНП, так с 2010г. их количество сократилось на 666 ед., преимущественно за счет ликвидации мелких сел, численностью от 50 до 200 человек. В настоящее время в 56% сельских поселений имеется необходимый потенциал для создания комфортной среды проживания для 89% населения. Тенденцию к последующему упразднению имеют около 2,5 тыс. сел, в которых проживает почти 1 млн человек (рисунок 1).

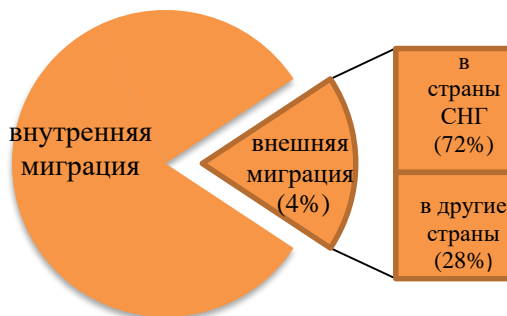

Примечание: по данным [6]

Рисунок 1 – Динамика изменения количества сельских населенных пунктов в Республике Казахстан на 01.01.2021г.

Одной из негативных тенденций развития сельских территорий является снижение численности молодежи (на 16%) и рост числа пенсионеров (на 33%), что объясняется миграцией лиц трудоспособного возраста из села в город [см. 6]. При этом необходимо заметить, что основной причиной данного процесса является поиск наиболее благоприятных социальных условий жизни и труда, с учетом развитой инфраструктуры.

Ежегодно до 30 тыс. сельских трудовых ресурсов находятся в активной подвижности. В 2020г. из села выехало полмиллиона человек, тогда как в 2015г. – в 2,5 раза меньше. Основная часть выбывших (96%) участвовала во внутренней миграции, перемещаясь внутри страны (из одной области или района в другой), что приводит к высокой степени хаотичности трудовой миграции (рисунок 2).

Примечание: по данным [7].

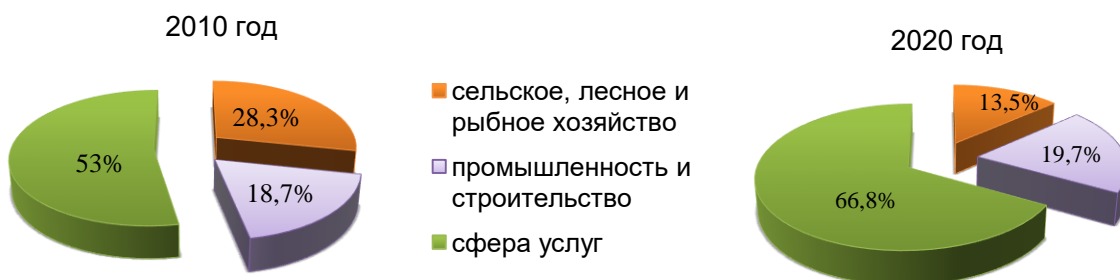
Рисунок 2 – Миграционная подвижность сельского населения в Республике Казахстан на 01.01.2021 г., %

Отсутствие рабочих мест вынуждает людей работать вне места проживания. В 2020г. 27% рабочей силы ежедневно перемещались на работу до областного центра, у 30% – работа находилась на территории другой области, а 43% – в этой же области. Наиболее высокой миграционной подвижности подвержены специалисты технических (17%), педагогических (16%), экономических (11%) сфер деятельности. В условиях современной экономики, включающей задачи инновационного развития, это явление нежелательное, поскольку село испытывает дефицит в квалифицированных кадрах.

чел. в 2010г. до 3,6 млн чел. в 2020г.) указывает на снижение уровня трудовой активности сельского населения.

За 2010-2020гг. численность рабочей силы (или экономически активной части населения) сократилась почти на 8%, в то же время количество лиц, не входящих в состав рабочей силы (или пассивной ее части) возросло на 27%. Сложившаяся устойчивая тенденция сокращения занятости (с 3,9 млн

Из рисунка 3 видно, что число занятых в сельском хозяйстве имеет тенденцию снижения с 28,3% в 2010г. до 13,5% в 2020г., увеличение наблюдается в сфере услуг с 53% в 2010г. до 66,8% в 2020 году. При этом в структуре занятых в сельскохозяйственном производстве доля самозанятых работников остается высокой – 58%. Важно отметить, что из числа самозанятого населения села почти 70% – это трудоспособное население в возрасте 25-54 лет. В этой группе наблюдается увеличение числа лиц со средним профессиональным (специальным) образованием. Все это свидетельствует о структурной несбалансированности рынка труда и низкой эффективности использования рабочей силы в сельских территориях, особенно молодежи.

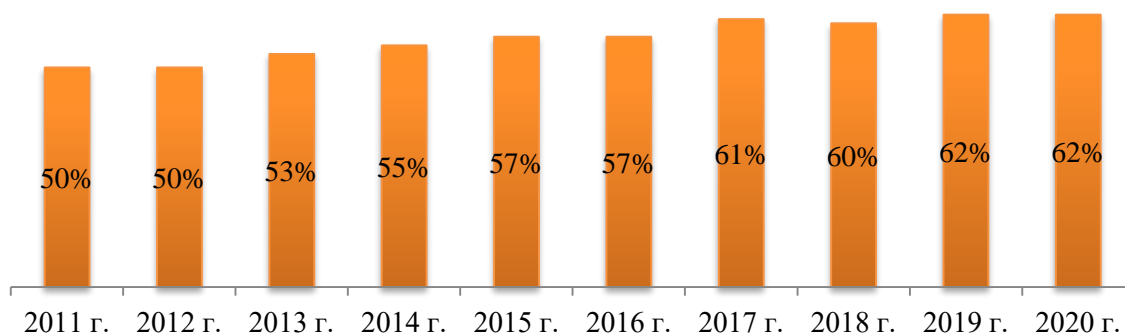

Примечание: по данным [8]

Рисунок 3 – Отраслевая структура занятости населения в Республике Казахстан по группам видов экономической деятельности, %

Одной из главных причин сокращения занятых в отрасли сельского хозяйства является низкая оплата труда, что не стимулирует привлечение специалистов, особенно молодых кадров. В последние десять лет отношение среднемесячной заработной платы работников сельского, лесного и рыбного хозяйства в республике к среднерес-

публиканскому уровню составляло 50-60% (рисунок 4), что подтверждает низкий уровень по сравнению с другими отраслями экономики, разрыв по сравнению со среднемесячной зарплатой по всем видам деятельности составляет 1,6 раза, горнодобывающей промышленностью – более чем в 3 раза.

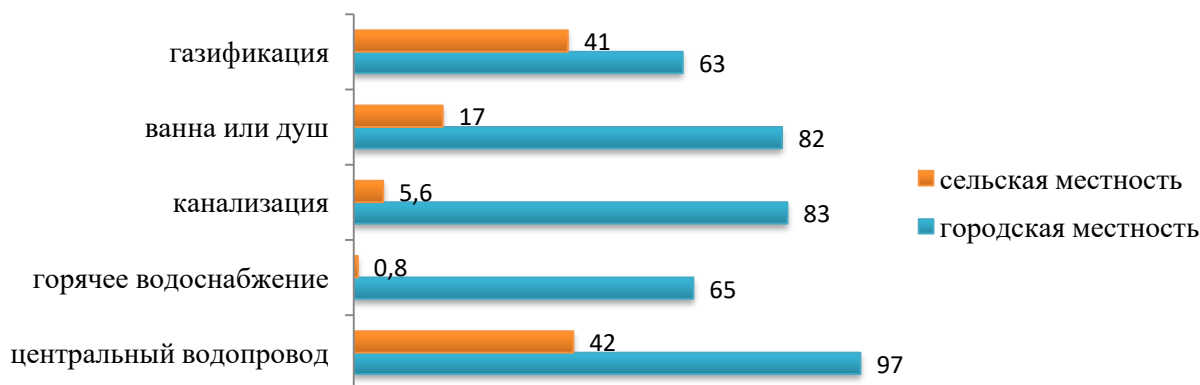

Примечание: по данным [9].

Рисунок 4 – Отношение среднемесячной заработной платы работников сельского, лесного и рыбного хозяйства в Республике Казахстан к среднереспубликанскому уровню, %

Приведенные статданные наглядно демонстрируют важность сельской местности как среды проживания для 7,7 млн чел., что требует обеспечения условий проживания сельского населения в условиях равным городским. Однако, несмотря на реализацию государственных программ, проведение социально-экономических реформ уровень и качество жизни сельских жителей значительно отстает от городских условий по показателям благоустройства жилья, наличия социальной, транспортной и инженерной инфраструктуры. На рисунке 5 представ-

лены сравнительные показатели, характеризующие жилищные условия городских и сельских домохозяйств по уровню благоустройства жилья, где обеспечение горячим водоснабжением сельских жителей составляет 0,8% против 65% городских жителей, соответственно обеспечение канализацией 5,6% против 83%, центральным водопроводом – 42% против 97% и т.д. Аналогичная ситуация и с отставанием условий по обеспечению условий сфер образования, медицины, культуры, что связано с уровнем развития экономики сельских территорий.

Примечание: по данным [10].

Рисунок 5 – Характеристика жилищных условий городских и сельских домохозяйств по уровню благоустройства жилья в Республике Казахстан за 2020 г., %

С учетом задач, поставленных в государственных программах и проектах приоритетными направлениями развития сельских территорий должны быть повышение

уровня и качества жизни сельского населения за счет создания благоприятных условий для проживания, обеспечение жильем, особенно молодого поколения, развитие ин-

фраструктуры, малого и среднего предпринимательства, создание новых сфер приложения труда и рабочих мест [11].

Выход видится в деурбанизации, повышении статуса казахстанского аула. Поэтому необходимо обеспечить высокое качество жизни в крупных поселках, создать хороший инвестиционный климат для нормальных условий жизнедеятельности, чтобы сельские жители предпочли оставаться и работать в сельской местности. Концентрация ресурсов в точках роста способствует приему внутренних мигрантов, это, прежде всего, строительство новых объектов – жилья, коммунальной и социальной инфраструктуры (больниц, школ и детских садов) [12].

Реализация Спецпроекта «Ауыл – Ел бесігі» будет способствовать развитию социально-экономической инфраструктуры села. К 2025г. будут увеличены объемы финансирования до 800 млрд. тг., а с учетом всех источников – на модернизацию сел запланировано 1,3 трлн тг., в т.ч. в сфере АПК будет реализовано около 1 тыс. проектов на сумму 4,5 трлн тенге. Планируется повысить производительность труда в сельском хозяйстве в 2,5 раза, экспорт продукции АПК – в 2 раза с доведением доли переработанной продукции до 70%; 1 млн сельских жителей повысят свои доходы, в сельском хозяйстве будет создано 500 тыс. рабочих мест [13].

Выводы

С учетом кардинальных изменений, происходящих в последние годы, растет стремление сформировать новые действенные механизмы развития сельских территорий. Из этого следует:

- во-первых, решить проблемы обеспечения социальных гарантий в области труда для экономически активного сельского населения, кроме этого для сельской молодежи – социальных гарантий в жилье, образовании;
- во-вторых, решить проблему занятости как основного фактора роста производства в сельском хозяйстве, промышленности и др. отраслях сельской экономики;
- в-третьих, принять меры по повышению мотивации сельского труда, обеспечению роста заработной платы, уверенности в повышении доходов сельского населения.

Комплексный подход к развитию сельских территорий путем использования экономических и социальных факторов повышения уровня жизни сельских жителей, реализации поставленных задач государственными программами и проектами, суще-

ственно улучшит качество жизни жителей села, придаст новый импульс развитию сельских территорий. Особое внимание необходимо уделить развитию сельского хозяйства, сфер хранения, первичной переработки сельскохозяйственной продукции, транспортировки ее до крупных перерабатывающих и торгово-сбытовых предприятий, особенно в отдаленных районах.

Экономическим эффектом данного направления будет являться развитие новых производств, сельского предпринимательства, отраслей, рост экономики села. Социальным эффектом станет создание новых рабочих мест, повышение занятости и доходов сельского населения, сокращение безработицы.

Список литературы

[1] Выступление Президента РК на расширенном заседании правительства. Электронный ресурс.- 2021 – URL: https://www.kt.kz/rus/culture/opublikovan_polnyy_tekst_vystupleniya_prezidenta_rk_na_1377927359.html.

[2] Об утверждении национального проекта по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021 - 2025 годы. Электронный ресурс. - 2021. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35411581&pos=3;-88#pos=3;-88.

[3] Об утверждении Государственной программы развития регионов на 2020-2025 годы. Электронный ресурс.- 2020. - URL: <http://adilet.zan.kz>.

[4] Специальный проект «Ауыл - Ел бесігі». Электронный ресурс.- 2019. - URL: https://moa.gov.kz/documents/1551267147656_kz.pptx

[5] Об утверждении Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы и до 2025 г. «Еңбек». Электронный ресурс.- 2017. - URL: <http://adilet.zan.kz>.

[6] Акимбекова Ч.У., Досумова Ж.С. Повышение благосостояния сельского населения Казахстана // Проблемы агрорынка, июль-сентябрь – 2019.С. 169.

[7] Демографический ежегодник Казахстана. Статистический сборник. – Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Бюро национальной статистики. Электронный ресурс.- 2021. - URL: [www//https: stat.gov.kz](http://www/stat.gov.kz).

[8] Основные индикаторы рынка труда в Республике Казахстан. Статистический бюллетень. - Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Бюро национальной статистики. Электронный ресурс.- 2021. - URL: [www//https: stat.gov.kz](http://www/stat.gov.kz).

[9] Оплата труда в Республике Казахстан. Статистический сборник. – Агентство по

стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Бюро национальной статистики. Электронный ресурс.- 2021. - URL: [www//https: stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz).

[10] Уровень жизни в Казахстане. Статистический сборник. – Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Бюро национальной статистики. Электронный ресурс.- 2021. - URL: [www//https: stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz).

[11] Бельгибаева А.С., Мусина А.Ж., Волохова М.А. Тенденции рынка труда в Акмолинской области Казахстана // Проблемы агрорынка №1- 2021.-С.168.

[12] Тулиндинова Ж. Нам нужна не урбанизация, а деурбанизация. Интернет ресурс. - 2019, <http://ia-centr.ru/experts/zhanar-tulindinova/experty-sleduyushciy-god-v-kazakhstane-mog-by-stat-godom-mnogodetnykh-semey>.

[13] Интернет ресурс. <https://primeminister.kz/ru/news/a-mamin-poruchil-chlenam-pravitelstva-proinspektirovat-realizaciyu-proekta-auyl-el-besigi-vo-vseh-regionah-299373>.

References

[1] Vystuplenie Prezidenta RK na rasshirennom zasedanii pravitel'stva [Speech by the President of the Republic of Kazakhstan at an extended meeting of the government] (2021). Available at: https://www.kt.kz/rus/culture/opublikovan_polnyy_tekst_vystupleniya_prezidenta_rk_na_1377927359.html [in Russian].

[2] Ob utverzhdenii natsional'nogo proekta po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021 - 2025 gody [On approval of the national project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025] (2021). Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35411581&pos=3;-88#pos=3;-88 [in Russian].

[3] Ob utverzhdenii Gosudarstvennoi programmy razvitiya regionov na 2020-2025 gody [On approval of the State Program for the Development of Regions for 2020-2025] (2020). Available at: <http://adilet.zan.kz> [in Russian].

[4] Spetsial'nyi projekt «Auyl - El besigi» [Special project "Auyl - El Besigi"] (2019). Available at: https://moa.gov.kz/documents/1551267147656_kz.pptx [in Russian].

[5] Ob utverzhdenii Gosudarstvennoi programmy razvitiya produktivnoi zanyatosti i massovogo predprinimatel'stva na 2017-2021 gody i do 2025 g. [On approval of the State Program for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship for 2017-2021 and until 2025] (2017). Available at: <http://adilet.zan.kz> [in Russian].

[6] Akimbekova, Ch.U., Dosumova, Zh.S. (2019). Povyshenie blagosostoyaniya sel'skogo naseleniya Kazakhstana [Improving the welfare

of the rural population of Kazakhstan]. Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket, iyul'-senyabr', 169 [in Russian].

[7] Demograficheskiy ezhegodnik Kazakhstana. Statisticheskii sbornik. – Agentstvo po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Byuro natsional'noi statistiki [Demographic Yearbook of Kazakhstan. Statistical collection. – Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Bureau of National Statistics.] (2021). Available at: [www//https: stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz) [in Russian].

[8] Osnovnye indikatory rynka truda v Respublike Kazakhstan. Statisticheskii byulleten'. - Agentstvo po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Byuro natsional'noi statistiki [The main indicators of the labor market in the Republic of Kazakhstan. Statistical bulletin. - Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Bureau of National Statistics] (2021). Available at: [www//https: stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz) [in Russian].

[9] Oplata truda v Respublike Kazakhstan. Statisticheskii sbornik. – Agentstvo po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Byuro natsional'noi statistiki [Wages in the Republic of Kazakhstan. Statistical collection. – Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Bureau of National Statistics] (2021). Available at: [www//https: stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz) [in Russian].

[10] Uroven' zhizni v Kazakhstane. Statisticheskii sbornik. – Agentstvo po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Byuro natsional'noi statistiki [Standard of living in Kazakhstan. Statistical collection. – Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Bureau of National Statistics] (2021). Available at: [www//https: stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz) [in Russian].

[11] Bel'gibaeva, A.S., Musina, A.Zh. & Volokhova M.A. (2021). Tendentsii rynka truda v Akmolinskoj oblasti Kazakhstana [Trends in the labor market in the Akmola region of Kazakhstan]. Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket, 1, 168 [in Russian].

[12] Tulindinova, Zh. (2019). Nam nuzhna ne urbanizatsiya, a deurbanizatsiya [We do not need urbanization, but deurbanization]. Available at: <http://ia-centr.ru/experts/zhanar-tulindinova/experty-sleduyushciy-god-v-kazakhstane-mogby-stat-godom-mnogodetnykh-semey/> [in Russian].

[13] Mamin poruchil chlenam pravitelstva proinspektirovat realizaciyu proekta auyl el besigi vo vseh regionah [Mamin instructed government members to inspect the implementation of the auyl el besigi project in all regions]. Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/a-mamin-poruchil-chlenam-pravitelstva-proinspektirovat-realizaciyu-proekta-auyl-el-besigi-vo-vseh-regionah-299373> [in Russian].

Информация об авторах:

Акимбекова Чулпан Уйсимбековна – **основной автор**; доктор экономических наук, доцент; главный научный сотрудник; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30 Б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: akimbekova.sh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0177-4131>.

Акимбекова Галия Уйсимбековна; доктор экономических наук, профессор; заместитель председателя правления Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30 Б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>.

Авторлар туралы ақпарат:

Әкімбекова Чулпан Уйсімбековна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, доцент; бас ғылыми қызметкер; Қазақ агроөнеркәсіптік кешен экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтпаев көш., 30 Б, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: akimbekova.sh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0177-4131>.

Әкімбекова Галия Уйсімбековна; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Қазақ агроөнеркәсіптік кешен экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты Басқарма төрағасының орынбасары; 050057 Сәтпаев көш., 30 Б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>.

Information about authors:

Akimbekova Chulpan Uysimbekovna – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Chief Researcher; Kazakh Research Institute of Economics of the Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaeva str., 30 B, Almaty, Kazakhstan, e-mail: akimbekova.sh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0177-4131>.

Akimbekova Galia Uysimbekovna; Doctor of Economic Sciences, Professor; Deputy Chairman of the Board of Kazakh Research Institute of Economics of the Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaeva str., 30B, Almaty, Kazakhstan; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>.

ҚАЗАҚСТАН МЕН АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНДЕГІ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАЦИЯСЫНЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІН ЗЕРТТЕУ**RESEARCH OF PROBLEMATIC ISSUES OF AGRICULTURAL COOPERATION IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF KAZAKHSTAN AND ALMATY REGION****ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМНЫХ ВОПРОСОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ КАЗАХСТАНА И АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ****Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА****Ph.D докторанты**I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан***автордың электрондық поштасы: zabdykalieva@mail.ru***ZH.SH. ABDYKALIYEVA****Ph.D student**I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan***corresponding author e-mail: zabdykalieva@mail.ru***Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА****докторант Ph.D**Жетісуский университет им. И. Жансүгурова, Талдықорған, Казахстан***электронная почта автора: zabdykalieva@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* – Алматы облысының қазіргі жағдайын талдау және Қазақстан АӨК-сінде шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын кооперациялаудың дамуын тежейтін негізгі себептерді анықтау. Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің өз мүдделерін қорғау, жерді, техниканы, жабдықтарды бірлесіп пайдалану және өндірістің негізгі құралдарымен қамтамасыз ету үшін күш-жігерін біріктіру өзекті болып табылады. *Әдістері* – аналитикалық, экономикалық-статистикалық, монографиялық, есептеу-құрылымдық. *Нәтижелер* – республикадағы және Алматы облысындағы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің қазіргі жай-күйіне, олардың даму үрдістеріне бағалау жүргізілген. Республиканың облыстары мен Алматы облысының аудандары бойынша олардың санының өсу және қысқару серпіні ұсынылған. Сондай-ақ, 2017 жылдан бастап 2021 жылға дейін мал басының саны, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемі көрсетілген. Олардың дамуын тежейтін негізгі себептер зерделенген, ауыл шаруашылығы кооперативтерін нығайтудың әлеуетті мүмкіндіктері мен басым бағыттары айқындалған. *Қортынды* – алынған мәліметтер негізінде ауыл шаруашылығы мен жалпы АӨК проблемаларын шешу негізделеді. Қажетті шаралардың қатарына ұсақ шаруа, фермер және үй шаруашылықтарын біріктіруді қосамыз, бұл ауыл шаруашылығының жер, өндірістік, еңбек және басқа да ресурстарын тиімді пайдалануға ықпал ететін болады. Сондай-ақ ауылда инфрақұрылымды, өнімді «алаңнан сөреге дейін» жылжыту жүйесін дамыту маңызды. Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын кооперациялаудың ерекше рөлі ауыл халқының табысын арттыру перспективаларына негізделеді, бұл мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының басымдығы және ҚР АӨК дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобаның міндеттерінің бірі болып табылады.

Abstract. *Aim* – analysis of the current state and identification of the main reasons hindering the development of cooperation of small businesses in agro-industrial complex of Kazakhstan based on the example of Almaty region. It is important to unite the efforts of agricultural producers to protect their interests, share land, machinery, equipment and provide basic production means. *Methods* – analytical, economic-statistical, monographic, calculation-constructive. *Results* – assessment of the current state of agricultural cooperatives in the republic and Almaty region, their development trends was carried out. The dynamics of growth and reduction of their number in the context of the regions of the republic and districts of Almaty region is presented. Also the number of livestock, the volume of agricultural production are shown from 2017 to 2021. The main

кооперацияны ынталандыру үшін тиісті шаралар топтамасын әзірлеу қажет.

Вертикальді кооперация аясында жеке қосалқы шаруашылықтың елеуетін пайдаланған абзал. Жеке шаруашылық миллиондаған ауыл тұрғындарына табыс табуға мүмкіндік бере алады. Оларды өңірлік азық-түлік хабтарын құруға жұмылдыру керек. Біз горизонтальді кооперацияның елеуетін де естен шығармауымыз қажет. Онсыз агроөнеркәсіп кешенінде қарқынды даму болмайды. Басы бірікпеген жеке қосалқы шаруашылықтар, шын мәнінде, өлместің күнін көріп отыр. Бұл ретте, сапалы әрі мол өнім өндіру, үздіксіз тауар жеткізу туралы сөз қозғаудың өзі орынсыз» [1], бұл Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешеніндегі осы бағыттың өзектілігі мен басымдылығын растайды.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеу процесінде әртүрлі әдістер қолданылды: аналитикалық, экономикалық-статистикалық, монографиялық, есептік-конструктивті. Республика облыстары бойынша ауыл шаруашылығы кооперативтерінің жағдайына, кооперативтер санына, мал басына, Алматы облысының ауыл шаруашылығы кооперативтері өндірген өнім көлеміне талдау жасалды. Шағын шаруашылықтарды кооперациялаудың артықшылықтары, дамыған елдердің аудитті ұйымдастыру, жүргізу, ауыл шаруашылығы кооперативтері одақтары мен қауымдастықтарының жұмыс істеуі жөніндегі тәжірибесі бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың жарияланымдары зерттеулердің әдіснамалық базасы болып табылды.

Жұмыста сондай-ақ зерттеу проблемаларына қатысты мемлекеттік бағдарламалар мен басқа да құжаттарды іске асыру бойынша ақпарат, атап айтқанда ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған Ұлттық жоба, Мемлекет басшысының «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы, Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдаған «Қазақстан Жаңа нақты ахуалда: іс-қимыл уақыты», Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайтының деректері, мәселенің басымдығы мен өзектілігін растайтын мәліметтер.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Республикадағы ауыл шаруашылығы кооперациясының қазіргі даму жағдайын талдау 01.01.2022 жылға жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны 3026 болғанын, ал олардың ең көп саны республиканың оңтүстік өңірінде, атап айтқанда Түркістан облысында – 727 шоғырланғанын көрсетеді. Жамбыл облысында – 292, бұл республиканың оңтүстігіндегі ауыл шаруашылық өндірісінің басқа аймақтармен салыстырғанда шағын сипатқа ие болуының ерекшелігіне байланысты табиғи, ұсақ шаруашылықтарды біріктірудің объективті қажеттілігін растайды, сондай-ақ Шығыс Қазақстан облысында – 281, Ақмола мен Алматы облыстарында – 269 санын қамтиды. (1 кесте) [2].

Республика бойынша 2017 жылмен салыстырғанда 2021 жылы кооперативтер санының 12,2%-ға өсуі байқалады. Соңғы бес жылда (2017-2021 жж.) Ауыл шаруашылығы кооперативтері санының Түркістан (3,8 есе), Жамбыл (3 есе), Маңғыстау (1,8 есе), Батыс Қазақстан (1,3 есе) облыстарында айтарлықтай өсуі болса, ал Павлодар (6 есе) облысында қысқаруы байқалады. Республиканың ауыл шаруашылығы кооперативтеріндегі мүшелердің жалпы саны 7 525 адамға жетті. ҚР-да ауыл шаруашылығы кооперативтерін құру кезінде біріктіру процесіне 629 заңды тұлға, 21 921 жеке кәсіпкерлер мен шаруа қожалықтары, сондай-ақ 26 712 үй шаруашылықтары тартылған.

2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша республиканың ауыл шаруашылығы кооперативтерінде ірі қара мал саны 127,5 мың басты, оның ішінде сүтті табындағы сиырлар – 5,5 мың басты, қойлар – 139,2 мың басты және жылқылар – 10,6 мың басты құрады. Ауыл шаруашылығы кооперативтерімен 15,6 мың т. сүт (шикі), 2 мың т. ет, 1,4 мың т. мал терісі және т. б. өндірілді.

Ауыл шаруашылығы кооперативтері өндіретін өнім көлемінің елеусіз болуы олардың дамуының тұрақсыздығымен, оларды құрудың бастапқы кезеңінде мемлекеттік қолдау шараларының жеткіліксіздігімен, кооперативке қатысушылар арасындағы шаруашылықшілік қатынастардың механизмі туралы білімнің жоқтығымен түсіндіріледі, жалпы алғанда құрылған кооперативтердің тиімсіз жұмыс істеуіне, мүшелер мен кооператив арасында өзара келісілген экономикалық қатынастардың болмауына, кооперативтік принциптердің бұзылуына әкеп соғады.

Алматы облысындағы жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің ең көп саны Еңбекшіқазақ ауданында – 47 бірлік немесе облыс кооперативтерінің жалпы санының 17,4%, Ескелді ауданында – 23 бірлік немесе 8,5%, Панфилов ауданында – 18 бірлік немесе 6,7% шоғырланған. Тиісінше бұл аудандарда олардың санының тұрақты өсуі байқалады: Еңбекшіқазақ ауданында – 2017 жылғы 7-ден 2021 жылы 47-ге дейін, Ескелді ауданында – 12-ден 23-ке дейін, Кербұлақ ауданында – 3-тен 15-ке дейін, Ақсу ауданында – 0-ден 15-ке дейін, Райымбек ауданында 13-ке дейін, Ұйғыр ауданында 22-ден 3 бірлікке дейін.

Біздің ойымызша, бұл үрдістер әртүрлі себептермен байланысты, олардың негізгілері:

– облыстардың, аудандардың және агроөнеркәсіптік кешеннің салалары жағдайында ауыл шаруашылығы кооперативтерін құрудың белгіленген жоспарына байланысты 2017-2018 жылдары республикада шағын кәсіпкерлік нысандарын кооперациялаудың жеделдетілген процесі, жоспар ауыл шаруашылығы кооперативтерін формальды құруға әкелді, сәйкесінше кооперацияның негізгі принциптері бұзылды (еріктілік, демократиялық және т.б.);

– мал сатып алуға жеңілдікті кредит түрінде мемлекеттік қолдау шараларын алудың басым құқығы жеке қосалқы шаруашылықтарды кооперативтерге жедел біріктіруге мүмкіндік берді, алайда олардың шектеулі әлеуеті (ресурстық, еңбек және т.б.) кооперативтердің одан әрі дамуына ықпал етпеді, жеке қосалқы шаруашылықтар шағын мал басын өсірумен шектелді және өндірісті кеңейтуге мүдделі болмады;

– 2018 жылы ауыл шаруашылығы кооперативтеріне субсидиялар, инвестсубсидиялар түрінде мемлекеттік қолдау шараларын алудың басым құқығын жою, ауыл шаруашылығы кооперативтері үшін техника мен технологиялық жабдықтар сатып алуға арналған инвестсубсидияларды 50%-дан 25%-ға дейін қысқарту кооперативке кірген шаруа, фермер қожалықтары мен жеке кәсіпкерлердің қызметіне әсер етті [4].

Жоғарыда аталған себептер республикадағы ауыл шаруашылығы кооперациясының дамуына теріс әсер етті, әсіресе қалыптасу кезеңінде ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер мемлекеттік қолдаудың пәрменді шараларының, өз бизнесін ұйымдастырудың мүмкіндігіне сенімін жоғалтты, шаруашылық жүргізудің шағын

нысандарын өндірісті ұйымдастырудың кооперативтік нысандарына біріктірудің артықшылықтарына күмән туды [5].

Бұл ретте ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілердің кооперациясы дамуының оң үрдістерін атап өту қажет, олар сүтті бастапқы өңдеу бойынша кәсіпорындардың дамуына, шағын бордақылау алаңдарының құрылуына, сою цехтарын, көкөніс-картоп қоймаларын және басқа да инфрақұрылым объектілерін ұйымдастыруға ықпал етті [6].

ҚР «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңына сәйкес ауыл шаруашылығы кооперативтерінің құрамына заңды және жеке тұлғалар кіруі мүмкін [7]. Алматы облысының 269 ауыл шаруашылығы кооперативінің құрамында 145 заңды тұлға, 890 шаруа қожалығы мен жеке кәсіпкерлер және 2897 үй шаруашылығы бар. 2021 жылы заңды тұлғалардың саны бойынша Жамбыл облысы – 55 (Алматы облысының Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің мүшелері болып табылатын заңды тұлғалардың жалпы санының 37,9%) және Ескелді ауданы - 33(22,7%) көш бастап тұр.

Алайда ауыл шаруашылығы кооперативтеріне көбінесе жеке кәсіпкерлер, шаруа және үй шаруашылықтары түріндегі ұсақ шаруашылықтар біріктіріледі.

Осылайша, Еңбекшіқазақ ауданының кооператив құрамына кіретін шаруа және жеке кәсіпкерлерге жататын мүшелер саны бойынша үлесі жоғары – 332 бірлікті, бұл жалпы санның 37,3%-ын, сондай-ақ Панфилов ауданында 300 бірлікті (33,7%) құрайды, бұл осы аудандарда кооперативтердің өздерінің едәуір санымен түсіндіріледі. Облыстың барлық аудандарындағы халықтың шаруашылықтары ауыл шаруашылығы кооперативтеріне бірігу процесіне белсенді қатысты, осыған байланысты олардың үлесі жоғары, айтарлықтай үлес салмағы олардың мүшелерінің саны бойынша Кербұлақ – 671 (23,1%), Ескелді – 320 (11,1%) және Талғар – 317 (10,9%) аудандары (3 кесте) [3 қараңыз].

Бұл ретте, бүгінгі күні Алматы облысының Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің пай қоры мөлшерінің көрсеткіші төмен екенін атап өту қажет, ол 3,2 млрд. теңгені құрады, оның ішінде кооперативтер мүшелерінің заңды тұлғалар түріндегі салымдарының мөлшері 2020 жылы 2,5 млрд. теңгені (77%), шаруа қожалықтары тиісінше – 172,9 млн теңгені (5%), жеке кәсіпкерлер – 92,2 млн теңгені (3%), үй шаруашылықтары – 481,6 млн теңгені (15%) құрады.

3 кесте – Алматы облысының 2017-2021 жылдардағы жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтеріндегі мүшелер құрамы, бірл.

Аудан	Олардың құрамында мүшелер саны:														
	заңды тұлғалар					шаруа қожалықтары және жеке кәсіпкерлер					үй шаруашылықтары				
	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021
Алматы обл.	103	104	104	109	145	821	1045	811	776	890	1 673	2 419	2 414	3195	2897
Талды-қорған қ.	9	8	7	5	5	19	14	11	16	22	64	40	38	94	76
Қапшағай қ.	5	4	4	5	2	24	19	7	5	8	-	26	26	32	30
Текелі қ.	-	-	-	-	-	1	0	-	-	-	21	3	4	4	4
Ақсу ауданы	2	2	-	-	2	176	169	177	139	46	-	68	74	24	36
Алакөл ауданы	-	-	3	-	-	0	15	x	16	12	249	415	284	350	239
Балқаш ауд.	16	16	16		17	33	5	16	3	18	5	12	x	40	32
Еңбекшіқазақ ауд.	5	5	7	7	7	124	320	295	83	332	136	151	127	93	141
Жамбыл ауд.	55	55	55	55	55	2	75	4	-	5	24	121	485	371	89
Кеген ауданы	4	-	-	-	-	99	49	44	-	13	537	51	41	147	151
Кербұлақ ауд.	-	2	2	3	1	5	58	42	70	52	-	732	597	774	671
Көксу ауданы	1	-	-	-	3	17	5	-	-	6	122	-	x	-	129
Қаратал ауданы	-	2	2	1	2	0	8	3	11	19	2	147	125	244	228
Қарасай ауд.	2	4	4	4	4	74	10	9	-	-	13	47	64	18	2
Панфилов ауд.	-	2	1	4	4	51	111	109	377	300	16	30	60	92	145
Райымбек ауд.	1	-	-	-	2	92	57	32	16	25	6	40	x	179	150
Сарқан ауд.	3	1	-	5	4	46	76	75	-	14	396	3	3	56	34
Талғар ауданы	-	3	3	2	2	58	49	44	-	-	28	394	342	318	317
Ескелді ауд.	-	-	-	-	33	-	5	5	5	15	-	139	90	121	320
Ұйғыр ауд.	9	-	-	-	-	19	-	-	-	3	64	-	24	140	103
Іле ауд.		-			2		-		-	-		-	-	-	-

Ескертпе: автор 3-дереккөз негізінде құрастырған

Еңбекшіқазақ ауданындағы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің пай қорын мөлшерінің неғұрлым жоғары көрсеткіштері – облыс кооперативтерінің пай қорының жалпы көлемінің 74,1%-ын құрады (4 кесте) [3 қараңыз]. Кооперативтердің пай қорын әділет органдарының бақылаусыз тіркеуі олардың жеткілікті пай қорын құрмай ұйымның формальдылығына алып келді, бұл кейіннен банкроттыққа және кооперативтің тиімді жұмыс істеу мүмкіндігінің болмауына әкеледі.

Дамыған елдердің, мысалы Германияның тәжірибесіне сүйене отырып, коопера-

тивті тіркемес бұрын, кооператив құрылтайшылары ықтимал мүмкіндіктерді, оның ішінде кооперативтің одан әрі жұмыс істеуінің қаржылық мүмкіндіктерін бағалаудан өтуі керек, бұл бағалауды Райффайзен кооперативтерінің одағы жанынан құрылған аудиторлық одақ жүргізеді [8]. Осы ережені біздің республикамызда пайдаланған кезде жұмыс істеп тұрған кооперативтердің тиімді жұмыс істеуіне үміт артуға болады, бұл ретте Қазақстанда ауыл шаруашылығы кооперативтерінің қауымдастықтарын, одақтарын және тексеру одақтарын құрудың заңнамалық базасы бар екенін атап өту қажет.

4 кесте – Алматы облысындағы ауыл шаруашылығы кооперативтері мүшелерінің 2020 жылға арналған пай қорына қатысуы, мың теңге

Аудан	Ауыл шаруашылығы кооперативі пай қорының мөлшері	оның ішінде мүшелер салымдарының мөлшері			
		заңды тұлғалар	К(Ф)Х	ЖК	Үй шаруаш.
Алматы обл.	3 240 913,1	2 494 158	172 947	92 184	481 623
Талдықорған қ.	105 486,7	10 296	2 641	-	92 549
Қапшағай қ.	1 490	85	705	-	700
Текелі қ.	6 000	-	-	-	6 000
Ақсу ауданы	90 175	198	140	89 430	407
Алакөл ауданы	152 045	-	1 620	-	150 425
Балқаш ауданы	4 012	212	600	-	3 200
Еңбекшіқазақ ауданы	2 403 626	2 314 991	919	129	87 586
Жамбыл ауданы	120 543	27 083	92 190	1 070	200
Кербұлақ ауданы	46 690	34 587	8 862	-	3 241
Көксу ауданы	950	-	-	950	-
Қаратал ауданы	50 564	130	66	12	50 355
Қарасай ауданы	104 886	104 116	42	5	723
Панфилов ауданы	4 157	90	3 709	16	342
Райымбек ауданы	2 115	-	1 660	150	305
Сарқан ауданы	2 496	100	1 990	306	100
Талғар ауданы	141 780	2 270	56 131	115	83 264
Ескелді ауданы	2 217	-	1 101	-	1 116

Ескертпе: автор 3-дереккөз негізінде құрастырған

Бұл үшін тек оларды сауатты ұйымдастыру, кооперативтік қағидаттарды сақтау талап етіледі, олардың ең бастысы кооперативті басқарудағы демократия, тәжірибеде байқалғандай, бір төрағамен емес, кооперативтің жалпы жиналысында келісу арқылы барлық мәселелерді шешу, ауыл шаруашылығы кооперативтерінің міндетті аудитін енгізу және кооператив пайдасын бөлудің сақталуын бақылау және басқа да қызмет принциптерін қабылдау.

Алматы облысының ауыл шаруашылығы кооперативтерінде 2021 жылы ірі қара мал 4,7 мың басты, қой мен ешкі – 25,3 мың басты, жылқы – 1,7 мың басты және т.б. құрады, 2017 жылмен салыстырғанда 2021 жылы қой мен ешкі санының 3 есе қысқаруы байқалады (ірі қара мал басы бойынша – қысқару, жылқылар бойынша – ұлғаю) (5 кесте).

5 кесте – Алматы облысының ауыл шаруашылығы кооперативтеріндегі 2017-2021 жылдардағы мал саны, бас

Аудан	Ірі қара мал					Қойларжәнеешкілер				
	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021
Алматы обл.	5317	5238	5874	4957	4748	79520	32867	19812	37510	25352
Талдықорған қ.	285	262	275	-	-	1062	841	540	978	964
Қапшағай қ.				-	-				17819	-
Ақсу ауданы	38		395	194	158	26915		1000	795	3017
Алакөл ауданы	646	657	631	620	666	17554	17945	16222	17550	18759
Еңбекшіқазақ ауд.	192	210	195	70	-	-			-	-
Жамбыл ауданы	627	652	561	565	589	-			-	600
Кербұлақ ауданы	-			-	69	640			-	76
Көксу ауданы	36	36		-	-	1200	1067	351	354	554
Қаратал ауданы	7			-	-	904			-	-
Қарасай ауданы	165	643	643	643	643	-			-	-
Панфилов ауданы	107	124		-	40	-			-	-
Сарқан ауданы	52			-	-	-	533	919	-	-
Райымбек ауданы	527	112	250	-	140	18904	12481		-	298
Талғар ауданы	2290	2542	2 653	2642	2188	11030			-	-
Ескелді ауданы	58			24	26	1209			-	206
Ұйғыр ауданы	287		221	199	-	102			-	-
Балқаш ауданы			50	-	64			780	-	878

Ескертпе: автор 3-дереккөз негізінде құрастырған

Ауыл шаруашылығы кооперативінің жарғысына сәйкес кооператив мүшесі өз мүлкін (мал, техника, жабдық, ғимарат, құрылыс және т.б.) кооператив балансына беруге және бермеуге құқылы. Фермерлердің көпшілігі кооператив балансына өз мүлкін берген жоқ, осыған байланысты мал басының басым бөлігі кооператив мүшелерінде, оның ішінде 10,5 мың бас ірі қара мал, 24,3 мың бас қой және 189 бас жылқы бар. Алматы облысы кооперативтерінің ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көрсеткіштері соңғы төрт жылда (2017-2020 жж.) сүтті ірі қара мал етін өндіру көлемінің 230-дан 129 тоннаға дейін немесе 1,8 есеге; қой мен ешкі етін өндіру көлемінің тиісінше 311-ден 82 тоннаға дейін немесе 3,8 есеге төмендегенін көрсетеді. Бұл ретте шикі сүт өндірісінің 7 тоннадан 9 тоннаға дейін ұлғайғаны байқалады. Алматы облысының Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру көрсеткіштері 2017-2020 жылдары бидай өндірісінің 3,9 мың тоннадан 2,4 мың тоннаға дейін, арпа өндірісінің 1,4 мың тоннадан 2,8 мың тоннаға дейін төмендегенін көрсетеді. 2018-2020 жылдары ауыл шаруашылығы кооперативтерінің бидай бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерін сатуы 3 мың тоннадан 0,2 мың тоннаға дейін күрт төмендегенін, арпаны сату көлемі 0,2-ден 0,8 мың тоннаға дейін ұлғайғанын көрсетеді [3 қараңыз].

Қорытынды.

1. Республика мен Алматы облысының Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің қазіргі жай-күйіне жүргізілген талдау олардың дамуын тежейтін қалыптасқан проблемаларды анықтауға мүмкіндік берді. Олардың негізгілері: 2017-2018 жылдары республикада шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын кооперациялаудың жеделдетілген процесі, бұл олардың формальды құрылуына, кооперацияның негізгі қағидаттарының бұзылуына (еріктілік, демократиялылық және т.б.) әкелді; ауыл шаруашылығы кооперативтеріне субсидиялар, инвестсубсидиялар түрінде мемлекеттік қолдау шараларын алудың басым құқығын жою, техника мен технологиялық жабдықтар сатып алуға арналған инвестсубсидияларды 50%-дан 25%-ға дейін қысқарту ұсақ шаруашылықтарды біріктіру процесінің ынталандырушы факторларын құра алмады, керісінше күмән мен сенімсіздік енгізді.

2. Ұсақ фермерлік шаруашылықтарды кооперациялау үрдісі барған сайын өзекті және басым бағытқа айналуға [9]. Ұлттық жобаның 4-ші міндетін жүзеге асыру мақ-

сатында ауыл шаруашылығы кооперативтері өндіретін өнімнің көлемін ұлғайту міндеті қойылған [10].

3. Шағын шаруашылықтарды кооперациялауда республиканың оңтүстігінде ерекше маңызға ие, мысал ретінде Алматы облысын келтіруге болады, мұнда кооперативтердің әртүрлі нысандары мен түрлерін (көлденең және тік) дамытудың барлық алғышарттары дамыған, сол жерде. әлеуетті қатысушылар және фермерлердің өз мүшелерінің мүдделерін қорғау, ауылда жеке кәсібін дамыту, жерді, ауыл шаруашылығы техникасын, құрал-жабдықтарды бірлесіп пайдалану, бірлескен кооперация объектілерін ұйымдастыру және т.б. мақсатында күш-жігерін біріктіру мүмкіндіктері болып табылады.

4. Ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту халықты әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларымен қамтамасыз етудің қойылған міндеттерін шешуге, 2021-2025 жылдарға арналған ҚР АӨК дамыту жөніндегі ұлттық жобада көрсетілген ауыл тұрғындарының табысын тұрақты арттыруға ықпал ететін болады. Ол үшін ҚР АӨК басым салаларында қолданыстағы ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту және жаңаларын құруды ынталандыру қажет (сүт, ет өндіру және қайта өңдеу, жеміс-көкөніс өнімдерін сақтау, мұздату, өндірістің негізгі құралдарымен қамтамасыз ету (тұқым, тыңайтқыш, жемшөп, ЖЖМ және т.б.) және сервистік қызмет көрсету, Бұл ауыл шаруашылығы өндірісінің ұсақ тауарлы сипатындағы, ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындау, сақтау, қайта өңдеу және өткізу салаларын дамыту мәселелерін, тиісінше, өңдеуші кәсіпорындардың өндірістік қуаттарының жүктемесі, өнімді «Өрістен сереге дейін» тиімді жылжыту болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

[1] ҚР Президентінің 02.09.2019ж. «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауы [Электрондық ресурс] // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. - Кіру режимі: www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (өтініш беру күні 18.09.2019 ж.).

[2] О деятельности сельскохозяйственных кооперативов в Республике Казахстан за 2017-2021гг., Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://stat.>

gov.kz/official/industry/14/statistic/5 (дата обращения от 18.01.2022).

[3] О деятельности сельскохозяйственных кооперативов в Алматинской области за 2017-2021гг., Департамент статистики Алматинской области [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://stat.gov.kz/region/250502/statistical_information/industry/1914 (дата обращения от 18.01.2022).

[4] Об утверждении Правил субсидирования по возмещению части расходов, понесенных субъектом агропромышленного комплекса, при инвестиционных вложениях от 1 февраля 2017 №48 (дата обращения от 18.09.2019) [Электронный ресурс] // Әділет. - Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700014813> (дата обращения от 18.09.2019).

[5] Monitoring development of agricultural cooperatives in Kazakhstan. <http://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Kazakhstan-Monitoring-Agricultural-Cooperatives-2019-RUS.pdf>.

[6] Акимбекова Г.У., Баймуханов А.Б., Каскабаев У.Р. Объединение фермеров в сельхозкооперативы с целью эффективного использования земельных, водных и других ресурсов села // Проблемы агрорынка №4 октябрь-декабрь 2021г.С.-185-189.

[7] Қазақстан Республикасының 29.10.2015 №372-V3 «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңы [Электрондық ресурс] // ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайты. - Кіру режимі: <http://www.mgov.kz/document/5769>(өтініш беру күні 18.09.2019).

[8] Кооперативная система Райффайзен в Германии [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.dgrv.de/der-verband/> (дата обращения от 18.01.2022).

[9] Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурс] - қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P180000423> (өтініш беру күні 20.01.2022 ж.).

[10] ҚР АӨК дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жоба [Электрондық ресурс].- 2021.- http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35411581 (жүгінген күні 18.01.2022).

[11] Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж.К. Тоқаевтың 11.05.2020 жылғы үндеуі [Электрондық ресурс]. -2021.-https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystupleni-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoi-komissii-po-chrezvychainomu-polozheniyu (Байланыс күні 18.01.2022 ж.).

References

[1] QR Prezidentiniñ 02.09.2019j. «Syn-darly qoǵamdyq dialog – Qazaqstannyñ turaq-tylyǵy men örkendeuiniñ negizi» atty Joldaу [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 02.09.2019 Address "Critical public dialogue - the basis of stability and prosperity of Kazakhstan"]. Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ resmi saity-Official site of the President of the Republic of Kazakhstan. Available at: www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazakhstan (date of access: 18.09.2019) [in Kazakh].

[2] O deiatelnosti selskhozäistvennykh kooperativov v Respublike Kazahstan za 2017-2021gg., Büro nasionälnoi statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniu i reformam Respubliki Kazahstan. [On the activities of agricultural cooperatives in the Republic of Kazakhstan for 2017-2021, the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/5> (date of access: 18.01.2022) [in Russian].

[3] O deiatelnosti selskhozäistvennykh kooperativov v Almatinskoi oblasti za 2017-2021gg., Departament statistiki Almatinskoi oblasti [On the activities of agricultural cooperatives in the Almaty region for 2017-2021., Department of Statistics of the Almaty region]– Available at: https://stat.gov.kz/region/250502/statistical_information/industry/1914 (date of access: 18.01.2022) [in Russian].

[4] Ob utverjdenii Pravil subsidirovania po vozmeşeniu chasti rashodov, ponosennykh subektom agropromyšlennogo kompleksa, pri investisionnykh vlojeniah ot 1 fevralä 2017 №48 [On approval of the Rules of subsidizing the allocation of parts of expenditures incurred by the subject of the agro-industrial complex, in the case of investment investments from February 1, 2017 №48]. Ädilet-Informasionno-pravovaia sistemanormativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazahstan-Adilet-Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan. Available at:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700014813> (date of access: 18.09.2019) [in Russian].

[5] Monitoring development of agricultural cooperatives in Kazakhstan Available at: <http://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Kazakhstan-Monitoring-Agricultural-Cooperatives-2019-RUS.pdf>.

[6] Akimbekova, G.U., Baimuhanov, A.B. & Kaskabaev U.R. (2021). Obedinenie fermerov v selhozkooperativy s selü effektivnogo ispolzovania zemelnykh, vodnykh i drugih resursov sela [Unification of farmers in agricultural cooperatives with the purpose of effective use of land,

water and other resources of the village]. Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket, 4, 185-189 [in Russian].

[7] Qazaqstan Respublikasynyñ 29.10.2015 №372-VZ «Auyl şaruşaşylyғы kooperativteri turaly» Zańy [Law of the Republic of Kazakhstan 29.10.2015 №372-V3 "On Agricultural Cooperatives"]. QR Auyl şaruşaşylyғы ministrliginiñ resmi saity-Official site of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. Available at: <http://www.mgov.kz/document/5769> (date of access: 18.09.2019) [in Kazakh].

[8] Kooperativnaia sistema Raiffaizen v Germanii [Cooperative system Raiffeisen in Germany] – Available at: <https://www.dgrv.de/der-verband/> (date of access: 18.01.2022) [in Russian].

[9] Qazaqstan Respublikasynyñ agroñnerkäsıptik keşenin damytudyñ 2017–2021 jylдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [The state program of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017

- 2021]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (date of access: 20.01.2022) [in Kazakh].

[10] QR AÖK damytu jönindegi 2021-2025 jylдарға арналған ұлттық joba [National project for the development of agribusiness in the Republic of Kazakhstan for 2021-2025]. Available at: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35411581 (date of access: 18.01.2022) [in Kazakh].

[11] Qazaqstan Respublikasynyñ Prezidenti Q.-J.K. Тоқаевтыñ 11.05.2020 jylғы үндеуі [President of the Republic of Kazakhstan K.-Zh. K. Tokayev's address of 11.05.2020]. Available at: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoi-komissii-po-chrezvychnomu-polozheniyu (date of access: 18.01.2022) [in Kazakh].

Автор туралы ақпарат:

Абдыкалиева Жупаргул Шайласовна – негізгі автор; Ph.D докторанты, оқытушы-лектор, I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040009 Жансүгіров көш., 187 а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: zabdykalieva@mail.ru; [https:// orcid.org/0000-0002-7673-4532](https://orcid.org/0000-0002-7673-4532).

Information about author:

Abdykalieva Zhupargul Shailasovna – The main author; Ph.D student, Teacher-Lecturer, I. Zhansugurov Zhetysu University; 040009 Zhansugurova str., 187 a, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: zabdykalieva@mail.ru; [https:// orcid.org/0000-0002-7673-4532](https://orcid.org/0000-0002-7673-4532).

Информация об авторе:

Абдыкалиева Жупаргул Шайласовна – основной автор; докторант Ph.D, преподаватель-лектор, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, 040009 ул. Жансугуров, 187 а, г.Талдықорған, Казахстан; e-mail: zabdykalieva@mail.ru; [https:// orcid.org/0000-0002-7673-4532](https://orcid.org/0000-0002-7673-4532).

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Правила оформления статей для публикации в журнале
смотреть на сайте <https://www.jpra-kazniipark.kz>

Редакторы: И.С. ТАИПОВА, К.О. ОМИРГАЛИЕВА
Компьютерная верстка Ж.С. ДОСУМОВА

Подписано в печать 29.03.2022 г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Объем 23.4 усл. п.л., 20.2 уч.изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ № 321.
Отпечатано в КазНИИ экономики АПК и РСТ

Адрес редакции:
Казахстан, 050057 г. Алматы, ул. Сатпаева 30 «б»
тел.: 245-35-87; 245-36-20, fax: 245-36-07
e-mail: kazniipark@mail.ru